

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS

Vydává

Vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV

Ročník IV

1968

Redakční kruh: Irena Dubská (vedoucí redaktorka), Miroslav Jodl (zástupce vedoucího redaktora), Marie Hejlová (výkonná redaktorka), Miloš Kaláb, Jaroslav Klofáč, Václav Lamser, Pavel Machonin, Ján Pašiak, Dragoslav Slejška, Josef Solař, Vladimír Srb, Zdeněk Strmiska, Bedřich Weiner

Redakční rada: Čeněk Adamec, Miloš Bondy, Miroslav Disman, Blanka Filipcová, Josef L. Fischer, Karel Galla, Mojmír Hájek, Eduard Jukl, Erika Kadlecová, Karel Kára, Jozef Karásek, Martin Katriak, Ota Klein, Jaroslav Kohout, Jan Macků, Martin Marušiak, Jiří Musil, Miloslav Petrusek, Karel Pomaizl, Jan Tauber, Vojtěch Wagner, Karel Wysocki

Adresa redakce: Praha 2 - Nové Město, Salmovská 2. Telefon 226-100

PE 4584 / 4.1968

04346 / 74

STATI

<i>Berger P. L.</i> : Sociologická teorie jakožto oblast mezinárodní spolupráce	2	174
<i>Bláha I. A.</i> : Česká sociologie	3	259
<i>Brenner V.—Hrouda M.</i> : Věda a vysokoškolské vzdělání v prestiži povolání (Pokračování)	1	43
<i>Cvrček J.—Purkrábek M.</i> : Sociologie vojenství	6	665
<i>Čech V.</i> : Poznámky k historii sociologie průmyslového podniku v ČSSR	3	386
<i>Čech V.</i> : Úvodem k příspěvku J. Šnobla	3	398
<i>Dědek J.</i> : Některá poučení z výzkumu postojů mezi vojáky základní služby	6	676
<i>Dubská I.</i> : Situace sociologie vědy v Československu	2	180
<i>Fibich J.</i> : K systémové analýze politickoorganizačního modelu socialismu	2	146
<i>Fergeová S.</i> : Sociální stratifikace v Maďarsku	6	682
<i>Galla K.</i> : Vývojové tendence české sociologie	3	273
<i>Gašparec I.</i> : Sociografické záznamy davistů	3	418
<i>Hájek M.</i> : Podíl Brněnské sociologické školy na rozvoji terénního výzkumu u nás	3	408
<i>Hallen G. C.</i> : Sociologie v Indii	6	694
<i>Hlavoň K.</i> : Etika I. A. Bláhy	3	349
<i>Horský V.</i> : Dějinný kontext Říjnové revoluce	1	1
<i>Horský V.</i> : Dějinný kontext Říjnové revoluce (Pokračování)	2	125
<i>Huláková M.</i> : Demokratické vysokoškolské vzdělání v ČSSR a rozdělení posluchačů podle studijních oborů v mezinárodním srovnání	5	550
<i>Chombart de Lauwe P. H.</i> : Geneze a role aspirací v sociálních změnách	4	442
<i>Kabeš J.</i> : Emanuel Chalupný	3	330
<i>Kadlec V.</i> : K dílu sociologa Chalupného	6	658
<i>Kohout J.</i> : Sociologie ekonomiky	5	540
<i>Krejčí J.</i> : Sociologický model revolučního procesu	2	159
<i>Krejčí J.</i> : Sociologický model revolučního procesu (Pokračování)	6	635
<i>Leschnitzký V.</i> : Sociológia v systéme riadenia	5	563
<i>Mácha K.</i> : Prolegomena k integrální antropologii (Několik poznámek)	5	572
<i>Machonin P.—Jungmann B.</i> : Vědeckotechnický pohyb a náš soudobý sociální systém	4	427
<i>Macků J.</i> : Brněnská sociologická škola a její tradice	3	307
<i>Mayerová M.</i> : Příspěvek ke koncepci týmového výzkumu motivace pracovní činnosti	4	452
<i>Možný I.</i> : B. Václavěk jako sociolog masové kultury	3	362
<i>Nový L.</i> : Masaryk jako sociolog	3	297
<i>Obrdlíková J.</i> : Sociologická teorie I. A. Bláhy	3	316
<i>Peška Z.</i> : Teorie rozdělení státních mocí do konce osmnáctého století	1	29
<i>Pichňa J.</i> : Sociologické aspekty fluktuácie	6	650
<i>Pokorný D.</i> : K pojetí determinovanosti společenského pohybu (Pokus o formulaci některých přístupů)	1	18
<i>Porket J. L.</i> : Postavení sociologie v hospodářských organizacích	2	192
<i>Richta R.</i> : Vědeckotechnická revoluce a alternativy moderní civilizace	5	523
<i>Slávik D.</i> : Príspevok k dejinám slovenskej sociológie	3	288
<i>Solař J.</i> : Politika v pojetí I. A. Bláhy	3	343
<i>Šnobl J.</i> : Příspěvek k problematice vývoje průmyslové sociologie a psychologie v Československu	3	400
<i>Tauber J.</i> : Příspěvek k historii československé sociologie venkova	3	372
<i>Trapl M.</i> : Sociologické pojetí národnostní problematiky u E. Rábla	3	332

Vodák P.—Kalčíková O.—Laubendorfová E.: Mentální defektivita mládeže jako sociální a společenský problém	1	55
Weiner B.: Formální a neformální organizace	2	184

TEORETICKÉ KONZULTACE

Alan J.: Úvahy o pojmu funkce v sociologii	6	705
--	---	-----

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

Adamec Č.: Zkušenost s použitím názorné pomůcky při výcviku tazatelek	1	76
Beneš M.: Využití matematických metod při výzkumu veřejného mínění	6	716
Freiová E.—Řehák J.: Výzkum vysokoškolských studentů	4	478
Horáková E.: Seminář o aplikacích matematiky v sociologii	6	720
Kahuda F.: O jedné metodě zjišťování vlivu sociálního prostředí na osobnost mladého člověka	1	61
Kaláb M.: K marxistickému pojetí sociologické metody	4	456
Krejčí J.: Konstrukce a interpretace dotazníku jako metody průzkumu světového názoru	4	467

RECENZE

Alan J.: Poznámka k dějinám čs. sociologie	2	197
Bárta M.: Maria Hirszowicz-Witold Morawski, Z badań nad społecznym uczestnictwem w organizacji przemysłowej	4	494
Fázik A.—Mucha J.: Mezilidské vztahy v moderní společnosti	5	589
Galla K.: Úvod do sociologie výchovy	6	722
Gardavský V.: O NSR sociologicky	1	88
Gašparec I.: R. Escarpit, La révolution du livre	2	219
Hájek M.: Sborník Brněnská sociologická škola	6	738
Háková L.: Nová polská práce o zaměstnanosti matek	2	209
Horák P.: Několik poznámek ke knize Jean-Jacques Servan-Schreibera, Le défi américain	5	586
Illner M.: M. Král a kolektiv, Věda a řízení společnosti	2	194
Illner M.: Amitai Etzioni, Modern Organizations	6	730
Janda J.: Edgar Z. Friedenberg, Dospělost bez dospívání	6	723
Kahuda F.: P. Vodák a kolektiv, Problémy osvojení dětí	2	211
Král J.: Sorokinovo třídění sociologických teorií let 1925—1965	4	481
Krbec L.: Sociologická analýza politických stran	1	81
Langmeierová D.: A. Paul Hare, Handbook of Small Group Research	1	89
Langmeierová D.: E. A. Suchman, Sociology and the Field of Public Health	2	216
Macák L.: A Sirácky, Sociológia, Teória, metody, problémy	1	79
Macků J.: Nad druhým dílem Soudobé sociologie Jaroslava Klofáče a Vojtěcha Tlustého	4	487
Mokrejš A.: Studie k sociální ontologii přítomnosti	6	724
Obrdlíková J.: Sociolog o dělnických radách	6	735
Peška Z.: Poznámky ke knize A. Podgóreckého „Sociologie práva“	2	204
Potužil F.: Srovnávací sociologie	2	203
Potužil F.: Sociologie průmyslu	5	603
Prochovnick Š.: Puti likvidacii těkučesti kadrov v promyšlennosti SSSR	2	207
Schimmerlingová V.: Rosenmayr-Kökeisová, Prostředí a rodina starých lidí	5	599
Slávik D.: Studia socjologiczne č. 3/66	1	85

Slávik D.: Studia sociologiczne č. 4/66	5	605
Sviták I.: Werner Georg Haverbeck, Das Ziel der Technik	2	198
Škrabánek P.: K fylogenezi sebevraždy a z ní vyplývajícím aspektům prevalence	2	214
Večerník J.: Le partage des bénéfices	2	200
Večerník J.: Alain Touraine, Sociologie de l'action	4	491
Večerník J.: Aspects de la sociologie française	6	728
Vítek K.: Problematika delinkvence mládeže a jejího včasného rozpoznávání v pojetí S. a E. Glueckových	5	594
Vodáková A.: Sociologický výzkum (M. W. Riley)	4	490
Záhora O.: Pozoruhodný přínos jugoslávských teoretiků k problematice člo- věka a odcizení	5	583
Zlomek S.—Štěpánková O.: B. J. Smulevič, Narodnoje zdorovje i sociologija	6	733

ZPRÁVY A INFORMACE

Alan J.—Večerník J.: Informace o disertacích ze sociologie	5	623
Cahová D.: K I. celostátnímu sjezdu Polské společnosti politických věd	4	510
Čvrček J.: Profese sociologa a příprava k ní	1	99
Čech V.: Sociologický výzkum učitelů kateder marxismu-leninismu	5	609
Dražan K.: Sociální situace v dnešním světě	2	236
Dubská I.: Věda a společnost v Evropě	1	91
Fibich J.: IV. mezinárodní zasedání korčulanské letní školy	2	227
Filipec J.: Futurologie v Polsku	5	617
Freiová E.: Seminář sociologie mládeže v SSSR	4	513
Gabalová A.—Friedová L.: Z činnosti Čs. sociologické společnosti	1	108
Gabalová A.—Friedová L.: Z činnosti Čs. sociologické společnosti	2	244
Gabalová A.—Friedová L.: Z činnosti Čs. sociologické společnosti	6	748
Hora S.: Výsledky opatrovské konferencie o pracovnej náplni sociológa a psychológa v priemyselnom závode	1	97
Horák P.: O strukturalismu a historismu v Brně	5	618
Hromádková A.: Zpráva o konferenci „Sociologie inteligence“, Brno, pro- sinec 1967	4	499
Illner M.: Sociologie v Holandsku	1	94
Illner M.: O jednom modelu evidence společenskovedních výzkumů	2	232
Illner M.: Archív společenskovedních informací — nový pomocník empi- rické sociologie	4	507
Jodl M.—Tošenovský L.: Zpráva o poradě redakcí filosofických a socio- logických časopisů socialistických zemí	4	502
Kotačka J.: Seminář o sociologii bydlení a městských centrech	2	233
Král J.: Za P. A. Sorokinem	4	497
Lamser V.: Profesor Josef Král má 85 let	1	104
Lamser V.: Mimořádný sjezd československých sociologů	6	741
Levčík B.—Klein O.: Futurologický kongres v Oslo	2	230
Nový L.: 65 let profesora Ludvíka Svobody	4	514
Prokop D.: K jubileu prof. J. Krále	1	104
Sedláček J.: Sociologie — věda nebo šarlatánství?	2	222
Sedláček J.: Další hlasy v polské diskusi o sociologii	6	741
Slepička A.: Venkovské obce a venkovské obyvatelstvo NSR	2	240
Sobotka L.: O jedné konferenci k problémům lékařské sociologie	6	744
Srb V.: 10. ročník časopisu Demografie	5	622

Šafář Z.: Metodologický seminář v Telči	5	619
Šafář Z.: Další ročník semináře UNESCO	6	740
Šiklová J.: Profesor Ludvík Svoboda pětadesátiletý	4	513
Šilhanová L.—Freiřová E.: Významné jednání o mládeži	5	614
Šubrtová A.: K 75. narozeninám dr. Františka Fajfra	1	107
Valenta Z.: Konference a semináře Institutu ROH	5	620
Vidláková O.: Průzkum chat ve Švédsku	4	512
Zpráva o konferenci Člověk a společnost ve vědeckotechnické revoluci	5	611

Z DOMOVA I ZE SVĚTA

Osvald V.: Nová data o kriminalitě naší mládeže	1	109
Osvald V.: O tak zvaném minimalismu části naší mládeže a jejím sexuálním životě	1	109
Osvald V.: Podstata sporu o společenskou stratifikaci	1	110
Osvald V.: Populační problémy zejména mladé generace	1	109
Osvald V.: Pro strukturnou sociologickou analýzu mládeže	1	110
Osvald V.: Prof. dr. Miloš Kaláb o politologii	1	109
Osvald V.: Před sociologickým průzkumem vysokoškoláků	1	110
Osvald V.: Rozmach sociologie ve Francii a její dnešní úkoly	1	111
Osvald V.: Sociologie kriminality mládeže v NDR	1	110
Osvald V.: Sociologický průzkum rozvodovosti v Polsku	1	111
Osvald V.: Sociologický výzkum prostředků masového působení mezinárodně	1	111
Osvald V.: Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV	1	110
Osvald V.: Výzkum čtenářských zájmů v USA	1	111

ANOTOVANÉ PRÁCE

(V závorce je uvedeno jméno autora anotace)

An Introduction to the History of Sociology (Petrusek M.)	1	112
Andreski S.: Elements of Comparative Sociology (Petrusek M.)	1	112
Antropologie (Wolf J.)	5	627
Applied Sociology, Opportunities and Problems (Petrusek M.)	2	246
Birou A.: Vocabulaire pratique des sciences sociales (Potužil F.)	1	114
Coleman J. S.: Introduction to Mathematical Sociology (Petrusek M.)	1	112
Elder A.: Bildung und Gesellschaft (Alan J.)	1	114
Fourastié J.: Essais de morale prospective (Sedláček J.)	5	629
Hall M. P.: The Social Services of Modern England (Petrusek M.)	1	115
Handy R.: Methodology of the Behavioral Sciences, Problems and Controversies (Petrusek M.)	1	113
Haumont N.: Les pavillonnaires (Glazar R.)	1	116
Hospodářství a politika (Potužil F.)	5	630
Jedlewski S.: Analiza pedagogiczna systemu dyscyplinarno-izolacyjnego w resocjalizacji nieletnich. Procesy dezintegracji osobowości młodzieży i metody ich przezwyciężania (Macek K.)	2	248
Jurovský A.: Kultúrný vývin mládeže (Hejlová M.)	5	627
Kierowanie kadrami pracowniczymi. Wybór tekstów (Petrusek M.)	2	247
Kolář J.: Sociologie podniku (Franková J.)	5	631
Kudrna J.: Machiavelli a Guicciardini, K typologii historickopolitického myšlení pozdní italské renesance (Horák P.)	5	628
Kutta F.: Člověk, práce, technika (Franková J.)	5	632
Logiczna teoria nauki. Wybór artykułów (Petrusek M.)	2	246

Man in Society (<i>Potužil F.</i>)	5	630
Maneli M.: Sztuka polityki (<i>Sedláček J.</i>)	5	628
Mitchell G. D.: Sociology. The Study of Social System (<i>Petrusek M.</i>)	2	246
Musil J.—Kotačka L.—Hrubá K.: Průmyslové město v názorech jeho obyvatel (<i>Glazar R.</i>)	1	116
Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej (<i>Petrusek M.</i>)	2	247
Raymond M. G.: La politique pavillonnaire (<i>Glazar R.</i>)	1	116
Raymond H.—Raymond M. G.—Haumont A.—Haumont N.: L'habitat pavillonnaire (<i>Glazar R.</i>)	1	116
Reykowski J.: Metodologiczne problemy psychologii współczesnej (<i>Petrusek M.</i>)	1	113
Smelser N. J.: The Sociology of Economic Life (<i>Pospíšil B.</i>)	5	629
Šmýd B.: Sociální služby (<i>Rybářková V.</i>)	1	115
The New Computerized Age (<i>Orlický J.</i>)	2	248
Wurzbecher G.: Sozialisation — Enkulturation — Personalisation (<i>Alan J.</i>)	1	114

Z DOPISŮ REDAKCI

<i>Franta F.</i> : K článku M. Kalába a Z. Strmisky: K některým otázkám marxistického pojetí sociologické teorie	1	118
<i>Kaláb M.</i> — <i>Strmiska Z.</i> : Odpověď k poznámce Fr. Franty	2	251
<i>Král J.</i> : Oznámení	6	751
<i>Machonin P.</i> — <i>Šafář Z.</i> : Nepřehlédněte! (Využití údajů z výzkumu sociální mobility obyvatelstva ČSSR k sekundární analýze)	6	751
<i>Marušiak M.</i> : Odpověď na poznámku MUDr. J. Štěpánka k teorii frustrace	2	253
<i>Schovanec J.</i> : První zkušenosti a poznatky z činnosti sociologa v závodě	4	518
<i>Šiklová J.</i> : K otázce koncepce sociologie mládeže	4	516
<i>Štěpánek J.</i> : Poznámka k článku Martina Marušiaka: Teorie frustrace	2	251

SDĚLENÍ REDAKCE

1	119
4	519
5	633

RESUMÉ

1	120
2	253

(Počínaje č. 3/68 jsou resumé v ruském a anglickém jazyce otištěna vždy za statí)

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV, Příkopy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230—819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Šámová 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PÚ 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 10,—, předplatné na celý rok Kčs 60,—, US \$ 8,50 — £ 3/11/1 — DM 34,—. Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v září 1968. Číslo vyšlo v prosinci 1968.

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1968.

Dějinný kontext Říjnové revoluce

VLADIMÍR HORSKÝ

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Od památných petrohradských dnů, jimiž započala proletářská revoluce v Rusku, nás dělí již půl století. Toto velké výročí je příležitostí k oslavám, manifestacím i demonstracím: k oslavám činu, který tak pronikavě ovlivnil dějiny, k manifestování své sounáležitosti s ním, k demonstracím proti všem tendencím zvrátit dějinný trend, který byl tehdy nastoupen. Totéž výročí je pro marxisty současně výzvou k přezkoumání platnosti vžitých kritérií, k hledání stále adekvátnějších analýz, k nalézání ryze moderních řešení a postupů. Neboť ruský Říjen je revolučním i v tom smyslu, že se vymknul z pout tehdejšího doktrinářství, když z nezbytí orientoval hnutí směrem, pro něž tu nebylo žádného precedentu. Tento prvek heretismu v teorii i praxi ruské revoluce měl i své vážné negativní aspekty: usnadnil zrod deformací, které se krutě vymstily. Nicméně platí, že díky této myslitelské i akční průbojnosti mužů Října byl uvolněn prostor pro výstavbu nového společenského řádu, čímž se dějinnému vývoji rozevřela nová dimenze.

Skutečný význam tohoto činu nemůže přitom plně vyniknout v tradiční interpretaci Října jako socialistické revoluce, v níž její tvůrci spatřovali osu světové revoluce, sílu dlouhodobě schopnou samostatné existence, nejautentičtější výraz logiky dějinného vývoje; jako revoluce, jejíž vývojový trend byl vlastně předem vcelku neomylně teoreticky anticipován. Ve skutečnosti měla být ruská revoluce jen prologem a pomocnou frontou „skutečné“ socialistické revoluce, jež se měla rozvinout ve vyspělých zemích a bez jejíhož vítězství se zdálo nemyslitelné samoudržení sovětské moci, natož rozvinutí socialistické výstavby. Její pozdější osamocenou realizaci chápali bolševici dlouho jako vynucenou odchylku od hlavní vývojové linie světové socialistické revoluce. A proces výstavby nového řádu nebyl ani zdaleka předem znám: byl de facto obrovským sociálním experimen-

tem, v jehož průběhu se řešily — často opakovaně a z protichůdných pozic — celé komplexy úkolů o mnoha neznámých; byl velkolepým dějinným dramatem plným nečekaných peripetií, z nichž jedny znamenaly krajní desilu a druhé úspěch, o němž se samotným aktérům ani nesnilo.

Jsou to tyto skutečnosti, více či méně zasuté v soudobých retrospektivách, na něž zde chceme obrátit pozornost. Lze-li totiž prokázat, že ruský Říjen přerostl úkoly, jež si ukládal, překročil svůj původní horizont a přesáhl naděje, které do něj vkládali jeho tvůrci, je to jen nad jiné výmluvným důkazem nezdolné vitality komunistických idejí a neomezených vývojových potencií sociálního organismu, který je jejich nositelem. Okolnost, že se tato revoluce v rozporu s původními očekávaními ocitla na své dějinné pouti osamocena, a že i vnitřně vzato musela své dílo dovršovat za podmínek pro socialistickou výstavbu extrémně nepříznivých, umožňuje pak mnohem hlubší vysvětlení těch deformací, s nimiž byl její vývoj spjat, chápavější postoj k nim i racionální vyvrácení doktrín, které v nich spatřují inherentní rys socialismu jako takového.

Táž okolnost podtrhuje tedy i potřebu důsledného konkrétně historického přístupu k teoretickému odkazu této revoluce. Byl to především proces jejího rozvoje, z něhož byly odvozeny postuláty o metodách přechodu k socialismu, a který silně poznamenal i samo pojetí socialismu. Jestliže ale tato revoluce musela řešit své úkoly pod tlakem tak neblahých sociálně ekonomických determinant a navíc i tragických dějinných nahodilostí, pak je očividné, že i specifičnost použitých metod — specifičnost, jež nutně plyne z individuality každé revoluce — tu musela být zvlášť markantní. Ujasnit si pozadí, míru i dosah těchto specifik a abstrahovat od nich při novodobé formulaci problémů je tudíž jednou z nutných podmínek vybudování ucelené teorie marxistické sociologie politiky.

Východním momentem takového ujasnění je skutečnost, že selhal nejvládnější předpoklad ruské revoluce: předpoklad, že se bude rozvíjet pod záštitou socialistické Evropy. Nkolik stojí tato skutečnost do dnes v pozadí, bude účelné ji tu prokázat. A pod zorným úhlem dosahu, který mělo očekávání a pak selhání mezinárodní revoluce na strategii bolševiků, upozorníme na některé z dalších okolností, jež podminily konkrétní dějinnou dynamiku a osudy první vítězné proletářské revoluce.

*

I. Koncepce ruské revoluce

1

„V tom je největší obtíž ruské revoluce, její největší dějinný problém: nutnost řešit úkoly mezinárodní, nutnost vyvolat mezinárodní revoluci, projít tímto přechodem od naší revoluce jako úzce národní k revoluci světové. Tento úkol vyvstal před námi v celé své neuvěřitelné obtížnosti.“¹

Lenin

Máloco je tak důležité pro pochopení dějinných osudů Října, jako tato Lenino-va slova, a vše, co se za nimi tají.

Jak známo, v r. 1915 vyslovil Lenin (v článku *O hesle Spojených států evropských*) myšlenku, že v důsledku nerovnoměrnosti vývoje, jež je bezpodmínečným zákonem kapitalismu, je možné vítězství socialismu „dokonce v jedné, jednotlivé kapitalistické zemi“²

Tato jeho formulace otázky bývá běžně interpretována jako revize příslušných myšlenek klasiků a jako previze vítězství socialismu v Rusku i za podmínek jeho mezinárodní izolace. V obou směrech jde o výklad, který v konfrontaci se skutečným obsahem myšlenek Marxe, Engelse a Lenina v dané otázce nemůže uspokojit.

¹ Lenin, *Spisy*, sv. 27, str. 86.

² Příslušnou část výroku vzhledem k jeho závažnosti pro daný problém ocitujeme:

„Nerovnoměrnost hospodářského a politického vývoje ne bezpodmínečným zákonem kapitalismu. Z toho vyplývá, že je možné vítězství socialismu zprvu v několika málo zemích nebo dokonce v jedné, jednotlivé kapitalistické zemi. Vítězný proletariát této země se po vyvlastnění kapitalistů a zorganizování socialistické výroby ve své zemi postaví proti ostatnímu kapitalistickému světu, získáváje na svou stranu utlačované třídy jiných zemí, rozněcuje v nich povstání proti kapitalistům a vystupuje v případě nutnosti dokonce vojenskou mocí proti vykořisťovatelským třídám a jejich státům“ (Lenin, *Spisy*, sv. 21, str. 346.) Později vyjádřil tutéž myšlenku ve stati *Vojenský*

Pokud jde o první aspekt věci, uvedme alespoň tolik, že své původní názory na chod světové revoluce zrevidovali už sami jejich autoři. Marx s Engelsem neulpěli přirozeně po celá desetiletí na svých původních představách let 1847–49, podle nichž měla komunistická revoluce, zhruba řečeno, proběhnout současně ve všech civilizovaných zemích,³ ale postupně je nahrazovali závěry, reflektujícími reálné zkušenosti z třídních a revolučních bojů daného období. V podstatě šlo o to, že původní akcent klasiků výlučně na faktor ekonomické vyspělosti se do jisté míry přesouval k faktorům politické povahy. Projevem a vyvrcholením těchto názorových metamorfóz byl známý závěr Engelsův, častokrát připomínaný Leninem, že socialistickou revoluci zahájí Francouz a dokončí Němec. Již z této ideje vyniká tedy vědomí jak postupnosti, tak počáteční teritoriální omezenosti světové revoluce. Lenin pak týž předpoklad vyjádřil pregnantněji a uceleněji. Nespatřoval v tom ovšem — a tehdy ani kdokoli jiný — „revizi názoru klasiků“, neboť na ně navazoval a v mnohém se jich výslovně dovolával.⁴

Pokud jde o druhý aspekt uvedené interpretace, který nás tu zajímá především, je dostatek důvodů k závěru, že Lenin, mluvě o „jednotlivé kapitalistické zemi“, neměl a nemohl mít na mysli carské Rusko. Jeho úvaha se zjevně vztahuje k takovému typu země, v níž je možno „socialistickou výrobu“ v krátké lhůtě opravdu zorganizovat, tedy k zemi vyspělé. „Pro socialismus dozrály pouze vyspělé země Západu a Severní Ameriky“, říká Lenin jednoznačně ve výše uvedené polemické studii a pokračuje: „Socialismus bude uskutečněn sjednocenými akcemi proletářů ne všech, nýbrž menšiny zemí, které dospěly k vývojovému stupni vy-

program proletářské revoluce. (Tamtéž, sv. 23, str. 81.)

³ Nadto nemělo jít, přísně vzato, o revoluci ve všech, nýbrž jen v několika zemích (konkrétně se uvažovalo o Americe, Anglii, Francii a Německu), ani o současné vzplanutí revolucí, nýbrž o určitou výrobních sil). Již zde bi tedy — a později stupně výrobních sil). Již zde byl tedy — a později i explicitně — uvažován fakt nerovnoměrnosti vývoje a tudíž i revolučního procesu. (Srv. zvl. B. Engels, *Zásady komunismu*, Svoboda 1950, str. 55–6.)

⁴ Srv. např. výše uvedenou stat *Vojenský program proletářské revoluce* (Spisy, sv. 23, str. 81), a polemickou studii *O karikatuře marxismu a o imperialistickém ekonomismu* (tamtéž, zvl. str. 59).

spělého kapitalismu.⁵ Že k zemím tohoto typu nelze počítat Rusko, konstatoval Lenin s naprostou samozřejmostí i později. Tak např. na VI. sjezdu sovětů uvedl: „Úplné vítězství socialismu v jedné zemi je nemyslitelné, neboť k tomu je třeba nejaktivnější spolupráce přinejmenším několika vyspělých zemí, k nimž nelze počítat Rusko“. Mluví tu sice o „úplném“ vítězství; avšak přisuzuje-li jeho možnost jen spolupráci „několika vyspělých“ zemí, zatímco Rusko z této úvahy explicitně vyjímá, pak je nelogické předpokládat, že právě v tomto Rusku mohl spatřovat zemi, v níž socialismus (ve smyslu společenského řádu) zvítězí jako první.

Vůbec můžeme říci, že v žádné Leninově práci té doby nenacházíme nic, co by mohlo tradiční interpretaci sebemeně podepřít, ale nacházíme mnohé, co ji vylučuje.⁶ Možnost, kterou Lenin ve skutečnosti připouští — že totiž epocha socialistické revoluce bude zahájena proletářským převrácením v Rusku, spadá přirozeně do odlišné kategorie než možnost vítězství socialismu v jedné jednotlivé kapitalistické zemi, o níž uvažuje ve známém článku.

Již tato konfrontace různých typů výroků — pomineme-li zatím širší důvody pro své tvrzení — napovídá, že v pojetí Lenina a jeho druhů byla ruská revoluce sice způsobilá dočasně žít z vlastních sociálních zdrojů a využívat jich k rozdělení socialistické revoluce v Evropě, avšak nezpůsobilá bez podpory této revoluce se udržet a vlastními silami dospět k socialismu. Tento původní leninský předpoklad, který sdílela strana ještě léta po revoluci, je klíčem k pochopení prakticky celých dalších osudů první vítězné proletářské revoluce.

2

„Svou věc jsme začali pouze s vyhlídkou na světovou revoluci.“⁸

Lenin

Uvedený přístup a původní bolševické úvahy v daném směru vyjádřil Lenin nej-

uceleněji ve svém referátu o taktice KSR na III. kongresu Komunistické internacionály v červenci 1921. „Když jsme svého času zahájili mezinárodní revoluci, nedělali jsme to z přesvědčení, že můžeme předběhnout její vývoj, nýbrž proto, že nás pobádala celá řada okolností, abychom ji zahájili. Uvažovali jsme takto: buď nám mezinárodní revoluce přijde na pomoc, a pak jsou naše vítězství plně zajištěna, anebo budeme dělat svou skromnou revoluční práci u vědomí, že v případě porážky přece jen posloužíme věci revoluce, a že naše zkušenosti prospějí jiným revolucím. Bylo nám jasné, že bez podpory mezinárodní světové revoluce není vítězství proletářské revoluce možné. Už před revolucí, a také po ní, jsme soudili: buď hned, nebo aspoň velmi rychle vzplane revoluce v ostatních zemích, kapitalisticky vyspělejších, anebo, v opačném případě, musíme zahynout. Přestože jsme takto smýšleli, přičiňovali jsme se všemožně, abychom za všech okolností a stůj co stůj zachovali sovětský systém, neboť jsme věděli, že pracujeme nejen pro sebe, nýbrž i pro mezinárodní revoluci.“⁹

Je nepochybné, že k revolučnímu východisku vedla celá dynamika ruských dějin 20. století, která propůjčila revoluci značný stupeň autonomie a relativní nezávislosti na mezinárodních podmínkách. Byly to však právě a výlučně tyto podmínky, z nichž bolševici odvozovali důvěru v úspěch proletářské věci v Rusku. Byla to právě víra v mezinárodní proletariát, bylo to přesvědčení o mocném rozvinutí revolučních bojů v Evropě a o jejich vítězném rozuzlení, které inspirovalo ruské revolucionáře k uchopení moci, které je provázelo na frontách občanské války i neméně těžké války s rozvrácením, spekulací, hladem, epidemiemi, které živilo jejich způsobilost přestat to, co se zdálo být nad síly smrtelníků. A které se výrazně promítlo (a jež můžeme sledovat) nejen v literárním díle bolševických vůdců poříjnové doby, ale i v celém

⁵ Lenin, *Spisy*, sv. 23, str. 59.

⁶ Tak např. výtečná teoretická analýza charakteru budoucí ruské revoluce, kterou podal Lenin ve stati *Několik tezí* (necelé dva měsíce po otštění zmíněného článku), neobsahuje ani zmínku o její — byť potenciální — socialistické povaze, natožpak že by měla řešit úkol „zorganizování socialistické výroby.“ Naopak tam nacházíme mj. tuto jednoznačnou charakteristiku: „6. Okolem proletariátu Ruska je dovést do konce buržoazně demokratickou revoluci v Rusku, a b y podnítila socialistickou revoluci v Evropě“ (přeloženo Leninem). A na

otázku, co by udělala strana proletariátu, kdyby jí revoluce dala v průběhu války moc do rukou, odpovídá „Uskutečnili bychom celý svůj minimální program, burcovali k povstání všechny utlačované národy a především evropský proletariát“; vítězství proletariátu v Rusku by vytvořilo neobyčejně příznivé podmínky pro rozvoj revoluce jak v Asii, tak v Evropě.)

⁷ Lenin, *Spisy*, sv. 21, str. 406.

⁸ Tamtéž, sv. 31, str. 397.

⁹ Tamtéž, sv. 32, str. 499–500.

jejich tehdejší strategickém postupu na domácí i zahraniční frontě.

3

VII. sjezd KSR, březen 1918:

„Ano, německá revoluce roste, ale ne ... takovým tempem, jakým šly naše dějiny v říjnu... To je poučením, neboť je absolutní pravda, že bez německé revoluce jsme ztraceni ...; ale v každém případě z všech myslitelných peripetií, nepříjde-li německá revoluce, zahyneme.“¹⁰

Lenin

V této úvaze — z celé řady ji podobných, které Lenin tehdy vyslovil — je nejnaléhavější a „nejabsolutnější“ vyjádřen předpoklad, který i po Říjnu sdíleli ruští revolucionáři bez výjimky a který měl pro ně povahu axiomu: že totiž osudy revoluce v Rusku jsou odvislé od osudu revoluce v Německu. Sám tento moment nutně znamenal, že ruská revoluce musela být, i v samotném úzce národním zájmu, koncipována v základě jako nástroj rozvíjení mezinárodní revoluce.

Tento přístup dokumentují už fakta o přípravě petrohradského povstání.¹¹ Zvláště markantně pak vyniká z vnitrostraničské polemiky, jež byla vedena v souvislosti s Brest-Litevským mírem. Když ÚV strany rozhodl podepsat mírovou smlouvu a odmítl tak alternativní požadavek vést s Německem „revoluční válku“ jako formu pomoci německé revoluci, levá opozice vyjádřila stanovisko, že se za této situace sovětská moc „stává čistě formální“ a že je „účelné riskovat její ztrátu“.¹²

Neméně internacionalistický, byť věcně zcela protichůdný, byl ovšem i přístup Leninův, který soudil, že právě toto mezinárodní poslání ruské revoluce je důvodem, proč je třeba sovětskou moc střežit a uchovat. „Kdybychom věřili, že se německé hnutí může rozvinout ihned, byli bychom povinni se obětovat, protože ně-

mecká revoluce by svou silou daleko pře-
dešla naši. Ale celá věc je v tom, že tam
hnutí ještě nepočalo, kdežto u nás už má
novorozené a hlasitě křičící dítě...“¹³
Kdyby revoluce v Německu dospěla již
k otevřené celonárodní válce, zdůrazňoval
Lenin, potom by bylo nejen účelné, ale
nutné riskovat porážku sovětské moci.
„Zatímco bychom hynuli, poutali bychom
část sil německé kontrarevoluce a za-
chránili bychom tím německou revoluci.“¹⁴
Vést však s imperialisty nerovný boj
v situaci, kdy německá revoluce nedozrá-
la, by podle Lenina nebylo pomoci, nýbrž
překážkou této revoluce, neboť část lido-
vých mas v Německu by byla v případě
porážky sovětského Ruska zastrašena tak,
jako kdysi angličtí dělníci po porážce Pa-
řížské komuny.

Lenin tedy přikládal vítězství a existen-
ci dělnické moci v Rusku větší váhu než
mnozí jeho spolupracovníci. Viděl v ní
oázu, k níž se upínají zraky dělníků ji-
ných zemí, jež v nich rozdmychuje od-
vahu k obdobnému činu, který vykonal
proletariát Ruska, a s níž proto nelze
beztrestně hazardovat. Právě toto inter-
nacionalistické poslání říjnového převratu
implikovalo však i z jeho hlediska povin-
nost aktivně zasáhnout na podporu re-
voluce v jiných zemích a vystoupit „v pří-
padě nutnosti dokonce vojenskou mocí
proti vykořisťovatelským třídám a jejich
státům.“¹⁵

Reálná příležitost tohoto druhu se vy-
tvořila v létě 1920. Rudá armáda měla
při pronásledování polských interventů
proniknout hluboko do týlu nepřítele, „za
každou cenu“ dobýt Varšavu, odříznout
přístup ke Gdansku. Očekávalo se, že její
přítomnost na polské půdě podnítl tamní
levici k převzetí moci, že sovětské Polsko
umožní sovětskému Rusku přímý pohra-
niční kontakt s německými revolucionáři
a že tyto skutečnosti radikálně zapůsobí
na rozmach revolučních bojů na Západě.

¹⁰ Tamtéž, sv. 27, str. 92–3.

¹¹ V otázce, zda pro ně situace dozrála, se názory
ve vedení strany ostře rozcházeły. Důvodem bylo
odlišné hodnocení nejen vnitřního poměru sil (jež
vedlo k rozporům v otázce způsobu a termínu
převzetí moci), ale právě i poměru sil v meziná-
rodním měřítku. Konkrétněji řečeno, šlo o to, zda
mezinárodní revoluce je již natolik na postupu,
aby bolševické povstání bylo jejím opravdovým
inspirujícím prologem a tím mělo zároveň naději
na trvalý úspěch. (Srv. Lenin, *Spisy*, sv. 26, str.
173–4, 178, 180, 193–5.)

¹² Srv. zejména *Podivné a hrozné*, tamtéž, sv. 27,
str. 62.

¹³ Tamtéž, sv. 36, str. 451. Jde o protokolární zá-
znam ze zasedání ÚV dne 11. (24.) ledna 1918.

¹⁴ Tamtéž, sv. 27, str. 65.

¹⁵ Stačilo např. oficiální prohlášení vrchního vo-
jenského velitelství německé armády o nutnosti
kapitulace – prohlášení, jež bylo předzvěstí sku-
tečného vzestupu německé revoluce –, aby Lenin
ještě též den (1. října 1918) v dopise J. M. Sver-
dlovovi žádal o provedení řady opatření, mezi nimi
o zvýšení náboru do armády s tím, že do jara
je třeba mít třímilionovou armádu na pomoc me-
zinárodní dělnické revoluci. A třikrát podtrhl větu:
„Všichni zemřeme za to, abychom pomohli něme-
ckým dělníkům rozdmýchat začínající revoluci
v Německu.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 35, str. 324).

Tendence k tomuto postupu byla tak silná, že se jej vlivní jedinci ve vedení armády i strany snažili uplatnit i poté, co ofenzíva selhala, Rudá armáda musela ustoupit a s polskou vládou byl uzavřen mír.

Zde však už problém nabýval nové kvality. Něco jiného je intervenovat ve prospěch skutečně vypuknuvší revoluce, jež by mohla být militaristy rozdracena (nebo i pokračovat ve nucené válce na cizím území s úmyslem působit jako revoluční katalyzátor), a něco zcela jiného je válku druhé zemi vnutit, byť ne s anekčními či kontribučními úmysly (zvláště, když se navíc jasně prokázalo, že podmínky pro revoluci v dané zemi nedozrály). Podobná taktika, taktika vnášení revoluce na bodácích, nikdy nemohla mít nic společného s vědeckou teorií, která odvozuje nutnost vítězství socialismu z vnitřních podmínek dané země, nikoli z vnějšího donucení. Hluboká oddanost ruských revolucionářů marxistickým idejím byla pak jedním z faktorů, který podmínil odmítnutí této taktiky navzdory tomu, že v dané době revolucionáři měli již k dispozici téměř pětimiliónovou armádu a že bylo pro ně životně důležité dostat se z mezinárodní izolace, která hrozila revolučnímu Rusku záhubou.¹⁷

Případ Brestu i Varšavy — byť každý v jiné poloze — je zvláště zřejmým dokladem toho, jak hluboký byl u bolševiků pocit odpovědnosti vůči mezinárodnímu proletariátu, jak svou vlastní revoluci chápali prvořadě jako nástroj rozvíjení revoluce světové a jak bezmezná byla jejich snaha napomoci rozvoji revoluce, zejména v Německu.

4

„Německo a Rusko v r. 1918 nejnázorněji ztělesnily materiální uskutečnění ekonomických, výrobních a společen-

skohospodářských podmínek socialismu na jedné straně a politických podmínek socialismu na druhé straně.“¹⁸

Lenin

Z čeho vyplývala priorita německé revoluce? Na jedné straně šlo (zvláště v r. 1918) o zcela prostou okolnost, že bez rozvoje revoluce by měl německý imperialismus volné ruce k brutálnímu vojenskému účtování se sovětskou mocí, jejíž obranné možnosti byly těsně po Říjnu řadou okolností značně limitované. Ve hře však byly i jiné, dějinně zásadnější faktory.

Již některé z uvedených Leninových myšlenek jasně demonstrují, že možnost vítězství socialismu — pro nejbližší historickou perspektivu — spojoval pouze s vyspělými zeměmi světa.¹⁹ Netoliko ovšem Lenin. Vždyť socialismus byl všemi marxisty, v Rusku stejně jako na Západě, chápán co by legitimní následník kapitalismu ve sféře jak mocenské, tak výrobní; jako činitel a stimulátor progresu nejen sociálně politického, ale i materiálně ekonomického. Nejsilnější argument pro přímou zákonitost vystrídání kapitalismu socialismem byl vždy spatřován v tom, že sám kapitalistický vývoj vytváří pro něj všechny potřebné předpoklady přímo ve vlastní materiálně výrobní sféře. Týž vývoj vede: ke stmelování subjektivních sil, které — využívající rozporů a slabostí starého řádu k převzetí moci a k vytvoření proletářského státu — mohou pak ty hospodářské formy, které již vyprodukoval sám kapitalismus, dotvořit a uzpůsobit v celospolečenském zájmu. Socialistická revoluce vyrůstá tak v tomto smyslu přímo z lůna kapitalismu, organicky na něj navazuje a její vítězství je tudíž, ve smyslu přetvoření infrastruktury, záležitostí relativně snadnou.

Pro takto pojmáný socialismus existovaly přirozené optimální podmínky ni-

¹⁷ Tendence vidět ve vnášení revoluce reálnou a přípustnou metodu revoluční akce — tendence proti níž zvláště Lenin a Trocký nejednou v té době rozhodně vystoupili — nebyla však zřejmě překonána ve straně jako celku. Tak sovětský historik N. Popov v jedné ze svých prací píše: „Trocký byl proti pochodu na Varšavu nikoli proto, že pokládal naše bojové síly za nedostačující... nýbrž vzhledem ke svému sociálně demokratickému předsudku, podle něhož je vnášení revoluce zvenčí nesprávné... Trockého antibolševická, kautskyánská argumentace byla ÚV rozhodně odmítnuta...“ (Citováno z uvedené práce I. Deutschera, I. díl [Der bewaffnete Prophet], str. 536.) Dlužno říci, že „pochod na Varšavu“ nechapali bolševici jako „vnášení revoluce“ a že

Trocký neoponoval většině ÚV z uváděného důvodu, nýbrž vzhledem k obavě, že polské obyvatelstvo nebude vidět v Rudé armádě nástroj revoluce, nýbrž staletého ruského útlačku, a že proto místo boje o moc rozvine boj o obranu vlasti. Tendenci výklad Popova je však ilustrativní jednak z hlediska nálad, které ve straně ještě dlouho přežívaly, jednak jako ukázka toho, jak se charakter obvinění vznášených proti Trockému stalinskou historiografií během času diametrálně změnil: z „kautskyánského“ odporu vnášení revoluce vyfabrikovala ultraradikálního exponenta revoluce na bodácích.

¹⁸ Lenin, *Spisy*, sv. 27, str. 336.

¹⁹ Srovnej pozn. 4 a 5.

koliv v Rusku, ale v Německu. Státně monopolistický kapitalismus této země se svou nejmodernější výrobní technikou a plánovitou organizací byl podle Lenina „ztělesněním materiálního uskutečnění ekonomických, výrobních a společensko-hospodářských podmínek socialismu“.²⁰ Vzhledem k tomu se usuzovalo, že „vítězná proletářská revoluce v Německu by naráz nesmírně snadno rozbila jakoukoli skořápku imperialismu... dosáhla vítězství světového socialismu jistojistě, bez obtíží nebo s bezvýznamnými obtížemi — bereme-li ovšem světově historické... měřítko »obtížnosti«“.²¹ Současně zde byl i početný a disciplinovaný subjektivní element — válkou zradikalizovaný proletariát, který měl v podmínkách rozvratu mocenských pozic vládnoucích vrstev mimořádně příznivé předpoklady k politickému vítězství.

Německo bylo tedy ideální případ té země, která byla s to postavit se („po vyvlastnění kapitalistů a zorganizování socialistické výroby“) proti ostatnímu kapitalistickému světu, rozněcovat v něm povstání, atp. — a to nyní tím spíše, že měla za sebou obrovské zázemy v podobě proletářského Ruska, jehož avantgarda v zájmu vítězství mezinárodní revoluce byla ochotna podstoupit prakticky cokoli: Cokoli nejen z důvodů internacionální solidarity, ale i vlastní sebezáchovy — neboť právě ony ekonomické podmínky, které skýtaly záruku rychlé socialistické přestavby Německa, byly v evropském Rusku (nemluvě již o rozsáhlých okrajových územích bývalé carské říše) rozvinuty jen nepatrně.

5

„Začít bez přípravy revoluci v zemi, kde se rozvinul kapitalismus a přinesl demokratickou kulturu a organizovanost poslednímu člověku — je nesprávné a nesmyslné.“²²

Lenin

Oč menším problémem se jevila otázka socialistické přestavby ve vyspělém Německu v porovnání se zaostalým Ruskem. o to větším problémem tu byla politická porážka buržoazie a za ní stojících sil. Mýšlenku, že v Evropě je mnohem těžší

revoluci začít, ale je snazší ji dokončit, kdežto v Rusku je tomu naopak, opakoval Lenin v mnoha souvislostech a variacích. Zkoumáme-li tu část jejího zdůvodnění, jež se týká problému zahájení revoluce, pronikají četnými Leninovými formulacemi zvláště dva příbuzné aspekty.

Na jedné straně tu jde o vyspělost protivníka, zejména buržoazie. Její vyspělost je v podstatě přímo úměrná stupni ekonomického rozvoje země. „Velmi těžko se dělá revoluce v tak vysoce vyspělé zemi s výtečně organizovanou buržoazií, jako je Německo,“²³ říká Lenin například. A opačně: poměrně hladké vítězství revoluce v Rusku vysvětluje Lenin strašlivou zaostalostí země, jež se promítla i ve slabosti a nezkušenosti ruské buržoazie.²⁴

Na druhé straně tu jde o účinek této vyspělosti či nevyspělosti země a jejích držitelů moci na mentalitu proletariátu. A tu Lenin výtečně postihl, že faktor vyspělosti země není z hlediska snahy proletariátu chopit se násilím moci faktorem stimulativním, nýbrž brzdicím. „Revoluce přijde za cenu občanské války,“ soudil tehdy Lenin, „ale to je tím tvrdší oříšek, čím civilizovanější a čím vyspělejší je stát.“²⁵ Zvlášť podnětná je ta jeho úvaha, v níž specifikuje zprostředkující článek mezi civilizovaností země na jedné straně a obtížemi vypuknutí revoluce na straně druhé. „V západoevropských zemích,“ praví Lenin, „je obtížnější revoluci zahájit, protože proti revolučnímu proletariátu stojí prostředky vyspělejší kultury a dělnická třída je v kulturním otroctví.“²⁶

Je příznačné, že Lenin, který tak zevrubně analyzoval úlohu násilných prostředků státu v boji proti revolučnímu hnutí a který na ni tím spíše nemohl zapomenout v podmínkách poválečné revoluční krize, tu nikde nestaví do popředí tyto materiální nástroje moci, nýbrž právě instrumenty duchovní povahy. Předznamenává tak celý směr bádání, který pak na půdě marxismu rozvíjel nejprve Gramsci a který je dnes v sociologii politiky pokládán za jeden z nejstěžejnějších. (Sám pojem kulturní otroctví, abstrahujeme-li od jeho hodnotící kvality,

²⁰ Lenin, *Spisy*, sv. 27, str. 336.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž, sv. 27, str. 93.

²³ Tamtéž, sv. 27, str. 548.

²⁴ Srovnej tamtéž, sv. 27, str. 546, 450, 171, 226, 374.

²⁵ Tamtéž, sv. 27, str. 292.

²⁶ Tamtéž, sv. 27, str. 464.

nám vchází do kategorie konsenzu, bez níž je dnes politická analýza nemyslitelná.) Jestliže však Lenin chápal tento faktor už před půl stoletím — v podmínkách nesrovnatelně méně vyspělého kapitalismu a v situaci poválečného rozvratu, kdy zejména v poraženém Německu byl konsenzus relativně slabý — jako významnou zábranu rozpoutání občanské války, pak je očividné, že nedojde-li k nepředvídatelnému zlomu v podmínkách, za nichž působí soudobá dělnická třída ve vyspělých kapitalistických zemích, není už občanská válka jen „tvrdým“, ale prostě nerozlousknutelným oříškem. A ne náhodou byla revize toho pojetí, které absolutizuje občanskou válku jako prostředek revoluční změny, obsažena již v prvním obrodném dokumentu postalinského období, v usnesení XX. sjezdu KSSS.

Poměrný realismus Lenina byl patrný především na půdě nově založené internacionály, jejíž nejvlastnější funkcí byl právě úkol rozvinout mezinárodní revoluci. Původní taktika Komunistické internacionály byla ovšem vzhledem k akutní revoluční krizi v zemích, jež utrpěly válečnou porážku, taktikou „přímé zteče“ kapitalismu; výrazem této taktiky byl ostatně i „pochod na Varšavu“ v létě 1920 — a ruští komunisté věřili, že II. kongres Internacionály se již bude konat v některém ze západních proletářských velkoměst. I v tomto období (tzv. I. poválečné periodě) si však byli vědomi některých vážných úskalí rozvoje revoluce na Západě: výmluvným dokladem toho je zejména Leninova argumentace proti levičáctví. Neobyčejnou komplikovanost a obtížnost provedení revoluce ve vyspělých kapitalistických zemích brala pak již silně v úvahu nová strategická orientace, kterou probojovali bolševici na III. a rozvinuli na IV. kongresu Kominterny a která obsahuje závěry, jejichž jádro má pro politiku komunistů trvalou platnost dodnes.

*

Nicméně ani v tomto období neuvažovali ještě bolševici neblahou alternativu, že by Sovětské Rusko mohlo ve svém avantgardním revolučním počínu zůstat nadlouho — natož na tři desetiletí — osamoceno. Revoluce se opozdila a uká-

zala se jako nečekaně složitá záležitost — to však neznamenalo, že by neměla zítra triumfovát. Sovětskému Rusku se již teď dostalo od mezinárodního proletariátu rozsáhlé podpory, bez níž by bylo v letech zahraniční intervence nutně odsouzeno k záhubě — a tato podpora posílala v bolševicích důvěru v jejich třídní „pojence“ a v možnosti jejich brzkého úspěchu, který by zaostalému Rusku přinesl účinnou materiálně ekonomickou pomoc. Teprve když po celé sérii neúspěšných pokusů v řadě zemí znovu selhala příležitost k revoluci v Německu také na podzim 1923 a když postupující konsolidace evropského kapitalismu pokročila i ve sféře ekonomiky, vnucoval se stále neodbytněji závěr, že s revolucí v žádné z vyspělých zemí bezprostředně počítat nelze.

Je jen logické, že tento závěr nemohl být ani teď akceptován všemi, v plném rozsahu a s uznáním všech jeho konsekvencí. Jeho přijetí se totiž rovnalo uznání toho, že selhal nejvlastnější předpoklad, smysl i záměr ruské revoluce. Jeho přijetí vyvolávalo tedy nutnost totálního přehodnocení především celé koncepce vztahu mezinárodní a ruské revoluce.

Avšak nedostí na tom. Akceptovat uvedený závěr znamenalo zodpovědět i muživou otázku dalších osudů dělnické moci v Rusku, která v rozvoji revoluce musela nadále počítat zřejmě jen s vnitřními ekonomickými a sociálními zdroji. Mohou tyto sociální zdroje — při početně slabé a rozvratem ekonomiky deklasované dělnické třídě, ztrácející se v moři nesocialistického elementu malovlastníků — postačovat k udržení moci a navíc k přetváření sociální struktury země v socialistickým směru? A dovolí ekonomické zdroje — při nerozvinutém a navíc zpustošeném průmyslu a při drtivé převaze rozdrobené rolnické malovýroby — uskutečnit socialistickou přestavbu země? Jestliže ano, které zdroje tu jsou rozhodující? A jaké má být optimální tempo rozvoje?

Všechny tyto a podobné fundamentální otázky vyhlídek a metod rozvoje revoluce jak v Rusku, tak na Západě byly nanejvýš palčivé a komplikované. Navíc vstaly v době, kdy nemoc definitivně vyřadila Lenina z jakékoli činnosti v hnutí, kdy se bolševická strana začala zmitat

v bojích o nástupnictví a kdy se tudíž principiální problémy nerozlučně propletly s osobními ambicemi silných a vlivných vůdců strany. Za této dramatické situace, vypjaté až do krajnosti, se v komunistickém hnutí začalo odvíjet předivo názorového a mocenského boje, jehož výústění mnohostranně a mnohoznačně ovlivnilo osudy lidstva na několik desítek let.

II. Socialismus v jedné zemi

6

„Vždy jsme zdůrazňovali, ... že takové dílo, jakým je socialistická revoluce, není možné uskutečnit v jedné zemi.“²⁷

Lenin

Problém pojetí ruské revoluce se specifickým způsobem reprodukoval v polovině 20. let v podobě sporu o možnosti či nemožnosti vítězství socialismu v jedné zemi.

Bezprostředně po Leninově smrti nebyla tato možnost uvažována jako reálná alternativa žádným z prominentních vůdců strany, Stalina nevyjímaje. Tento přístup k věci neudivuje, uvážíme-li, jak odvozenou a závislou úlohu měla hrát ruská revoluce v původních představách svých vůdců, jak zakořeněná byla tato představa a jak silná byla teoretická autorita Leninova, který podobnou možnost explicitě vylučoval.

Tehdejší pojetí otázky je možno dobře demonstrovat na úvahách Zinověva, který přísně odlišoval dva aspekty výstavby: možnost *budovat* socialismus v Rusku a možnost *dovršet* jeho výstavbu v podmínkách izolace. První možnost připouštěl, druhou vylučoval. Toto mínění zůstalo pak součástí platformy později se vytvořivší skupiny Trocký–Zinověv. Stalin naopak proti tomu přešel na pozici neochvějného stoupence možnosti vítězství socialismu v SSSR, a toto stanovisko spolu s Bucharinem proti opoziční skupině skutečně prosadil.

Sotva lze vyloučit, že i budoucí soud historiků a sociologů vyzní v dané věci pro Stalina pozitivně a že právě zde se objeví jádro jeho dějinné zásluhy. Je zcela přirozené, že ti, kdo měli pokračovat v socialistické přeměně Ruska s vědomím, že jsou nadlouho odkázáni sami na sebe, potřebovali co největší jistotu, že dílo jimi započaté může být i v čistě národním rámci také plně dovršeno. Entuziasmus sovětských pětiletok lze si bez tohoto vědomí jen těžko představit. Stalin tehdy mnohem lépe vycífoval praktické potřeby hnutí než někteří jeho odpůrci, příliš upívající na teoretických aspektech sporu.

Pokud však jde právě o tento druh aspektů, je problém „pravdy“ v dané polemice otevřenější. Je totiž třeba vědět, že Zinověvova negativní odpověď na otázku „možno či nemožno“ se vztahovala ke skutečně zralému stadiu socialismu: k takovému, kdy již dochází k zániku tříd a tudíž i diktatury proletariátu, kdy došlo k „definitivnímu nastolení a konsolidaci socialismu“, kdy se činí „krok ke druhému stadiu, k vyššímu stadiu komunismu“. Jeho vymezení se tudíž kryje s oním stadiem, k němuž SSSR dospívá skutečně teprve poté, kdy se spojilo „úsilí proletářů několika pokročilých zemí“ — nebo řeč-ně *několika zemí*.²⁸

Zinoněv i ostatní odpůrci Stalinovy teze chápali socialismus v kontextu široké mezinárodní dělby práce — a v tomto smyslu nepřipouštěli možnost vítězství socialismu v kterékoli jednotlivé zemi, ať už by šlo, jak výslovně zdůrazňovali, třebas i o Spojené státy. Odvolávali se na Marxovu analýzu účinků, které měl kapitalistický velkovýrobní rozklad národní uzavřenosti a vytvoření všestranné závislosti národů, a odvozovali z toho, že „socialismus v jedné zemi“ ignoruje logiku dějinného vývoje a strukturu moderního světa. Socialismus byl v jejich představách společností, která předstihla kapitalismus ve všech sférách společen-

²⁷ Lenin, *Sočinenija*, vyd. z r. 1928, sv. XXV, str. 474. Cit dle I. Deutscher, *uv. práce*, II. díl, str. 478.

²⁸ Jsou to možná tyto skutečnosti, jež vedly Valentina Gerratanu, člena ústředního výboru Italské komunistické strany, k úsudku, že „z teoretického hlediska se ukázalo být v tomto případě stanovisko Zinověvovo skutečně mnohem správnější, než bylo Stalinovo.“ (Příspěvky k dějinám KSC, 1965/2, str. 348–9.) Gerratana v průběhu diskuse italských historiků o dějinách KSSS ukazuje, že Stalin se vyhnul teoretické rovině diskuse, ignoroval klasické rozlišení mezi dvěma fázemi komunismu, a aby diskusi od této otázky odvrátil,

neváhal ani vytrhávat Zinověvovy pasáže z kontextu. (Důkazem toho budiž například porovnání citované pasáže Zinověva, kterou přejímáme z Gerratanu, s textem uváděným Stalinem v práci *K otázkám leninismu*. (Stalin, *Spisy*, sv. 8, str. 74.) Dále je možno upozornit, že pokud bylo Zinověvovo stanovisko omylem, šlo o omyl mnohem zanedbatelnější než u Stalina, který ještě rok předtím vylučoval samu možnost „zorganizovat socialistickou výrobu“ (v jedné zemi) jako takovou — tedy ono stadium, jehož SSSR zhruba dosáhl již v r. 1936.

ského bytí a vědomí — a jako taková se tudíž nemohla vytvořit pouze v jediné a navíc tak zaostalé zemi.

Tyto jejich nároky na socialismus, uvážíme-li komplikovanost cesty, již se pak ubíral historický pokrok, lze snadno označit za přemrštěné. Stalinovy analýzy však naproti tomu dosvědčují, že jeho pojetí socialismu nepřekračovalo myšlenkově rámec zaostalých poměrů země: vybudovat socialismus se u něho krylo se „zdoláním buržoazie“;²⁹ koncepci vyzrálého socialismu, přihlízející k vyspělosti ekonomik Západu a nutnosti jejich předstížení, znevažoval jako „šosáckou“ a „měšťáckou“;³⁰ a proti ní jakožto „skutečnou“ ekonomickou základnu socialismu kladl souhrn opatření, která jsou nepochybně nutnou, ale zdaleka ne postačující podmínkou a charakteristikou socialismu v klasickém marxistickém smyslu, nebo i opatření, která se ukázala iluzorní.³¹

Takovéto pojetí věci bylo ovšem nejen otázkou myšlenkových dispozic, ale rovněž (ne-li primárně) určité konkrétní historické logiky. Jakmile se totiž akceptovala idea o možnosti úplného vítězství socialismu v zemi s minimem podmínek pro takové vítězství, nutilo to přirozeně vymezit fenomén socialismu tak, aby se úkol jeho vybudování stal reálným.³²

7

„Úplné vítězství socialistické revoluce v jedné zemi je nemyslitelné, neboť k tomu je třeba neaktivnější spolupráce přinejmenším několika vyspělých zemí, k nimž nelze počítat Rusko.“³³

Lenin

„Otázku »organizace socialistické výroby« vytyčil Lenin již v roce 1915, ...

kdy byla na pořadu otázka přerůstání demokratické revoluce v revoluci socialistickou.“³⁴

Stalin

Zvlášť problematickým aspektem tehdejších diskusí byl spor, zda ideu o možnosti takového vítězství razil již Lenin, nebo zda ji vytyčil teprve Stalin s Bucharinem. Tento spor má smutný primát v dějinách bolševické strany, ne-li marxistického myšlení vůbec. Byl to první případ, kdy tvůrce nové strategie, již si zřejmě žádaly podmínky doby, přiřkl její otcovství někomu druhému, označil ji za odkaz dob minulých (čímž — mimochodem — teoreticky anuloval její novátorský význam); kdy ten, kdo teorii rozvíjel, se prohlásil ortodoxním, zatímco ten, kdo byl skutečně ortodoxní, se stal údajným revizionistou; a kdy nový teoretický závěr se neodůvodňoval změněnou situací, nýbrž — demagogicky interpretovanou — citací klasika. Neboť Stalin, aby ve straně prosadil své stanovisko proti těm, kdo přespříliš dogmaticky lpěli na klasických formulacích problému, prohlásil je (Zinověva, Trockého a jejich skupiny) za revizionisty,³⁵ a aby se mohl zaštitit autoritou myslitele, jehož teoretického odkazu se nikdo neodvažoval dotknout, pomocí žonglérské manipulace s citacemi dovodil, že možnost vítězství socialismu v Rusku i v podmínkách osamocené budování je vlastně ideou Lenina již od roku 1915.

Stalin zde argumentoval především Leninovou tezí o možnosti vítězství socialismu nejprve v jedné zemi, obsahující úvahu, že „vítězný proletariát této země se po vyvlastnění kapitalistů a zorganizování socialistické výroby ve své zemi postaví proti ostatnímu svě-

²⁹ Stalin, *Spisy*, sv. 9, str. 31.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Stalin tento myšlenkový rámec v podstatě nepřekročil ani později, což je patrné zvláště z některých pasáží jeho teoretické závěti, *Ekonomických problémů socialismu v SSSR*.

³² Proto se do středu pozornosti dostala v absolutizované podobě problematika výrobních vztahů (navíc žužena v podstatě na otázku charakteru vlastnictví), zatímco problematika stavu a kvality výrobních sil a s tím spojeného sociálního klimatu socialistické společnosti ustoupila do pozadí. V přímo absurdní podobě se toto protimarxistické pojetí reprodukuje dnes u teoretiků komunistické strany Číny.

³³ Viz odkaz 5.

³⁴ Stalin, *Spisy*, sv. 9, 40–41.

³⁵ Zvláště charakteristická je tato jeho interpretace věci na VIII. plénu EKI: „Trocký si vzal za cíl vést boj proti Leninově teorii, ale protože bojovat otevřeně proti Leninovi je věc velmi riskantní, rozhodl se vést tento boj

proti »teorii« Stalinově. ... V dalším výkladu se vynasnažil dokázat, že je tomu právě tak, že o Stalina tu nejde, že o žádné Stalinově »teorii« nemůže být ani řeči, že Stalin si nikdy nečinil nárok na cokoli nového v teorii, nýbrž jen usiloval o usnadnění úplného vítězství leninismu v naší straně, navzdory všemu revizionistickému namáhání Trockého. Zatím připomínám, že Trockého prohlášení o Stalinově »teorii« je manévr, úskok, zbabělý a nepodarený úskok, vypočítaný na to, aby tímto úskokem byl zamaskován boj proti leninské teorii vítězství socialismu v jednotlivých zemích, boj, který začal v roce 1915 a trvá dodnes.“ (Stalin, *Spisy*, sv. 9, str. 120.)

Lze se jen tázat, proč v zájmu »usnadnění úplného vítězství leninismu« ve straně bylo nutno vyjmout z pozdějších vydání Leninových spisů řadu výroků nekonzistentních se Stalinovou verzí. Sama tato machinace vrhá světlo na problém, nakolik mohl Stalin opravdu věřit, že brání odkaz Leninův a nakolik tedy mohl vznášet obvinění svých odpůrců ze zrady leninismu upřímně.

tu...“ atd. Proložena slova byla v otištěné polemice zdůrazněna Stalinem, ale pro logiku našich vývodů jsou neméně důležitá. Neboť též Stalin při interpretaci leninského pojetí možnosti výstavby socialismu sám ještě v květnu 1924 právě toto zorganizování socialistické výroby označil za druh úkolu, který je podle Lenina úsilím jedné země, zejména takové rolnické země, jako je Rusko, neřešitelný.³⁶

Tato původní interpretace leninismu Stalinem je pro naši otázku neobyčejně ilustrativní. Nejenže znovu dokresluje závěr, který jsme již učinili (že možnost vítězství socialismu v jedné zemi nevztahoval Lenin v tezi z r. 1915 na Rusko), ale obsahuje i tvrzení, že Lenin vylučoval možnost vítězství socialismu v kterékoliv jednotlivé zemi, tedy i v zemi vyspělé. Tento výklad je pravděpodobně zcela regulérní. Lenin podle všeho připouštěl osamocené vítězství v tom smyslu, že vyspělá země bude schopna vyvlastnit buržoazii a zorganizovat socialistickou výrobu sama, bez součinnosti s druhými zeměmi; nikoli však v tom smyslu, že by mohla realizovat socialismus v tom tradičním marxistickém pojetí, jež bylo Leninovi vlastní, a že by dokonce mohla dlouhodobě fungovat v obklíčení druhých kapitalistických zemí i tehdy, kdyby v nich ono „rozněcování povstání“ a případné použití vojenské moci nevedlo k vítězství revoluce. Opačný předpoklad byl do leninské teorie vložen jakožto nesporný teprve později, když Stalin potřeboval zkonstruovat absolutní protiklad mezi leninismem a trockismem.³⁷

Ve skutečnosti si Lenin tuto otázku sotva kladl jako reálnou, jestliže předpokládal, že k první zvítězivší vyspělé zemi se dostatečně brzy přidruží další. Buď jak buď. Stalinova argumentace Leninovou

úvahou z r. 1915 je nejenom nepřesvědčivá, ale mluví naopak proti němu.

Své tvrzení opíral Stalin dále o Leninovy studie zabývající se plány socialistické výstavby v Rusku a v nich obsažené výroky o „nevyhnutelnosti našeho vítězství v přestavbě společenského hospodářství“ (z r. 1919),³⁸ o možnosti a nutnosti vybudovat „socialistický základ naší ekonomiky“ (z r. 1921),³⁹ o jistotě, že „z Ruska nepovského se stane Rusko socialistické“ (z r. 1922).⁴⁰ Tyto a některé analogické výroky dokazují ovšem pouze to, co dokazovat ani netřeba: že Lenin úporně a tvořivě hledal cesty socialistické přestavby i v podmínkách rolnické země, neboť takováto přestavba — vzato z hlediska úzce národního — byla samotným smyslem a cílem revoluce. Jsou tedy důkazem směru zamýšleného vývoje, nikoli ještě důkazem Leninova předpokladu, že tento směr bude a může být také plně realizován v podmínkách mezinárodní izolace, tedy silami samotného a osamocného Ruska jakožto technicky zaostalé a agrární země.⁴¹

Celkově tu lze tedy vyjádřit — ovšem zhruba a podmíněně — asi tento úsudek: Opozice let 1924—1926 byla blíže pravdy v tom, že dovršení výstavby socialismu — ve smyslu překonání etapy diktatury proletariátu a přechodu k druhé fázi komunismu — nelze realizovat v podmínkách mezinárodní izolace Ruska; a že socialistickou společností v plném slova smyslu je kulturně vyspělá společnost s mocnými výrobními silami — tak, jak ji chápalo socialistické hnutí od Marxe až k Leninovi. Stalin měl v zásadě pravdu potud — a to bylo v dané situaci zřejmě nejdůležitější —, že nelze na dlouhá léta počítat s mezinárodní revolucí a že tomuto předpokladu je třeba pod-

³⁶ Stalin tehdy napsal: „Hlavní úkol socialismu — zorganizování socialistické výroby — máme ještě před sebou. Je možno vyřešit tento úkol, je možno dosáhnout definitivního vítězství socialismu v jedné zemi bez společného úsilí proletářů několika pokročilých zemí? Ne, není možno. K svržení buržoasie postačuje úsilí jedné země, to nám potvrzují dějiny naší revoluce. K definitivnímu vítězství socialismu, k zorganizování socialistické výroby, úsilí jedné země, zejména takové rolnické země, jako je Rusko, již nepostačuje, k tomu je třeba úsilí proletářů několika pokročilých zemí.“ (Stalin, *Spisy*, sv. 8, str. 69).

³⁷ Jeho interpretace leninismu v dané otázce z května 1924 stojí totiž oběma nohama na půdě, označené později za trockistickou a neslučitelnou s členstvím ve straně. Trocký totiž stejně jako Lenin připouštěl možnost vítězství socialismu v jedné zemi, avšak ne za předpokladu její dlouhodobé izolace v kapitalistickém obklíčení.

³⁸ Lenin, *Spisy*, sv. 30, str. 105.

³⁹ Tamtéž, sv. 32, str. 341 a násl.

⁴⁰ Tamtéž, sv. 33, str. 441.

⁴¹ Za zárodek podobného předpokladu by spíše bylo možno považovat některé úvahy ze stati *O družstevnictví* (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 465 a násl.), kterou psal Lenin v době, kdy jeho víra v pomoc mezinárodní revoluce byla už zřejmě zviklána. Na druhé straně však nelze pokládat za náhodné, že ve své nejpozdější práci (z března 1923: *Raději méně, ale lépe*, sv. 33, str. 486—502), nevyvozuje z „opoždění“ socialistické revoluce strategii výstavby socialismu v jedné zemi, nýbrž pouze určitou „taktiku dělnické moci“ (do doby, než Západ dovrší svůj vývoj k socialismu, nebo než dojde k srážce mezi ním a revolučním výchoodem), taktiku, z níž nikterak nelze vyvodit ideu o možnosti vybudovat v izolovaném Rusku úplnou socialistickou společnost. (Tamtéž, sv. 33, zvl. str. 497—502.)

řídít další strategii ruské revoluce; že je tudíž třeba se orientovat na vítězství socialismu i v izolovaném Rusku; že teoretický spor o otázku možnosti takového vítězství v jedné zemi má eminentní praktický dosah vnitřní i mezinárodní; a že v samotném Leninově díle je v jádře obsažen program výstavby základů socialismu, který lze v Rusku realizovat i za daných mezinárodních podmínek.

Co Stalin naprosto nemohl prokázat, bylo tvrzení, že idea vítězství socialismu v Rusku jako „jedné, jednotlivé zemi“ byla ideou Lenina — dokonce od roku 1915. Leninovo více než rezervované stanovisko v této věci nebylo náhodné. Neboť takovému vítězství stály v cestě překážky, jež nebyly vždy překonatelné metodami adekvátními leninským principům, principům revolučního marxismu.

Právě do této situace byla však bolševická strana vmanévrována neblahým vývojem pořijnových dějin, který revoluci, jež svou budoucnost vázala na úspěch mezinárodního proletariátu, ponechal na její pouti osamocenu. Její osud závisel teď zřetelně jen na volbě kurzu, který strana nastoupí: kurzu, který by dovolil započaté dílo socialistické přestavby země optimálním způsobem rozvinout.

8

„Jen dohoda s rolnictvem může zachránit socialistickou revoluci v Rusku, dokud nevypukne revoluce v jiných zemích.“⁴²

Lenin

Vypracování takového kurzu mohlo těžit z předchozích zkušeností ekonomické politiky bolševiků, která prošla velice složitým vývojem.

⁴² *Raději méně, ale lépe*, sv. 32, str. 220.

⁴³ Lenin to později dokumentoval na příkladu dekretu sovětské vlády o státním monopolu na inzerci, který vyjadřoval předpoklad, „že soukromopodnikatelské noviny zůstanou všeobecným zjevem, že zůstane ekonomická politika vyžadující soukromé inzerce, že zůstane také instituce soukromého vlastnictví, že zůstane celá řada soukromých podniků, které budou potřebovat reklamu a inzerci.“ (*Raději méně, ale lépe*, sv. 33, str. 82.)

⁴⁴ Tamtéž, str. 84.

⁴⁵ Tamtéž, sv. 32, str. 225.

⁴⁶ „Naše dřívější ekonomická politika, nelze-li říci počítala (v tehdejší situaci jsme vůbec nemohli počítati), pak do určité míry alespoň předpokládala — lze říci: neuváženě předpokládala —, že stará ruská ekonomika bude převedena přímo na státní výrobu a rozdělování podle komunistických zásad“ — říká Lenin na II. sjezdu politicko-osevětových pracovníků v říjnu 1921. (*Spisy*, sv. 33, str. 52. Analogicky tamtéž, str. 49, 53, 79, 81.)

⁴⁷ Násin těchto představ podává Włodzimierz Brus ve své vynikající práci *Modely socialistického*

V bezprostředně porevolučních měsících byla tendence „přejít k novým společenským poměrům... s největší přízřivostí k tehdejšímu poměrům, podle možnosti postupně a bez zvláštní radikální přeměny“⁴³ — tedy, obecně řečeno, cestou podřízení velké části kapitalistického sektoru státnímu regulování. Tato tendence se však nemohla v praxi realizovat již proto, že to nedovolovaly tehdejší podmínky: buržoazie, spoléhající na rozpad sovětské moci, nebyla ochotna „přistoupit na dílčí ústupky, které jí dávala sovětská moc v zájmu pozvolnějšího přechodu k novému pořádku“⁴⁴, nýbrž rozpoutala nelibostnou občanskou válku; v procesu této války, v níž šlo o bytí a nebytí sovětské moci, nezbývalo v podstatě nic jiného, „než si počínat po vojensku i na poli ekonomickém“⁴⁵, nutnost toho stupňoval pak krajní hospodářský rozvrat jako dědictví carismu, války i převratu. Současné však na radikální rozhod se zárodky původně koncipované politiky působily i další faktory a úvahy. Pokus „přejít přímo ke komunistické výrobě a rozdělování“⁴⁶, který představoval jádro politiky tzv. válečného komunismu, byl i výrazem velmi kusých představ tehdejšího socialistického hnutí o cestách přechodu ke komunismu,⁴⁷ podcenění některých ekonomických faktorů a přecenění faktorů ideového a mocenského rázu,⁴⁸ jakož i — last but not least — očekávání revoluce na Západě, která měla kompenzovat nepříznivý poměr třídních sil v zemi a svou ekonomickou pomocí zajistit úspěch přímého přechodu ke státní výrobě a rozdělování podle komunistických zásad.

hospodářství (NPL 1964, str. 32). Autor zde konstatuje zdrženlivý postoj Marxe a Engelse při popisování budoucí společnosti, shrnuje jejich fragmentární představy o socialistické soustavě hospodářství a ukazuje, jak byly pochopeny socialistickým hnutím: výrobní proces, do detailu určený plánovacím centrem, hospodářství bez směny, cen a peněz, obrovské sklady rozdělující výrobky podle předkládaných pracovních tažonů, atd. Z tohoto hlediska neudivují Leninova slova o pojetí věci v r. 1918: „Tehdy se předpokládalo, že bude možno přejít k socialismu bez předběžného období, ve kterém by byla stará ekonomika přizpůsobována ekonomice socialistické. Předpokládali jsme, že vytvořením státní výroby a státního rozdělování jsme vstoupili bezprostředně do jiného ekonomického systému výroby a rozdělování, než byl předešlý.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 80–81.)

⁴⁸ Srv. zvláště známou Leninovu úvahu o poměru nadšení a osobní zainteresovanosti a o nutnosti přechodných stupňů od kapitalismu ke komunismu, (*Spisy*, sv. 33, str. 49).

Tento pokus vyústil po třech letech v naprosto slepé uličce^{48a}

Analogicky jako v mezinárodním měřítku — jak to zhruba ve stejné době vyhlašoval III. kongres Komunistické internacionály — bylo nutno i na půdě ruské revoluce přejít od „zteče“ k „obléhání“.⁴⁹

Šlo tu přirozeně o dvě relativně nezávislé řady procesů: neúspěch pokusu v Rusku byl dostatečně podmíněn samotnými vnitřními faktory a zjevně by se bylo od něj muselo ustoupit i při sebe-příznivějším mezinárodním vývoji, a to i tehdy, kdyby nebyl provázen tak dlouhou a vyčerpávající válkou.

Toho si však tehdy nebyli bolševici vědomi do všech důsledků: tržní mechanismus se zbožně peněžními vztahy chápali jako prvek socialismu cizí, snažili se ho i nadále maximálně omezit a co nejdříve eliminovat.⁵⁰ Vzhledem k tomu chápali po jistou dobu nahrazení politiky „zteče“ novou ekonomickou politikou jako vývojovou okliku, vynucenou nesnázemi zaostalé země, jež se zostrily tím, že se opozdila revoluce v Evropě, a že tudíž nelze zvenci očekávat účinnou ekonomickou ani mocenskou podporu.

Tak byla otázka pojata již na X. sjezdu, který tento „příkrý obrat“ proklamoval.⁵¹

Také o čtvrt roku později, na III. kongresu Komunistické internacionály, uvádí Lenin změnu v postupu komunistické strany do přímé souvislosti s tím, že se mezinárodní revoluce nevyvíjí tak přímočaře, jak se očekávalo, a mluví proto o nutnosti „přizpůsobit naši taktiku této klikaté linii dějin“.⁵² Ve stati ke 4. výročí Října zdůvodňuje nutnost houževnatě

se učit nové ekonomické politice tím, že „jiného přechodu ke komunismu nyní, v nynějších poměrech, v sousedství kapitalistického (dosud ještě kapitalistického) Západu není.“⁵³ A stejně tak, krátce poté, odůvodňuje tutéž nutnost, zdůraznil svým posluchačům: „Musíte mít na paměti, že naše sovětská země ... není obklopena socialistickou Francií a socialistickou Anglií, které by nám pomohly svou vyspělou technikou, svým vyspělým průmyslem.“^{54 55}

Tento aspekt věci, k němuž se u Lenina přidružovalo stále zřetelnější poznání, že v malorolnické zemi by ani za jiných mezinárodních okolností nebyl přímý přechod ke komunismu možný, byl pak u některých jiných bolševických teoretiků povýšen na jediný: v NEPU viděli prostředek v podstatě politického rázu, prostý taktický manévr k udržení proletářské moci do propuknutí sociálních revolucí na Západě.⁵⁶ Názor, že základní principy NEPU platí nezávisle na tom, zda ke světové revoluci dojde či nikoli, se prosazoval teprve postupně v průběhu dalších let.⁵⁷

Zdůrazňujeme-li tento „mezinárodní“ aspekt věci, který je prizmatem našeho pohledu, pak nikoli proto, že by snad figuroval jako jediný faktor při volbě ekonomické politiky bolševiků (multidimenzionalnost sociální reality nám nedovoluje odvozovat žádný společenský jev z působení pouze jediného faktoru), nýbrž proto, že ani tuto oblast pořijnové politiky zjevně nemůžeme bez jeho účinkování racionálně vyložit. Platí to i pro nadmíru dramatickou etapu hledání a realizace ekonomického kursu osamoceně revoluce.

^{48a} „Na hospodářské frontě — uvedl Lenin později — nás při pokusu o přechod ke komunismu stihla na jaře roku 1921 vážnější porážka, než byla kterákoliv porážka, již nám způsobil Kolčak, Děnikin nebo Pilsudski, porážka mnohem vážnější, mnohem podstatnější a nebezpečnější.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 51–5).

⁴⁹ Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 85, 61 aj.

⁵⁰ Srv. uvedenou práci W. Bruse, zvl. str. 34–40, 60–67, a podnětnou stat Ludvíka Brázdy *Dvě pojetí ekonomické politiky KSR (b)*. (*Příspěvky k dějinám KSC*, 1966/6, str. 803–830.)

Také tato snaha se ovšem musela setkat s neúspěchem. Půl roku po zavedení naturální daně Lenin konstatoval, že pokus zavést socialistickou směnu průmyslových výrobků za zemědělské se nezdařil; přeměnil se v koupi a prodej, z toho odvodil, že je nutno provést ještě další ústup „nejen ke státnímu kapitalismu, nýbrž i k státnímu regulování obchodu a peněžního oběhu. Jedině touto cestou, ještě zdůlhaovější než jsme předpokládali, můžeme obnovovat hospodářský život.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 93, 88–9.)

⁵¹ Předchozí sjezd předpokládal, že naše hnutí

půjde přímočaře, uvedl Lenin. „Ale ukázalo se, jako se vždycky ukazovalo v celé historii revolucí, že hnutí postupovalo klikatě.“ Proto je třeba „jako přechodného opatření použít systému (naturální) daně a svobodného oběhu zboží“. „V podstatě vypadá situace takto: musíme hospodářsky uspokojit střední rolnictvo a přistoupit na svobodu oběhu zboží, jinak udržet moc proletariátu v Rusku za situace, kdy se mezinárodní revoluce zdržela, není možné, ekonomicky to není možné.“ (Srv. *Spisy*, sv. 32, str. 272, 231, 232.)

⁵² Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 501.

⁵³ Tamtéž, sv. 33, str. 50.

⁵⁴ Tamtéž, sv. 33, str. 63.

⁵⁵ Logickým protějškem těchto úvah byla přirozeně představa, že na Západě, kde převládají velkokapitalistické vztahy a kde je jiný poměr třídních sil, „byl přímý přechod ke komunismu možný“ (Srv. Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 239 a 355; sv. 33, str. 97, 102–3 a 107).

⁵⁶ Srv. *Příspěvky k dějinám KSC*, 1966/6, str. 822–3.

⁵⁷ Srv. uved. práci W. Bruse, str. 60 a násl., zvl. str. 66–7.

„Z perspektivního hlediska dosáhneme nejvyššího tempa rozvoje tehdy, když rozvoji průmyslu bude odpovídat rychle se rozvíjející zemědělství“.⁵⁸

Bucharin

Na úvahy a praktická řešení z počátku dvacátých let navázaly v některých směrech památné diskuse pozdější, z nichž postupně v procesu nanejděš urputného boje vykrystalizovala ta ekonomická politika sovětského státu, jež se stala synonymem socialistické výstavby jako takové. Ve skutečnosti i tato fáze politiky reflektovala ve své konkrétní podobě velice jedinečné podmínky zaostalé země, jež se přitom v rozporu se všemi předpoklady musela propracovat k socialismu sama.

Okolnost, že se evropský kapitalismus relativně stabilizuje a že s revolucí evropského proletariátu nelze nadlouho počítat, vystihl zvlášť prozíravě Bucharin a vyvodil z ní ucelenou ekonomicko-politickou doktrínu. Její podstatnou složkou byla zhruba tato argumentace: Jestliže se dělnická moc v Rusku nemůže opřít o proletářskou diktaturu země Západu, její osud závisí tím více na postoji domácího rolnictva, jemuž je třeba učinit dalekosáhlejší koncese než dosud. Ekonomicky vzato, proletariát je závislý především na zámožných rolnících, kteří vyrábějí neprostou většinu tržní produkce a zajišťují tudíž jak výživu města, tak značnou část akumulací zdrojů. Rozvoj jejich hospodářství je proto třeba nikoli omezovat, ale podporovat. Obohacování kulaků povede zároveň — při promyšlené hospodářské politice státu — k růstu bohatství celé společnosti. Úměrně tempu rozvoje rolnické ekonomiky bude možno zajišťovat i tempo industrializace. Zpočátku bude pomalé, „půjdem snad krokem želvy“, ale o to jistěji a s perspektivou pozdějšího rychlého a přitom rovnoměrného vývoje bez vážnějších kolizí. Naproti tomu nerespektovat objek-

tivní závislosti by znamenalo porušit „univerzální zákon dynamické ekonomické rovnováhy“, ohrozit přirozené svazky mezi jednotlivými oblastmi národního hospodářství a tím narušit i politickou rovnováhu v zemi se zřejmými důsledky pro osud proletářské diktatury.

Bucharinova koncepce měla zřetelnou vnitřní logiku a znamenala v řadě směrů výrazné obohacení marxistické teorie socialismu. Anticipovala mnohé (v problematice vztahu plánu a trhu, proporcí růstu, metod řízení aj.),⁵⁹ na co začala ekonomická praxe socialistických zemí — bohužel s přílišným opožděním — navazovat v nedávných letech. Značný realismus propůjčil pak této koncepci po několik let dominantní postavení v teorii a praxi sovětské ekonomiky i politiky; na této platformě — i když se distancoval od některých jejích krajních formulací — v podstatě stál až do roku 1928 také Stalin.

Nicméně tato doktrína měla svá vážná úskalí. Bucharin zajisté navazoval (těsněji než jeho odpůrci) na Leninovu ideu o svazku dělníků a rolníků jako nejvyšší zásadě proletářské diktatury a na jeho výzvu „postavit se na půdu existujících kapitalistických poměrů“⁶⁰ vzhledem k dané sociální struktuře země a k podmínkám mezinárodní izolace, kdy „jen dohoda s rolnictvem může zachránit socialistickou revoluci v Rusku“.⁶¹ Je však otázka, zda současně doceňoval i ta Leninova varování, jež byla s orientací na rozvoj svobody obchodu a tudíž kapitalismu na vesnici spojena. Lenin připouštěl, že je možno se takto orientovat a nepodřít tím kořeny politické moci proletariátu, avšak otázku viděl „v zachování míry“.⁶² Bucharin podle názoru svých odpůrců tuto míru nezachoval.⁶³ Lenin neztrácel ze zřetele, že ze svobody obchodu vyrůstá třídní diferenciace a tudíž i třídní boj na vesnici.⁶⁴ Bucharin tento vážný problém nechal prakticky nezodpovězen.

⁵⁸ N. Bucharin, *Zamětky ekonomista*. Cit. dle uv. práce W. Bruse, str. 80.

⁵⁹ Velmi pěkný nástin této stránky problematiky obsahuje citovaná už práce W. Bruse; srov. zvl. str. 73–74.

⁶⁰ Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 91.

⁶¹ *Raději méně, ale lépe*, sv. 32, str. 220.

⁶² Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 224.

⁶³ Srovn. např. jeho — v tehdejších podmínkách snad napadnutelnou — teorii o vrstvení kulaků do socialismu, přesněji řečeno předpoklad, že stejně jako družstevní rolnické buňky budou pro-

střednictvím bank atd. vrstvat do systému socialistického hospodářství i „kulacká družstevní hnízda“.

⁶⁴ Zvlášť příznačná je tato Leninova odpověď v závěrečném slově k referátu o zavedení naturální daně na X. sjezdu strany: „Bylo zde řečeno a také je to v připomínkách: »Jak udržíte dělnický stát při rozvoji kapitalismu na vesnici?« Tento zjev, který nám hrozí — rozvoj malovýroby a maloburžoazie na vesnici — tento zjev znamená největší nebezpečí.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 242.)

Celá budoucnost socialistického zřízení v Rusku závisí na rychlé industrializaci.

Zijeme pod železnou patou zákona původní socialistické akumulace.⁶⁵

Preobraženský

Tvůrcem v jádře protikladné generální koncepce výstavby socialismu v SSSR byl Preobraženský.⁶⁶ Vycházel z toho, že výsledek boje mezi kapitalismem a socialismem v mezinárodním měřítku závisí na tom, který systém dosáhne vyšší úrovně výrobních a kulturních sil. Rusko jako zaostalá země je tedy objektivně postaveno před úkol urychlené industrializace. Vzhledem k tomu, že normální proces akumulace nestačí zajistit zdroje v potřebném rozsahu, nezbyvá než přikročit k redistribuci národního důchodu ve prospěch industrializace tím, že se budou prostřednictvím neekvivalentní směny odčerpávat prostředky z nesocialistického sektoru, zejména z vesnice. Toto přechodné období „původní socialistické akumulace“ bude kritickou érou socialistického státu: nutnost progresivní akumulace znamená nižší proporcí růstu dělnických mezd a rolnických příjmů v porovnání s růstem národního důchodu, a přednostní rozvoj těžkého průmyslu vytvoří relativní napětí mezi výrobou a spotřebou — takže socialistický systém nebude ještě s to prokázat předností mu inherentní. Avšak zákon původní socialistické akumulace je objektivním zákonem rozvoje; prosadí se nezávisle i na postupu revoluce ve vyspělých evropských zemích — ba samy tyto země budou muset obdobím podobné akumulace projít, aby vyrovnaly existující zpoždění výrobních sil za americkým kapitalismem. V Rusku zahrne toto období přinejmenším dvě desetiletí intenzivního vývoje. (Preobraženský přitom ovšem předpokládal, že se mezitím revoluce v Evropě již rozšíří.)⁶⁷

Na první pohled je zřejmé, že Preobraženský tu anticipoval podstatné rysy vývoje, kterým pak Rusko mělo projít. Byl svého druhu duchovním otcem té volby, kterou později Stalin výrazně formuloval slovy: „Opozдили jsme se za vyspělými zeměmi o 50—100 let. Musíme tuto vzdálenost urazit za 10 let. Buď tak učiníme, nebo nás rozdrť.“⁶⁸ Také jeho teoretickou argumentaci není těžké vysledovat ještě ve Stalinových *Ekonomických problémech socialismu*, které vyšly o 28 let později. Navzdory tomu však koncepce původní socialistické akumulace sloužila donedávna jako učebnicový příklad a symbol „protirolnických tendencí“ vnitrostranické opozice.⁶⁹ Neboť v době, kdy se tato koncepce zrodila, nebyl to Stalin, ale Trocký a (krátce nato) Zinověv, kdo její základní východiska akceptovali. Stala se pak základem jejich společné platformy, která mimo jiné obsahovala také perspektivu postupné, ekonomickými nástroji řízené kolektivizace.

11

Již z uvedených údajů lze jistě rozpoznat, oč ve skutečnosti šlo v památných diskusích let 1926—7.

Príslušníci menšinového bloku, vědomi si dlouhé lhůty, která dělí jejich zemi od vybudování socialismu (v charakterizovaném již pojetí), předpokládali, že se revoluce v jiných zemích mezitím musí rozvinout. V tomto hodnocení (s nímž souviselo i popírání faktu relativní stabilizace kapitalismu a jež se promítlo i v levičácké orientaci na půdě Kominterny) spočíval nejhlubší omyl opozice, zvláště pak Trockého.⁷⁰ Vyplýval z něj však toliko předpoklad, že budování socialismu bude *dovršeno* teprve v součinnosti s vyspělými zeměmi, nikoli stannovisko, že toto budování „nemůže a nemá vést k vybudování“ — mám-li užít známých slov, jimiž Stalin v polemice inter-

⁶⁵ E. Preobraženský, *Novaja ekonomika*, Moskva 1924. Cit. dle I. Deutschera, uv. práce, II. díl, str. 231, 232.

⁶⁶ Svou koncepci vyložil v knize *Nová ekonomika* z r. 1924.

⁶⁷ Srv. zvl. uv. práci W. Bruse, zejm. str. 67—73, a I. Deutschera, II. díl, zejm. str. 231—4.

⁶⁸ Zárodky této volby nacházíme ovšem už v Leninovi, zvláště v jeho práci *Hrozící katastrofa a jak ji čelit* (ze září 1917). Ve svém odkazu však podobnou orientaci explicitě nevytyčil.

⁶⁹ Srv. W. Brus, uved. práce, str. 70—71.

⁷⁰ „Což si lze představit, že evropský kapitalis-

mus bude po 30–50 let zahnívát, ale proletariát nebude s to provést revoluci? Ptám se: proč máme počítat s tímto předpokladem, který nelze nazvat než předpokladem neopodstatněného černého pesimismu vůči evropskému proletariátu? Je ovšem pravda, že ze vzácné logické polemiky Stalina vůči této Trockého myšlence“) vyplývá, že i on, ačkoli byl v tomto směru mnohem realističtější, odhadoval „skutečnou perspektivu“ takové revoluce ve lhůtu, po níž by pomoc Sovětskému svazu v dokončování výstavby socialismu byla stále ještě aktuální a velmi žádoucí.

⁷¹ Stalin, *Spisy*, sv. 9, str. 51—2.

pretoval Zinověva.⁷² A jestliže pak Stalin nakonec podsunul opozici odmítavé stanovisko i k samotné *výstavbě socialismu* v Rusku, jde o vyložení misinterpretaci. Neboť v diskusi ruských revolucionářů nešlo a logicky ani nemohlo jít o to, kam směřovat (zda k socialismu či ke kapitalismu), nýbrž o to, jakým způsobem ten (socialistický) trend, který byl nastoupen zvláště od léta 1918, zabezpečit v podmínkách trvající mezinárodní izolace. Vzhledem k ekonomické a sociální struktuře země se pak kardinální problémy objektivně musely stát tempo industrializace a s ním spjatý poměr k rolnictvu — problémy, které našly svůj teoretický výraz v koncepcích Bucharina a Preobraženského. Obě tyto základní koncepce tehdejší doby nesly s sebou vzhledem k jisté jednostrannosti řadu rizik, zvláště pak riziko ztráty socialistické perspektivy v případě prvého a chronicky konfliktních vztahů s rolnictvem v případě druhém.

Každá z bojujících stran se proto obávala, že vítězství protivníka ohrozí osud socialismu v zemi: že povede buď k buržoazní degeneraci sovětské moci nebo k její záhubě. Tím se zčásti vysvětluje rozhořčenost, s jakou byl boj veden a fakt vzájemného obviňování: jedněch z pravé úchyvky a druhých ze sociáldemokratismu kryjícího se levičáckým frazérstvím.

12

Zvláště paradoxní se na první pohled jeví okolnost, že nedlouho poté, co s podporou Stalina zvítězila koncepce bucharinovců a co stoupenci opačné doktríny byli mocensky diskvalifikováni, začala Stalinova skupina „pravou“ koncepcí opouštět, svedla boj s jejími nositeli, získala v ÚV většinu a provedla tak totální obrát. že její linie — nyní už stra-

nická linie — byla teď mnohem levější než někdejší platforma „levé“ opozice z roku 1926. Projevilo se to v celé šíři politiky i ideologie, na půdě domácí stejně jako v Kominterně.

Pokud jde o industrializaci, byla teď nutnost jejího urychlení zdůvodňována Stalinem mimo jiné mezinárodní izolací sovětské moci a nutností předstihnout vyspělou techniku Západu — tedy obdobně, jako předtím Trockým.⁷³ Zvlášť výmluvné jsou zde ciferné údaje. Navrhoval-li Trocký v roce 1926 investovat pro rok 1929/1930 celkem 1 060 miliónů rublů, pak Stalinem bylo nakonec investováno 4 775 miliónů. A byl-li Trocký v roce 1926 za požadavek průměrného ročního přírůstku produkce pro nejbližší léta o zhruba 18 % kvalifikován jako dobrodruh a fantasta, pak o čtyři roky později (když skutečnost tyto plány ještě prudce předstihla), byl zpětně kvalifikován jako „nejodpornější kapitulant“.^{74 75}

Nejmarkantnější byl však zlom právě v politice vůči rolnictvu. I ty nejradikálnější návrhy, s nimiž vystoupila „levá“ opozice v letech 1926—27, nešly za požadavek zvýšeného zdanění kulackých hospodářství o 50 % a postupného přechodu ke kolektivizaci pomocí ekonomických nástrojů. Stalin tehdy tyto návrhy odmítal s tím, že by vedly k obnovení občanské války na vesnici.⁷⁶

Později pak ústupky, jichž se rolnictvu dostávalo, dokonce dále zesílily. Ještě na červencovém plénu ÚV v r. 1928, kde bucharinovská linie dominovala naposledy, Stalin v diskusním vystoupení polemizoval s názory, že individuální rolnické hospodářství vyčerpalo možnosti svého dalšího rozvoje, podrobil kritice názory těch, kdo obviňovali stranu z „rehabilitace“ drobného hospodářství, a pokračoval: „Ještě méně pravdu mají ti, kdo vychvalují kolchozy a prohlašují, že indi-

⁷² Tamtéž, sv. 8, str. 74.

⁷³ Tamtéž, sv. 11, str. 242—3, 245—6.

⁷⁴ Tamtéž, sv. 12, str. 331.

⁷⁵ Plán vypracovaný přívrženci Trockého — v závorce jeho porovnání se skutečností v příslušných letech (Srv. Stalin, *Spisy*, sv. 12, str. 331—2):

Rok	Investice v mil. rublů	Přírůstek produkce státního průmyslu v %
1926—27	1543 — (1065)	31,6 — (19,7)
1927—28	1490 — (1304)	22,9 — (26,3)
1928—29	1320 — (1819)	15,5 — (24,3)
1929—30	1060 — (4775)	15,0 — (32,0)

Analýza těchto údajů a zhodnocení koncepcí, jejichž jsou odrazem, musí být záležitostí příslušných od-

borníků—ekonomů. Věc se komplikuje ještě tím, že se při stanovení tempa muselo v daných podmínkách přihlížet i k mimoekonomickým zřetelům. Data jsou však výmluvná již z hlediska zlomu, k němuž došlo v průběhu roku 1929 a který někdejší „levé“ konsternoval neméně než Bucharina. Vždyť ještě na říjnovém plénu ÚV v r. 1928 charakterizoval Stalin návrhy trockistů opětovně jako „fantastický plán nadindustrializace, prováděný třeba i za cenu rozkolu s rolnictvem“ (Stalin, *Spisy*, sv. 11, str. 227.)

⁷⁶ „Uklidnění vesnice“, pravil v říjnu 1927, „Je jednou ze základních podmínek pro budování socialismu. Je nemožné budovat socialismus a mít na venkově banditskou činnost a rolnickou povstání.“ (Stalin, *Spisy*, sv. 10, str. 190.)

viduální rolnické hospodářství je naše »kletba«. To už přímo zavání válkou proti rolnickému hospodářství.⁷⁷ Neuplynul ani rok a stalské vedení dalo signál k politice likvidace kulaků jako třídy; v únoru 1930 mohl Stalin ohlásit, že bylo z kolektivizováno 50 % (tedy 12–13 milionů) rolnických hospodářství.⁷⁸

*

I z dnes už dostupných podkladů a analýz nepochybně vyniká vzdálenost mezi Leninovým družstevním plánem a jeho stalinskou realizací (co do tempa přeměn, jejich zabezpečení novou technikou, vztahu ekonomického a politického přinucení, poměru ke střednímu rolníkovi i v dalších, speciálnějších otázkách), dlouhodobě neblahý efekt „závratě z úspěchů“ na stav a rozvoj výrobních sil sovětského zemědělství, neslučitelnost stalinské interpretace „velkého přelomu“ se skutečnostmi sovětské vesnice a rolnické politiky oněch let.⁷⁹ (Navíc pak ona konkrétní podoba, v níž se kolektivizace prosadila — podoba zcela nepředvídaná nejen klasiky, ale i samotným stranickým vedením bezprostředně před její realizací — byla v nemalé míře podmíněna počínajícím odvratem od leninských norem stranického života a sama tento neblahý proces zpětně urychlovala — jak ještě uvidíme později.) Seriózních důvodů ke kritickému zamyšlení je tu tedy s dostatek.

Jakmile se však pokusíme od oné jevové podoby kolektivizace abstrahovat a akcentovat oproti tomu sám záměr, který zde strana sledovala, a podmínky, které k jeho volbě vedly, objeví se věci v poněkud odlišném světle. Aniž můžeme apodikticky vyloučit použitelnost bucharinovské orientace i v sovětské zemi oněch let — orientace, s jejímž případným prováděním by patrně nemohl být spjat onen rozsah deformací, jež pak sovětskou společnost a stranu postihly —, nelze přehlédnout existenci podmínek, které mluvily pro urychlenou industrializaci a tudíž i pro dalekosáhlé uzpůsobení

sovětské vesnice této potřebě, neboť takové uzpůsobení bylo atributem i imperativem každé radikální volby. ať již stalinského nebo jiného typu.

Má tedy svou logiku, jestliže v polovině dvacátých let při dosud nezvládnuté hospodářské obnově respektovala strana především potřebu svazku s rolnictvem, zatímco na sklonku těchto let, na základě částečné již rekonstrukce, především potřebu urychlené industrializace. Lze snadno připustit, že hektické tempo, které Stalin novému kurzu nasadil, nebylo optimální, a metody, jimiž ho realizoval, nebyly žádoucí; avšak kurs jako takový se přímo nabízel. Sám fakt, že jeho jádro bylo společné jak frakci před časem poražené, tak i nejnovějším vítězům, a že se těmto podařilo dosud koncepčně dominující bucharinovce vcelku hravě zdolat, je nadmíru výmluvný. Vskutku, jaké byly šance osamocené revoluce s průmyslem nezpůsobilým zajistit ani obranu země, ani elementární potřeby obyvatelstva, a s vesnicí těch, kdo nebyli schopni uživit město, i těch, kdo nebyli k tomu ochotní?

Byly to tedy samotné objektivní podmínky zaostalé země, které preferovaly radikální linii: podmínky, kdy alternativou urychlené přeměny sociálně ekonomické struktury země bylo aktuální riziko buď rozmělnění revoluce pod náporom maloburžoazního živlu, nebo její rozdrčení silami imperialistických velmocí, popřípadě obojí; podmínky země, jež pevně počítala s pomocí proletariátu vyspělých zemí, aby pak celou tíži výstavby musela nést na vlastních bedrech.

Avšak právě onu výjimečnost a krajní obtížnost situace, v níž se ocitla osamocená revoluce s minimem předpokladů pro dovršení svého dějinného úkolu, musíme mít stále na zřeteli, chceme-li aktuální problémy soudobého socialismu zkoumat s přihlédnutím k sovětským zkušenostem a nechceme-li přitom specifické rysy ruských postupů a metod zaměnit za to, co trvá jako odkaz Října i pro

⁷⁷ Tamtéž, sv. 11, str. 179–181.

⁷⁸ Plán přijatý 16. konferencí v dubnu 1929, tedy již za jasné Stalinovy hegemonie, předpokládal kolektivizaci 20 % hospodářství do roku 1933.

⁷⁹ Zájemci o tuto problematiku mohou nalézt relevantní a četné zasvěcené analýzy např. v práci kolektivu katedry dějin KSSS při Vysoké škole politické (NPL 1954), jakož i v řadě polemických pojednání publikovaných mj. v časopise Příspěvky k dějinám KSC. Viz. např.: Z. Richtová: *Nové po-*

hledy na kolektivizaci v publikacích sovětských historiků (1965/2), F. Mysliveček–A. Váciavů, Některé metodologické problémy studia historie kolektivizace v SSSR (1965/4), Z. Sládek, Rozprava o metodologii a faktech kolektivizace (1965/3), F. Srom, Několik poznámek o kolektivizaci zemědělství v SSSR (1966/2). Pozoruhodné je, že se většina těchto studií opírá jak o původní sovětské prameny z dvacátých a třicátých let, tak i o moderní pohledy soudobých sovětských historiků a ekonomů.

dnešek. Distinkci je tu třeba domyslit v pojetí socialismu z aspektů jak ekonomických, kde proces poznání prudce pokročil, tak — a zejména — politických, kde marxistické badatele hlavní díl práce ještě čeká. A právě pro tento druh úkolu může být sondáž okolností, které podmi- nily konkrétní tvářnost a vývoj sovětské-

ho modelu, zvláště plodná. Tento okruh problematiky — v přímé návaznosti na dosavadní text, k němuž se z dalších aspektů vrátíme, a spolu s pokusem o ně- která zobecnění, jež se nabízejí z celku našeho pohledu na ruskou revoluci — bude středem pozornosti druhé části této přípravné studie.

K pojetí determinovanosti

společenského pohybu,

(Pokus o formulaci některých přístupů)¹

DUŠAN POKORNÝ

Ekonomický ústav SAV, Bratislava

I

Chceme-li se pokusit odpovědět na otázku, zda je ekonomika² systémem determinovaným, musíme si nejprve ujasnit, co tato otázka znamená — nebo, abychom byli skromnější, jak jí budeme rozumět v mezích této úvahy.

Především se zřejmě musíme zeptat, jaký systém máme vlastně na mysli. Odpověď je jednoznačná: ten systém, jehož prvky jsou jednotliví, zcela konkrétní lidé³ — tedy ekonomický systém v pů-

vodním, vlastním slova smyslu, systém, od něhož jsou všechny ostatní systémy v této sféře skutečnosti odvozeny.^{4,5}

Za druhé vzniká otázka, jaký pohyb máme na zřeteli, když mluvíme o determinovanosti: je to pohyb probíhající po „trase“ dané struktury,⁶ nebo pohyb této struktury samé?⁷

Odpověď je nasnadě: Tyto dva pohyby neprobíhají „vedle“ sebe; jde jen o dvě stránky *téhož* pohybu.⁸

Ovšem to, co v této souvislosti nazý-

¹ Stat je součástí větší práce o povaze ekonomického systému.

² Ekonomika je tu chápána jako systém, jehož struktura je strukturou společnosti.

³ Tedy lidé, z nichž každý je určen nejen tímto vyšším společensko-ekonomickým systémem, v němž žije, nýbrž i systémy jinými (o nichž bude ještě řeč), a konečně sám sebou, tedy systémem, jímž je on sám a vůči němuž (při první statické aproximaci) vystupují ty druhé jako parametry. On, individuální člověk sám, je ovšem (fylogeneticky) jediným tvůrcem systémových vztahů, do nichž se (jako určitý jedinec) rodí. Tvořit ovšem znamená přetvářet — a člověk by nemohl ekonomické vztahy, do nichž se narodil, přesáhnout, změnit, kdyby byl určen jen a jen jimi samými. Toto pojetí ovšem nepopírá, že například kapitalismus přetvářel celé generace lidí ke svému obrazu — zejména že se pokusil ve všem všudy redukovat dělníka na svůj prvek a všechna jeho ostatní určení co možná vyloučit. Ale to se mu nikdy nepodařilo zcela — a ani podařit nemohlo. Z druhé strany je zřejmé, že má-li mít člověk naději na to, že se stane svobodným, musí do každé své role (do každého z různých vztahů odpovídajících systému, do nichž vstupuje) vstupovat co možná jako člověk celistvý, tuto roli „z definice“ překračující. A to netřeba chápat jenom jako jeho výsadu, nýbrž zároveň i jako nutnost z hlediska společenského vývoje jako celku: vždyť právě úvahy o vědeckotechnické revoluci ukazují, že celá struktura lidského života bude přímo působit na vývoj vědy, na růst výroby, na rozvoj národního hospodářství.

⁴ Prvkem takových systémů pak může být „člověk ekonomický“, „člověk“, jehož jednání je vymezeno určitým algoritmem, člověk určený jenom třídně apod.; nebo podniky, odvětví národního hospodářství apod.; nebo agregátní veličiny jako národní důchod, úspory, investice, výroba apod.

⁵ Z tohoto pojetí je zároveň zřejmé, že systémovost považují za vlastnost objektivní reality. Určitý systém přitom zajišťuje „svůj“ fyzický vymezený okruh skutečnosti nevycházející — ale je jedním z mnoha systémů, které v něm skutečně existují. Například kolektiv určitého pracoviště je systém, který nevylučuje, že každý jeho člen je prvkem i jiných systémů (je členem určité rodiny, sportovního týmu apod.), ale zároveň je to systém zcela reálný: každý jeho prvek je vázán určitým vztahem k jinému.

⁶ Považujeme-li systém za určitý celek, je struktura tím, co ho drží pohromadě — tj. soustava vztahů, které váží jeho prvky. — Někdy však musíme mezi oběma pojmy rozlišovat ještě po jiné stránce:

1. Necht před mým oknem stojí určitá jablona. Chápu-li ji jako určitý okruh skutečnosti, obsahuje obrovské množství systémů a subsystémů — včetně takových, které by bylo nutné určit v pojmech elementárních částic a jejich případných „pra-částic“, v pojmech jejich postavení nejenom na Zemi, nýbrž i ve vesmíru apod. Jedním z těchto systémů (byť i velice složitým) je jablono vymezená jako systém botanický, tj. „tato jablono“ chápána jako soubor určitých druhových určení a odchylek od nich (při jejichž vymezení ve skutečnosti opět nejdeme až do samého nitra hmoty a do celé šíře vesmíru — ač bychom měli a do jisté míry i mohli). Strukturou tohoto jedinečného systému jsou potom právě ony typické vztahy (a jím odpovídající prvky), které charakterizují jablono jako druh.

2. Podobně se můžeme dívat na určitou zemi s lidmi a budovami, se zvěří a obdělávanou půdou atd. To je alespoň v zásadě fyzicky vymezený okruh skutečnosti, jehož jednou stránkou je ekonomický systém této země — stránkou zajisté vymezenou jen abstraktně. Budeme-li zkoumat ekonomické vztahy v této zemi, dojdeme zprvu k obrovskému množství vztahů zcela jedinečných, do nichž také vstupují zcela jedineční lidé. Postupně však dospějeme k daleko menšímu množství vztahů typických, kterým znovu odpovídají určité typické prvky (to jest prvky s určitými typickými vlastnostmi, které však nemohou vlastností individuálního člověka vyčerpávat). Tento soubor typických, vzorových vztahů představuje strukturu tohoto systému. (To je ovšem výchozí, statický pohled; o jeho mezích byla už řeč v poznámce 3, a ještě se k nim ve statí několikrát vrátím).

3. V obou předešlých případech patřila tedy ke systému určení jako konkrétní, jednotlivý prvek, vztah, závislost, kdežto ke struktuře určení jako typický, vzorový prvek, vztah, závislost. Toto rozlišení však ztrácí smysl, máme-li co dělat se systémem, který není jedinečný — například s určitou soustavou rovin, které můžeme (co do výpočtu, kterou obsahují, i když třeba ne co do rysů písma, jímž jsou napsány) kdykoli zcela přesně reprodukovat. V tomto případě můžeme také vyabstrahovat soustavu vztahů, kterými je chování tohoto souboru určeno a nazvat ji strukturou — ale často se tu pojmy systém a struktura stávají synonymy. (Viz také D. Pokorný, *K poznávací povaze makroekonomického modelu* (II), Ekonomický časopis 1967/7, str. 652/3).

⁷ Struktura je sice relativně stálouází pohybu prvního, ale přece jen se mění i ona.

⁸ Řekneme-li, že existuje vždy jen pohyb jeden, skrývá se za těmito slovy zase z jiného hlediska

váme „týmž pohybem“, musíme na druhej strane zároveň chápať ako množstvá pohybů, ktoré jsou sice po nejednej stránce vzájemně spjaté, ale přece jen jsou „zevnitř“ řízeny (sub)systémy různých struktur, tj. zákonitostmi odpovídajícími různým a velice mnohým sférám či vrstvám skutečnosti, na jejímž jednom pólu (viděno z tohoto hlediska) je vrstva odpovídající „tomuto“ individuálnímu, pojmenovatelnému člověku a na druhém, protilehlém, mnohými mezivrstvami zprostředkovaném je struktura ekonomicko-sociálního systému, v němž onen člověk žije.

Za třetí si musíme alespoň předběžně ujasnit, co budeme rozumět pod pojmem determinovanosti.

„To, že celá skutečnost je zákonitá, vyjadrujeme termínom determinizmu... Ak nevyhnutnosť je záležitosťou určitého systému, tak nevyhnutnosť ako taká, možnosť ako taká nejestvuje. Takúto zrelativizovanú nevyhnutnosť a možnosť mal na mysli Hegel, keď hovoril, že »keď sú všetky podmienky dané, musí sa vec stať skutočnou«, a Lenin, keď hovoril, že »či je niečo možné alebo nemožné, záleží na totalite momentov skutočnosti (na systéme)« ..., prípadne ak hovoril s Hegelom, že »celistvosť, súhrn momentov skutočnosti ... sa vo svojom rozvíjaní prejaví ako nevyhnutnosť« ... Dialektický zákon je odrazom jednoznačných vzťahov, prechodov jedného systému, kauzálneho radu a pod. v druhý, jednej kvality v druhú, pričom všetky tieto prechody sú nevyhnutné. Jednoznačne vyjadruje formy tvorenia sa podstaty predmetu. kým kauzálny zákon predpokladá podstatu (kauzálnie definovanú, tedy vyjadrenú z hľadiska Sér.)⁹ ako danú. Preto dialektický zákon vyjadruje aj formy prechodu vedľajšej príčiny v hlavnú a naopak, t. j. vyjadruje zákonitý charakter vedľajších príčin a tým úplnú zákonitosť sveta ... Už sme videli, že nie každý zásah do systému je vnútorný a zmení jeho štruktúru. Taký zásah je vonkajší a z hľadiska

systému náhodný. No, čo je pre S_1 vonkajšie, môže byť pre S_2 vnútorné, nevyhnutné. To znamená, že nevyhnutnosť a náhodnosť má význam len z hľadiska určitého systému; obidve sú však rovnako reálne, ako je napr. reálna individuálnosť systémov vo svete. Ten istý zásah môže byť aj nevyhnutný, aj náhodný. Ale aj z hľadiska toho istého systému S_1 môže sa zásah, ktorý bol náhodný, stať nevyhnutným, ak napr. trvalo pôsobí, ak sa častejšie opakuje, čím spôsobuje postupnú alebo náhlu premenu jedného systému v druhý...“¹⁰

Z toho pojetí vychádzim — ale prece jen bych k němu rád něco dodal.

II

1. Začnu Hegelom, ale z trochu jiného konce. „Opravdová skutečnost,“ píše, „je nutnost: co je skutečné, je vnitřně nutné“ (v sobě nutné).¹¹ Je jistě pravda, že to, co je skutečné, je nutné. Jenže v jakém smyslu? Tato otázka má mnoho stránek, ale pro začátek bychom se snad mohli zeptat na věc poměrně prostou: z hlediska kterého okamžiku v nekonečném proudu času? Je například určitá historická událost nutná vůbec, tedy byla nutná vždy? A vždy stejně nutná? Anebo je nutná jen vzhledem k určitému okamžiku? A v tomto případě: vzhledem ke kterému okamžiku?

Je jistě nutná z hlediska té chvíle, kdy se už stala skutečností. Jenže tím přiliš mnoho neříkame. Z tohoto konstatování ještě nemůžeme dovodit žádnou skutečnou determinovanost: tak bychom totiž nedospěli dál než k představě, že minulosť (i budoucnosť) predstavuje sled nekonečně mnoha okamžiků, jímž odpovídá nekonečně mnoho stavů skutečnosti, z nichž každý je z hlediska „svého“ okamžiku nutný. Ale protože taková nutnosť neprechází z jedného okamžiku do druhého, mohli bychom se stejným oprávněním říci, že jde o nekonečnou sérii stavů nahodilých. A rozhodně bychom nenašli žádnou determinovanost, pokud jde o vý-

dvojí obsah: a) Jde o pohyb, při němž je rozhodujícím činitelem obsah, který se do oněch forem vkládá: je sice jimi určen, ale zároveň je přesahuje, mění. b) Východiskem je přímo změna struktury: vytvářejí se a institucionalizují radikálně jiné typy vztahů, které potom v jistých mezích určují i obsah, který lze do nich vložit. — Tímto rozlišením se v této stati už nebudu podrobněji zabývat.

⁹ Kauzální řada (série), kterou lze za určitých podmínek také považovat za systém. (V. Filkorn, Úvod do metodologie věd, Vydavatelství SAV, Bratislava 1960, str. 183-4.)

¹⁰ Tamtéž, str. 281-305.

¹¹ Citováno podle knihy Jaromíra Bartoše Kategorie nahodilého v dějinách filosofického myšlení, Nakladatelství CSAV, Praha 1965, str. 103.

voj reprezentovaný souborem několika nebo dokonce všech oněch stavů (okamžiků).

Jestliže tuto verzi odmítneme, máme ještě možnost odpovědět, že stav v tomto okamžiku je nutný z hlediska kteréhokoli předešlého okamžiku, tedy z hlediska všech okamžiků (byť je jich nekonečně mnoho). Toto pojetí ovšem ústí v determinismus naprosto mechanický — který je ostatně jen rubem představy, že nic zcela nic se neděje bez vůle boží.

Zdá se tedy, že nezbyvá než připustit, že skutečnost „tohoto“ okamžiku je nutná nanejvýš z hlediska jednoho nebo několika okamžiků předešlých.

Proti tomu možno namítnout, že nejde o to, z hlediska kterého okamžiku je ten či onen stav nutný, nýbrž o to, že nutnost je dána systémovým uspořádáním. To je samo o sobě jistě správné — jenže má-li toto pojetí platit jako argument v úvaze, o níž je právě řeč, předpokládá to, že „daný“ systém je buď věčný, anebo že už nejprostší struktura (organizace) hmoty v sobě obsahovala nikoli jako možnost, nýbrž jako nutnost všechny struktury, které se později vyvinuly. včetně například struktury společnosti, v níž žijeme. Jenže první z těchto předpokladů je očividně nesprávný, protože s novými formami hmoty vznikaly nutně i nové zákony, atd. A druhé z těchto řešení se zase zvrací v mechanický determinismus.

Neuspokojí-li nás tento přístup, nemáme, zdá se, jiné volby, než uznat časovou podmíněnost nutnosti.

2. Náhodu vymezuje Hegel proti nutnosti tak, že náhoda je „nutnost vnější“, kdežto nutnost má svůj původ uvnitř předmětu (či spíš relativně samostatného procesu). V prvním případě jde tedy o vztah „jiného k jinému“: „podmiňující příčiny a následky jsou navzájem různé“, „podmínky“ (tj. příčina), „věc“ (tj. následek) a ona činnost (není) jedno a totéž. Naproti tomu nutnost nacházíme tam, „kde z předpokladů nevzniká nic nového“; je to „proces, kde výsledek a předpoklady se liší jen formou“; nutné je tedy to, co plyne ze zákonitosti *samopohybu*.¹²

Z tohoto pojetí zřejmě vychází i vymezení nutnosti a náhody v citátu, který jsem uvedl: nahodilost a nutnost mají

smysl jen vzhledem k nějakému systému; vnější zásah, který nemění strukturu natolik, aby si ho přistě (nebo po nějaké době) sama vyžadovala. je z jejího hlediska náhodný; to ovšem nevylučuje, že tento zásah byl nutný z hlediska onoho vnějšku, tj. prostředí, v němž systém existuje a s nímž je určitým způsobem spojen, tedy z hlediska jiných systémů, s nimiž je spjat vztahem zpětné vazby. Potud je tedy nutné to, co si žádá struktura, jak v daném okamžiku existuje.

Abychom si objasnili, co se tu vypovídá, připuštěme na okamžik, že poslední odstavec lze chápat dvojím způsobem:

1. Nutnost (kterou jsme konstatovali z hlediska druhého systému) ruší nahodilost (již jsme danému zásahu připsali z hlediska prvního systému). V tom případě ovšem neposuzujeme náhodnost z hlediska *určitého* systému (struktury), nýbrž z hlediska *všech* systémů (struktur). Takový postup však citovaný autor výslovně zamítl: „Pojem náhody nemá zmyslu, keď hovoríme o celej realite... pretože táto je len nevyhnutná, alebo vari ešte presnejšie, táto *len* existuje. No len čo začneme hovoriť o systémoch (všimneme si množného čísla, ktoré naznačuje různé systémy — D. P.) vo svete ... len čo začneme vo svete vydeľovať *jednotlivé* (podtrhl D. P.) oblasti ... nevystačíme len s pojmom nevyhnutnosti, ale musíme zobrať na pomoc aj pojem náhody.“¹³ A vskutku: postavíme-li se jednostranně na stanovisko všech systémů, nahodilost *mizí*.

2. Nutnost (z hlediska druhého systému) *neruší* nahodilost (z hlediska prvního systému). Jde o *dvě stránky téhož určení*: událost neztrácí svou nahodilost (z hlediska prvního systému) tím, že je (z hlediska druhého systému) nutná. V tomto případě se stavíme *jak* na stanovisko *určitého* systému, *tak* na stanovisko jiného, několika jiných nebo dokonce *všech* (ostatních) systémů. Vycházíme z jednoty *rozlišeného*, z konkrétní totality. Jenom toto pojetí lze uvést v soulad s výrokem, že „nevyhnutnosť a náhodnosť má význam len z hľadiska určitého systému: obidve sú rovnako reálne ako napr. reálna individuálnosť systémov ve svete“.

¹² Tamtéž, str. 100.

¹³ V. Filkorn, cit. spis, str. 305.

Dobrá; ale existuje ještě jedna stránka věci: „S nevyhnutností a náhodou korelují často dva pojmy: to, čo je nevyhnutné, systémové, je aj *vysvetlené*, lebo systémovosťou poznáme súvisy skúmanej veci s inými vecami a tým vylúčime (v miere šírky systému) možnosť ľubovoľných tvrdení o skúmanej veci (začlenenej do daného systému). To, čo je z hľadiska daného systému *náhodné*, je aj z jeho hľadiska nepochopené (pretože to nevieme k ničemu jednoznačne pripäť). V tomto zmysle sa nepochopené stane vysvetlené, keď rozšírime oblasť systému výskumu, t. j. keď pôvodný, úzky systém S_1 považujeme za časť širšieho systému S_2 (pričom samozrejme musíme poznať konkrétne vzťahy medzi S_1 a S_2).“¹⁴

Znamená to snad, že postupujice od užšieho systému k širším a širším postupne omezuje náhodné, až na „konci“ tohoto nekonečného procesu žiadna náhodnosť nezbuď? Zrejme ne: to by odporovalo zásade, že nutnosť (z hľadiska jedného systému) neruší náhodnosť (z hľadiska druhého systému). Ale i když túto interpretáciu už predem vyloučíme, naskytá sa otázka, jak máme rozumieť té časti citovanej pasáže, podľa níž širší systém *vysvetľuje* (zrejme jako nutné) to, čo z hľadiska užšieho systému bylo náhodné. Zvlášť u složitých a rozvetvených systémů se totiž stává, že stav, který se má vysvětlit, je výslednicí souběžného působení několika, ba i velice *mnoha* systémů, a to i takových, které patří do velice *různých* „vrstev“ skutečnosti. Všechny jsou zajisté mezi sebou nějak spojeny, ale každý z nich se pohybuje podle své vlastní zákonitosti a jeho pohyb nutně nezapadá zcela přesně do pohybu systému druhého: často ho *vychyluje*, *kříží*, ba dočasně ho utlumí úplně. Představíme-li si tyto rozdílné struktury jako elementy nějaké struktury vyšší, dojdeme k souboru nutností, který nemění jeden stav vyššího systému způsobem, jenž by se dal vyjádřit jednoznačnou transfor-

mací. Náhodně tedy není vysvětleno jako nutné — alespoň ne jako nutné ve smyslu jedině možné. Vysvětlení musí brát v úvahu, že vztah mezi systémy není v širší ani v hloubce nutně harmonický: často mezi nimi existuje napětí, které nelze dost dobře vtěsnat do jednoznačných určení jako „konkrétní vztahy“, které jsme „poznali“.“¹⁵

Z těchto hledisek se nyní vraťme ke slovíku o „úplné zákonitosti světa“, kterou „vyjadřuje pojem determinismus“. Chceme-li zůstat na stanovisku konkrétní totality, můžeme, jak už řečeno, chápat tuto formulaci pouze takto: Náhodnost (viděno z hlediska jednoho systému) se neztrácí, nemizí, když byla objevena její nutnost (z hlediska druhého systému). Ale shoduje se toto pojetí také s větou, podle níž je „celá skutečnost zákonitá“? Ano — ovšem za předpokladu, že této větě rozumíme asi takto: V každé sféře či vrstvě skutečnosti vládnou určité nutnosti, to jest systémové vztahy, a dohromady dávají určitou strukturu. V každém fyzicky vymezeném okruhu skutečnosti však existuje množství takových sfér a vrstev a s nimi množství systémů s rozdílnými strukturami. Všechny tyto systémy jsou relativně izolované a tedy i relativně otevřené, takže jsou mezi sebou (přímo či nepřímě) ve vztahu vzájemného působení. Tento vztah však neznamená, že by subsystém byl určen jen systémem; že by jedna vrstva skutečnosti ovlivňovala druhou jen způsobem, který té druhé odpovídá; že nutnosti obou by byly vždycky v souladu a nekřížily se; že by všechny pohyby započaté proběhly do konce; že by nebylo víc možností než skutečností, atd. I když se tedy všechno (cokoli) děje podle nějaké zákonitosti (je výsledkem působení nějakých systémových vztahů), není úhrnný výsledek — tj. stav určitého, fyzicky vymezeného okruhu skutečnosti — zákonitý (to jest vzhledem k nějakému jeho dřívějšímu stavu nutný ve smyslu jedině možný).“¹⁶

¹⁴ Tamtéž, str. 306.

¹⁵ Například úroková míra je z hlediska kapitalistické firmy jevem náhodným. Její výše je však výslednicí působení několika systémů: systému, v němž se vytváří průměrná míra zisku; systému, v němž se realizuje konkurence mezi těmi, kdo kapitál půjčují a těmi, kdo si ho vypůjčují; systému, který konec konců vytváří úrokovou míru v měřítku světovém, protože ta působí na úrokovou míru uvnitř jednotlivého státu; systému, jehož výsledkem je cyklický pohyb národního hospodářství.

systému centrálního (konec konců politického) rozhodování, který dnes úrokovou míru (rozumí se: s přihlédnutím k předelým faktorům) určuje, atd. Tyto systémy nelze spojit v jeden, který by byl natolik zkloubený a determinovaný, aby náhodné skutečně vysvětlil jako nutné. Zdá se, že také tuto stránku věci měl Marx na mysli, když napsal, že „není přirozená úroková míra“. (Kapitál, III, str. 396 cit. vydání.)

¹⁶ K tomuto tématu se ještě vrátím.

3. Zatím jsme vycházeli ze zásady, že nutné je „vnitřní“ a nahodilé „vnější“. Ale i když je toto pojetí jako východisko a „první přiblížení“ nezbytné, má zřejmě své meze: hranice mezi „vnitřním“ a „vnějším“ je jakoby nepřekonatelná, připomíná spíše metafyziku než dialektiku.¹⁷ To souvisí i s něčím, co si teď musíme znovu připomenout: nutné je to, co si žádá struktura, jak existuje v daném okamžiku. Čas, alespoň pokud jde o strukturu, z naší úvahy zmizel. To znamená, že se nyní musíme ptát: co se dovídáme o *polohu* struktury samé?

Na jedné straně je, jak už jsme viděli, vysvětlován zásahy původně *náhodnými*, tedy takovými, které vyplývaly z nutnosti systémů existujících *mimo* ni. Ale na druhé straně se konstatuje zcela jednoznačně — a to právě v souvislosti s dialektickým pojetím skutečnosti —, že přechod od jedné struktury ke druhé je *nutný*, a to *vždy*.

Jak máme těmto dvěma určením rozumět?

Zdá se, že je můžeme chápat jen jako dvě stránky vymezení genetické (polychronní) struktury, v jejímž pohybu nahodilé neustále přechází v nutné a naopak. To je totiž také jediný obsah, jaký může nabýt pojem *samopohyb* ve vztahu k *relativně* izolovanému systému, jehož struktura nezůstává v čase neměnná.

„Vnější“ (prostředí, nahodilost) nezůstává mimo „vnitřní“ (struktura, zákonitost): působí na ně, a pokud uvažujeme z hlediska (určitého) systému, vstupuje vlastně ona nahodilost „dovnitř“ do nutného a spoluvytváří je. Tento vztah platí ovšem i naopak: systém (z hlediska jeho prostředí to vnější, nahodilé) působí podobným způsobem (alespoň v zásadě) na prostředí (to vnitřní, zákonité). To platí už od samého počátku; vznik systému jako druhu (tj. vznik jeho strukturálně genetického jádra) je neodmyslitelný od *určitého* prostředí (struktur jeho systémů) a sám je zase ovlivňuje. Je-li tedy struktura co do svého vzniku i vývoje jednotou vnitřních a vnějších nutností, je také každý stav této struktury *určitou*, právě v pojmu relativně izolovaného systému

obecně formulovanou jednotou svého i cizího, své logiky a cizí logiky.

Jestliže se ovšem nahodilé (vnější) stává nutným (vnitřním) a naopak, je zřejmé, že jak „uvnitř“ systému (co do vývoje jeho struktury), tak „venku“ v prostředí (co do vývoje jeho struktur) existuje v každém okamžiku *více možností* než jenom jedna. Když potom Lenin píše, že „je-li něco možné či nemožné, záleží na ... totalitě momentů skutečnosti (na systému)“, je nablíženo, že takový vztah existuje; třeba jenom vědět, že *není jednoznačný*. Systém má co do svého dalšího vývoje spíš určité *pole* možností. Z tohoto hlediska se musíme dívat i na další z citovaných výroků: „... celistvost, souhrn momentů skutečnosti ... se ve svém rozvíjení projevuje jako nutnost“. Tady nás asi nejprve napadne, že kdybychom vynechali slova „ve svém rozvíjení“, vztahuje se též podmět (totalita skutečnosti) na rozdílný přísudek: v prvním případě definuje možnost, v druhém nutnost. Jak si potom máme vykládat význam oněch tří slov, která by měla tento rozdíl vysvětlovat? Nebo přesněji: co *musí* znamenat slova „ve svém rozvíjení“, aby se to, co se vztahovalo na možnost — to jest pole možností — mohlo vztahovat na nutnost, která může být (z definice) jen jedna? Zdá se, že toto „ve svém rozvíjení“ spočívá ve vytváření možností, jejich křížení a eliminování, ve složitém procesu *postupně přeměny* více možností v menší počet pravděpodobností a jednu (posledně vskutku už nevyhnutelnou, nutnou) skutečnost. Jestliže se však takto přikloníme k názoru, že pod determinovaností máme chápat „proces determinování (určování) událostí v toku jejich dění“, musíme se z tohoto hlediska dívat i na Hegelův výrok, že „když jsou všechny podmínky dané, musí se věc stát skutečnou.“ Jde totiž o to, aby nevznikl dojem, že se tu předpokládá existence určitého, daného, už předem jakoby hotového souboru podmínek, které, jsou-li splněny, dávají dohromady nutnost vyvolávající v bytí jim odpovídající věc. Ve skutečnosti se i ty podmínky samy *stávají*, a to v průběhu onoho křížení a eliminování možností

¹⁷ Na tento rys upozorňuje Robert Kalivoda v recenzi citované Bartošovy knihy: „Zdá se totiž, že v pojetí nahodilého jako něčeho „vnějšího“, co nevyplyvá z vnitřní nutnosti (či podstaty věci), není příliš mnoho dialektického...“ (Článek Co

je náhoda?, otištěný v Literárních novinách, 18. 6. 1966, str. 6.)

¹⁸ J. Klotáč, M. Svoboda, V. Tlustý: *Problémy determinismu a spokroku*, Nakladatelství ČSAV, Praha 1963, str. 113.

atd., tedy v průběhu procesu, který bychom mohli nazvat tvorbou skutečného z pole možného. Právě jenom v tomto smyslu můžeme také hovořit o „tvorění podstaty předmětu“.

III

Zatím byla převážně řeč o nutnosti uvnitř bytí; teď jsou na řadě možnosti její reprodukce v lidském poznání.

Když uvažujeme o tom, co je nutné a co podle toho musíme očekávat, může mít tato otázka několikery obsah:

[1] Může se vztahovat na systém, který lze v mnohovrstevné skutečnosti víceméně přesně izolovat a osamostatnit — anebo na takový fyzicky vymezený okruh skutečnosti, jehož pohyb nelze s dostatečnou přesností vystihnout pohybem jednoho ze systémů, které v něm působí, tedy sledováním zákonitostí jedné vrstvy či sféry reality.

[2] Může mít za podklad izolovaný systémový vztah (zákon) nebo soubor takových vztahů, tedy strukturu (zákonitost nebo soustavu zákonitostí), které vymezují nutnosti působící uvnitř nějaké vrstvy (sféry) skutečnosti co možná úplně a ve vzájemném sepětí.

[3] Může být vznesena v rozličných fázích (nebo vzhledem k rozličným stupňům) procesu, v němž se ta či ona situace nebo událost (ten či onen stav či moment vývoje systému) stává (nebo nestává) nutnou.

Zkusme se teď podívat na tyto stránky „věci“ trochu podrobněji.

[1] Když mluvíme o mnohovrstevnosti reality, můžeme tím mínit věci velice různé. Pokusím se o jeden takový pohled, samozřejmě bez nároku na úplnost — jen jako ilustraci, a ještě pouze v souvislosti s otázkou determinismu.

Východiskem nechť je určitý fyzicky vymežitelný okruh reality, například relativně ohraničené území (třeba stát), s půdou ornou a jinou, horami a řekami, s obvyklou flórou a faunou a s větší či menší skupinou lidí, kteří v této oblasti žijí. V této části skutečnosti můžeme rozeznávat různé vertikální vrstvy, které budeme charakterizovat takto: pro každou z nich jsou typické systémy určitého

druhu, tedy podobné struktury — z čehož zároveň vyplývá, že seskupením příslušných systémů (struktur) se na jejich úrovni mohou vytvářet jen celky určitého, řekněme, řádu (tedy takové, které nemohou překročit určitou hranici vnitřní diferencovanosti a složitosti pohybu).

Uvedu některé z těchto vrstev, a to s charakteristikou co nejstručněji:

1. Co je nejhluběji, to samozřejmě nevíme, ale někteří fyzikové¹⁹ se domnívají, že i elementární částice (elektron, proton, neutron, neutrino, pozitron, množství mezonů a hyperonů) jsou „složené“ z jakýchsi „pra-elementů“, které lze (při trvající dualitě pole a látky, spojitě vlny a diskrétní částice) chápat jako pra-částice i pra-pole. Zdá se, že v tomto případě bychom mohli hovořit o vrstvě elementárních částic, pro niž jsou charakteristické systémy, jejichž prvky jsou pra-částice či pra-pole.²⁰ (Částice bez pevné vzájemné vazby, tedy nespojené v atomy, se vyskytují jen v plazmatu, v tak zvaném čtvrtém skupenství hmoty.)

2. Následuje vrstva, kterou už známe poměrně dobře: tvoří ji systémy zvané atomy, jejichž prvky jsou elementární částice. („Samostatné“ atomy jsou např. výsledkem disociace při procesech, v nichž se proměňuje plynné skupenství v plazmu.)

3. Další je vrstva systémů zvaných molekuly, jejichž prvky jsou atomy. To jsou nejmenší částice hmoty existující ve volném stavu. Zejména některé makromolekuly mohou už tvořit celý souvislý kus hmoty.

4. Přírozené makromolekuly jsou strukturální osnovou živé hmoty, tj. vrstvy, pro niž je charakteristický systém buňka; její hlavní složkou je protoplazma, která je přímo definována jako dynamická soustava bílkovinných komplexů, v nichž probíhají životní děje. Na této úrovni se tvoří organické celky od rostlin — přes vzrůstající vnitřní diferenciaci buněk a specializaci jejich funkcí — až po člověka.

5. Nejsložitější z těchto buněk jsou hmotnou základnou systému zvaného vědomí, které je ve své nejrozvinutější po-

¹⁹ Například Werner Heisenberg (*Das Naturbild der heutigen Physik*, Rowohlt Verlag, Hamburg 1955, str. 32) a Carl Friedrich von Weizsäcker

(*Atomenergie und Atomzeitalter*, Fischer Bücherei KG, Frankfurt am Main 1957, str. 38).

²⁰ Tím ovšem ještě není řečeno, že taková pra-částice (pra-pole) by byla už dále nedělitelná.

době, ve vědomí člověka, spojeno se schopností sebe-vědomí a samo má (z různých hledisek) několik vrstev.

6. Někteří živočichové, a zejména lidé, jsou s to vytvářet skupiny, tedy systémy, jejichž prvkem je (v tom posledním, v této souvislosti jediné důležitém případě) člověk sám. Tyto systémy jsou velice různé co do vzniku i trvání, co do významu a druhu organizovanosti, co do stupně složitosti, celistvosti apod. Vrstvy jim odpovídající jsou základem jednoho z vnitřních členění společensko-lidské skutečnosti. Sem patří například:

a) vrstva odpovídající systému rodina, rod, kmen;

b) vrstva odpovídající systémům ne-institucionalizovaných mezilidských vztahů: přátelství, láska, závislost, vděčnost, pocit viny apod.;

c) vrstva odpovídající systémům spojeným s výchovou, školením: třída, spolužáci, studenti z jednoho internátu apod.;

d) vrstva odpovídající systémům spojeným s určitými údobími lidského života, jako „mládež“, „generace“, lidé „přestárlí“ apod.;

e) vrstva odpovídající systémům jako komunita (vesnice, městečko, obyvatelé činžovního domu apod.), lidé jednoho povolání nebo podobného zájmového zaměření („cech“, „komora“, klub, tým apod.);

f) vrstva odpovídající systémům daným převážně dělbou práce (i když zároveň odražejícím její konkrétní třídní formu): pracoviště, nadřízený a podřízený, mistr a učeň apod.;

g) vrstva odpovídající širším systémům jako církev, národ, rasa apod.;

h) vrstva odpovídající systémům ekonomicko-společenským: výroba, trh, třída, společnost;

ch) vrstva odpovídající ještě širším, ale zato volnějším, méně koherentním a velice složitě zprostředkovaným systémům, jakým je třeba lidstvo nebo „všechno živé“ nebo „příroda“.

Všechny tyto vrstvy (a zajisté ještě mnohé jiné) existují v onom fyzicky vymezitelném okruhu skutečnosti, z něhož jsme vyšli. Žádná z nich v něm neexistuje méně než jiná: vztah, který váže dlužníka a věřitele nebo útočníka a obránce fotba-

lového týmu nebo sestru a bratra není méně skutečný než vztah elektronu a jádra v atomu, atomů chloru, uhlíku a vodíku v (makro)-molekule polyvinylchloridu, srdce a plic v člověku.²¹ Přitom se žádná z oněch vrstev „nerozpouští“ ve vyšší, ta či ona buňka neztrácí svou identitu tím, že je prvkem nějakého vyššího orgánu, řekněme plic, není jím určena jednoznačně, beze zbytku (o čemž svědčí například různé růsty parazitní, třeba rakovina) a také mezi člověkem a všemi systémy, do nichž vchází (jakož i mezi jimi samými), existuje neustále napětí, rozpor mezi seberealizací subsystému a systému, systému a supersystému atd. A všechny tyto vrstvy (strukтуры) vcházejí potom ve své uzavřenosti i otevřenosti, ve své spojitosti i diskrétnosti, ve své *souvztažnosti* i *rozpornosti* do struktury skutečnosti jako celku.

Ale nejen to. Uvnitř tohoto „vertikálního“ členění — uvnitř každé z vrstev, o nichž byla řeč — existuje rozlišenost, řekněme, *horizontální*: žádné dva systémy téže struktury (dvě rostliny určitého druhu, dva lidé, dva podniky atd.) nejsou zcela stejné, totožné. Mohlo by se arci zdát, že tato odlišnost je už obsažena v té, která vyplývá z rozličnosti struktur: že rozdíl mezi jedním a druhým systémem téže struktury (vrstvy) lze konec konců redukovat na přítomnost či nepřítomnost struktur jiné (nižší) vrstvy. Jenže ani ty se zase nevyskytují ve své čisté podobě, nýbrž jako systémy s určitými rysy jedinečnosti. Ať bychom tuto redukci dovedli sebedál, vždycky se setkáme se systémem, nikoli se strukturou — což je jenom jiným vyjádřením známé zásady, že jedinečné (mnohé) nelze uvést na obecné (jedno). Rozličnost (makro)systémů stejné struktury nelze tedy beze zbytku vysvětlit rozdílností (mikro)struktur. Takže „horizontální“ rozrůzněnost nemůžeme nahradit rozvrstveností „vertikální“.

Vycházejíce z obou těchto hledisek, dostáváme se k závěru, že musíme rozlišovat mezi předvídaním budoucích stavů „— okruhu skutečnosti v němž má rozhodující úlohu jeden systém nebo nepříliš velký počet systémů, jejichž vzájemné působení můžeme víceméně přesně

²¹ Toto pojetí samozřejmě nevylučuje, že mezi těmito vztahy existuje (z různých hledisek) určitá

hierarchie co do důležitosti — ale všechny jsou.

identifikovat (což bývá zpravidla možné jen u systémů s malou proměnlivostí, samostatností, seberealizovatelností prvků) a — okruhu skutečnosti, v němž působí množství systémů, mezi nimiž sice existuje určitá hierarchie a jisté typy vzájemných vazeb, systémů, které se přesto mohou v různých kombinacích, v závislosti na rozličných vnějších vlivech apod. různými, nikdy zcela vypočitatelnými způsoby navzájem vychylovat, ba i ničit — což bývá častějším jevem u systémů, v nichž je proměnlivost, samostatnost, seberealizovatelnost prvků na vyšším stupni.

V prvním případě budou *nutnosti* působici uvnitř jednotlivých systémů vytvářet v příslušném (obvykle užším) okruhu skutečnosti stav, který je vůči jinému (dřívějšímu, ale nejen bezprostředně předcházejícímu) jeho stavu také víceméně *nutný*; kdežto v druhém případě budou ony *nutnosti* (systémové vztahy) vytvářet v dotyčném (obvykle širším) okruhu skutečnosti stav, který je vzhledem ke kterémukoli jeho dřívějšímu stavu (snad s výjimkou stavu bezprostředně předcházejícího) spíše jen *pravděpodobný*.

To je, myslím, právě případ systému ekonomicko-spoločenského.

[2] Proti této úvaze lze namítnout, že nebere dostatečně v úvahu stupně abstraktnosti, na nichž jsou různé zákony formulovány. Jenže to je pravda jen zčásti. Tato námitka totiž nadhazuje otázku, 1. zda vyšší zákonitost nahrazuje nižší, případně 2. do jaké míry vyšší zákonitost může tu nižší v sobě obsahovat. Z celého dosavadního výkladu je ovšem zřejmé, že na první část otázky odpovím negativně: vyšší systém nevyřazuje nižší; stojíme-li na stanovisku, že skutečnost je jednota rozlišeného, nemůže struktura celku (systému) rušit strukturu části (prvku). Druhá část otázky nadhazuje problém nepoměrně složitější, a sotva ji lze (jak ostatně vyplývá už z předešlé věty) jednoznačně zodpovědět v nějaké obecné podobě. Zkusme však přistoupit k ní z trochu jiného konce.

Je známo, že jednotlivý zákon (systémový vztah) nelze verifikovat,²² to lze zásadně učinit jen se soustavou takových

vztahů (zákonů), tedy se strukturou. Jestliže jednotlivý systémový vztah nemůžeme srovnávat se skutečností, nemůžeme ovšem podle něho ani předvídat. Podkladem pro předvídaní může být také jen struktura. Ale jak vlastně rozlišujeme mezi jednotlivým zákonem a souborem takových zákonů? Zřejmě podle toho, že struktura (na rozdíl od jednotlivého systémového vztahu) zachycuje všechny nutnosti určité oblasti.²³ Tento pojem můžeme pro začátek interpretovat tak, že znamená jednu z vrstev, o nichž byla zmínka ad 1. Potom bude minimálním podkladem pro předvídaní struktura určité vrstvy skutečnosti. „Minimálním“ proto, že v každém fyzicky vymezeném okruhu skutečnosti je takových vrstev velice mnoho a zákonitosti jedné vrstvy nemohou, jak už jsme viděli, nahradit zákonitosti vrstvy druhé. Maximální varianta (všeobsažná struktura struktur) je ovšem pro každou jednotlivou fázi ve vývoji lidského poznání prakticky vyloučena. Jaká je potom varianta optimální?

Víme, že všechny „strukтуры структуры“ nepůsobí na vývoj, o který se zajímáme, se stejnou intenzitou. Existuje mezi nimi hierarchie, která se ovšem může v čase měnit. Musíme tedy hledat soubor těch, které budou pravděpodobně rozhodující — alespoň pokud jde o úkol, který jsme si dali, a časové údobí, k jehož konci můžeme dohlédnout. Z tohoto hlediska potom vždycky předvídáme na základě určitého *modelu* skutečnosti a výsledek, který dostaneme, má povahu hypotézy.²⁴

To je další důvod k tomu, abychom zvlášť u těch okruhů skutečnosti, v nichž se setkává množství systémů, a k tomu ještě velice rozsáhlých a složitých, chápali nutnost — pokud máme na mysli vztah mezi dvěma *stavy* této skutečnosti — spíš jako ten zvláštní případ, kdy se pravděpodobnost rovná jedné.

[3] To, co bylo právě řečeno, lze v jazyce trochu formálnějším vyjádřit tak, že transformace mezi jedním a druhým stavem dané skutečnosti není jednoznačná. Důvod je nasnadě: nepůsobí jedna soustava vztahů (jedna struktura), nýbrž ně-

²² V. Filkorn, cit. spis, str. 280.

²³ Tamtéž, str. 281.

²⁴ „Věda nepostupuje přímočaře, od neměnných daností v jednoznačných dedukcích k definitivním

a vylučným závěrům, nýbrž od hypotéz zpřesněných k hypotézám zpřesnitelným.“ Roger Garaudy v článku *Nezbytnost dialogu*. Literární noviny, 18. 9. 1965, str. 3.

kolik takových soustav (struktur), přičemž jednu nelze redukovat na druhou, ba co víc, jedna vychyluje druhou, ruší ji, rozvíjí se na úkor druhé a po nějaké době zase ustupuje nebo dokonce mizí ze scény vůbec, atd. atd.

Právě proto začíná tento vývoj s mnoha možnostmi, které jsou postupně eliminovány. Právě proto lze předpověď v jednom jeho okamžiku vymezit nanejvýš jako pole možností, v druhém jako užší pole pravděpodobností, z nichž některá (nebo některé) už třeba začínají vystupovat do popředí v míře rozhodující, a ve třetím okamžiku (snad) jako (jednu) nutnost, která se užž stává skutečností. Právě proto lze také do tohoto procesu zasahovat — ale to už je téma další úvahy.

IV

Jestliže přijmeme myšlenku, v níž ústí předešlý výklad, stavíme se zároveň na stanovisko, že člověk využívá nutností — a v podobě měnící se nebo nové struktury je i vytváří — nikoli k tomu, aby uskutečnil v tom či onom okruhu reality stav, který byl beztak nutný, nýbrž k tomu, aby podpořil vývojovou tendenci směřující k uskutečnění jedné z objektivních možností. Teprve v tomto případě můžeme také hovořit o tom, že lidé ve svém jednání — z nichž každé je konec konců historické, protože každé, i to sebebanálnější a sebetrpnější, tedy včetně nejednání, se objektivuje a podílí se na vytváření „situace“ a ovlivňuje (byť zajisté ne každé ve stejné míře) další vývoj — sledují nějaké cíle: že nejsou jen materiálem, skrze něž se uskutečňuje abstraktní, jím nadřazená a vnější průběžná historická zákonitost určující každý příští stav skutečnosti, nýbrž že „zevnitř“, zajisté za pomoci nutností vlastních různým systémům, v daném okruhu skutečnosti existujícím a působícím — a zajisté na vyšším či nižším, ba jako mez i na nulovém stupni uvědomělosti či cílevědomosti — nespočetným množstvím jednotlivých důležitých i méně důležitých aktů „dávají dohromady“ proud dějinného vývoje, jehož každý stav je alespoň původně pouze jedním z možných. Jedině v tomto pojetí

mohou také v procesu, v němž se ten či onen výsledek stává nutným, při stanovení cílů (jež je, alespoň v příznivém případě, konec konců jen jakousi předběžnou, přípravnou volbou mezi některými z oněch objektivních možností) a v úsilí o jejich uskutečňování *přesahovat* skutečnost a její meze ne ve smyslu utopie, ale ani ne ve smyslu pouhého „pokroku v mezích zákona“, tedy dějinami už předem určeného a schváleného, nýbrž ve smyslu opravdového *uskutečňování*, tedy *vytváření* a za jistých okolností i *tvorby* skutečnosti — tvorby nelineární, rozporuplné a nikdy uspokojující, ale přece jen reálné.

Tento přístup sice bezprostředně vyplývá z celého dosavadního výkladu, ba je v něm už vlastně obsažen, ale přece jen bude užitečné některé jeho stránky ještě trochu objasnit.

Je-li nahodilé to, co je systému vnější, co tedy náleží systémům tvořícím jeho prostředí, je systém „tento individuální, pojmenovatelný člověk“ — rozumí se potud, pokud není určen ekonomickým systémem, v němž žije a jehož je prvkem, tedy pokud je určen sebou samým a stává se jakýmsi vnitřním prostředím tohoto vyššího systému — z jeho hlediska něčím náhodným. To je ovšem, jak už víme, jen první aproximace, kterou třeba doplnit a zpřesnit. Především je zřejmé, že máme-li na mysli nejširší historické souvislosti, vyplývá sám fakt spolčování a v tomto smyslu i organizace lidského „společenství vůbec“ z vlastností „člověka vůbec“. Avšak na druhé straně se jednotlivý historicky podmíněný systém vždy snažil přetvářet lidi, své individuální subsystemy, k *svému* obrazu: pokud tihl k uzavřenosti,²⁵ prál si i uzavřenost svých prvků, čím víc se snažil izolovat se od svého vnějšího prostředí, tím úporněji se domáhal toho, aby mu jeho vnitřní prostředí bylo otevřené, aby jednotlivý člověk nemohl dosáhnout určité, byť i relativní míry izolovanosti, samostatnosti, sebeurčenosti atd.

Ale v každé době zároveň působil proces opačný: to, co bylo z hlediska vyššího, ekonomicko-spoločenského systému

²⁵ Pripomeňme si, že transformace je uzavřená, jestliže množina obrazů (výsledků transformace) neobsahuje ani jeden prvek, který by nebyl obsažen v množině operandů (stavů, na něž transfor-

mace použijeme). Kruh se tedy vždy uzavře: nic nového nevzniká. Uzavřenost transformace spolu s její jednoznačností jsou potom podmínky determinovanosti systému v „technickém“ slova smyslu.

„nahodilé“ — tedy to, co bylo vlastní jeho individuálním subsystémům, jednotlivým lidem, jejich strukturám (nutnostem) i jejich konkrétním podobám (zahrnujícím i nahodilost z jejich vlastního hlediska) — vstupovalo do vyššího systému, do jeho struktury a jeho individuálních rysů, a dodávalo mu nový obsah, ať už revolučně nebo evolučně. Hnací silou tohoto procesu je snaha o seberealizaci, seberealizaci individuálního člověka. Této seberealizaci vymezují různé vyšší systémy pro různé své skupiny (například třídy) lidí různě velký prostor. V tomto smyslu je svoboda *prostor* pro *čin* — což je také základ společenského, politického pojetí svobody.²⁶ Ale v jiném, hlubším slova smyslu je svoboda *teprve onen čin sám*. Nemohu přece vůbec vědět, jsem-li svobodný, dokud nejednám, ba co víc, *nejsem* svobodný, dokud jsem se svobodným neucinil, nebo přesněji, *pokud se nečiním*, tj. sám ze sebe nepřesahuji svou dřívější nebo současnou určenost. Z tohoto hlediska potom není důležité, jakého původu ona určenost je: zda je to určenost vnější, daná systémem a mým postavením v něm, anebo určenost daná mnou samým, mými dřívějšími akty, nebo mou nynější neschopností jednat, představou jiných o mně nebo mou vlastní představou o sobě atd. Jestliže v prvním případě jde většinou o to, aby se překonala tendence k uzavřenosti²⁷ vyššího, ekonomiko-společenského (nebo i jiného) systému, jde v druhém případě především o to, aby člověk překonal tutéž tendenci uvnitř sebe sama (tj. uvnitř konkrétního subsystému, prvku onoho systému vyššího).

Onen čin lze ovšem chápat jako statistickou odchylku, tedy pouhé periferní popření nutnosti daných strukturou vyššího systému nebo i strukturou vlastní — anebo jako cílevědomou tvorbu, která jediná může prostor, o němž byla řeč, naplnit²⁸ i vydobýt. Tedy jednota vytváření sebe a vytváření společnosti — jednota nikdy dokonalá, vylučující různost, rov-

nající se ztotožnění, nýbrž jednota různého, ba protikladného, daná člověku jen jako možnost — i když, doufáme, reálná.²⁹

V

Připomeňme si na okamžik, jak probíhal přechod od prosté zbožní výroby ke kapitalistické; schematicky můžeme tento proces rozdělit do tří fází:

1. Výrobní proces jednoho produktu jako souvislý akt jednoho výrobce. Výrobce pracuje sám nebo s rodinnými příslušníky. Je vlastníkem výrobních prostředků i vyrobeného zboží. Nadvýrobek buď neexistuje nebo je poměrně malý a zůstává výrobcí. Výrobce je zároveň i prodávající. Bezplatné присвоjování cizí práce existuje pouze jako možnost daná směnou — tj. možností jejího rozpadu na samostatný akt koupě a samostatný akt prodeje.

2. Výrobní proces jednoho produktu stále ještě v zásadě jako souvislý výrobní akt jednoho výrobce. Výrobce pracuje s rodinnými příslušníky a tvari. Je vlastníkem výrobních prostředků i vyrobeného zboží. Nadvýrobek se zvětšuje, ale nezůstává už celý výrobcí. Mezi bezprostředního výrobce a spotřebitele vstupuje kupec a lichvář, kteří si bezplatně присvojují část výrobcova nadvýrobku. To se však zprvu děje spíš na okraji celé směny, která sama zůstává na periférii naturálního hospodářství.

3. Výrobní proces jednoho produktu zůstává převážně ještě souvislým aktem jednoho výrobce, ale objevují se počátky dělby práce uvnitř tohoto výrobního aktu. Výrobce zaměstnává námezdní dělníky, leckdy ve větším počtu. Je vlastníkem výrobních prostředků i vyrobeného zboží. Směna je zprostředkována penězi; jejím předmětem je i lidská pracovní síla. Tato směna je však neekvivalentní v tom smyslu, že umožňuje vlastníkovu výrobních prostředků, aby si bezplatně присвоjoval cizí práci v podobě části zboží vyrobeného jeho dělníky. O takto vzniklou nad-

²⁶ Sem patří i Marxova myšlenka, že praktickou mírou svobody je množství volného času.

²⁷ Znovu nejde o izolovanost, nýbrž uzavřenost ve smyslu předposlední poznámky.

²⁸ Z tohoto hlediska může být potom — pravda, na určitém stupni historického vývoje — možnost práce vskutku tvořivé a míra využívání této možnosti, její kultivace, jejího rozvoje, důležitějším měřítkem svobody, než pouhé množství volného času, o němž nevíme, čím bude naplněn.

²⁹ Celý tento přístup, zdá se, alespoň po některých stránkách splňuje požadavek, aby „nahodilé, jedinečné, zvláštní, „nepodstatné“, svobodný lidský akt“ byly pochopeny a vyloženy jako „*vnitřní elementy*“ zákonitosti, jako elementy, které nejsou „vnější“ vůči dialektickému samopohybu, vůči samovývoji „*dialektické nutnosti*“, nýbrž naopak jejími *základními vnitřními* komponentami“. (Robert Kalivoda, citovaný článek.)

hodnotu se dělí s kupeckým a lichvářským kapitálem. Kapitalistická forma присвоjení cizí práce, založená na monopolu výrobních prostředků, se postupně stává jádrem nového ekonomického a společenského systému.

Pro účel, o který nám teď jde, můžeme jednu ze stránek tohoto vývoje shrnout takto: kupci a lichváři si присвоjovali cizí práci dříve, než vznikl kapitalistický výrobní způsob.

Tento fakt lze v zásadě interpretovat dvojím způsobem:

1. Vyjdeme z toho, že teprve „anatomie“ rozvinutého kapitalismu dává klíč k pochopení „anatomie“ přechodných forem prosté výroby zboží. Potom je kupecký a lichvářský kapitál předstupněm kapitálu průmyslového. V tom případě vývoj nutně, neúchylně směřuje ke svému přirozenému, logickému vyústění v rozvinutou strukturu kapitalismu. Tento přístup můžeme opřít o nepochybný fakt, že v hospodářsky vyspělých zemích ovládla hodnota ekonomiku teprve v podobě nadhodnoty, a že nikoli присвоjování cizí práce na základě monopolu na obchod nebo lichvu, nýbrž až vykořisťování na základě monopolu na vlastnictví výrobních prostředků se stalo základem ekonomického a společenského systému.

2. Vyjdeme z toho, že směna v sobě obsahuje možnost присвоjování cizí práce. Tato možnost se v dějinách uskutečňuje nejprve v té formě, že mezi výrobce a spotřebitele vstoupí kupec a lichvář. Později se táž možnost realizuje v jiné, „vyšší“ podobě: mezi dělníka a jeho výrobek vstoupí průmyslový kapitalista. Ale z historie víme, že ona možnost se v některých společnostech realizovala jen v první formě. To platí zejména pro asijský výrobní způsob,³⁰ který ovládl obrovské společenské celky a udržel se v nich po tisíceletí, aniž se v něm samém vytvořily podmínky pro přechod k druhé z oněch dvou etap vykořisťování umožněných směnou.

Rozdíl mezi těmito dvěma přístupy je nasnadě: V prvním případě považujeme za přirozený strukturálně genetický celek

kapitalismus a zkoumáme vnitřní logiku jeho vzniku a vývoje. V druhém případě vycházíme ze směny a analyzujeme mechanismus dalšího vývoje, aniž by nám historie dávala právo předpokládat, že vývoj sám ze sebe nutně ústí v určitý (tedy předurčený) výsledný stav. Napřed jsme se postavili na konec polychronní struktury a hledali její nutné vývojové stupně. Potom jsme postupovali opačně: existovala možnost, která se však nemusela nutně realizovat; a když se to stalo, nemusela mít realizace nutně tutéž podobu; z několika forem, které existovaly, se nakonec ujaly dvě; jedna z nich se potom ukázala dynamičtější a nabyla ve světovém vývoji rozhodující převahy.

Z těchto dvou přístupů si ovšem nemůžeme vybrat jen jeden: dějiny musíme zřejmě chápat jako jednotu obou těchto stránek — ovšem jednotu rozlišeného, nikoli totožnost.

To platí — jak ostatně vyplývá už z úvah dřívějších — nejen v nějakém zvláštním případě, nýbrž obecně; nejen pro minulost, nýbrž i pro budoucnost.

Kdybychom se totiž v úvahách o perspektivě dalšího vývoje lidské společnosti omezili, jak se to někdy dělá, na první z oněch dvou přístupů, chápali bychom logiku či zákonitost tohoto procesu jako genetický kód neboli jako informaci řídící vývoj struktury podobným způsobem, jakým je řízen vývoj lidského organismu od zárodku k dospělosti nebo dokonale proměna ve vývoji motýla (vajíčko, larva, kukla, imago); tedy poslušností zcela určitých stavů směřujících k určitému stavu výslednému. Teprve druhý přístup nás upozorňuje, že v každé fázi existuje více možností než jenom jedna — že „konečný“ stav polychronní struktury, jíž je vývoj lidské společnosti, je relativně otevřený: relativně proto, že vnitřní logika tohoto procesu ovšem působí a žádný jeho průřez samozřejmě není zcela libovolný.

Na otázku, zda je ekonomika (národní hospodářství) systémem determinovaným, můžeme tedy odpovědět, že ano — arci v tom smyslu, v jakém tu byl tento pojem vyložen.

³⁰ Hlavní znaky asijského výrobního způsobu lze shrnout takto: 1. Půda je vlastnictvím státu, který staví a kontroluje zavodňovací systémy. 2. Bezprostřední výrobce vlastní výrobní prostředky: to platí jak pro zemědělství, tak pro domácí průmysl, který je s ním velmi úzce spjat. 3. Stát

používající mimoekonomického nátlaku je prvotním příjemcem nadproduktu — pozemkové renty, která má formu daně. (Viz např. E. Varga, Očerky po problematice politické ekonomie kapitalismu, Izdatelstvo političeskoj literatury, Moskva 1965, stať Ob azlat-skom sposobe proizvodstva.)

Náznamy nauky o rozdělení státních mocí na trojí obor nalézáme již v dávných dobách u Platóna i Aristotela.¹ Přece však tito autoři nevěnovali velkou pozornost vzájemnému vztahu těchto mocí a nesnažili se na tomto vztahu vybudovat dobré státní zřízení.

Jinak pozdější spisovatel, řecký historik Polybios, který ve snaze vyložit zásady nejlepší ústavy, klade důraz především na historický vývoj. Podle něho dobrá ústava postupně degeneruje ve špatnou, jež je pak pro své vady odstraněna a nahrazena jinou formou. Tak za sebou následují království, tyranida, monarchie, oligarchie, demokracie, vláda luzy, z níž vzniká despotie, a řetěz se opakuje.² Avšak ústava, která přejímá ze tří dobrých forem jejich dobré stránky a slučuje je v organickou jednotu, je stálá. Zejména je takovou ústava římská, kde konzulové, senát a lid představují tři prvky a každý z nich vykonává suverénní moc v mezích jemu daných a je zároveň odkázán na spolupráci ostatních. Výklad končí slovy: „... a tak náležitá rovnováha je udržována tím, že impulzivnost jedné složky je brzděna jejím strachem z ostatních.“ Tak tento historik již nastiňuje princip rovnováhy státních mocí, přistupuje však k němu jinak než autoři nového věku: vidí záruku stálosti ústavy v rovnováze uzavřených skupin, tříd občanů.

Toutéž cestou jde později Cicero ve spisu o státu — zdá se, že pod přímým vlivem Polybiových. Ale jeho spis byl ztracen a znovu nalezen teprve v roce 1822, takže novověkým autorům až do té doby nebyl znám. Dále starověké myš-

lení v této otázce nepostoupilo. Teorie rozdělení státních mocí je teprve plodem myšlení novověkého, ač někteří autoři 18. století se snažili na starověké myšlení navazovat.

V novějším ústavním vývoji se vyskytla otázka rozdělení státních mocí poprvé v Anglii v době Cromwellově, vyvolána praktickou potřebou, aniž byla připravena teoretickými úvahami. Byla vzbuzena soupeřením mezi armádou a parlamentem, byla Cromwellovou reakcí na všemohoucnost tak zvaného dlouhého parlamentu a parlamentů po něm následujících. Na tuto všemohoucnost nejvyšší velitel ostře útočí ve své řeči z 12. září 1654³ a ještě později s nemenším rozhořčením vzpomíná na tehdejší postavení parlamentu v řeči z 21. dubna 1657.⁴ Zejména se mu jevilo nežádoucím zasahování parlamentu do soudnictví; přece však nepovažuje soudnictví za samostatnou moc, ale za součást moci výkonné.⁵ Chce vedle sebe postavit dvě moci: moc zákonodárnou, svěřenou parlamentu, a moc výkonnou, danou protektoru.

To je soustava vtělená do dokumentu, zvaného *Nástroj vlády*. Cromwell se snažil tento „nástroj“ vnutit parlamentu když však se parlament zpěchoval a chtěl jej podrobit vlastní redakci, byl na jeho rozkaz rozpuštěn a *Nástroj* byl považován za platnou ústavu.⁶

Soustava tímto dokumentem — první psanou ústavou v novějších ústavních dějinách — přijatá, je ve stručnosti tato: Parlament sestával z jediné sněmovny (již dlouhým parlamentem byla zavedena jednokomorová soustava) a byl svoláván jednou za tři roky na dobu pěti měsíců (ne-

¹ Viz Platon, *Ústava*, kap. 8., přel. Novotný, str. 283 a násl.; Aristoteles, *Politika*, kn. IV., kap. 14, přel. Kříž, str. 142.

² Polybios, *Historie*, kniha VI., kap. 3 a násl., zejm. 10–18.

³ Viz Carlyle, *O. Cromwell's Letters and Speeches* III., str. 127 a násl.

⁴ Carlyle IV., str. 78 a násl.

⁵ V řeči z 12. září 1654 si stěžuje na to, že parlament si osobuje soudní rozhodování a tím odůvodňuje nutnost rozpustit sněmovnu. Viz Carlyle III., zejm. str. 136. V řeči z 21. dubna 1657 nalézá-

me rozhořčenou obžalobu parlamentu (z roku 1654), že zasahoval do soudnictví, a uzavírá ji slovy: ... no necessity for Committees instead of Courts of Justice ... We (tj. parlament, hovoří zde ironicky) are supreme, "we" in Legislature and in Judicature ... And it will always be so when and whenever a Perpetual Legislature is exercised; where the Legislative and Executive Powers are always the same. Carlyle IV., str. 87.

⁶ *Instrument of Government*, datovaný dnem 16. prosince 1653. Text viz Adams-Stephens, *Select Documents*, str. 407.

hledě k prodlužování zasedání a mimořádným zasedáním). Protektor byl volen radou na doživotí. Vedle těchto dvou orgánů byla rada, jmenovaná protektorem dosti složitým způsobem na návrh parlamentu a rady samotné. Rada byla jednak poradním orgánem protektora, který však nebyl vázán jejím votem, a její členové zastupovali protektora v parlamentu; jednak zastupovala parlament a udělovala protektoru souhlas ve věcech, kde byl protektor (třebaže šlo o věci náležející do moci výkonné) vázán souhlasem parlamentu. Protektor nebyl, jako byl dříve i později v Anglii panovník, součástí parlamentu; neměl proto účast v zákonodárství; přes prohlášení článku 1. měl pouze suspensivní veto (čl. 24). Protektor však měl v neomezené míře zákonodárnou iniciativu, ač dokument sám se o tom nezmiňuje; věc však byla považována za samozřejmou.⁷

Byli tedy protektor a parlament orgány koordinovanými. Vedle tohoto rozdělení mocí je třeba si ještě uvědomit, že zde poprvé v dějinách moderních států byl vytvořen podstatný zárodek moci ústavadárné. Podle Cromwellova přání měl parlament přijmout *Nástroj* tak, jak byl. Čtyři hlavní zásady měly zůstat vůbec nedotknuty, ostatek mohl být měněn dohodou parlamentu a protektora.⁸ Byla zde tedy zvláštní funkce, možno moderním termínem říci ústavadárná, odlišená od běžné moci zákonodárné.

Tak Oliver Cromwell byl prvním státníkem novějších časů, jenž proklamoval nezbytnost rozdělení státních mocí na dva koordinované díly: moc zákonodárnou a moc exekutivní. Učinil tak způsobem čistě empirickým. Nebyl k tomu připraven žádnou teoretickou průpravou, protože za své dlouhé veřejné dráhy⁹ viděl zlo způsobené příliš osobivým počínáním parlamentu. Chtěl tak zabezpečit svobodu a právní bezpečnost.

Události tohoto období však jakoby byly upadly v zapomenutí. Ani po další

revoluci na ně anglický ústavní vývoj otevřeně nenavazuje. Autoři konce XVII. a celého XVIII. století navazují vědomě na starověké filosofy; užívají také větší či menší měrou jiného materiálu, ale nikdy se nezmiňují o oněch poměrně nedávných pokusech. Nelze však pochybovat, že působily skrytě a že političtí spisovatelé i vedoucí státníci, vzpomínající na tuto poměrně nedávnou minulost, si uvědomovali nebezpečí plynoucí z všemocnosti nekontrolovaného voleného sboru, právě tak, jako si uvědomovali nebezpečí plynoucí z panovníkova absolutismu. Vědomí tohoto dvojího nebezpečí je pak živnou půdou, z níž rostou snahy po vzájemné kontrole nejvyšších státních orgánů.

Tak vytvořili autoři konce XVII. a celého XVIII. století soustavu nauky o tripartici státních mocí a jejich nezbytné rovnováze. Vliv této nauky se projevuje až do dnešního dne.

Chceme-li pochopit tuto otázku v současné době, je nejlépe začít výkladem, jak ji chápal John Locke, neboť tento spisovatel — a události, které jej inspirovaly — stojí na počátku moderního ústavního vývoje, a on první se v novější době soustavně zabýval otázkou rozdělení státních mocí. Tento anglický filosof uveřejnil roku 1690 spis *Dvojí pojednání o vládě*, napsaný především na obranu revolučního převratu roku 1688. Proto Locke nejen polemizuje s teoriemi, které hlásaly panovníkův absolutismus a jeho božské právo (první traktát: polemika proti stoupenosti těchto názorů Filmerovi), ale také se snažil v druhém traktátu nastínit, jak by měl být zřízen stát, jehož občané by byli svobodní.

Základ, ze kterého Locke vycházel, je tak zvaná společenská smlouva, teorie tehdy velmi rozšířená ve státovědecké a politické literatuře. Jak vykládá své pojetí této teorie,¹⁰ dohodou lidí zrozených původně k naprosté svobodě¹¹ vzniká politické či občanské společenství.¹² Tím se jeho členové vzdávají výkonu přirozené-

⁷ Viz o tom Esmein, *Les Constitutions du protectorat de Cromwell*, Revue du droit publique 1899, str. 416.

⁸ Viz o tom Feč Cromwellovu z 12. září 1654, Carlyle III., zejména str. 146. Viz k tomu také Esmein, *Les Constitutions*, str. 211.

⁹ Sám se dovolává svých zkušeností v Feči z 12. září 1654. Carlyle O. Cromwell's Letters and Speeches III., str. 134 a násl.

¹⁰ Zejm. v § 89, str. 191, 192, *Works II.* Cituji podle 6. vyd. z r. 1759.

¹¹ "Man being born... with a title to perfect freedom, § 87., *Works II.*, str. 191.

¹² "... There only is a political or civil society... § 89. V téže odstavci je nazývá „commonwealth". Tím však nerozumí absolutní demokracii, ale — jak vykládá v § 133 — každé neodvislé společenství, tedy to, co se v latině nazývá civitas. Viz str. 204, na uved. místě. V češtině budeme v tomto smyslu užívat slova „stát".

ho práva, který jim jinak náleží. Tím autorizují společnost, nebo, což je v jeho pojetí totéž, zmocňují její legislativu vytvářet zákony, kterých vyžaduje obecné blaho. Stanoví se tím soudcové rozhodující spory mezi lidmi a těmito soudci jsou legislativa a úředníci jí ustanovení. Je dost zvláštní, že nazývá tento orgán současně legislativou, tedy orgánem stanovícím nové zákony, a soudcem aplikujícím přirozené právo. Vysvětlení dlužno hledat v tehdejší právní filosofii, která vedle práva pozitivního a nad ním znala právo přirozené, založené na neměnných zásadách morálky, která váže i legislativní orgány.

Znovu podrobněji toto téma rozebírá v kap. XI.¹³ Tam říká, že poněvadž účelem společenství je užívání majetku členů v míru a bezpečnosti a nástrojem této bezpečnosti jsou zákony vydané v onom společenství, prvním a základním zákonem každého státu je zřízení legislativní moci, právě tak, jako prvním a základním zákonem přirozeným, jenž ovládá i zákonodárný orgán sám, je zachování společnosti a každého jejího člena. Zákonodárná moc nejenže je nejvyšší mocí státu, ale je posvátná a neměnná v rukách, kam ji společenství původně umístilo. Žádný edikt jakéhokoli orgánu nemůže mít platnost zákona, není-li schválen legislativou, kterou veřejnost zvolila a ustanovila.¹⁴

Nikdo není povinen poslušností jinému nebo nemůže být kýmkoliv zbaven poslušnosti vůči zákonodárné moci.¹⁵

Přece však i legislativa je omezena čtverým způsobem. Nemá libovolné moci nad životem a majetkem lidí, neboť nemůže mít více než lidé, kteří společenství vytvořili, měli v přírodním stavu.¹⁶ Dále nemůže nejvyšší moc vládnout mimořádnými, libovolnými dekrety, ale má vykonávat spravedlnost a rozhodovat práva řádně vyhlášenými, trvalými zákony a řádně autorizovanými soudci. To odůvodňuje potřebou bezpečnosti a právní jistoty.¹⁷ Třetí omezení spočívá v tom, že nejvyšší moc nemůže vzít nikomu část jeho

majetku bez jeho vlastního souhlasu, neboť zachování majetku je cílem vlády (to jest ustavení státu společenskou smlouvou) a lidé tedy nemohou být státem zbaveni svého majetku bez svého vlastního souhlasu.¹⁸ Tento „vlastní souhlas“ však omezuje, aspoň pokud jde o daně nutné k udržení společenství, na souhlas většiny členů společenství nebo jejich reprezentantů.¹⁹ Za čtvrté legislativa nemůže přenést moc vydávat zákony na nikoho jiného, neboť je pouze mocí delegovanou a pouze lid může určovat formu státu.²⁰

Tato omezení nesou již stopy později vzniklé teorie uplatňované zejména při vzniku ústavy Spojených států amerických, a pak ve Francii o zvláštní moci ústavadárné, nadřazené moci legislativní, a jsou východiskem teorie ústavadárného referenda uplatňované i v nejnovější době. Tento názor ještě podrobněji rozvíjí v kap. XIII. Společenství zůstává vždy nejvyšší moc zachránit se, kde by zákonodárce ukládal o svobodu nebo majetek členů společenství.²¹

Tak můžeme z tohoto odstavce odvozovat i teorii moci ústavadárné, i teorii o právu na revoluci. Ještě význačněji nastiňuje tuto teorii práva na revoluci později, když zdůrazňuje, že exekutiva, která by zneužila své moci, by se ocitla ve válečném stavu s lidem.²² To je zcela logické stanovisko spisovatele, jenž svým spísem ospravedlňuje státní převrat a dokazuje, že postavení panovníka po revoluci roku 1688 se opírá o vůli lidu.²³

Vycházejí z tohoto základu, rozeznává Locke tři hlavní moci ve státě: moc zákonodárnou, moc exekutivní a moc federativní. Nejdůležitější je rozlišení moci zákonodárné a moci výkonné. Zákonodárnou moc vymezuje slovy, že tato moc rozhoduje, jak bude použito moci státu, a pečuje o zachování státu a jeho členů.²⁴ Vydávat zákony nevyžaduje dlouhého času, a proto legislativa nepotřebuje stále zasedat. Proto v „dobře uspořádaném státě“ je legislativa vložena do rukou různých

¹³ Works II, str. 204.

¹⁴ Znovu zdůrazňuje nadřazené postavení legislativy v § 150., Works II, str. 210.

¹⁵ § 134., Works II, str. 204, 205.

¹⁶ § 35., Works II, str. 205. V § 142., kde shrnuje obsah kapitoly, formuluje však tento bod poněkud jinak, jako potřebu rovnosti před zákonem. Tamže str. 208.

¹⁷ Viz §§ 136., 137., Works II, str. 206. Také zde v resumé se poněkud odchyluje.

¹⁸ §§ 138., 139., Works II, str. 207.

¹⁹ § 140., Works II, str. 207.

²⁰ § 141., Works II, str. 208.

²¹ § 149., Works II, str. 209.

²² § 153., Works II, str. 211.

²³ Viz předmluvu ke spisu Works II, str. 105. Viz také Kendall, John Locke, str. 99 násl. Na jiném místě Locke uvádí, že přísaha věrnosti panovníkovi jest přísahou věrnosti zákonu a že tedy poruší-li panovník zákon, ztrácí i věrnost poddaných. § 151., Works II, str. 210.

²⁴ § 143., Works II, str. 208.

ných osob, které, když vyřídily svůj úkol buď samy nebo ve spojení s jinými, se opět rozejdou a jsou podrobeny zákonům, které samy udělaly. Naproti tomu zákony vyžadují trvalého provádění, a proto výkonná moc musí být stálá. Tak zákonodárná a výkonná moc jsou často odděleny. Je to i vhodné, poněvadž by bylo přílišným pokušením pro lidskou slabost, aby tytéž osoby, jež mají moc vydávat zákony, měly ve svých rukách i moc je provádět, čímž by se mohly vymknout z poslušnosti zákonu a mohly by přizpůsobit zákon vlastnímu prospechu proti zájmům ostatního společenství.²⁵

Upozorňujeme, že Locke říká, že takové rozdělení je v „dobře uspořádaném státě“. Nejde mu tedy jen o pouhé konstatování faktů, o zjištění, jak státní společenství jeho doby je organizováno, ale zároveň o stanovení určitého způsobu uspořádání státu jako politického cíle.

Vedle výkonné moci je jiná moc, kterou nazývá „federativní“, ačkoliv prý na názvu nezáleží. Každý stát podle tohoto filozofa tvoří vůči ostatnímu lidstvu jednotné těleso, jež je v „přirozeném“ stavu vůči ostatnímu lidstvu. Proto tato moc zahrnuje „moc války a míru, sdružování a spolčování a veškeré jednání s osobami nebo společenstvími mimo stát“.²⁶

Ačkoliv moc exekutivní a federativní jsou svou povahou rozdílné, přece jsou zpravidla sjednoceny v týchž rukách, neboť obě vyžadují sílu státu (tj. ozbrojenou moc), kterou však není možno rozdělit na dvě vzájemně neodvislá oddělení; také kdyby byly tyto moci umístěny v různých rukách, občanstvo by podléhalo dvojím rozdílným rozkazům, které by nebyly vždy dostatečně koordinovány a tak by došlo ke zkáze a nepořádku.²⁷

Má tedy Locke takovéto schéma rozdělení státních moci: Na jedné straně moc legislativní, nejvyšší, ač v některých bodech omezená, na druhé straně moc výkonná a moc federativní, obě podřízené moci legislativní. Tyto moci mají být podřízeny různým osobám. Přece však v některých státech, kde není trvalé legislativy a kde výkonná moc je svěřena jediné

osobě mající zároveň podíl v moci zákonodárné, je tato jediná osoba „ve velmi volném smyslu slova“ nazývána nejvyšší, protože má nejvyšší výkonnou moc, od níž odvozuji svou moc podřízené úřady, nebo aspoň největší její část. Žádný zákon nemůže být vydán bez jejího souhlasu, a proto i v zákonodárství je nejvyšší.²⁸

Zřejmě má zde na mysli ústavní poměry v Anglii své doby, kde panovník byl jednou ze tří složek parlamentu, kde proto vyslovoval souhlas s každým zákonem a toto vyslovení souhlasu, resp. nesouhlasu (veto) bylo v té době ještě živou institucí, ne pouhou formalitou.

Locke také zřejmě počítá s tím, že legislativní sbor je volen lidem (nikde nemluví o sněmovně šlechty, ač v té době v Anglii existovala a měla značný politický význam). Avšak je si vědom četných nedostatků současného volebního práva, vzniklých prý změnou poměrů, přesuny lidnatosti apod. Přece však nerovnoměrnost zastoupení je podle něho těžko odstranitelná, poněvadž ji nemůže odstranit než sama legislativa, ale lid sám, když legislativa je ustavena, je odsouzen k mlčení.²⁹ Co to je „lid“, Locke jasně nedefinuje. Není možno říci, že by hlásal všeobecné volební právo, nebo že by se vůbec vyslovoval o otázce rozšířeného volebního práva.³⁰

Věnuje pozornost i odročení legislativního shromáždění, které se může stát jen jeho vlastním aktem na dobu předem stanovenou.³¹ Jde-li o novou volbu, je možná dvojí úprava. Buď je předem stanovena doba, kdy k ní má dojít, a pak výkonná moc jen stanoví direktivy pro provedení voleb. Anebo je ponecháno rozvažet výkonné moci, aby stanovila, kdy je potřebí nových zákonů nebo úpravy nějakého zla, které ohrožuje lid, a tedy svolání legislativy.³² Nelze zapírat, že široké možnosti dané v uvedené druhé eventuality výkonné moci se ne zcela důsledně přimykají k tolik zdůrazňované svrchovanosti legislativy.

Je zajímavé, že Locke vůbec nemluví o moci soudcovské. Zřejmě zahrnuje soudy pod úhrnný pojem výkonné moci.³³

²⁵ § 143, *Works II*, str. 208, 209.

²⁶ §§ 145, 146 *Works II*, str. 209.

²⁷ §§ 147, 148, *Works II*, str. 209.

²⁸ § 151, *Works II*, str. 210.

²⁹ Viz § 157, *Works II*, str. 212.

³⁰ Viz k tomu Kendall na uved. místě, str. 120 a násl.

³¹ Viz § 153, *Works II*, str. 211.

³² Viz § 154, *Works II*, tamže.

³³ Podobně vykládá Lockea i R. J. Aaron, *John Locke*, str. 283.

Dlužno ovšem pamatovat, že v době, kdy Locke psal své pojednání, ještě nebyla zákonem zaručena neodvislost soudců, kteří splývali s jinými královskými úředníky.³⁴ Jeho výměr „moci výkonné“ pak se zcela dobře hodí na funkci soudcovskou.³⁵

Do tohoto schématu zařazuje Locke jako zvláštní pojem pojem „prerogativy“. Prerogativou rozumí především vydávání nařízení mimo zákon nebo s dočasnou platností i proti zákonu. Rozboru této otázky věnuje celou XIV. kapitolu.³⁶ Odůvodňuje nezbytnost takových nařízení tím, že legislativa skládající se z více osob a nezasedající trvale je příliš těžkopádná a nemůže předvídat vše, co je dobré pro společnost. Avšak vždy může část látky spadající pod úpravu nařízeními vydanými na základě prerogativy být upravena pozitivním zákonem, tedy usnesením legislativy.³⁷ V tom dlužno spatřovat jistou kontrolu legislativy nad prerogativou.

Jinou součástí prerogativy je svolávání parlamentu, neboť ten sám nemůže znát, které místo a která doba bude vhodná pro jeho zasedání.³⁸

Vždy však lidu zůstává nezcizitelné právo rozhodnout, bylo-li prerogativy užito dobře nebo bylo-li jí zneužito.³⁹ Tedy vyslovené přiznání práva na revoluci.

Přes všechny tyto úchytky a výhrady zůstává jen trojí moc ve dvojích rukách: Moc zákonodárná, nadřízená, a dále moc výkonná a moc federativní, které jsou jí podřízené.

Vidíme však, že tyto moci nestojí jen vedle sebe, ale v „dobře spořádaném státě“ zasahují vzájemně do své působnosti. Legislativní moc je nejvyšší v tom smyslu, že stanoví zákony, kterým vše podléhá, pokud nepřekročí hranice dané povahou moci zákonodárné, jak už bylo řečeno. Ale výkonná moc zasahuje vůči moci legislativní vypisováním voleb a vydáváním dočasně platných legislativních nařízení. Je-li pak panovník, podílí se na moci legislativní tak, že žádný zákon nemůže být vydán bez jeho souhlasu a že může zmírňovat odsouzení pro trestné činy.

Lockeovi nejde jen o popis státních zřízení své doby. Také uvažoval, jak zařídit „dobře uspořádaný stát“. Účel spisu je tedy

i politický. V tom je jeho hlavní význam, a tak byl také chápán svými čtenáři a žáky zejména v XVIII. století.

Z tohoto hlediska třeba také chápat rozdělení a poměr státních mocí. Tato otázka je mu — možno říci — základním pilířem státního zřízení „dobře zřízeného státu“. Nestojí-li tyto moci jen vedle sebe, tvoří z nich Locke zárodky toho, co pozdější nauka přetvořila v „soustavu rovnováh mocí“. Jednotlivé státní moci, z nichž žádná není neomezená, se vzájemně kontrolují a zabrahují přílišné expanzi, případně zneužití moci druhou mocí. Tyto názory byly znovu a znovu probírány v literatuře dalších generací.

Locke buduje svůj systém na dvou základech: na společenské smlouvě a na rozdělení moci mezi různé činitele. Nevěnuje však vůbec pozornost otázce tak zvané smíšené formy státu, jež u starověkých autorů nalézala, jak ukázáno, značnou pozornost. Jinak však autoři pozdější.

Lord Bolingbroke právě otázku smíšené státní formy činí středem svých úvah, kdežto Lockem hlásaným zásadám se vyhýbá. Ač se jako myslitel zdaleka nerovná Lockeovi, přece má svůj význam jako zakladatel strany torýů své doby a tvůrce jejího tehdejšího programu. Zabýval se oněmi otázkami obsírně zejména ve své *Disertaci o stranách* (první vydání z roku 1734). Jeho rozvláčné úvahy, doložené ne zcela bezvadnými historickými příklady, nemohou dnes čtenáře upoutat. Nicméně v nich nalézáme několik značně originálních myšlenek, jež nezůstaly bez vlivu na další vývoj.

Těmto úvahám věnuje zejména XIII. dopis své *Disertace*. Pro něho je jednoduchá forma vlády taková, v níž nejvyšší moc je absolutně a bez kontroly ponechána buď jedné osobě nebo předním osobám společenství nebo celému tělesu lidu.⁴⁰ Taková vláda je tyranii v nejvlastnějším slova smyslu, neboť zde vládne libovůle vládnoucího.⁴¹ Nejlepší formou vlády je tedy taková, která je složena z těchto tří a tak upravena, že každá může ukázat své dobré stránky a je jí zabráněno ukázat své špatné stránky opačným působením obou druhých složek.⁴²

³⁴ Viz o tom podrobněji v kap. III.

³⁵ Viz kap. XII, §§ 143 a 144.

³⁶ Works II, str. 213.

³⁷ § 163, Works II, str. 215.

³⁸ § 167, Works II, str. 215.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ Str. 206.

⁴¹ Str. 207, 208.

⁴² Str. 208.

Britská ústava, již chválí nejnadšenějšími slovy, je právě úspěšnou kombinací všech tří složek. Založena jako každá jiná vláda na dohodě,⁴³ je zařízena tak, že ona původní dohoda vládce s lidem nemůže být porušena. Neboť nejvyšší moc, totiž moc legislativní, je britskou ústavou dána třem stavům, z nichž panovník je jedním, ale ostatní dva jsou na něm nezávislí: na jedné straně jsou zástupci lidu, lidem svobodně volení a na lidu závislí,⁴⁴ mezi panovníkem a zástupci lidu je pak sněmovna peerů, prostředkující mezi nimi.⁴⁵ Přiznává, že výkonná moc je dána koruně a jejím ministrům, ale tato výkonná moc je závislá na zákonech.⁴⁶

Tak v této nauce nejde již o rozdělení státních mocí, ale o rovnováhu tří složek státu, které se stále vzájemně udržují v náležitých mezích.⁴⁷ Tato rovnováha tří složek je jen volně spojena s myšlenkou rozdělení státních funkcí; autor na toto rozdělení, přijímané Lockem (jehož často cituje) patrně jako hotový fakt, neklade nijaký důraz a nesnaží se je znovu promyslet. Nelze nevidět, že jeho myšlenky nejsou vždy pevně zakotveny v realitě. Tak zejména poslanecká sněmovna parlamentu nebyla tehdy založena na svobodných volbách, ale volby byly v rukou aristokratických klik, byly ovlivňovány korupcí, různými podvody a nerovnoměrnostmi i přímým kupováním hlasů. Lze proto jen s mohutnou nadsázkou mluvit o této sněmovně jako o představitelce demokracie. Vláda pak počínala již tehdy neodvisle od panovníka soustřeďovat politickou moc ve svých rukách.

Rovnováha, o níž autor mluví, je tedy do značné míry spíše dílem jeho obrazotvornosti, podporované jeho přáními po takovém uspořádání státu. Ale myšlenka rovnováhy sama byla plodná a v budoucnosti přinesla ještě další a zralejší ovoce.

I u tohoto autora nalézáme jistý náznak teorie tuhé ústavy, rozvinuté plně teprve koncem století v Americe a ve Francii. Navazuje na místo v Lockeově *Pojednání*, že zákonodárná moc nemůže jednat proti prospěchu společnosti; aplikuje tuto zásadu na základní principy

anglického zřízení a tvrdí, že jen lid sám by mohl tuto ústavu odstranit.⁴⁸ Je to pouhý náznak, spíše varování před zničením výtečné britské ústavy než snaha stanovit formální cestu k její revizi. To učinila teprve ústava Spojených států a promysleli autoři toho okruhu.

Velmi významný, o něco mladší filosof Hume se zabývá těmito otázkami,⁴⁹ avšak dosti zběžně a ponejvíce se spokojuje všeobecnými úvahami. Přece však na některých místech velmi bystře pozoruje a takřka předvídá další vývoj.

V II. eseji⁵⁰ uvádí, že anglická vláda je směsí despotismu a svobody, avšak svoboda převládá. K tomuto námětu se vrací v VI. eseji *O neodvislosti parlamentu*.⁵¹ Jeho uvažování je asi takové: Zdálo by se nemožné zřítit smíšenou vládu, kde by autorita byla rozdělena tak, že jedna skupina by mohla pohltnout druhé. A přece je tomu tak v britské ústavě. Podíl moci daný sněmovně poslanců je tak veliký, že absolutně ovládá obě ostatní části vlády (tj. panovníka a sněmovnu lordů). Králová legitimní moc je nepatrná. Ačkoli má veto v zákonodárných záležitostech, má to tak malou váhu, že cokoli je odhlasováno oběma sněmovnami, stane se jistě zákonem a králův souhlas je skoro jen formalitou. To bylo řečeno ne příliš dlouho po posledním zákonodárném vetu (užitém za královny Anny); autor však velmi správně odhadl další vývoj. Vedle toho exekutivní moc je vždycky podřízena moci zákonodárné. Správa státu vyžaduje značné náklady a poslanecká sněmovna si vyhradila výlučnou moc povolovat peníze. Pokud jde o sněmovnu lordů, je velmi mocnou podporou koruně tak dlouho, pokud je korunou podporována. Zkušenost i rozum ukazují, že nemá dostatečnou sílu a autoritu, aby se udržela osamocená. Ale poslanecká sněmovna nerozšiřuje svou moc, protože taková uzurpace by byla proti zájmům většiny jejích členů. Koruna má tolik úřadů k dispozici, že — je-li podporována čestnými a dezinteresovanými členy sněmovny — bude vždy ovládat usnesení celku, aspoň tak dalece, aby uchránila dávnou ústavu před ne-

⁴³ Viz str. 199 a násl.

⁴⁴ Str. 202, 203.

⁴⁵ Str. 204, 205,

⁴⁶ Str. 202.

⁴⁷ Str. 205.

⁴⁸ Str. 273. Všechny tyto myšlenky opakuje ve stručnější a populárnější formě ve spisu *The*

Freeholder's Political Catechism, viz A Collection, str. 261.

⁴⁹ Ve spisu *Essays Moral, Political and Literary*; poprvé vyšel v roce 1742.

⁵⁰ *Of the Liberty of the Press*, Works III, str. 8.

⁵¹ Str. 42 a násl.

bezpečím. Můžeme to nazvat třeba korupcí a odvislostí (corruption and dependence), ale jistý stupeň a jistý druh toho je neoddelitelný od samé podstaty ústavy a nezbytný pro zachování smíšené vlády.

Nejde zde tedy o žádné soustavné pojednání a rozvíjení tezí po vzoru Lockeově, ale spíše o pouhé příležitostné poznámky bystrého pozorovatele, který není vázán žádnou dosud uznávanou teorií. Přece však i tyto poznámky zaujmou svou originalitou a tím, že jejich autor postřehl leccos, co příliš důkladným autorům tehdejší doby ušlo.

Nemůžeme však přehlédnout, že oba uvedení autoři jsou spíše pod vlivem starověkých teorií o přednostech smíšené vlády, než aby pokračovali v myšlenkách Lockeových o rozdělení státních mocí. Oba vidí přednost anglického zřízení především ve spojení principu monarchického, aristokratického a demokratického.

Až sem dospěla anglická politická teorie. V Anglii samé nevzniklo, jak ještě bude podrobně ukázáno. žádné další podstatné nové řešení této otázky.

Zatím však na evropském kontinentu otázka rozdělení státních mocí vzbuzovala stále větší pozornost. A byl to především Montesquieu. jenž byl pokračovatelem a dovršitelem idejí Lockeových. Tento politický myslitel — jeden z nejvlivnějších celého 18. stol. — na dlouho definitivně formuloval zásadu tripartice státních mocí.⁵² Jeho formulace se silně uplatnily v americké a částečně i ve francouzské revoluci. Zabývá se tímto problémem zejména v XI. knize svého velmi obsáhlého spisu *O duchu zákonů* (první vydání je z r. 1748). Zde věnuje zvláštní kapitolu — šestou — ústavě anglické, k níž přistupuje s jistým nadšením. Nešlo mu jen o pouhý nezúčastněný popis britského státního zřízení: Toto zřízení je mu zároveň příkladem, jak nejlépe zařídit státní organismus, aby byla zabezpečena politická svoboda.⁵³ Jde mu tedy i o cíle politické.

Avšak v této kapitole nepřihlíží jen

k ústavě anglické, nýbrž snaží se být všeobecný a vzájemně srovnávat různé ústavy. Povrchnímu čtenáři by se mohlo zdát, že v této kapitole jedná o všem možném, jen ne o britské ústavě; ale toto zdání by bylo klamné. I když se o této ústavě zmiňuje jen zřídka a často nepřímou, přece základní tón je dán tím, co se domnívá v Anglii nacházet, a jiné ústavy jsou citovány, aby se ukázalo, jak zhoubně působí nedostatek určitých zásad, anebo pro srovnání vůbec.

Je zajímavé, že Montesquieu — přes svou zálibu v anglické ústavě — se nezmiňuje nikde o jejím smíšeném charakteru, ač takovéto myšlenky již byly nedávno před ním vysloveny. Před výkladem anglické ústavy se zabývá analýzou tří typů státního zřízení: monarchického, aristokratického a demokratického. Následuje tu věrné rozdělení Aristotelovo. Pak ale přechází k ústavě anglické, v níž mohl snadno pozorovat prvky jak monarchické, tak aristokratické i demokratické. Ač jistě tento stav věcí pozoroval a patrně i znal nedávnou literaturu toho se týkající, nikde nevyslovuje myšlenku, že právě sloučením těchto tří prvků se dospívá v Anglii k — relativnímu ovšem — zabezpečení osobní svobody. Pouze uvádí, že politická svoboda není než ve státech umírněných, a to jen tenkrát, když není zneužíváno moci. Aby se toho docílilo, je třeba, aby se moci vzájemně zadržovaly. A s těmito předpoklady přistupuje k samotnému nastínění teorie rozdělení mocí.

Základní zásadou, ze které vychází, je, že v každém státě, tedy ne pouze v Anglii, jsou tři druhy mocí: moc zákonodárná, moc výkonná ve věcech, jež závisejí na „civilním právu“ (civilním právem rozumí i právo trestní: podle našich pojmů odpovídá civilní právo právu vnitrostátnímu) a moc výkonná ve věcech, jež závisejí na právu mezinárodním.

Vidíme, že toto schéma se shoduje se schématem Lockeovým v tom, že pojímá jako zvláštní a samostatnou moc legislativní oproti mocím výkonným. To pak, co Montesquieu pojímá „prostě jako vý-

⁵² Byl dokonce tu a tam — ač zcela neprávem — označován za plagiátora Lockeova.

⁵³ Nesmíme však zapomenout, že na jiném místě (knihy I, kap. III, str. 7, 8) ukazuje na to, že zákon musí být přizpůsoben zvláštním okolnostem státu, v němž vznikl, a že je převelikou náhodou, může-li zásada zákona jednoho národa vyhovovat potřebám jiného národa. Uvažujeme-li tímto způ-

sobem, musíme si klást otázku, jak může britské státní zřízení sloužit jako vzor jiným státům? Je to jeden z rozporů, jichž tento spis není prost a jež patrně byly zaviněny dlouhou dobou jeho vzniku. Viz k tomu také H. Knust, *Montesquieu und die Verfassung der Vereinigten Staaten von Amerika*, München 1922, str. 7.

konnou moc státu“, je totéž co Lockeova „federativní moc“.⁵⁴ Avšak ostatní, tedy vnitřní výkonná moc, je pro něho moci soudní. To se neshoduje s pojetím Lockeovým. Ten, jak už uvedeno, nemluví vůbec o soudcovské moci jako o zvláštní moci. Montesquieu zase opět nezná zvláštní pojem „prerogativy“. Jinou vnitrostátní „výkonnou“ moc — mimo moci soudcovské — Montesquieu nezná.

Na rozdíl od Locke a Montesquieu nepřijímá teorii společenské smlouvy; vůbec se o ni nezmiňuje, ač to byla teorie v XVII. a XVIII. století a ještě později velmi rozšířená, a v některých kruzích i velmi oblíbená. Právě v tomto bodu se nejvíce liší od svého antipoda a odpůrce Rousseaua, jak bude ještě ukázáno. Naproti tomu v této kapitole stanoví politický cíl, totiž občanovu bezpečnost.⁵⁵

Vycházejí z této zásady žádá, aby tři základní moci, jak je definoval, nebyly dány jedné osobě nebo jedinému sboru osob, a ostře prohlašuje každý režim, v kterém by byly sloučeny, za tyranidu.⁵⁶

Ukazuje pak na srovnání „většiny evropských království“ s Tureckem zhoubnost takového slučování. Ve většině evropských království prý je vláda umírněná, poněvadž panovník ponechává poddaným aspoň soudní moc, zatímco prý v Turecku je nejstrašnější absolutismus, poněvadž všechny tři moci jsou sdruženy v rukách sultána. Stejně v italských městských republikách všechny tři moci jsou sdruženy a je tam méně svobody než v monarchiích, avšak více než v asijských despociích.⁵⁷

Nyní je třeba přihlédnout k tomu, jak si představuje zařízení orgánů, jimž jsou svěřeny jednotlivé moci. Pokud jde o moc zákonodárnou, není možno, aby ji vykonával veškeren lid sám. I v menších státech by to působilo mnohé obtíže. V téže kapitole na jiném místě uvádí, že nedostatkem starověkých republik bylo, že lid měl činit aktivní usnesení, čehož je zcela

neschopen. Proto žádá, aby lid činil svými reprezentanty vše, co nemůže činit sám. Není pak prý třeba, aby reprezentanti byli bráni z celého národa, ale vyhovuje, když z každého důležitého střediska (chaque lieu principal) si obyvatelé volí svého zástupce. Jak je zřejmo z tohoto místa a z místa brzy následujícího (députés par des bourgs, comme en Angleterre...), tane mu na mysli zastoupení měst v parlamentu. Avšak v Anglii tou dobou bylo dvojí volební právo: jednak každé hrabství volilo dva poslance, jednak města, kterým bylo uděleno toto privilegium, volila své zástupce. Zastoupení měst a městeců bylo značně nerovnoměrné. Viděli jsme, že již Locke k němu zaujímal kritické stanovisko. Překvapuje proto, že Montesquieu, který strávil v Anglii dva roky a studoval na místě tamní politické zřízení, se o této otázce vůbec nezmiňuje. Zdá se však, že byl stoupencem hodně širokého volebního práva. Žádá totiž, aby všichni občané měli hlasovací právo, mimo ty, kteří jsou „v takovém stavu nízkości“, že nemají vlastní vůle. Toto omezení je poněkud neurčité a autor je nikde blíže nevysvětluje. Přece však jej můžeme pokládat za přívržence hodně širokého volebního práva, zejména když uvážíme, že chce takto volené sněmovně dát protíváhu ve sněmovně založené ne na volbách, ale na principu dědičnosti — ve sněmovně aristokratické. Může tedy sněmovnu poslanců, takto omezenou, založit hodně široce.

Zvolený sbor má pak být omezen na usnášení zákonů, také však na kontrolu jejich provádění. nemá však činit aktivní usnesení (totiž aktivně zasahovat do exekutivy). Odmítá pak imperativní mandáty, ale připouští všeobecné instrukce. Hranice je ovšem poněkud vágní.

Legislativní sbor pak má sestávat ze dvou sborů: z volené sněmovny a ze sněmovny šlechty, a tato druhá má být dě-

⁵⁴ Jak možno vykládat slova „établir la sûreté“? Někteří se domnívají, že jde o vnitrostátní bezpečnost. Avšak vzhledem k umístění těchto slov, výslovně jako rozvedení „věcí, které závisí na mezinárodním právu“, se chýlím k názoru, že Montesquieu měl na mysli bezpečnost mezinárodní. S výkladem Knustovým (str. 49 a násl.), že Montesquieu výkonnou mocí rozuměl i vnitřní správu, nelze souhlasit, neboť odporuje slovům samého Montesquieua. Lze však mít zato, že Montesquieu zahrnuje pod „výkonnou moc“ aspoň část toho, co Locke nazývá „prerogativou“.

⁵⁵ La liberté politique, dans un citoyen, est cette tranquillité d'esprit qui provient de l'opinion que chacun a de sa sûreté: et pour qu'on ait

cette liberté, il faut que le gouvernement soit tel qu'un citoyen ne puisse pas craindre un autre citoyen (str. 192).

⁵⁶ Delší pasáž o tomto předmětu končí slovy: Tout seroit perdu, si le même homme, ou le même corps des principaux, ou des nobles, ou du peuple exercoient ces trois pouvoirs...

⁵⁷ Budiž podotknuto, že Montesquieu na svých cestách sám navštívil italské městské republiky a studoval na místě jejich zřízení. On, jenž měl původně silné sympatie pro republiky, vidí nyní příklad dobrého státního zřízení v umírněných monarchiích, především v Anglii. O jeho původních sympatiích pro republikánské zřízení viz Catelain, *Etude*, str. 18.

dičná.⁵⁸ Dokonce by to mohlo vést k tomu, že místo všeobecných voleb by se konaly jen volby doplňovací; je však třeba, aby voličstvo mělo možnost najednou se vyslovit volbami o celém zákonodárném sboru. Jinak lid upadne buď v zuřivost nebo v lhostejnost. Proto také nelze dát tomuto sboru právo, aby se sám shromažďoval, ani aby se sám odročoval; obojí má obstarávat výkonná moc. V této věci se Montesquieu jen částečně shoduje s Lockem.

Moc „výkonná“, jež, jak už uvedeno, spočívá v záležitostech zahraničně politických a také vojenských, má být dána do rukou monarchy, poněvadž lépe je vykonávána jedinou osobou; odmítá zejména svěřit armádu legislativnímu sboru. Ačkoli se takto jasně vyslovuje pro monarchii, nenalézáme zde ani slova o božském právu monarchů nebo o jakémkoliv jejich zvláštním postavení. Věc je konstruována čistě účelově.

Jak už uvedeno, dává ještě osobám, pověřeným touto mocí, do rukou svolávání a odročování sněmovny, resp. sněmoven. Také hovoří o „moci regulovat“ výkonnou moc, což má náležet sněmovně šlechtě. Podrobněji však tuto myšlenku nerozvádí, takže nevíme, má-li na mysli zárodky parlamentárního zřízení. Naproti tomu odmítá dát výkonnou moc osobám ze zákonodárného sboru, poněvadž to odporuje principu rozdělení moci; tytéž osoby by měly podíl jak v zákonodárství, tak v jeho výkonu. Parlamentární zřízení ve své pozdější dokonale vyvinuté podobě by mu tedy bylo nepřijatelné. Odmítá těmito větami i jeho zárodky projevující se už v jeho době, a zřejmě považuje tyto inovace za nevídanou odchylku od dobré tradice britské ústavy.

Tato pasáž je zřejmě i odmítnutím republikánského zřízení. Jako již dříve se vyslovuje zamítavě o zřízení italských městských republik, tak zde odmítá současné republikánské zřízení, jak existovalo v jeho době nejen v Itálii, ale i ve švýcarských a německých republikách a

v Holandsku — jež ovšem mělo ještě daleko ke skutečné demokracii.

Výkonné moci chce dát právo „zastavit“ usnesení legislativního sboru, jinak by legislativní moc byla despocií, která může zničit všechny ostatní moci — tedy zákonodárné veto. Opačný vztah však odmítá. Odmítá také dát exekutivní moci právo stanovit obsah zákona, neboť pak by nebylo svobody. Nejde tu o nějakou nařizovací moc exekutivy, ale o její podíl v zákonodárném procesu: obsah zákona a jeho formulaci stanoví sněmovny, resp. volená sněmovna a monarcha pouze vyslovuje souhlas nebo nesouhlas s usnesením sněmoven.

Legislativnímu sboru — jak už uvedeno — náleží a má náležet právo zkoumat, jakým způsobem jsou zákony vykonávány. Připojuje však k tomu významnou výhradu: Nikoliv osoba sama, která provádí zákony (tedy panovník), má být souzena, ale jeho špatní rádčové. Osoba vykonavatelova má být posvátná, jinak by stát byl nesvobodnou republikou.

To je zřejmý ohlas anglických názorů té doby, jimž ještě Locke nevěnoval pozornost. V tomto stavu byl však již zárodek parlamentárního zřízení, které se tehdy počalo rodit. Toto zřízení, které se vyhranilo ve Velké Británii v XIX. století a ve Francii v poslední čtvrtině XIX. století, došlo ve svých konečných formulacích mnohem dále než tato stručná a spíše příležitostná Montesquieuova formulace, a ke zcela jiným důsledkům, než ústava vypracovaná na názorech tohoto autora — ústava Spojených států amerických. Musíme totiž mít na zřeteli, že Montesquieuovi i politickým spisovatelům oné doby a mnohých následujících desetiletí pod pojmem „odpovědnost“ tane na mysli odpovědnost trestní, nikoliv politická odpovědnost v dnešním slova smyslu.⁵⁹

Zejména je významné, že Montesquieu velmi důrazně odmítá, aby (v monarchiích) výkonná moc diskutovala nebo navrho-

⁵⁸ Zabýval jsem se podrobně Montesquieuovou teorií dvoukomorové soustavy ve srovnání s jinými teoriemi XVIII. století ve své knize *O dvoukomorové soustavě*, zejm. str. 112 a násl., na kterou čtenáře odkazují.

⁵⁹ Srov. k tomu např. de Lolme (viz níže). Zejména jasně a přehledně formuluje tuto otázku Demeunier ve zprávě jménem ústavního výboru ve francouzském Národním shromáždění r. 1789. Říká tam: ... L'impéritie, ou la négligence, qui n'est pas la suite d'une mauvaise intention, et même qui, avec des intentions suspectes ou mau-

vais, se réduit à un rôle passif, ne peuvent exposer un ministre qu'à la défaveur publique, ou à une pétition du Corps législatif, qui avertisse le roi de l'impuissance ou de la mauvaise volonté de son agent. La responsabilité est donc autre chose; elle s'exerce sur les actions; elle soumet à une peine tout ministre qui se permet un acte quelconque contre la Constitution et les lois, contre la liberté et la propriété des citoyens; qui se permet ou qui favorise la dilapidation des deniers de l'État. Srov. Redslob, *Die Staatstheorien*, zejm. str. 248.

vala cokoli zákonodárnému sboru.⁶⁰ Avšak novější parlamentární zřízení právě spočívá v tom, že „výkonná moc“ — ne však monarcha osobně, či jiná hlava státu —, tj. „rádcové“ hlavy státu, vláda či kabinet, diskutují a navrhuji v „zákonodárném“ sboru všechna možná opatření. Opět pak třeba zdůraznit, že Montesquieu rozumí pod pojmem „moci výkonné“, to, co Locke nazývá jednak „moci federativní“ jednak (částečně) „prerogativou“. Je však dalek toho, rozumět moci výkonnou administrativu a politické řízení státu, jak tomu rozumí dnešní státověda i běžná politická praxe.

Zbývá se zmínit o soudní moci. Montesquieu o této moci pojednává oproti Lockemu dosti obšírně. Z mnohých míst jeho spisu (tak známé místo na počátku kapitoly VI. o despotismu v Turecku) vidíme, že právě na samostatnosti soudů a soudců mu velmi záleželo. Zejména žádá, aby soudcovská moc nebyla dána trvalému senátu (tedy úřadu jmenovanému hlavou státu), ale aby byla vykonávána „osobami vzatými z tělesa lidu“. Ač v poznámce se dovolává příkladu Atén, nelze pochybovat, že mu tane na mysli porotní soudnictví, již tenkrát v Anglii plně rozvinuté.

Také však žádá — vycházejí ze zásady, že každý má být souzen osobami jemu stavovsky rovnými —, aby šlechtici byli souzeni zvláštním soudem a tímto soudem aby byla část zákonodárného sboru, složená ze šlechtů. To je ustanovení již dříve v Anglii zavedené a vlastně dosud platné. Připouští zde tedy částečné sloučení moci zákonodárné a soudcovské v jedné rukách. Dlužno však pamatovat, že soudcovská moc sněmovny lordů byla a je podstatně širší než toto rozhodování o vině osob aristokratického původu. O tom se však Montesquieu výslovně nikde nezmiňuje.

Jinou výjimkou ze zásady rozluky zákonodárné a soudní moci je podle Montesquieua zmírňování účinků zákona, kde se zákon jeví v konkrétním případě příliš přísným. Tento pasus poněkud překvapuje. Podle anglického práva panovník mohl a může udělovat odsouzeným milost — dnes ovšem jen „s radou a odpovědností“ příslušného ministra —, ale

tato možnost nenáležela nikdy sněmovně lordů. Snad zde Montesquieu naráží na funkci této sněmovny jakožto nejvyššího kasačního soudu, ale pak vykládá toto zařízení jinak, než jak by odpovídalo anglickému ústavnímu zřízení, a tuto odchylku nijak neodůvodňuje ani nevykládá.

Třetí výjimkou je pak tzv. „impeachment“, tj. soud nad delikty rázu politického. Zde sněmovna poslanecká, zastupující zájmy lidu, je žalobcem a sněmovna šlechty, která nepodléhá stejným zájmům a stejným vášním jako sněmovna poslanecká, je soudcem. Tak Montesquieu vtěluje do svého schématu rozdělení moci zařízení, které v bouřlivém XVII. století bylo velmi významné a v jeho době nebylo nikterak považováno za mrtvou literu.

Všeobecně vyžaduje, aby soud byl přísně vázán zákonem, neboť jen tak je možno dosáti právní bezpečnosti.

Musíme položit otázku, jaký je dosah Montesquieuovy teorie o nezbytnosti rozdělení státních mocí. Je to všeobecná teorie, nebo se vztahuje jen na umírněnou monarchii? Pro druhé pojetí by hovořilo, že Montesquieu demonstruje tento princip rozdělení mocí na britské ústavě, a vůbec jeho nadšení pro tuto ústavu. A to byla monarchie. Porůznu uvedené výroky pak ukazují, že dával monarchii přednost. Také to, že žádá — jak už uvedeno —, aby „výkonná moc“ byla soustředěna v jedné rukách, svědčí spíše pro princip monarchistický, neboť republiky jeho doby (i starší) stavěly v čelo státu kolektivní sbor. Ale všimněme si, že nemluví vůbec o dědičném principu monarchie, tím méně o „boží milosti“ a jiných atributech v pojetí některých stoupenců monarchie. Pokud jde o „výkonnou moc“, důraz je především na tom, že zde má být v čele této moci jediná osoba, nikoliv kolektiv. Tomuto požadavku možno vyhovět i tím, že v čelo výkonné moci je postavena jediná osoba, třeba i volená, dokonce i na čas. Tak se stalo v ústavě Spojených států, tolik ovlivněné teoriemi Montesquieuovými. Na druhé straně je třeba si povšimnout, že Montesquieu výslovně mluví o tom, že v italských republikách jeho doby není dosti svobody, poněvadž dosti ne dbají principu rozdělení mocí. Považuje tedy zásadu rozdělení mocí za proveditel-

⁶⁰ Viz str. 201.

nou, ba dokonce za žádoucí i v republikánském zřízení.

Možno tedy princip rozdělení mocí považovat za všeobecnou zásadu, kterou Montesquieu v podmínkách tehdejší společnosti považoval za proveditelnou a potřebnou, má-li být zaručena svoboda občanova. Úsilí autorovo směřuje k tomuto cíli, totiž k zajištění občanova svobody. Stěží bychom u něho našli rétorické pasáže k chvále občanské svobody, jako vůbec celý tento spis je prost jakýchkoli rétorických výlevů. Ale celé dílo je prochnuto tímto duchem a jen na několika místech, už uvedených, formuluje tento cíl stručnými, ale lapidárními a promyšlenými slovy. Je si však na druhé straně vědom toho, že je třeba se bránit zneužití moci a že každý člověk má přirozený sklon k tomu, aby moc jemu svěřenou zneužíval.⁶¹ Máme tedy již jasně nastíněnou zásadu ne jen rozdělení, jako u Locke, ale i rovnováhy mocí. Promyšlení a prohloubení této zásady zůstalo však době pozdější.

Uhrnem lze říci, že ani Montesquieu nezamítá spolupráci jednotlivých orgánů, které jsou nositeli tří oddělených státních mocí. Ale přece nemůžeme zavírat oči nad tím, že Montesquieu především zdůrazňuje oddělení mocí a jejich vzájemnou kontrolu (což také vedlo k odmítavé kritice jeho nauky pozdějšími generacemi, zejména Condorcetem a Sieyèsem). Zdůrazňuje především, že tyto tři moci se budou vzájemně brzdit ve své činnosti. Ale poněvadž je třeba pohybu, budou tímto nebezpečím nečinnosti nuceny k tomu, aby pracovaly ve vzájemném souladu. Na prvním místě tedy stojí činnost brzdící. Vedle podílu na moci zákonodárné přisuzuje sněmovně šlechty zvláštní úlohu: umírňovat a usměrňovat jak moc zákonodárnou, tak moc výkonnou. (Je to formulace připomínající Bolingbroka.)

Vidíme, že základem jeho úvah je současné zřízení anglické. Avšak nehovoří o něm jako o skutečném stavu, nýbrž jako o něčem, čeho má teprve být dosaženo, a snaží se tento cíl rozumově zdůvodnit. Naproti Lockeovi již žádá jistou kontrolní moc pro sněmovnu poslaneckou — je to zřejmě odraz skutečného vývoje,

jak v Anglii proběhl v období mezi oběma spisovateli. Nelze však zapomínat, že až do počátku 19. století se pod kontrolní moci sněmovny rozumělo především uplatňování odpovědnosti trestní, případně právo sněmovny povolovat daně a tedy i kontrolovat státní výdaje.

Zdá se, že Montesquieu ve shodě s Lockem chce dát zákonodárnou moc především do rukou voleného sboru. Zatímco však Locke o sněmovně šlechty vůbec nemluví, ač v jeho době v Anglii existovala, Montesquieu výslovně obhájuje její zřízení i moc. Vzniká však dojem, jako by do schématu již hotového byla tato zásada dodatečně vsunuta. Jak daleko má jít zákonodárná působnost sboru šlechty? Zdá se, že vzhledem k velkému důrazu kladenému na zákonodárnou moc voleného sboru má být sbor šlechty omezen jen na „zastavení“ usnesení voleného sboru. „Faculté d'empêcher“ klade pak na roveň „právu schvalovat“ (*droit d'approuver*). Také však mluví o vzájemnosti a o úměrnosti k ostatním výhodám šlechty ve státě. Patrně si představoval, že tuto otázku třeba řešit v každém státě svým způsobem, podle toho, jaké je celkové postavení šlechty.

Velký důraz klade na to, aby se zákonodárný sbor shromažďoval v přiměřených lhůtách; jinak by nebylo svobody, neboť buď by vůbec nebylo zákonodárných usnesení, ač by jich bylo zapotřebí, anebo by zákony vydávala moc výkonná, a ta by se stala absolutní. Je zřejmé, že neměl velké pochopení pro nařízení s dočasnou platností zákona, která tolik obhájuje Locke.

Na druhé straně je zbytečné, aby zákonodárný sbor zasedal nepřetržitě. Bylo by to nepohodlné pro jeho členy i pro moc výkonnou.

Abychom plně pochopili význam Montesquieuovy nauky, musíme přihlédnout k historicko-sociálnímu pozadí, na němž vyrostla. Jen se zřetelem k tehdejšímu ústavnímu postavení Francie je nám srozumitelné úsilí tohoto filosofa, neboť zřejmě mu šlo o to, aby svou knihou přispěl k nápravě veřejných věcí ve Francii.

Především dlužno pamatovat — jak nás poučí každá historicko-právní příručka —, že aspoň v teorii francouzský král kon-

⁶¹ Viz Kn. XI., kap. IV.

centroval veškerou státní moc ve svých rukách. Byl zároveň zákonodárcem i administrátorem své země. Jistou samostatnost měly soudy, ale král mohl kdykoliv zasahovat do soudního procesu, měnit jeho výsledek nebo i postupovat bez soudního procesu tzv. „lettres de cachet“, jimiž mohl odstraňovat nepohodlné odpůrce. Ve Francii v oné době nebylo skutečně reprezentativních shromáždění, volených nezávisle na králi. Generální stavové, shromáždění do jisté míry obdobné anglickému parlamentu, byli svoláváni nepravidelně a s velikými přestávkami, naposledy roku 1614.

Přesto však probíhal skrytý a houževnatý boj mezi panovníkovým absolutismem a některými složkami francouzské společnosti. V 18. století to byly zejména „parlamenty“, jež kladly králi odpor. V podstatě to byly soudy, kde funkce byly buď dědičné nebo zakoupené, tedy nezávislé na králi. Montesquieu sám původně byl předsedou jednoho z těchto „ordonnances“ — nebyla platná, pokud nebyla zaregistrována těmito parlamenty, které však často zamítaly registraci ve svém obvodu, nebo ji prováděly jen částečně. I jinak byla mezi králem a občanem řada institucí, často samosprávných, těšících se různým privilegiím, které královské příkazy prováděly po svém. To se neobešlo bez mnohých zmatků a nerovnoměrností, zejména když na trůně zasedala osoba málo schopná, jako tomu bylo právě v 18. století. Je tedy pochopitelné, že u těch, kdo přemýšleli o veřejných věcech, byla touha po pevnějším a spořádanějším zřízení a odpor proti panovníkovu absolutismu. Proto také příklad sousední Anglie, jež vykonala již daleko delší cestu po dráze budování moderního státu, byl velmi svůdný. Světový význam Montesquieuovy nauky spočívá v tom, že tento autor dodává celé nauce o tripartici celkem nový ráz, i když sleduje myšlenky, jež před ním již vyslovil Locke. Zatímco Locke chtěl dokázat především výtečnost anglického státního zřízení po nedávné revoluci, Francouz naproti tomu formuluje tuto nauku jako trvale a všeobecně platné zásady, vhodné pro jakékoliv státy, i republiky, a dokládá svá

tvrzení četnými příklady z celého světa i ze starověku. Činí tak z této otázky otázku světovou, platnou vždy a všude. Tím především si můžeme vysvětlit jeho ohromný vliv koncem XVIII. století, i to, že až po dnešní den platí za prvního reprezentanta nauky o tripartici státních mocí.

Kniha Montesquieuova vzbudila mnoho diskusí již v době, kdy vyšla. Byla odmítána rozhodnými katolíky, jimž vadil její osvícenský, racionalistický duch.

Opozice proti Montesquieuově nauce vznikla však i na zcela jiné straně. Jeden z těchto opozičních směrů představuje Rousseau, který ve spise *O smlouvě společenské* (první vydání je z roku 1762) zdůrazňuje především myšlenku společenské smlouvy, avšak odmítá myšlenku rozdělení a rovnováhy státních mocí. Dokonce v tomto spisu (kniha II, kap. II.) nalézáme ostrý útok na zásadu rozdělení státních mocí.

Zřejmě je toto místo namířeno proti Montesquieuovi, ačkoli ho výslovně nejmenuje. Avšak ze spisku *Úvahy o polské vládě*⁶² vidíme, že v tomto pozdějším spisu nepopírá rozdělení státních mocí na moc zákonodárnou a moc výkonnou, žádá pouze, aby tato druhá moc byla podrobena moci první — zásada, která se uskutečnila teprve ve zřízení parlamentárním, avšak nikterak neodpovídá zásadě rozdělení státních mocí, jak byla chápána v XVIII. stol.

Jinou skupinou odmítající Montesquieuovy názory byla skupina ekonomistů; tato opozice je zajímavá tím, že ke konci století osobností Condorcetovou splývá se směrem radikálně demokratickým, jehož otcem byl Rousseau, ač ve svých počátcích byla spíše nakloněna absolutismu osvíceného panovníka.

Nejvýznamnějším představitelem ekonomistů (což byl francouzský název pro národohospodářskou školu fyziokratů) byl Quesnay, současník Montesquieuua. Věnoval svou pozornost především otázkám hospodářským, avšak v jeho díle nalézáme aspoň zběžné stanovisko k otázce rozdělení státních mocí, a to ve smyslu negativním. Významné a již dosti modifikované jsou názory jeho žáka Turgota, známého státníka. Žák a přítel Turgotův Condorcet již na počátku francouz-

⁶² *Considérations sur le gouvernement de Pologne* z r. 1772.

ské revoluce zcela odmítá názory Montesquieuovy a místo rovnováhy mocí chce shrnout základní přirozená práva v jedinou deklaraci.⁶³

Zcela jinak francouzsky píšící a v Londýně žijící Švýcar de Lolme, významný politický spisovatel poslední čtvrtiny 18. století,⁶⁴ Zabýval se velmi obšírně otázkou rozdělení mocí. Jeho citovaný spis je cele založen na tomto problému, zřejmě patřil ke škole Montesquieuově a byl rozhodným odpůrcem Rousseauovým, ač přijímal teorii společenské smlouvy. Celá jeho kniha je proniknuta myšlenkou rozdělení a rovnováhy státních mocí.

V Anglii teorie rozdělení státních mocí v onom století již nepřináší významnější plody. Znamenitý znalec anglického práva Blackstone⁶⁵ je v této otázce zřejmě pod vlivem Montesquieuovým, jehož se s pochvalou dovolává.

Nejvýznačnější politický spisovatel anglický druhé poloviny 18. století, E. Burke, jak vidíme z jeho proslulého pamfletu z r. 1770,⁶⁶ věnoval svou pozornost již počátkům nově vznikajícího parlamentárního zřízení a usiloval o zabezpečení kontroly sněmoven nad vládou a o zabezpečení nezávislosti poslanecké sněmovny na koruně. Otázce rozdělení státních mocí samé nevěnoval pozornost, ale zřejmě ji považoval za rozřešenou. Vychází totiž z předpokladu, že v britské ústavě existuje oddělená moc zákonodárná, soustředěná ve sněmovnách, a zvláštní moc výkonná, jejímž nositelem je koruna a ministři. Tyto dvě moci chce udržet odděleně, ale mají se vzájemně kontrolovat. Kde by parlament chtěl převzít moc výkonnou, ztratí důvěru veřejnosti.⁶⁷

Pod impulsem americké a francouzské revoluce nalézáme jisté oživení zájmu o tyto problémy, přece však toto období ve Velké Británii přineslo jen díla povahy epigonské.

K praktickému použití těchto teorií došlo, když koncem XVIII. století v Americe a později ve Francii byly učiněny dalekosáhlé pokusy o vytvoření republikánského státního zřízení, v Americe korunované úspěchem. Tak velký ohlas teo-

rií o rozdělení státních mocí lze vysvětlit tím, že vyhovovaly potřebě tehdejší společnosti, poněvadž řešily jednu z nejdůležitějších otázek oné doby: jak vytvořit státní zřízení, jež by zabezpečovalo právní bezpečnost jednoho každého a rušilo libovůli vládnoucích, přece však umožňovalo zřízení dosti silné ústřední vlády.

Zejména silný byl vliv těchto teorií na ústavu USA — vždyť Montesquieu byl nejčastěji citovaným autorem v ústavodárném sboru. Prostřednictvím této ústavy pak projevily podstatný vliv i na ústavy latinské Ameriky. V Evropě postupně vznikající parlamentární zřízení Velké Británie bylo do jisté míry protichůdně soustavě rozdělení mocí; avšak přece i za tohoto zřízení byly zachovány jisté zásady tripartice státních mocí. Toto zřízení pak mělo silný vliv jednak na nově vznikající ústavy států britského společenství, jednak na nově vznikající ústavy různých evropských států, které aspoň částečně se přichýlily k cestě demokracie. Tak tomu bylo i ve Francii, když se v r. 1875 po skoro stoletém tápání tvořila poměrně stálá ústava tzv. třetí republiky. Některé okolnosti však byly příliš odlišné, takže můžeme mluvit o novém typu rozdělení státních mocí; toto schéma se zachovalo i v ústavě čtvrté republiky. Ale dnešní francouzská ústava z r. 1958 vykazuje silný přesun ve prospěch hlavy státu; i část zákonodárné moci náleží vládě.

Filosofii I. Kanta vstupuje zásada tripartice státních mocí do idealistické německé filosofie. Je tam však formulována jako logický závěr a přestává býti chápána jako záruka občanské svobody. Tak ztrácí v Německu svou politickou průbojnost. Podle názorů vynikajícího znalce ústavního práva P. Labanda (z konce minulého a počátku našeho století) nemá v Německu zásada tripartice státních mocí vůbec opodstatnění, neboť odporuje monarchickému principu.

V poslední čtvrtině 19. století a později se vyskytují i hlasy kritizující zcela odmitavě soustavu tripartice státních mocí. Vedou později i ke snaze vybudovat státní zřízení bez této zásady. Mimo jiné je to

⁶³ To bylo teoretické východisko, z něhož brzy nato vyšla proslulá *Deklarace práv lidských a občanských*.

⁶⁴ Jeho kniha *O anglické ústavě* vyšla poprvé r. 1771, dále několikrát francouzsky i v anglickém

a německém překladu. Je autorem i jiných politických spisů, dnes už zapomenutých.

⁶⁵ *Obecné právo anglické*, první vydání z r. 1765.

⁶⁶ *Thoughts on the Cause of the Present Discontents*, The Works, Vol. 2.

⁶⁷ Na uved. místě, str. 33, 34, 53.

kritika z tábora socialistického — je to K. Marx, později i někteří angličtí labouristé. Na Marxe navázal Lenin a snažil se již v r. 1917 vybudovat novou ústavu SSSR v přímém protikladu k teorii rozdělení státních mocí. To je také základem teoretických úvah četných pozdějších sovětských autorů. I když dnešní ústava SSSR vykazuje některé vnější znaky soustavy tripartice státních mocí, přece tento princip netvoří základ ústavy a je nahrazen soustředěním veškeré státní moci v rukách jediné politické strany. Toto zřízení mělo

pak rozhodující vliv i na ústavy lidově demokratických států.

Tento vývoj, ať už jde o nové typy různým způsobem přetvářející princip tripartice státních mocí, nebo o pokusy vybudovat státní zřízení bez tohoto principu — což vše se nás bezprostředně dotýká a je stále velmi aktuální —, je třeba podrobně vědecky zkoumat.

(Výňatek z dosud nepublikované rozsáhlejší práce.)

Věda a vysokoškolské vzdělání v prestiži povolání

(Pokračování)*

VLADIMÍR BRENNER
MILAN HROUDA

České vysoké učení technické, fakulta technické
a jaderné fyziky

Dosavadním zkoumáním jsme dospěli k sestavení pořadí povolání podle společenské prospěšnosti na základě výpočtu bodových hodnot. Jestliže chceme získat všestrannější pohled na společenský prestiž povolání, nezbyvá než získat různé stupnice pořadí, které by vyjadřovaly různá hlediska a kritéria hodnocení. Srovnáním stupnic pořadí, které obdržíme výpočtem bodových hodnot, získáme přehled o průběhu umístění těch povolání, která vyžadují vysokoškolské vzdělání. Toto srovnání se stává měřítkem, jež umožňuje posuzovat vlivy různých hledisek a hodnotících kritérií a míru osobních aspirací na určitý druh povolání. Lze předpokládat, že touto cestou získáme jistý obraz o sociální a profesionální společenské sebeprojekci dotazovaných, která se stává měřítkem pro posouzení prestiže ostatních povolání.

Jako druhé hledisko pro posuzování prestiže povolání jsme zvolili hodnocení třiceti povolání podle toho, jak si dotazovaní představují, že by měla být ideálně finančně hodnocena. Seřazení třiceti povolání podle výsledného průměrného platového hodnocení nám umožňuje srovnávat relativní difference mezi jednotlivými povoláními a poskytuje orientaci k posouzení povolání vyžadujících vysokoškolské vzdělání ve vztahu k ostatním. Pomocí tohoto srovnání lze uvažovat o tom, zda povolání vyžadující vysokou odbornost a vysokoškolské vzdělání jsou také lidmi nejlépe hodnocena, a jakého souladu dosahuje bodování společenské prospěšnosti s příslušným platovým hodnocením. Je možné srovnávat, jak se projevuje společenské postavení dotazovaných (podle pohlaví, vzdělání, zaměstnání a příjmu) ve finančním hodnocení ostatních povolání a v neposlední řadě také ve srovnávání tímto šetřením získaného ideálního pořadí

navrhovaných platů se skutečným průměrem existujících platových stupnic. V tomto článku předkládáme zatím jen některé dosud zpracované výsledky.

Otázku jsme formulovali v dotazníku takto: „Ohodnoťte uvedená povolání tak, jak by měla být podle vás ideálně finančně hodnocena — uveďte absolutní výši hrubého měsíčního platu (mzdy) zaokrouhlenou na stokoruny (např. 1 400 Kčs).“ Na tuto otázku odpovědělo celkem 1392 (972/420)¹ dotázaných. 7 (7/0) dotázaných odmítlo hodnotit výši platů u všech třiceti povolání. Mimoto plat spisovatele nehodnotil 1 (0/1) dotázaný, ministra 4 (2/2), důstojníka 2 (2/0), referenta národního výboru 2 (2/0) a zdravotní sestry 1 (1/0), takže při výpočtu průměrů platů těchto povolání nebyly tyto dotazníky vzaty v úvahu.

Seřazením vypočtených průměrů z navržených platů vznikla stupnice uvedená v tabulce 1.

Přestože otázka byla formulována tak, aby dotazovaní byli nuceni odhadovat *ideální* výši platu, která by měla odpovídat vybraným třiceti povoláním, ukazuje se, že s výjimkou několika povolání se hodnocení společenské prospěšnosti podstatně rozchází s platovým hodnocením. Naprostá shoda v pořadí povolání z hlediska společenské prospěšnosti i platového hodnocení — a to jak pro ČSSR, tak pro české kraje a Slovensko — je pouze u povolání korespondentky. Zřejmě zde působí řada motivů, které ovlivňují přístup k hodnocení. Můžeme mezi otázkou prospěšnosti povolání a navrhované ideální výše platu udělat analogii se vztahem, jaký existuje mezi užitnou hodnotou a hodnotou v politické ekonomii. Prospěšnost povolání se jeví jako užitná hodnota. Výše platů, které navrhuji dotazovaní, pak v jejich očích odráží hodnotu pracovní síly,

* První část této práce byla uveřejněna v Sociologickém časopise č. 5/1967.

¹ První číslo v závorkách znamená vždy české kraje a druhé Slovensko.

Tabulka 1

Pořadí		ČSSR	České kraje		Slovensko	
		Plat	Poř.	Plat	Poř.	Plat
1.	ministr	2 958	1.	2 976	1.	2 917
2.	vědecký pracovník	2 587	2.	2 618	3.	2 528
3.	lékař	2 538	3.	2 591	5.	2 418
4.	horník	2 484	6.	2 429	2.	2 613
5.	inženýr-konstruktor	2 435	4.	2 462	6.	2 375
6.	vysokoškolský učitel	2 431	5.	2 436	4.	2 429
7.	architekt	2 204	7.	2 197	7.	2 222
8.	strojvedoucí	2 094	8.	2 079	8.	2 130
9.	soudce	2 009	9.	2 039	10.	1 943
10.	spisovatel	1 950	10.	1 944	9.	1 964
11.	mistr v továrně	1 907	11.	1 928	11.	1 859
12.	středoškolský učitel	1 891	12.	1 920	13.	1 830
13.	zedník	1 837	13.	1 840	14.	1 828
14.	herec	1 811	14.	1 802	12.	1 832
15.	agronom	1 776	15.	1 784	16.	1 758
16.	soustružník	1 761	17.	1 755	15.	1 779
17.	novinář	1 756	16.	1 769	17.	1 727
18.	důstojník	1 658	18.	1 663	18.	1 649
19.	kopáč	1 604	19.	1 638	21.	1 527
20.	příslušník VB	1 596	20.	1 637	22.	1 500
21.	účetní	1 587	22.	1 571	19.	1 625
22.	čistič kanalizace	1 583	21.	1 626	23.	1 484
23.	družstevní rolník	1 560	23.	1 551	20.	1 581
24.	krejčí	1 423	24.	1 422	25.	1 424
25.	referent národ. výboru	1 419	25.	1 407	24.	1 445
26.	zdravotní sestra	1 382	26.	1 402	26.	1 343
27.	prodáváč	1 302	27.	1 312	27.	1 280
28.	duchovní	1 195	28.	1 161	28.	1 272
29.	korespondentka	1 114	29.	1 102	29.	1 142
30.	uklízečka	977	30.	986	30.	960

Pozn.: Platy jsou zaokrouhleny na koruny.

kteřá je ovlivňována nabídkou a poptávkou po určitých povoláních, relativně vysokou zaměstnaností, nivelizujícími tendencemi apod. Porovnání pořadí společenské prospěšnosti povolání s pořadím platového hodnocení pak ukazuje, že vysoké ocenění společenské prospěšnosti nemusí ještě znamenat vysoké platové hodnocení.

Povolání vyžadující vysokoškolské vzdělání, která se umístila v pořadí společenské prospěšnosti v nejvyšší skupině, jsou: lékař, vysokoškolský učitel, vědecký pracovník, inženýr-konstruktor, středoškolský učitel, architekt; v nejvyšší skupině platového hodnocení se umísťují v pořadí: vědecký pracovník, lékař, inženýr-konstruktor, vysokoškolský učitel, architekt, soudce (pořadí za ČSSR). Rozdělíme-li podle výše platového hodnocení pořadí povolání do tří stejných skupin, dostaneme v nejvyšší skupině sedm povolání v rozpětí od 2298—2958 Kčs, ve druhé skupině budou povolání č. 8—18 v rozpětí od 1638 do 2297 Kčs a ve třetí skupině povolání č. 19 až 30 v rozpětí 977—1637 Kčs (pořadí za ČSSR). Jak vyplývá ze stupnice pořadí, je nejnižší navržený plat uklízečky 977 Kčs (986/960) a nejvyšší plat ministra 2958 (2976/2917), což znamená, že nejvyšší navržený plat podle vypočtených průměrů je 2,96násobek nejnižšího. Skutečné rozpětí mezi nejnižšími a nejvyššími platy činí přibližně 10—12násobek nejnižšího platu a veřejností navrhované rozpětí platů tedy 3—4krát podhodnocuje současný stav. Ve srovnání platového hodnocení se projevují nivelizující tendence, jež jsou, jak vyplývá i z tohoto dílčího zjištění, zakotveny ve vědomí lidí a silně ovlivňují jejich hodnocení.

Průměrná výše platů dotazovaných včetně důchodů v našem souboru činí 1 345,10 Kčs (1 365,70/1 292,80). Průměrná výše platů dotazovaných bez důchodů, to znamená jen aktivně činných osob výběrového souboru, činí 1 380,40 Kčs (1 398,40/1 333,90). Průměrný hrubý plat aktivně činných osob sestavený z čistého platu a průměrné srážky (průměrná srážka byla vypočtena podle údajů Státního statistického úřadu) činí 1 585,20 Kčs (1 615,0/1 505,90). Skutečná absolutní výše mezd a platů v roce 1966 činila 1 503 Kčs (1 513/1 472).

Z relativního srovnání vychází, že průměrné platy našeho souboru přesahují

celostátní průměry a to: 105,47 % (107,40 % / 102,3 %). Nejsou tedy navrhované ideální výše platů z tohoto hlediska v žádném případě podhodnoceny. Porovnáme-li nyní výsledné hodnoty ideální výše platu se skutečnými platovými relacemi u některých povolání, pokud jsme je měli k dispozici, zjišťujeme, že názory veřejnosti ve svém celku přibližně postihují daný stav odměn za práci, a tím i hodnotu, již u nás má pracovní síla z hlediska ekonomického. Pro ilustraci uvádíme některá povolání (viz tab. 2).

Tabulka 2

	Skutečný plat	Navržený ideální plat		
uklízečka	940*)	977	986	960
zdravotní sestra	1 178*)	1 382	1 402	1 343
prodavač	1 034*)	1 302	1 312	1 280
strojvedoucí	2 380*)	2 094	2 079	2 130
samostatný právník	1 937*)	2 009	2 039	1 943
horník-rubač	3 521**)	2 484	2 429	2 613
vědecký pracovník	3 022**)	2 587	2 618	2 528
soustružník 8. třídy	2 422**)	1 761	1 755	1 779
lékař	2 243**)	2 537	2 591	2 418
středoškolský profesor	1 907**)	1 891	1 920	1 830

*) Ekonomicko-statistický časopis Statistika č. 11/1965, str. 505.

**) Rudé právo 14. 3. 1967, údaje před úpravou platů ve zdravotnictví.

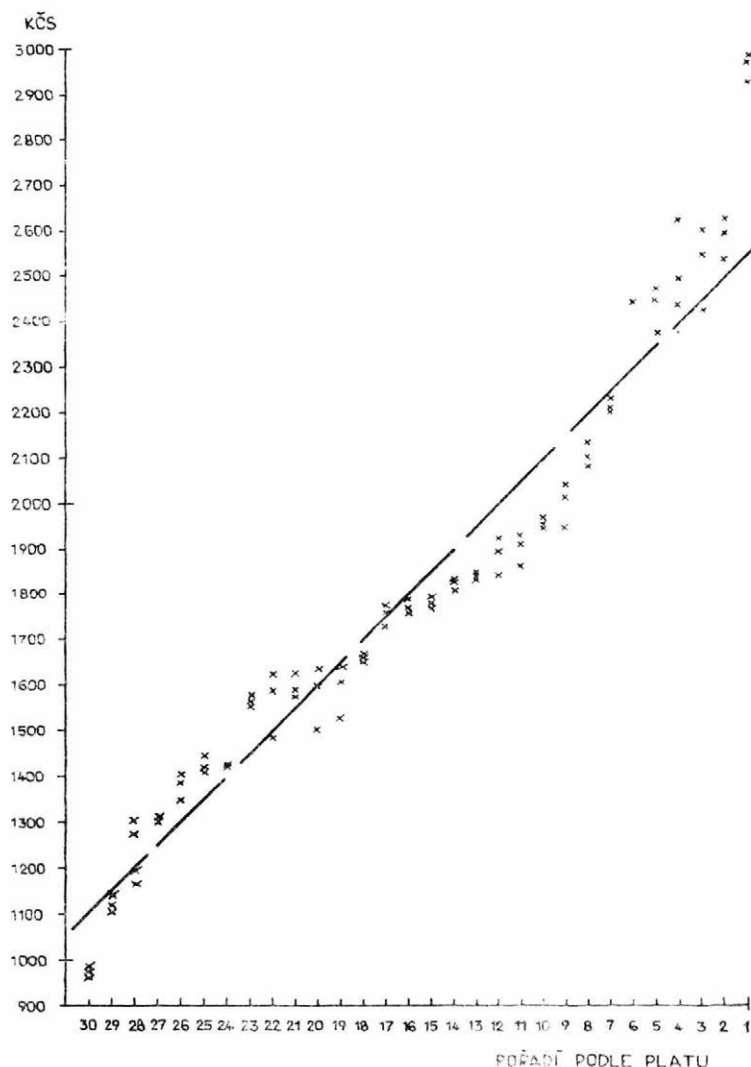
Toto srovnání naznačuje určité odchylky, a to většinou směrem k nižšímu platovému hodnocení. Je tedy výrazem nivelizujících tendencí natolik, že proces odstraňování platového rovnostářství se může setkat s odporem veřejného mínění všude tam, kde veřejné mínění se výrazněji odchyluje od skutečného současného stavu průměrných platů příslušných kategorií směrem dolů. Tam, kde veřejné mínění ve svém celku navrhuje v průměru vyšší platy než jsou skutečné, a to je např. u povolání lékaře a zdravotní sestry, mohou se platové úpravy setkávat s jistým porozuměním. Dotazovaní však ve svých návrzích současně naznačují ne-

Tabulka 3

Pořadí		ČSSR	České kraje		Slovensko	
		Body	Pořadí	Body	Pořadí	Body
1.	lékař	18,01	1.	18,24	1.	17,74
2.	ministr	17,38	3.	17,35	2.	17,46
3.	vědecký pracovník	17,32	2.	17,51	5.	16,98
4.	vysokoškolský učitel	16,93	5.	16,88	4.	17,06
5.	inženýr-konstruktor	16,81	4.	16,94	6.	16,50
6.	horník	16,72	6.	16,53	3.	17,16
7.	strojvedoucí	14,98	7.	14,89	8.	15,20
8.	architekt	14,95	8.	14,88	9.	15,12
9.	středoškolský učitel	14,67	9.	14,82	7.	15,36
10.	soudce	13,74	10.	13,95	12.	13,28
11.	mistr v továrně	13,73	11.	13,91	13.	13,20
12.	spisovatel	13,39	12.	13,37	10.	13,43
13.	družst. rolník	13,12	13.	13,02	11.	13,38
14.	agronom	12,86	14.	12,93	15.	12,71
15.	soustružník	12,84	15.	12,87	14.	12,79
16.	zdrav. sestra	12,22	16.	12,38	17.	11,88
17.	herec	12,10	18.	12,08	16.	12,14
18.	novinář	12,09	17.	12,19	18.	11,86
19.	účetní	11,64	19.	11,68	19.	11,44
20.	příslušník VB	11,16	20.	11,50	23.	10,36
21.	čistič kanalizace	11,06	21.	11,45	24.	10,14
22.	kopáč	10,82	22.	11,09	25.	10,11
23.	zedník	10,75	23.	10,78	20.	10,60
24.	krejčí	10,62	24.	10,65	22.	10,55
25.	důstojník z povolání	10,53	25.	10,52	21.	10,58
26.	prodavač	10,21	26.	10,44	26.	9,69
27.	referent národního výboru	9,54	27.	9,52	27.	9,58
28.	korespondentka	8,30	28.	8,33	29.	8,24
29.	uklízečka	8,00	29.	8,22	30.	7,50
30.	duchovní	7,51	30.	6,88	28.	8,98

udržitelnost daného stavu a podhodnocení těchto povolání, což výrazně vyniká rovněž ve spojitosti s jednoznačným hodnocením společenského prestiže povolání, např. lékaře, jak vyplývá z dalších otázek.

Jestliže přepočítáme navrhované ideální výše platů na stupnici 0—10 tak, že bodová hodnota 10 bude vždy znamenat nejvyšší plat, tj. 2 958 Kčs (2 976/2 917), můžeme sečíst tuto bodovou hodnotu s bo-

Obr. 1

Jestliže vypočtené průměrné hodnoty platů zakreslíme do diagramů (viz obr. 1), vidíme, že průběh relativního odstínění platového pořadí nemá podstatnějš. a výchylek a skoků, to znamená, že difference mezi jednotlivými povoláními je nevýrazná a mohli bychom zakreslenými bodovými hodnotami proložit přímkou. Sklon této přímky znovu potvrzuje míru nivelizace, která se projevuje ve vědomí veřejnosti.

dovou stupnicí prospěšnosti povolání pro společnost a dostaneme tabulku prestiže povolání, sestavenou se zřetelem k prospěšnosti a k ideální výši platů (viz tab. 3).

V této tabulce se v celostátním měřítku na prvních deseti místech umísťuje všech sedm povolání předpokládajících vysokoškolské vzdělání, tj. lékař, vědecký pracovník, vysokoškolský učitel, inženýr-

Tabulka 4

Povolání	ČSSR	České kraje		Slovensko	
	Body	Poř.	Body	Poř.	Body
1. lékař	3 071	1.	2 219	1.	852
2. družstevní rolník	1 014	2.	635	2.	379
3. vědecký pracovník	826	3.	610	4.	214
4. horník	781	4.	574	5.	207
5. středoškolský učitel*)	761	5.	487	3.	274
6. inženýr-konstruktor	450	6.	317	6.	133
7. vysokoškolský učitel	206	7.	112	8.	84
8. architekt	151	8.	107	7.	44
9. zedník	141	9.	103	10.	38
10. agronom	111	10.	75	11.	36
11. strojevedoucí	94	13.	47	9.	47
12. spisovatel	85	11.	69	14.	16
13. ministr	71	13.	47	12.	24
13. herec	71	12.	58	15.	12
14. soustružník	63	15.	40	13.	23
15. mistr v továrně	59	14.	45	15.	14
16. zdravotní sestra	54	14.	45	17.	9
17. duchovní	53	17.	32	14.	21
18. soudce	46	16.	34	16.	12
19. důstojník z povolání	31	19.	19	16.	12
20. hutník	24	18.	22	19.	2
20. novinář	24	20.	12	16.	12
21. příslušník VB	22	19.	19	18.	3
22. čistič kanalizace	14	21.	11	18.	3
23. zámočník-mechanik	10	25.	5	18.	5
24. fyzik-matematik	9	24.	6	19.	3
24. uklízečka	9	22.	9	—	—
24. letec	9	24.	6	19.	3
25. ředitel, předseda JZD	8	23.	8	—	—
26. výtvarník	6	24.	6	—	—

Povolání	ČSSR	České kraje		Slovensko	
	Body	Pořadí	Body	Pořadí	Body
27. lesní dělník, zahradník	5	—	—	18.	5
28. automechanik	4	26.	3	21.	1
28. kopáč	4	27.	2	20.	2
29. technik	2	—	—	20.	2
29. elektrotechnik	2	27.	2	—	—
29. zpěvák - hudebník	2	28.	1	21.	1
29. tlumočník	2	27.	2	—	—
30. korespondentka	1	28.	1	—	—
30. lesník	1	—	—	21.	1
30. energetik	1	28.	1	—	—
30. trenér - sportovec	1	28.	1	—	—
30. pletářka	1	—	—	21.	1

*) Pod „středoškolským učitelem“ je zařazen i učitel na základní devítileté škole.

Pozn.: Kurzívou výtiskem povolání jsou námi v předchozích otázkách uvedena povolání. Chybí pouze povolání krejčí, prodávač, referent NV a účetní.

konstruktor, architekt, středoškolský učitel a soudce. V horní třetině rozpětí mezi nejvýše a nejnižší bodovaným povoláním je šest (6/6) povolání vyžadujících vysokoškolské vzdělání: vědecký pracovník, vysokoškolský učitel, inženýr-konstruktor, architekt, středoškolský učitel; ve střední třetině je pak soudce a v dolní třetině není žádné z těchto povolání. Tato tabulka kombinovaného prestiže tedy jen znovu potvrzuje vysoké ocenění povolání vědeckého pracovníka a ostatních povolání předpokládajících vysokoškolské vzdělání.

Další otázkou, která nám měla odhalit jiný aspekt prestiže povolání, byla otázka: „Uvedte tři povolání (v pořadí), kterých si vy sám osobně nejvíce ceníte a vážíte, a proč.“ Zde nám šlo o zjištění vážnosti povolání z hlediska individuálního, jak se liší hodnotící kritéria v této otázce od hledisek prospěšnosti a platového hodnocení povolání. Přitom jsme neomezovali dotazované na třicet výše uvedených povolání. Je však možno připustit, že do jisté míry pro některé dotazované sloužil uve-

dený seznam povolání v předchozích otázkách za určité vodítko při výběru povolání, kterých si osobně nejvíce váží, přestože tazatelé měli instrukci nevracet se k již ohodnoceným otázkám.

K prvnímu místu v pořadí tři povolání se vyjádřilo 1396 (976/420), k druhému 1392 (972/420) a k třetímu 1381 (962/419). Byla tedy tato otázka zodpověděna téměř všemi dotazovanými. Uvedeným povoláním jsme připsali obrácenou bodovou hodnotu pořadí a body všech tří pořadí jsme sečetli. Jestliže tedy vědecký pracovník byl na prvním místě uveden 125krát, na druhém 156krát a na třetím 139krát, dostal $125 \times 3 + 156 \times 2 + 139$ bodů.

V tabulce 4 jsou vyčerpávajícím způsobem uvedena všechna povolání s odpovídající bodovou hodnotou.

Uvedené výsledky potvrzují, že povolání vyžadující vysokoškolské vzdělání jsou na prvních místech. Z prvních osmi je jich šest. Jedinou podstatnou změnou je umístění rolníka na druhém místě a vysokoškolského učitele na sedmém místě, takže si zde ve srovnání s tabulkou o prospěšnosti tato povolání v podstatě vyměnili místa. Pouze povolání soudce se umísťuje v této tabulce na 18. místě, což zřejmě odráží i jiné aspekty. Ještě větší převahu povolání vyžadujících vysokoškolské vzdělání ukazuje bodový poměr. Prvních šest těchto povolání získalo v ČSSR 5 465 bodů, zatímco všech ostatních třicet sedm povolání (včetně soudce) získalo 2 857 bodů. Tato převaha je do značné míry dána tím, že si lidé váží lékaře, ale působí tu ještě řada jiných hledisek.

Také druhá polovina otázky, kterou jsme se ptali, z jakého důvodu dotazovaný uvedl tato povolání, ukázala, že pouze 39 (29/10) dotázaných, tj. v procentech z průměru odpovědi 2,80 % (2,98 %/2,38 %) – vyjma těch, kteří neodpověděli na tuto otázku a jichž je jen nepatrný počet – neuvedlo ve třech povoláních, která napsali, žádné povolání vyžadující vysokoškolské vzdělání.

Další otázkou jsme sledovali osobní aspirace dotazovaných na různá povolání. Ve svých odpovědích uvádějí dotazovaní řadu nejrůznějších povolání z hlediska jejich osobních zálib, ideálů a zájmů. Původních třicet vybraných povolání je tak rozmnoženo o další, a míra prestiže je pak posuzována z četnosti výběru. Vzniká tak

Tabulka 5

Povolání	ČSSR	České kraje		Slovensko	
	v % z odpo- vědí	Pořadí	v % z odpo- vědí	Pořadí	v % z odpo- vědí
1. středoškolský učitel*	12,90	1.	10,46	1.	18,51
2. lékař	8,74	2.	8,89	3.	8,41
3. zdrav. sestra	7,51	3.	8,26	5.	5,77
4. inženýr-konstruktor	7,21	5.	6,27	2.	9,37
5. krejčí	6,05	6.	5,44	4.	7,45
6. družst. rolník	5,83	4.	6,69	6.	3,85
7. prodavač	2,84	10.	2,51	7.	3,60
7. soustružník	2,84	8.	2,61	8.	3,36
8. vědecký pracovník	2,77	7.	2,72	9.	2,88
9. architekt	2,70	8.	2,61	9.	2,88
10. účetní	2,48	12.	2,30	9.	2,88
11. elektromechan.	2,40	9.	2,51	11.	2,16
11. agronom	2,40	9.	2,51	11.	2,16
12. lesník	2,26	10.	2,41	12.	1,92
13. strojevedoucí železničář	1,82	13.	1,57	10.	2,40
14. zedník	1,60	12.	1,87	14.	1,20
14. novinář	1,60	11.	1,88	15.	0,96
15. herec	1,53	15.	1,36	12.	1,92
16. mistr v továrně	1,38	13.	1,57	15.	0,96
17. soudce	1,17	14.	1,46	17.	0,48
17. automechanik	1,17	14.	1,46	17.	0,48
18. zpěvák - hudebník	1,09	20.	0,94	13.	1,44
18. mechanik - zámečnick	1,09	16.	1,25	16.	0,72
18. korespondent-ka	1,09	17.	1,15	15.	0,96
19. učitelka mateřské školy	1,02	20.	0,84	14.	1,20
20. výtvarník	0,95	18.	1,05	16.	0,72
20. zahradník	0,95	15.	1,36	—	—
20. domácí dělnice, dělník-knoflíkář, žena v domácnosti	0,95	17.	1,15	17.	0,48

Povolání	ČSSR	České kraje		Slovensko	
	v % z odpo- vědí	Pořadí	v % z odpo- vědí	Pořadí	v % z odpo- vědí
20. kuchař-ka	0,95	17.	1,15	17.	0,48
21. kadeřník-ce	0,87	19.	0,94	16.	0,72
22. filolog, tlumočník	0,80	17.	1,15	—	—
22. horník	0,80	20.	0,84	16.	0,72
23. historik, filosof, sociolog, psycholog, archeolog	0,73	20.	0,84	17.	0,48
23. ministr	0,73	20.	0,84	17.	0,48
24. letec, letuška, námořník	0,66	20.	0,84	18.	0,24
25. veterinář, zoolog	0,58	21.	0,73	18.	0,24
25. spisovatel	0,58	23.	0,52	16.	0,72
25. truhlář, kolář, modelář	0,58	24.	0,42	15.	0,96
26. trenér, sportovec	0,51	21.	0,73	—	—
27. cestovatel, pracovník zahrani. obchodu	0,44	22.	0,63	—	—
27. řidič auta, jeřábník	0,44	—	—	13.	1,24
27. samostatný rolník, obchodník	0,44	23.	0,52	18.	0,24
27. chemik, biolog	0,44	23.	0,52	17.	0,48
28. vysokoškolský učitel	0,36	25.	0,31	17.	0,48
28. důstojník z povolání	0,36	24.	0,42	18.	0,24
28. fyzik, matematik, astronom	0,36	24.	0,42	18.	0,24
29. knihovník	0,29	24.	0,42	—	—
30. příslušník VB	0,22	26.	0,21	18.	0,24
30. typograf	0,22	25.	0,31	—	—
30. pletařka, textilní pracovnice, vyšivačka	0,22	26.	0,21	18.	0,24
30. traktorista, mechanizátor	0,22	25.	0,31	—	—
30. referent NV	0,22	26.	0,21	—	—
30. uklízečka	0,22	27.	0,10	17.	0,48

Povolání	ČSSR	České kraje		Slovensko	
	v % z odpo- vědí	Pořadí	v % z odpo- vědí	Pořadí	v % z odpo- vědí
31. fotograf, reportér	0,15	26.	0,21	—	—
31. ředitel, předseda JZD	0,15	26.	0,21	—	—
31. lékárník	0,15	27.	0,10	18.	0,24
31. duchovní	0,15	27.	0,10	18.	0,24
31. technik	0,15	—	—	17.	0,48
32. metař	0,07	27.	0,10	—	—
32. kopáč	0,07	27.	0,10	—	—
32. hutník, valeř	0,07	27.	0,10	—	—
32. meteorolog	0,07	27.	0,10	—	—
32. obuvník	0,07	27.	0,10	—	—
32. čalouník	0,07	—	—	18.	0,24
32. pošt. doručovatel	0,07	—	—	18.	0,24

*) Pod pojem „středoškolský učitel“ zahrnujeme i učitele základní devítileté školy — což do jisté míry vysvětluje skutečnost, že nejvíce dotazovaných by chtělo být učitelem.

nová stupnice pořadí povolání, zachycující ideální hodnotu různých povolání, jak se jeví naší veřejnosti. Otázka byla formulována takto: „Kdybyste si mohl zvolit povolání jen podle své záliby, bez ohledu na potřebu materiálního zabezpečení, které byste si vybral a proč?“

Tabulka 5 ukazuje vyčerpávajícím způsobem odpovědi 1 372 (956/416) dotazovaných. Neodpovědělo tedy 1,93 % (2,35 % / 0,95 %).

Z této tabulky se opět ukazuje, že povolání, která reprezentují vysokoškolské vzdělání, se opět umísťují na prvních místech. Z prvních devíti povolání je jich pět. Pouze soudce a vysokoškolský učitel se ocitají ve střední či poslední části. Vliv složení výběrového souboru, jako např. u povolání družstevních rolníků, kteří jsou výrazněji v souboru zastoupeni a volí obvykle opět své povolání, vyžaduje dalšího rozboru. Celkově je možno říci, že zájmy a tužby lidí se většinou rozcházejí s jejich vlastním povoláním a možnostmi společnosti, která například dnes nemůže potřebovat, aby téměř 13 % občanů bylo

Povolání		ČSSR		České kraje		Slovensko	
		Body	Poř.	Body	Poř.	Body	Poř.
1. lékař		34,87	1.	36,74	1.	32,29	
2. středoškolský učitel		27,15	2.	27,01	2.	27,57	
3. inženýr-konstruktor		23,86	3.	24,35	3.	22,91	
4. vědecký pracovník		22,17	4.	22,86	4.	21,05	
5. architekt		21,03	6.	21,36	5.	20,90	
6. družstevní rolník		20,94	5.	22,26	7.	19,90	
7. horník		19,88	8.	19,79	6.	19,98	
8. zdravotní sestra		18,22	7.	20,48	11.	15,10	
9. ministr		18,18	9.	18,35	9.	17,98	
10. vysokoškolský učitel		17,88	10.	17,68	8.	18,30	
11. strojevodoucí		16,70	11.	16,60	10.	17,05	
12. krejčí		15,31	12.	15,85	13.	14,57	
13. soustružník		15,25	15.	15,55	12.	14,88	
14. agronom		15,09	13.	15,66	14.	14,30	
15. mistr v továrně		14,99	14.	15,62	16.	13,98	
16. soudce		14,79	16.	15,50	17.	13,67	
17. spisovatel		14,12	17.	14,18	15.	14,01	
18. účetní		13,56	18.	13,88	19.	13,10	
19. herec		13,51	19.	13,64	18.	13,31	
20. novinář		13,41	20.	14,04	20.	12,52	
21. zedník		12,45	21.	12,85	21.	11,69	
22. prodáváč		12,41	22.	12,84	22.	11,62	
23. příslušník VB		11,40	23.	11,79	24.	10,53	
24. čistič kanalizace		11,16	24.	11,60	26.	10,17	
25. důstojník z povolání		10,92	26.	11,00	23.	10,85	
26. kopáč		10,89	25.	11,19	25.	10,24	
27. referent NV		9,71	27.	9,72	27.	9,71	
28. korespondent.		9,15	28.	9,43	28.	8,76	
29. uklízečka		8,19	29.	8,35	29.	7,75	
30. duchovní		7,79	30.	7,12	30.	7,35	

učitelé, téměř 9 % lékaři apod. Dá se však dobře z této otázky usuzovat na prestiž jednotlivých povolání a skupin povolání.

Na základě hodnocení prestiže z výše uvedených čtyř hledisek — prospěšnosti, platu, povolání, kterého si občané nejvíce váží, a povolání, které by si dotazovaný sám zvolil, jsme vypočetli celkový společenský prestiž na základě sjednocení všech ukazatelů na jednotnou bodovou stupnici od 0 do 10 bodů. Z tabulky prospěšnosti jsme převzali bodovou hodnotu přímo. z tabulky platů jsme body vypočetli na základě přepočtu platů na body. Také třetí otázku jsme přepočtemi obdobným způsobem, takže nejvyšší bodová hodnota vždy znamenala 10 bodů, např. 3 071 u lékaře je 10 bodů, stejným způsobem jsme přepočtemi procenta na body v poslední otázce. Nejvyšší procento odpovědí bylo 10 bodů a bylo základem pro výpočet bodové hodnoty ostatních povolání. Takovýmto způsobem jsme zachovali proporcionalitu mezi jednotlivými povoláními a mohli tak vypočíst celkový společenský prestiž na základě námi sledovaných hledisek. Uvádíme přirozeně pouze 30 námi vybraných povolání, protože pro ostatní povolání uváděná dotazovanými ve třetí a čtvrté otázce nemáme adekvátní hodnocení v první a druhé otázce.

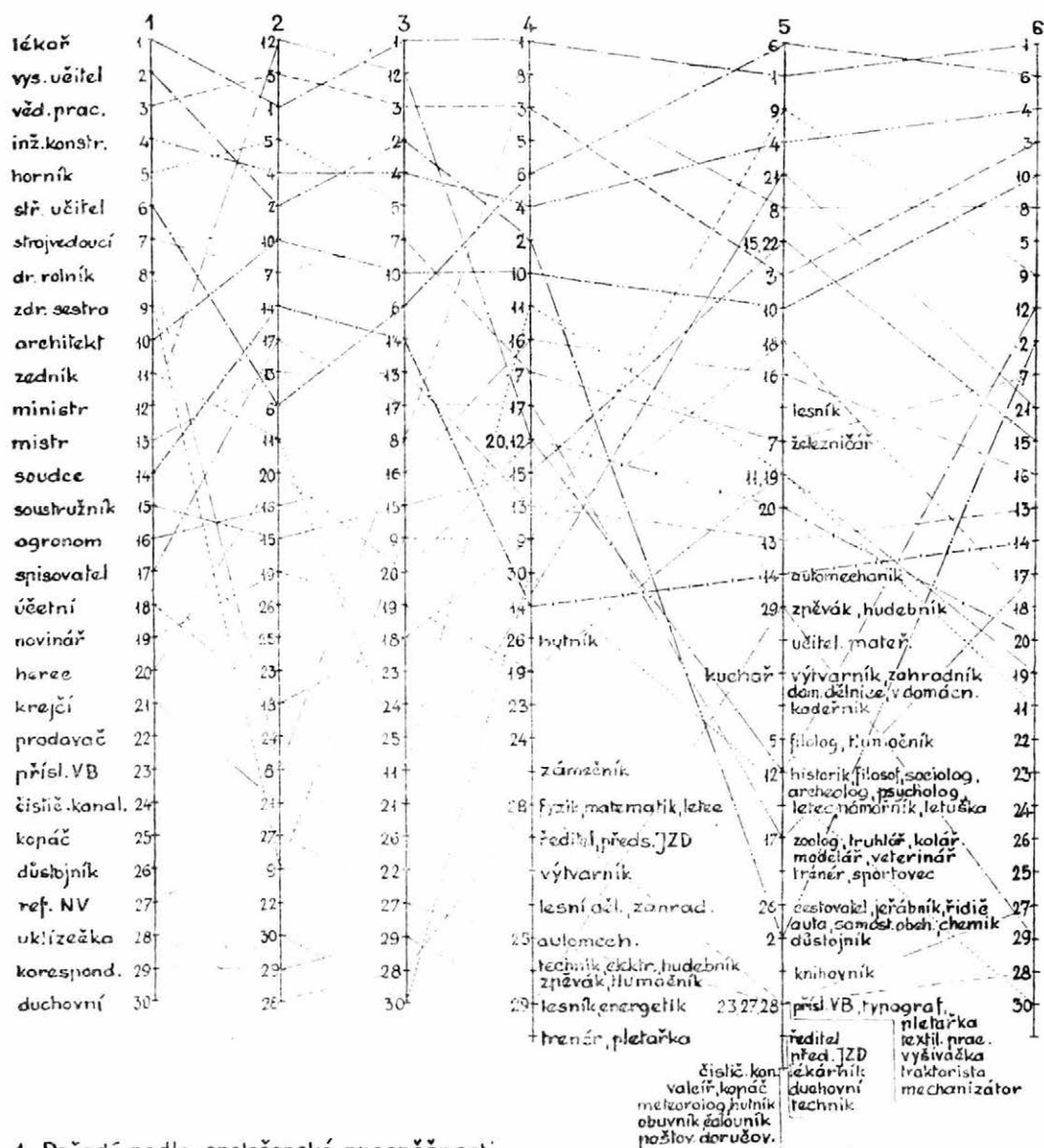
Výše uvedený celkový společenský prestiž je třeba brát jako výsledek námi sledovaných aspektů. To nijak neznamená, že je možno považovat jej za definitivní výsledný prestiž povolání u nás. Bylo by třeba prozkoumat prestiž ještě z hlediska některých aspektů, které jsme vzhledem k zaměření našeho výzkumu především na otázky vědy a jejího ocenění nemohli zkoumat.

Publikované výsledky je třeba dále zhodnotit z hledisek třídění podle toho, jaký měli dotazovaní plat, vzdělání apod., a zkoumat na základě toho možné příčinné souvislosti. Teprve tento další rozbor může ukázat hlubší souvislosti mezi jednotlivými hodnotícími hledisky.

Pro názornou představu, jak se mění pořadí jednotlivých povolání posuzovaných z různých hledisek, uvádíme diagram průběhu pořadí prestiže povolání. (Viz obr. 2.)

Stupnice získané součtem bodových hodnot lze považovat za celkový výsledný prestiž jen potud, pokud umožňují

PRŮBĚH POŘADÍ PRESTIŽE POVOLÁNÍ

- 1 Pořadí podle společenské prospěšnosti
- 2 Pořadí podle platu
- 3 Součet výsledných bodových hodnot 1+2
- 4 Pořadí osobně hodnocených povolání jako nejdůležitějších
- 5 Pořadí podle osobní ideální volby povolání
- 6 Výsledný prestiž - pořadí jako součet bodových hodnot 1+2+4+5

Obr. 2

Výsledky výzkumu prestiže povolání v USA v r. 1949

1. člen nejvyššího soudu USA	96	31. autor románů	80	55. strážník	67	73. drvoštěp	53
2. lékař	93	32. kapitán armády	80	56. železniční průvodčí	67	74. obsluhovatel čerpací benzinové stanice	52
3. guvernér státu	93	33. stavební podnikatel	79	57. listonoš	66	75. zpěvák v nočním klubu	52
4. ministr ve federální vládě	92	34. ekonom	79	59. opravář automobilů, auto-mechanik	63	76. zemědělský dělník nekvalifikovaný	50
5. diplomat	90	35. asistent na universitě	79	60. instalatér	62	77. horník	49
6. starosta velkého města	90	36. učitel na veřejné škole	78	61. mechanik v garážích	62	78. řidič taxi	49
7. vysokoškolský profesor	89	37. okresní zemědělský agent - zástupce	77	62. úředník odbor. svazu	62	79. železniční dělník nekvalifikovaný	48
8. vědec	89	38. strojívedce	77	63. majitel stánku s občerstvením, samoobsluhy	62	80. dělník v restauraci	48
9. člen Kongresu	89	39. vlastník farmy - zaměstnavatel	76	64. desátník pravidelné armády	60	81. dělník v docích	47
10. bankéř	88	40. tajemník odbor. svazu	75	65. obsluhovatel stroje v továrně	60	82. noční hlídač	47
11. vědec ve státních službách	88	41. rozhlasový hlasatel	75	66. holič	59	83. zehliř v prádelně	46
12. okresní soudce	87	42. novinář	74	67. úředník v obchodě	58	84. zřízенец u stánku se sodovkou	45
13. ředitel státního departementu ve vládě státu	87	43. vlastník tiskárny	74	68. rybář, který vlastní loď	58	85. číšník v baru	44
14. pastor	87	44. elektrotechnik	73	69. řidič pouliční dopravy	58	86. vrátný, školník, domovník	44
15. architekt	86	45. vyučený dělník	73	70. muž rozbízející mléko	54	87. rolník, který nevlastní dobytek, inventář nebo nářadí a neřídí farmu	40
16. chemik	86	46. pracovník úřadu pro sociální péči	73	71. kuchař v restauraci	54	88. sběrač odpadků	35
17. dentista	86	47. majitel pohřebního ústavu	72	72. řidič náklad. auta	54	89. čistěč ulice	34
18. právník	86	48. reportér denního tisku	71			90. čistěč bot	33
19. člen správní rady velké společnosti	86	49. správce, ředitel malého obchodu ve městě	69				
20. nukleární fyzik	86	50. účetní	68				
21. kněz	86	51. pojišťovací agent	68				
22. psycholog	85	52. držitel farmy, někdo, kdo vlastní dobytek, stroje a řídí farmu	68				
23. inženýr	84						
24. pilot	83						
25. akademický malíř	83						
26. majitel továrny o 100 lidech	82						
27. sociolog	82						
28. účetní velké firmy	81						
29. biolog	81						
30. hudebník v symfonickém orchestru	81						
		53. cestující prodávající pro velký koncern	68				
		54. ředitel hřiště	67				

Pozn.: Kurzívou vtištěná povolání jsou obdobná nebo přiřaditelná k povoláním našeho výzkumu. Pro výpočet bylo použito pětistupňové bodovací škály - vynikající pověst = 100, dobrá 80, průměrná 60, podprůměrná 40, špatná 20. Vydělením počtu bodů 10 je možno srovnávat přímo zde uvedené počty bodů s počtem bodů v naší tabulce č. 1 o prospěšnosti povolání.

(B. Barber, cit. dílo 102-104.)

sledovat měnící se pořadí povolání posuzovaných z různých hledisek a porovnávat vlivy hodnotících kritérií. Z porovnání všech získaných stupnic vyplývá, že přes různost těchto hodnotících kritérií je vážnost, ocenění společenské prospěšnosti, významu a atraktivnosti povolání vyžadujících vysokoškolské vzdělání

v očích veřejnosti velmi vysoká, což je důležitým kladným faktorem v nastávající vědeckotechnické revoluci. Vzdělání je však jen jednou složkou prestiže spojeného s povoláním. Vysoké ocenění povolání vyžadujících vysokoškolské vzdělání ještě neznamená, že je přímým oceněním skutečného významu vysokoškolského vzdělání, neboť toto hodnocení povolání zahrnuje různé aspekty. Je obtížné určit, jak tato hodnotící kritéria souvisí s konkrétní historickou situací dané země, s místem, se stupněm rozvoje techniky, s propagací vědy apod. Stejně obtížné je zjistit, nakolik řešení naléhavých společenských otázek v souvislosti se současnou ekonomickou situací vytváří jisté iluze o možnostech vědy, neboť představy veřejnosti ovlivněné informacemi o rozvoji vědeckotechnické revoluce mohou spatřovat ve vědě všemocného činitele schopného vyřešit veškeré stávající obtíže. Zatím vědecká řešení vůbec ještě nemusí být realizována, ani nemusí přinášet vždy jen výsledky užitečné společnosti.

I když tedy nepovažujeme získané aspekty hodnocení vyjádřené ve stupnicích pořadí povolání za vyčerpávající a všestranné pro posouzení prestiže povolání, je zřejmé, že získané výsledky podávají jistý obraz o objektivním ocenění odbornosti, vzdělání a kvalifikace. Abstrahujeme-li od kvalitativní rozdílnosti kritérií, získáme pořadí povolání s vysokoškolským vzděláním jako východisko pro posouzení objektivní úlohy vědy a vzdělání v prestiži povolání tak, jak je posuzuje naše veřejnost.

Důležitou otázkou při zkoumání problematiky prestiže povolání je problém porovnání prestiže povolání u nás a v cizině. Výzkumy prestiže povolání se v mnoha zemích dělají již desítky let. V západní sociologii jsou považovány za jedno z kritérií sociálního rozdělení společnosti, jímž v jisté míře skutečně jsou. Jejich platnost je omezena tím, že se opírají o veřejné mínění, které nemusí vždy odrážet objektivní situaci, opírají se o hodnocení jen určitých typických povolání, apod. Přesto je možno považovat je i u nás, v naší socialistické společnosti, za jedno z kritérií při zkoumání sociální struktury společnosti.

Možnost přímého mezinárodního srovnávání výsledků prestiže povolání je omezena rozdílností sociální struktury společnosti, kulturních a historických tradic, technickou a ekonomickou úrovní, charakterem politického zřízení atd. Ne všechna povolání, která jsou co do názvu srovnatelná, mají také stejný obsah, tj. např. úroveň vzdělání, kvalifikace a funkčního zařazení v systému společenské dělby práce, specifčnosti školského systému, vědeckých ústavů a jiných státních a společenských institucí. Další překážkou přímého srovnávání je rozdílná metodika výzkumu prováděného v jednotlivých zemích.

V roce 1949 byl ve Spojených státech proveden jeden z největších reprezentativních výzkumů, který zahrnoval devadesát hodnocených povolání. Jeho výsledky pro srovnání uvádíme. V tomto výzkumu odpovídali dotazovaní na otázku, jaká je podle nich pověst uvedených povolání ve společnosti. Otázka tedy zjišťovala názor na povolání prostřednictvím toho, co si kdo myslí o tom, jak povolání hodnotí společnost. Domníváme se, že již touto formulací dochází ke zkreslení, protože osobní stanovisko jednotlivce se může rozcházet s tím, co si myslí o tom, jaké je hodnocení společnosti. Výzkum prestiže v USA byl prováděn prostřednictvím jediné otázky po obecném společenském postavení povolání, zatímco např. výzkumy polských sociologů ukazují na nutnost zkoumat prestiž z více stránek.² Také v našem výzkumu jsme kladli více otázek, které mají umožnit veřejnosti posoudit společenský prestiž povolání z různých aspektů. Jen s přihlédnutím k těmto okolnostem lze srovnávat výsledky výzkumů. Přes tyto uvedené výhrady a různost uplatněných metod lze prestiž povolání srovnávat mezinárodně. Zajímavé pak je, že se objevuje vysoká shoda v oceňování povolání mezi zeměmi s relativně stejnou úrovní, jako např. mezi USA, Anglií, Německem, Polskem, Japonskem apod.

Tabulka 7 ukazuje ocenění sedmi povolání vyžadujících vysokoškolské vzdělání v několika zemích.

Tato tabulka ukazuje, že většina povolání vyžadujících vysokoškolské vzdělání

² Viz citované dílo *Socjologia zawodów*.

Tabulka 7³

	Pořadí z počtu zkoumaných povolání				
	Polsko	Anglie	USA	NSR	Ja- ponsko
	29 po- volání	30 po- volání	90 po- volání	38 po- volání	30 po- volání
Lékař	2	1	2	2	5
Vysokošk. profesor	1	—	7	1	2
Vědec	—	—	8	—	—
Inženýr - technik	4	—	23	7	—
Učitel	3	10	36	9	11
Soudce - advokát	6	3	12	—	3
Architekt	—	—	15	—	7

se ocitá v první třetině pořadí. V Polsku je těchto povolání pět, v Anglii tři, v USA

šest ze sedmi, v NSR čtyři a v Japonsku čtyři z pěti.

Pro ilustraci uvádíme ještě výsledky výzkumu prestiže povolání z USA z roku 1949. (Viz str. 52.)

Náš výzkum mimo jiné sledoval, jak veřejnost je připravena přijmout a podpořit vzrůstající úlohu vědy a vzdělání ve vědeckotechnické revoluci. Je možno na základě dosavadních námi získaných výsledků říci, že naše veřejnost oceňuje vědu a vzdělání velmi vysoko. Vzdělání se nám jeví při hodnocení povolání jako jeden z nejdůležitějších činitelů sociální diferenciace v socialistické společnosti, mnohem důležitější, než tomu bylo za kapitalismu.

Zkoumání společenského prestiže povolání se tak může stát přínosem k posouzení sociální struktury socialistické společnosti, a k tomu by měly přispět i námi získané výsledky.

³ Sestaveno podle B. Barber, *Social Stratification*, str. 102–104 a *Socjologia zawodów*, str. 200–205.

Mentální defektivita mládeže jako sociální a společenský problém

**PAVEL VODÁK, OLGA KALČÍKOVÁ, EVA
LAUBENDORFOVÁ**

Psychiatrická poradna pro děti a mládež KÚNZ
Středočeského kraje, Praha
Krajské metodické organizační středisko SKNV,
Tliskov

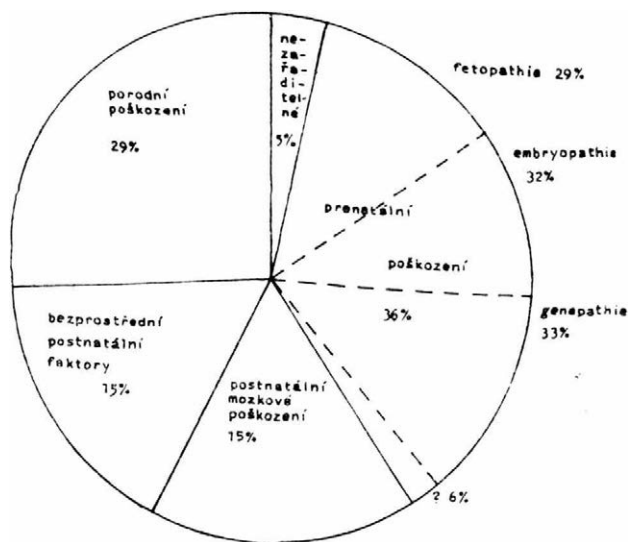
Práce o mentální defektivitě dnes nelze již plně obsáhnout. Bibliografie světové literatury o mentálním poškození publikované v roce 1964 [1] obsahuje mnoho tisíc hesel. Jen v jejím doplňku [2], který shrnuje práce od dubna 1964 do 31. 12. 1964, nacházíme přes 2 300 pramenů. Přesto jen poměrně malá část se zabývá touto otázkou z hlediska prevence a jen nepatrná část z hlediska sociologického. V dalším se pokusíme pojednat o některých aspektech tohoto problému.

Podle konzervativních odhadů z různých zemí trpí 3—4 % obyvatelstva oligofrenií s inteligenčním kvocienem pod 70. Počítá se, že např. v NSR je 1½ miliónu slabomyslných. Z počtu 1 miliónu dětí, jež se ročně narodí, nedosáhne 30 000 duševní úrovně dítěte dvanáctiletého, 5 000 je im-

na péči společnosti, nemůže ponechat v klidu lékaře, sociology ani ekonomy.

Z těchto důvodů jsme si položili otázku, zda tato problematika je stejně závažná i u nás; pro naše účely vyjímáme jen několik dílčích otázek:

- jak jsou tyto děti postiženy,
- jak lze zlepšit jejich uplatnění ve společnosti,
- jak vznikla jejich porucha,
- zda bylo nutné, aby vznikla,
- zda se hromadí v některém prostředí, a je-li tomu tak, pak proč,
- jak snížit jejich počet,
- jak jim pomoci, kde jsou hranice vývoje jejich možností,
- kolik finančních prostředků na ně naše společnost vynaloží.

Obr. 1

becilních a 2 500 je idiotických. (H. Bickel [4]). V USA jejich počet prý dosahuje 5—6 miliónů. Tak vysoký počet osob, jež z větší části nebo zcela budou odkázány

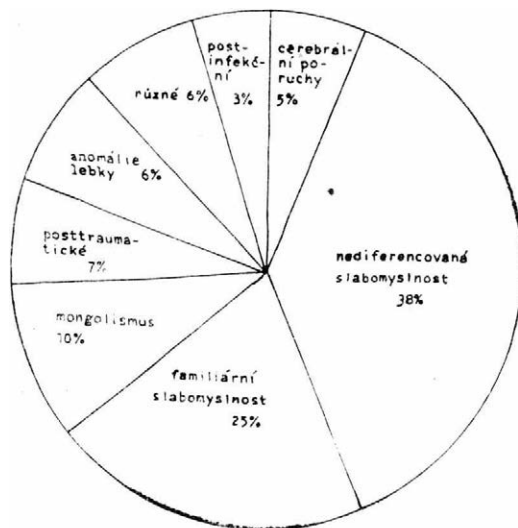
Protože odpověď na každou z těchto otázek by vyžadovala nejméně samostatnou monografii, omezíme se na popis některých základních zjištění sloužících pře-

devším pro informaci sociologů. Ostatními otázkami se hodláme zabývat v dalších pracích, jež by rozvedly některé z dílčích problémů, jež jsou zde pouze nadhozeny.

Mentální defekty lze dělit podle různých hledisek, z nichž nejčastěji se užívá hledisek etiologických.

Podle Lelonga a Satgého lze mozkové poruchy podle frekvence rozdělit tak, jak je uvedeno na obr. 1.

Allen však udává frekvence jednotlivých duševních defektů zcela rozdílně (obr. 2). (Obr. 1 i obr. 2 jsou převzaty z práce H. Bickela [3].)

Obr. 2

Přestože mohou být názory na vznik a formy těchto poruch velmi různorodé a rozdílné, většina autorů je celkem jednotna v názoru pokud jde o jejich celkový počet. V souvislosti s posledním zjištěním je třeba si položit otázku, do jaké míry se tyto skupiny občanů mohou stát brzdou rozvoje vědeckotechnické revoluce v našich podmínkách.

1. Celková situace ve zkoumaném kraji

Vyšetřili jsme proto vzorek v uzavřeném okruhu Středočeského kraje s 1 273 000 obyvateli, ve kterém by teoreticky mělo být celkem 3—4 %, tj. 37 500—50 000 oligofrenních jedinců.

Ve Středočeském kraji navštěvovalo v roce 1963 celkem 183 000 žáků ZDŠ (základní devítileté školy).

Ve zvláštních školách (dále jen ZŠ) je umístěno asi 2 500 žáků.

Vezmeme-li za základ údaje Matějčkovy [12], je v jím zpracovaném vzorku kraje oligofrenních a slaboduchých dětí jen 57 %, takže 43 % dětí je umístěno ve zvláštní škole z jiných důvodů než jen pro sníženou inteligenci. Z vycházejících žáků ZŠ asi 50 % nastoupí do učebního poměru, přičemž odpadne asi 17 %. Většina těch, kteří učební obor dokončí, patří do oné skupiny žáků ZŠ, kteří nebyli oligofrenní a do zvláštní školy tedy nepatřili.

To je jev jistě potěšující, neboť ukazuje, že život koriguje do určité míry důsledky zanedbanosti a umožňuje zařazení těchto jedinců do pracovního procesu.

Naše údaje by však přesto nevystihovaly problematiku v plné šíři, kdyby nepočítaly s absolventy 5. a 6. tříd normálních škol, kde najdeme nemalo jedinců se sníženou inteligencí, z nichž někteří jsou debilní. Jak se zdá, jsou možnosti uplatnění těchto dětí, vycházejících sice z normálních škol, ale z nižších tříd, ve srovnání s žáky zvláštních škol podstatně horší (Matějček—Brázdilová) [13].

Také v učilištích pro absolventy ZŠ se v poslední době ve stupňující míře prosazuje tendence přijímat pouze nejlepší žáky. Tím se vytváří situace, že skutečně debilní mládež, pro kterou tato učiliště byla zřízena, se do těchto zařízení nedostává. Obtíže jejich zařazení do pracovního poměru stoupají pro nedostatek chráněných pracovišť.

Mnohé naše kazuistické případy ukazují, že u méně inteligentní mládeže, která nebyla bezprostředně po absolvování školy zařazena do učebního poměru nebo do pracovního procesu, se později vyvíjejí pracovní návyky jen obtížně a utváří se volné pole pro náhradní nevhodné formy využití a často delinkvence.

Opačné tendence můžeme však pozorovat v ústavech pro nevzdělavatelný dorost. Tam, kde před léty mládež byla schopna pracovat v řadě nenáročných oborů (zemědělství, ovocnářství, zahradnictví, chovatelství, košíkářství apod.), je nyní třeba vzdát se často dobře zavedených tradičních pracovišť pro stoupající tlak na umístění jedinců pro jakoukoliv činnost zcela neschopných. Práce, která je zde rehabilitačním prostředkem, je tím odepřena celé jedné skupině nevzdělavatelné mlá-

deže, jež v ní nachází jedinou možnost vyžití svého jednoduchého života.

Vedle defektních osob nevzdělavatelných je ve Středočeském kraji určitý počet nevzdělavatelných jedinců, kteří nejsou a nebudou schopni školní docházky a jejichž inteligenční kvocient odpovídá ve většině případů zhruba 50. nebo je nižší. Z nich jen asi každý desátý ukazuje IQ vyšší než 50 a nevzdělavatelnost je podmíněna faktory dalšími (duševními chorobami, epilepsií, vadami pohybového aparátu apod.). V ústavech pro nevzdělavatelné děti jich žije 495, 50 dalších čeká na umístění a podle záznamů psychiatrické poradny pro děti a mladistvé téměř 1000 je dosud v rodinách.

Pro srovnání: v ročnících 1960—62 je 1,1 %—1,8 % všech vycházejících dětí neschopno pracovního zařazení, což by v patnácti ročnících představovalo asi 3 600 dětí. Mezi nimi jsou však započteny i děti smyslové a tělesně vadné, takže počet nevzdělavatelných přibližně odpovídá námi předpokládanému číslu, tj. asi 1 500 dětí.

Srovnání námi předpokládané frekvence oligofrenií s prameny, které jsme citovali na počátku naší práce, ukazuje, že frekvence oligofrenií v dětské populaci ve zkoumané oblasti je podstatně nižší než „konzervativní“ 3—4 %, která vykazuje světová literatura, za předpokladu, že neunikají naší pozornosti (evidenci), což však považujeme za nepravděpodobné.

Povšimneme si však dále jen děti v ústavech, které jsme podrobili důkladnějšímu průzkumu.

2. Nevzdělavatelné děti v ústavech

Vyšetřili jsme tělesně, psychologicky a psychiatricky všech již zmíněných 495 dětí z ústavů pro nevzdělavatelné děti. Děti jsme rozdělili do skupin podle druhu postižení, přičemž jsme se vzdali jemnější diferenciace všude tam, kde jsme nepředpokládali, že by měla praktický význam,

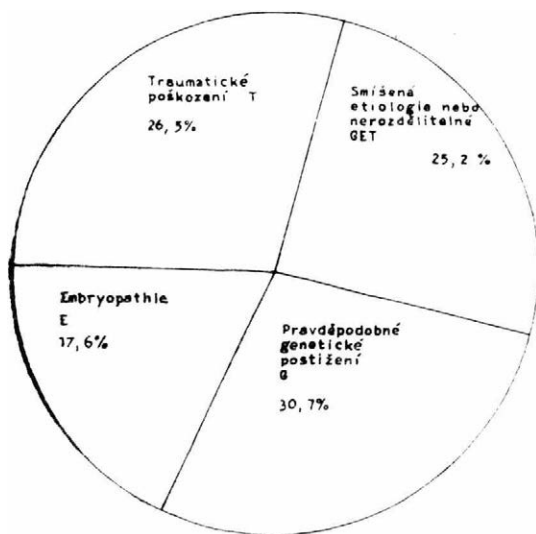
Do první skupiny jsme zahrnuli postižení způsobená porodem nebo jinými traumaty (dále označeno jako T).

Do druhé skupiny jsme zařadili tzv. genetické omyly představované především mongolismem (Downovou chorobou), krevní inkompatibilitou a několika dalšími méně častými jednotkami (dále označeno jako E).

Do třetí skupiny jsme zařadili ty případy, u nichž jsme mohli předpokládat, že jde o defekt v důsledku určité souhry nevhodných vlivů dědičných (G).

Ve čtvrté skupině jsou zařazeny blíže přesně neurčené případy nebo případy se smíšeným poškozením, genetického původu, event. embryopatie nebo traumata (GET).

O počtu jednotlivých skupin nás informuje schéma 3, srovnatelné se schématy 1 a 2. (V konečných číslech jsme vyřadili všechny mladistvé, takže $n = 306$).

Obr. 3

Mimoto jsme zjišťovali, z jak početných rodin pocházeli naše defektní děti.

Psychopatologická přítěž v rodině byla zjištěna ve skupině traumaticky postižených dětí jen výjimečně, zatímco u skupiny dědičných postižení se ukazuje jasná převaha. Poměr patologických jednotek je

$$T : E : G : GET = 3 : 6 : 135 : 18.$$

Z toho je zřejmá mnohonásobně větší frekvence duševních a dalších poruch ve skupině G před všemi ostatními skupinami.

Abychom čtenáře nepřetěžovali příliš podrobným rozбором dalších tabulek, uvádíme rozdílnosti zjištěné v jednotlivých skupinách aspoň heslovitě:

A. U rodin, kde děti byly poškozeny traumaticky, nebo kde jde o „genetické omyly“:

1. Dojde-li u prvního dítěte v běžné rodině k poškození porodem nebo embryo-

patii, je větší pravděpodobnost, že rodina nebude mít další děti. Pokud další děti má, zůstává při dítěti druhém a pravděpodobnost, že bude mít dítě třetí, je velmi nízká.

2. Pokud se vyskytne porodní poškození nebo embryopatie u dětí, které mají již starší sourozence, je vysoká pravděpodobnost, že toto dítě zůstane posledním.

3. Poškození dvou dětí porodním traumatem je výjimečné.

4. Druhotná onemocnění jsou obvykle v souvislosti s poškozením mozku (epilepsie aj.).

Společenské uplatnění rodin této skupiny v podstatě odpovídá situaci v naší populaci. Frekvenci poruch u dětí nacházíme tudíž u všech socioekonomických skupin rozloženu celkem rovnoměrně.

B. U rodin, kde předpokládáme genetické poškození

1. Děti, u kterých jsme hodnotili poškození jako podmíněné geneticky, jsou častěji z tzv. velkých rodin.

2. Těchto poškozených dětí bývá více v jedné rodině. Často jsou oligofrenní i další děti, i když stupeň poškození není vždy takového stupně, aby dítě bylo nevzdělatelné. Někdy však nacházíme pět nevzdělatelných v ústavech umístěných sourozenců ze šesti, jindy ze čtyř sourozenců jsou čtyři nevzdělatelné.

3. Jindy jsou děti navíc postiženy vadami smyslovými — slepotou, hluchotou nebo oběma poruchami současně.

4. Častou komplikací je epilepsie.

5. U rodičů nacházíme nahromaděná poškození mentální, smyslová a tělesná vady, jakož i duševní onemocnění a alkoholismus.

6. Pracovní uplatnění těchto rodin bývá nízké. Velká část rodin žije v rozháraných poměrech. Často se v jedné rodině vystřídalo více „otců“ či matek, nebo se jedná o nekompletní rodiny. Podle povolání mají převahu nekvalifikovaní pracovníci z oboru zemědělství, kteří se poměrně často stěhují. (Přesná srovnání s kontrolní skupinou nemohla být provedena — může tudíž jít o subjektivní dojem autorů.)

7. Kriminální činy — krádeže, narušování občanského soužití a sexuální delikty se zdají v této skupině hromadit.

Zdá se však, že tyto negativní jevy lze zjednodušeně odvozovat z „dědičných

předpokladů“, ale ani z celkového kontextu společenských podmínek, prostředí, kulturní deprivace apod. těchto rodičů. K této otázce se autoři zamýšlejí vrátit v další práci. Zjištění uvedená v tomto oddílu platí pro skupinu označenou jako dědičně podmíněné poškození, a do určité míry i o skupině, kde nebylo možno oddělit embryopatie, event. dědičné poškození.

Je třeba zdůraznit, že zjištěné skutečnosti platí pro děti v trvalé péči ústavů pro nevzdělatelnou mládež a děti. Je možné, že se v nich hromadí případy skupiny „G“, protože jde o velké rodiny, kde se projevují nepříznivé sociální faktory, což potom vede k přednostnímu umisťování dětí takto postižených.

Popisované jevy platí pro náš soubor, kterému prozatím chybí kontrolní skupina. Závěry autorů představují tudíž pracovní hypotézy, jež však považují za důležité pro další výzkum.

3. Praktické problémy

Defektní dítě a rodina

Defektní nevzdělatelné dítě ovlivní v našich podmínkách život rodiny vředy. Míra tohoto ovlivnění je závislá jednak na rodině samé, jednak na závažnosti defektu.

V našich podmínkách je situace podstatně horší ve městě než na venkově. Ve městě většinou úplně znemožňuje zaměstnání matky. Rodina se pak prakticky nemůže účastnit veřejného ani kulturního života, a to ji izoluje a dále traumatizuje. Nadto se ukazují velmi často necitlivé postoje i ze strany veřejnosti či úřadů, někdy dokonce i ze strany těch institucí, u nichž by bylo možno očekávat pochopení a podporu. Tyto postoje lze odvodit z celkově malé informovanosti laické a dokonce i odborné veřejnosti o těchto problémech.

Oligofrenní dítě vyžaduje vyšší míru péče než dítě zdravé: lze hovořit o dvojnásobku nutné péče, která však zpravidla není odměněna přiměřenými úspěchy ve vývoji dítěte.

Tento odhad může být jen přibližný a kolísá zejména s mírou postižení dítěte — dítě navíc nepohyblivé anebo naopak hypermobilní váže na sebe v době bdění plně jednu osobu; a co víc — váže ji na sebe i v době, kdy spí.

Problém naneštěstí nemůže být pro rodiče „vyřešen“ tím, že by dítě bylo umístěno v některé instituci brzy po narození. Není to možné nejen z důvodů ekonomických, ale i proto, že defektní dítě bez matky v prvních letech života je pro pozdější zařazení do společnosti téměř ztraceno. Co se v tomto období zanedbá, nebude již dohnáno: rodina, jež je morálně na výši, musí tedy nést svůj kříž, dokud je naděje — a naděje je do 3—4 let věku dítěte. Zde lze již bezpečně stanovit diagnostické i prognostické závěry u všech případů hraničních.

Defektní dítě a společnost

Defektní nevzdělatelné dítě váže na sebe ve vlastní rodině prakticky jednu osobu. Má-li sourozence, váže na sebe velkou část pozornosti, jež by jinak byla určena jim. *Je-li však umístěno v ústavě, vynakládá na ně naše společnost kolem Kčs 40,— denně.*

Počítáme-li s tím, že průměrná délka života nevzdělavatelých dětí v ústavě bude 40 let, znamenalo by to náklad 584 000 Kčs, v němž nejsou zahrnuty takové výdaje, jako je amortizace budov, ústavu, zdravotnická péče apod.

Je to tedy podnět k zamyšlení i pro ekonomy: rodiče nevzdělavatelých dětí nelze ponechat bez pomoci. Ústavní péče je pro ně určitým východiskem z nouze, ale není řešením. To platí i pro společnost, která musí hledat řešení jiná.

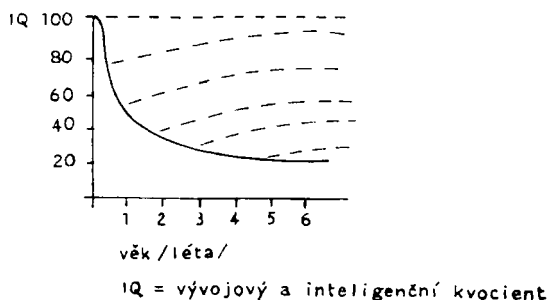
Zájem společnosti i zájem defektního jedince se kryjí v tom, že by všude, kde to je možné, měly být dány možnosti pracovní rehabilitace — od rehabilitace hrou u dětí po rehabilitaci prací u mladistvých. Jen tak se u nich vytvoří nutné pracovní návyky, dá se jim možnost vyžití a rozvinou se všechny mentální schopnosti, které mají. Dnešní situace, jak se zdá, je charakterizována spíše restrikcí této možnosti, v níž se ustupuje názoru, že je třeba umístit ty nejtěžší postižené jedince.

4. Preventivní opatření

Hovoříme-li o preventivních opatřeních, nelze spoléhat stereotypně jen na další zlepšování technické stránky porodu. Illsey ve svých pracích dokazoval, že děti malých žen, ženy z určitých oblastí a ženy

nekvalifikované mívají častěji děti, jejichž inteligence se hůře rozvíjí než inteligence dětí kontrolních skupin z celku populace.¹ Podle jeho názoru je pravděpodobné [9], že to není jen *výživa těhotné ženy*, jež rozhoduje o zdraví jejího nenarozeného dítěte, ale již i její *výživa jako malé dívky*, jež určuje do značné míry vývojový trend dítěte, jemuž jednou v budoucnosti dá život. Je-li tomu tak, potom mnohé, co se nám zdá jako fatální dědičné, bude považováno za získané.

Neméně důležitá se jeví skupina duševních defektů vzniklých na podkladě tzv. enzymatických poruch. Je jich popsáno 38, z nich 17 je léčitelných [5]. Na neštěstí těchto 17 léčitelných poruch představuje malý zlomek všech oligofrenií vůbec; není to však přesto podíl zanedbatelný. *Jen tzv. fenylketonurie tvoří víc než 1% všech oligofrenií.* V ústavech našeho kraje je to 1,5 %. Bickel [4] tvrdí, že jim lze bezpečně pomoci k naprosté normalizaci mentálního výkonu. Toto tvrzení má však *jediný háček*, který nám potvrdí obr. 4,

Obr. 4

z něhož jasně vyplývá, že normalizace je možná jen tehdy, je-li dítě 2—3 měsíce staré. Léčba, s níž je započato po 1. roce věku, má již jen částečný úspěch. *Po třetím roce je situace již ztracena.*

Naše zdravotnictví, jež nesporně vládne koordinovanými prostředky jako sotva které jiné na světě, neprovádí v současné době žádná preventivní vyšetření všech dětí starších jednoho měsíce. *Snad by stačilo pozorně vyšetřit pouze ty případy, kde se v příbuzenstvu mentální defekt vyskytl již v minulosti.* Budiž však po pravdě řečeno, že se preventivně a soustavně

¹ Tento autor se však nezabývá problémem dětí defektních, nýbrž celou problematikou dětí z tohoto hlediska. Jeho názory lze tudíž se zřetelem

na naše téma přijmout jen s vědomím této skutečnosti.

v širším měřítku toto celkem jednoduché vyšetření neprovádí nikde na světě. Zachycené případy je třeba podrobit nepřijemné dietní léčbě [4], poněkud komplikované dovozem dietního přípravku, který se však vyrábí i v NDR.

Mentální defektivita není tedy dnes již fatálním trvalým stavem — alespoň ne vždycky.

Zvláštním problémem — jak se zdá — právě v našich podmínkách je hromadění určitých duševních defektů v některých rodinách. *Vadné genetické informace* nejsou zásluhou ani vinou: ty člověk pasívně dědí a předává. Může však moderní společnost na sebe vzít břemeno defektů plozených bez zábran? Je nepochybné, že humanitně smýšlející socialistická společnost nikdy nepřikročí k žádným násilným opatřením ani v tomto směru. Musí však počítat s tím, že kde bude člověk necitlivý ke kulturním a společenským podnětům, může být sexuální složka jeho osobnosti jedinou, kterou žije: výsledkem může být zvýšená plodivost. Ostatně podle sovětských zkušeností porodnost normálních zdravých žen z venkova klesá, přestěhují-li se do velkých měst, kde nastupuje řada nových podnětů. Zvyšuje tato „deprivace“ fertilitu? Systém 1—2 dětí, jak se zdá, postihl u nás především zdravou většinu obyvatelstva. Systém mnoha dětí se zachoval zčásti u té skupiny obyvatel, jejíž přínos k celospolečenskému produktu je relativně malý nebo je dokonce deficitní. Nikdo ještě odpovědně nespočítal, zda tento trend je vůbec nebezpečný a zda platí pro celé území státu. Technická revoluce však je na postupu. Hranice jejího postupu není dána jen možnostmi techniky, ale i možnostmi lidských mozků, které touto technikou mají vládnout.

Literatura

- [1] *Bibliography of World Literature on Mental Retardation*, Pres. Panel on Mental Retardation, January 1940-March 1963, Health Service Publication 1963.
- [2] *Supplement to op. cit.*, March 1963-December 31st, 1965.
- [3] H. Bickel, Cleve H.: *Metabolische Schwachsinnformen*, Humangenetik, Band V/2, 1967, str. 206—321.
- [4] Bickel H., Bremer H. J.: *Über die Phenylketonurie*, Deutsche Medizinische Wochenschrift, April 1967, str. 700—710.
- [5] Bickel H.: *Die Prophylaxe von Hirnschäden verursacht durch Enzymopathien*, Refer. u. Diskussionsbemerkungen, Aertzetagung Düsseldorf, Februar 1966, str. 183—197.
- [6] Bickel H., Grüter W.: *Prophylaxe und Behandlung der Phenylketonurie. Eine Zwischenbilanz*. Deutsche Medizinische Wochenschrift, 86/1961, str. 39.
- [7] Blehová L.: *Fenylketonurie*, Hálkova sbírka sv. 1, SZdN 1963.
- [8] Illsey R.: *The Social Aetiology of Foetal Damage*, separát Obstetric Medicine Research Unit, Aberdeen.
- [9] Illsley R.: *Early Prediction of Perinatal Risk*, Proceedings of the Royal Society of Medicine, March 1966, Vol. 59, str. 181—184.
- [10] Lelong K., Satgé P.: *Essai d'interprétation chronologique de l'étiologie des encéphalopathies chroniques infantiles*, Semaine des Hopitaux 37/1961, 355—2468.
- [11] Ludvík F.: *Proč jen malé procento žáků zvláštní školy dosáhne posledního ročníku*, Otázky defektologie, 8, 1963—4, str. 242—244.
- [12] Matějček Z.: *Několik poznámek o školní zralosti*, Otázky defektologie, 8/1962—3, str. 232—236.
- [13] Matějček Z., Brázdilová N.: *Pracovní zařazení žáků zvláštních škol a žáků s neúplným vzděláním na normálních školách*, Otázky defektologie, 4/1964, str. 125—131.
- [14] Thompson B.: *Social Study of Illegitimate Maternities*, Brit. J. Prev. Soc. Med., 10/1956, str. 75—87.

O jedné metodě zjišťování vlivu sociálního prostředí na osobnost mladého člověka

(Příspěvek k teorii sociologie osobnosti)

FRANTIŠEK KAHUDA

Vysoká škola ekonomická, Praha

Studie, kterou zde podávám, se týká jednoho z úkolů soudobé problematiky sociální ontogeneze mladého člověka, která je produktem teprve poválečné teorie výchovy. V materialistickém pojetí chápeme totiž výchovu jako společenský proces obsahující řadu jevů a vzájemných působení, zaměřených k žádoucimu *formování osobnosti* při sociální realizaci člověka podle výchovného ideálu, který byl danou společností přijat.

Úkol, o jehož řešení se zajímám, spadá do nově se utvářející sociologické *teorie společenského chování jednotlivců*, kterou v novější době sociologové rozvíjejí jako *hraniční vědu* mezi sociální psychologií a sociologií. Sociologie se totiž dnes i u nás znovu zabývá nejen teorií společenských makrostruktur a zákonů jejich rozvoje a rovnováhy, ale i osobností člověka, aby vyzkoumala, „zda existují nějaké základní elementy určující *stálým způsobem* (podtrženo námi — F. K.) lidské chování, jejichž poznání by se mohlo stát základem pro předvídání lidského chování v různých situacích“.¹

Sociologické studium sociálního chování jednotlivých členů daných skupin v různých společenských situacích (studium *socializability*), zkoumání jejich sociálních postojů k příslušným hodnotám a normám dané společnosti či skupiny a sledování reakcí jednotlivců na dané situace (studium *socializace*) je významné nejen pro zjištění obrazu současné společenské reality, ale také pro zjištění tendencí a pro odhad vývoje zkoumaných sociálních skupin. Zobecněných závěrů lze pak využít buď k předpovídání, jak budou v obdobných situacích provedeny úkoly jednotlivcům svěřené, nebo k rozhodování, co učinit k nápravě či k odstranění zjištěných nedostatků. Výsledků této „psy-

chologizující sociologie“ bude možno s prospěchem využívat nejen v pracovní sféře, ale bude je možno aplikovat i v práci vychovatelů a pedagogů na školách a ve výchovných zařízeních pracujících s mladými lidmi.

Zajímáme-li se o metodu zjišťování a měření vlivu *sociálního prostředí* na osobnost mladého člověka, jde o soubor složitých otázek týkajících se jak biologické složky růstu člověka a psychologické svéráznosti zkoumaného individua, tak sociální struktury společnosti, v níž mladý člověk žije, neboť lidskou osobnost chápeme jako integrovaný celek biogenních, psychogenních a sociogenních faktorů. Přitom sociální prostředí definujeme sociologicky jako *soubor všech vlivů* na lidskou osobnost² (vlivů individuálně psychologických — názorů, rad, pokynů, a vlivů sociálních — veřejného mínění, právních norem), či jako *souhrn* jednotlivců, kroužků, skupin a jiných pospolitostí, s kterými se zkoumaná osoba ve svém životě stýká a které mají vliv na její chování.³

Také pokud jde o *společenskou charakteristiku osobnosti*, vycházíme z jejího sociologického popisu a definujeme ji podle Szcepaňského (viz pozn. 1. str. 55) jako *soubor trvalých vlastností jednotlivce působících na jeho jednání*. Tento soubor trvalých vlastností osobnosti vyrůstá z biologických základů a faktorů osobnosti, mezi něž počítáme nervový a žlázo-ový systém, pohlavní rozdíly, procesy dospívání apod., z psychogenních faktorů, jimiž jsou city, charakter, vůle, inteligence apod., a formuje se v sociogenní faktory pod vlivem kultury a stratifikace společnosti, v níž osobnost žije a v níž je vychovávána. Integrovaný soubor všech těchto faktorů, vytvářejících trvalé vlastnosti individua, tvoří tzv. *společenskou*

¹ J. Szcepaňski: *Základní sociologické pojmy*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1966, str. 46.

² I. A. Bláha: *Sociologie dětství*, Brno 1927, str. 15.

³ J. Szcepaňski: Viz pozn. 1. str. 93.

osobnost jednotlivce. Pojem „společenská osobnost“ zavedl do sociologie Florian Znaniecki ve svém rozpracování sociologického systému výchovy.⁴

Zkoumáním uceleného souboru vlastností osobnosti se v rámci teorie společenského chování jednotlivců zabývá *sociologie osobnosti*, která však jako teorie není dosud plně rozvinuta, ani vyčerpávajícím způsobem vypracována.

Jednou z důležitých celkových *vlastností* osobnosti, patřících do skupiny (rodu) tzv. *vlastností vývojových*, je zvláště pro osobnost dítěte a pro osobnost adolescenta její *zralost*. Máme-li na mysli psychogenní faktory osobnosti, specifikuje psychologickou zralost osobnosti zejména na

1. zralost intelektuální (určující rozhled, pevnost světového názoru),
2. zralost citovou a
3. zralost volní (vyznačující samostatnost rozhodování).⁵

Avšak ze sociologického hlediska můžeme — stejně jako je tomu u ostatních vlastností společenské osobnosti — považovat biologickou a psychologickou zralost jedince za faktory základní, z nichž teprve pod vlivem kultury a působením stratifikace dané společnosti vyrůstá jako důležitá vývojová vlastnost osobnosti *sociální zralost* člověka. Stupeň sociální zralosti, jehož zkoumaná osoba ve svém fyzickém (chronologickém) věku dosahuje, lze pro každý sociální jev zjistit kvantifikací tohoto sociálního jevu a vyčíslit určitým *indexem*, použijeme-li statistické metody na velký počet zkoumaných případů, neboť statistika je pro sociologii osobnosti nejdůležitější metodou a nezbytným nástrojem výzkumu. Je tomu tak proto, že závislost sociálních jevů a činitelů je v sociologii osobnosti tak složitá, že ji často nelze ani postřehnout, natož dokázat pouhou abstrakcí. Kromě toho výzkumy s malým počtem případů jsou v sociologii osobnosti pro složitost zkoumaných závislostí většinou neprůkazné.

Strukturu osobnosti vystihujeme při sociologickém výzkumu především *konti-*

nuálním (otevřeným) modelem, který vyhovuje empiricky zjištěnému spojení mezi podněty (stimuly) a reakcemi zkoumaných osob. Není tedy třeba zkoumat sociální strukturu osobnosti přímo, nezprostředkovaně; vhodnější je statistickou metodou sledovat jen pravděpodobnostní závislosti mezi sociálními podněty a reakcemi téže osobnosti a pomocí nich vytvořit model struktury osobnosti. To je metoda, které také v této studii užívám.

Pojem „sociální zralost“ a zmínka o možnosti měření sociálního zrání „indexem sociální zralosti“ se objevuje v naší sociologické literatuře již v prvních poválečných pracích. Prof. dr. Anton Jurovský k této otázce uvádí: „Dospělý člověk sa už v sebe akosi vyrovnal medzi svojím individualizmom a požiadavkami spoločnosti, takže ho už možno považovať za *sociálne zrelého* (podtrženo námi — F.K.). Naproti tomu mladý človek 19 až 20ročný tento rozpor v sebe ešte len prekonáva. a preto už tým faktom je celkove na škále sociability nižšie. Ak sa nám tento predpoklad splní aj v ďalšej práci s dotazníkom, mohli by sme vysloviť i nádej, že v ňom dostaneme hádam aj mieru, ktorá nám bude vedieť udať niečo podobného ako index sociálnej zrelosti, ako sa ona javí v osobnostnej štruktúre danej osoby. Nateraz sú to však len domnienky, ku ktorým nás síce oprávňujú sľubné výsledky predbežných pokusov s dotazníkom sociability, ktoré však potvrdiť alebo upraviť zostáva ako úloha ďalšej práce s ním.“⁶

V nejnovější západní literatuře se v poslední době rovněž zabývají otázkou zjišťování sociální zralosti. V anotaci připravované západoněmecké publikace *Sozialer Motivationstest* se uvádí, že test, jehož se dá použít pro děti a mladistvé ve věku 9—14 let, umožňuje při kvalitativním vyhodnocení usuzovat z příslušného druhu zjištěné morální motivace dětí a mladistvých na jejich sociální zralost a sociální inteligenci, a zdůrazňuje se, že jako kvantitativní aspekt testu, který je zvlášť potřebný též pro výzkumné účely, je možno vypočíst úhrnnou bodovou hodnotu sociální a mravní úrovně žáků.⁷

⁴ Fl. Znaniecki: *Socjologia wychowania* I. a II., Warszawa 1927 a 1929.

⁵ V. Tardy: *Psychologie osobnosti*, Učební texty vysokých škol, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1964. str. 85.

⁶ A. Jurovský: *Pokus o meranie sociability*, Sociologický sborník, ročník II, Matice slovenská 1947, str. 35.

⁷ R. Müller: *Sozialer Motivationstest*, Julius Beltz, Weinheim 1966.

Pokud jde o výpočet kvocientu sociální zralosti, zabývá se jím i západní statistická literatura.⁸

Také americká literatura se v poslední době zabývá měřením sociální zralosti a výpočtem sociálního kvocientu analogicky podle výpočtu Sternova inteligenčního kvocientu.⁹

Sociologická analýza struktury společenské osobnosti a testování jejího sociálního zrání nabývá tedy stále na významu. Je tomu tak zvláště u dvou velikých sociálních skupin, a sice u dětí a mládeže, kde proces vrůstání jedince do společnosti je třeba exaktně zvládnout, chceme-li řízení dalšího vývoje společnosti vybudovat na vědeckých základech a usměrňovat jej jak v souladu s individuálním vývojem jedince, tak s potřebami naší společnosti.

V souladu s tím, co bylo J. Szczepeńským uvedeno o úkolech sociologické teorie společenského chování jednotlivců a o sociologii osobnosti,¹⁰ můžeme v dalších úvahách směřujících k nalezení metody pro zjišťování vlivu sociálního prostředí na osobnost mladého člověka podržet definici sociálního zrání tak, jak jsem ji naznačil v práci, kterou nyní dále rozvíjím:¹¹

Sociálním zráním člověka rozumíme proces vývojových změn v chování a postojích, jež je schopen vůči daným sociálním stimulům zaujmout mladý člověk v určitém věku jeho přípravy pro život. Přitom uznáváme, že způsob chování člověka v sociálním prostředí závisí na jeho postojích vůči příslušným sociálním stimulům, tj. na jeho psychické dispozici (náklonnosti) reagovat určitým způsobem na dané situace.

Abychom dospěli ke kvantitativnímu vyjádření intenzity sociální zralosti člověka v daném věku, vyjdeme z předpokladu, že sociální zrání mladého člověka je v důsledku živelného i uvědomělého působení společnosti *uspořádaný pro-*

ces s velkou negativní entropií (negentropií), která vyjadřuje stupeň uspořádanosti neboli množství informace tohoto procesu.¹²

Je tomu tak proto, že proces sociálního zrání je usměrňován, a to v podstatě dvěma činiteli:

- a) každodenním živelným a spontánním působením bezprostředního, ale i zprostředkovaného životního prostředí;
- b) cílevědomým intencionálním působením společnosti prostřednictvím jejích výchovných institucí a jejích zástupců.

Pak jako důsledek tohoto předpokladu lze očekávat, že obdobně, jako je tomu ve veliké řadě případů v psychologii, biologii a medicíně, bude mít i v sociologickém výzkumu *regresní křivka* udávající průběh *průměrů* náhodných odpovědí homogenních objektů (respondentů) zkoumané sociální skupiny na daný podnět v závislosti na nenáhodně proměnném věku respondentů v četných případech sociálních jevů symetrický esovitý tvar. V takovém případě průměry odpovědí probíhají zákonitě od určité prahové hodnoty přiřazené k neúčinnému fyzickému věku (prahový věk) zpočátku rovnoběžně s věkovou osou, dále pak s rostoucím účinkem věku rostou a v určité části poměrně prudce (po přímce) stoupají až k určité hranici, na níž se růst opět zpomaluje, až se v příslušném věku (terminální věk) růst zastaví a prakticky se již nemění, takže křivka opět probíhá rovnoběžně s věkovou osou (viz obr. 1). Tak je tomu u těch sociálních jevů, kdy průměry odpovědí, které vždy náhodně kolísají kolem regresní křivky, mají charakter monotónně rostoucí funkce s věkem respondentů. Zcela obdobný, avšak *zrcadlový průběh* má regresní křivka těch sociálních jevů, u nichž průměry odpovědí jsou monotónně klesající funkcí věku respondentů.

⁸ F. Hillebrandt: *Elementare Statistik für Pädagogen, Psychologen und Soziologen*, E. Reinhardt, München/Basel 1963, str. 116, 232.

⁹ E. A. Doll: a) *The Measurement of Social Competence, A Manual for the Vineland Social Maturity Scale*, Minneapolis 1953; b) *Vineland Social Maturity Scale. Condensed Manual of Directions*, Minneapolis 1965 – viz též o tom zprávu: Reinert, Günther: *Entwicklungsstests*, Handbuch der Psychologie in 12 Bänden, 6. Bd. R. Heiss: *Psychologische Diagnostik*, Göttingen (Verlag für Psychologie Dr. C. J. Hogrehe) 1964, str. 321.

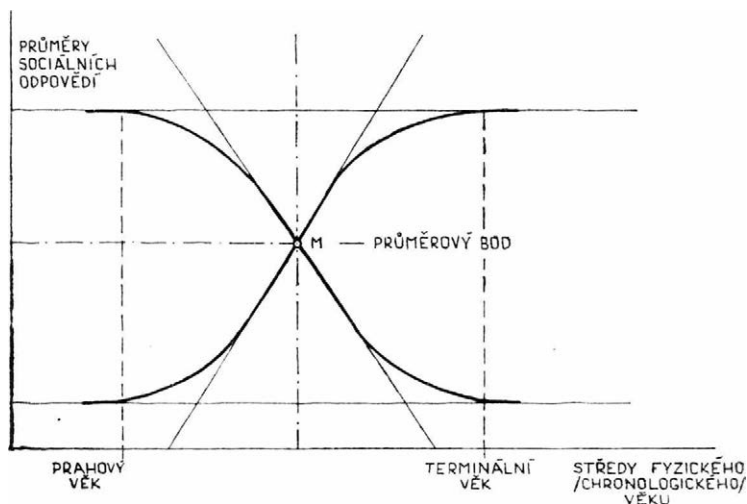
¹⁰ J. Szczepeński: viz pozn. 1.

¹¹ F. Kahuda: *Příspěvek k řešení problému sociálního zrání mladého člověka v pracovní sféře*, Sociologický časopis, ročník 2, Praha 1966, str. 17.

¹² J. Zeman: *Informace jako filosofická kategorie*, sborník Kybernetika ve společenských vědách, Nakladatelství ČSAV, Praha 1965, str. 68; M. Skyba: *Vývoj, entropie, informace*, Filosofický časopis, ročník XIV, Praha 1966, str. 757.

Zkušenosti z empirických sociologických výzkumů ukazují, že podobný esovitý průběh, buď monotónně stoupající nebo klesající, mají regresní křivky u velké vět-

menších čtverců jako regresní přímky, jejichž rovnice [1] platí, i když průměry sociálních odpovědí Y nemají normální rozložení. Přitom výběrový korelační koefi-

Obr. 1. Regresní funkce odpovědi vzhledem k fyzickému věku respondentů

šiny sociálních odpovědí. Pracujeme-li tedy s věky dostatečně vzdálenými od mezních věků (prahového a terminálního), můžeme při praktickém hodnocení výsledků výzkumu předpokládat, že průběh závislosti sociálních odpovědí na fyzickém (chronologickém) věku člověka je lineární.

Za předpokladu, že průměry sociálních odpovědí Y jsou náhodné veličiny na sobě nezávislé, píšeme rovnice lineární závislosti průměrů sociálních odpovědí Y na chronologickém věku respondentů X , tj. rovnice příslušných regresních přímek ve tvaru¹³

$$Y = a_{YX} \pm b_{YX} X, \quad [1]$$

kde absolutní člen a_{YX} a regresní koeficient b_{YX} jsou tvaru

$$a_{YX} = \bar{Y} \mp b_{YX} \bar{X} \\ b_{YX} = \pm \frac{\Sigma(X - \bar{X})(Y - \bar{Y})}{N\sigma_X^2} = \pm r \cdot \frac{\sigma_Y}{\sigma_X} \quad [1a]$$

Mají-li náhodné veličiny Y přibližně normální rozložení, je to pro testy odhadů užitečné, ale nikoli podstatné. Funkce sociálních odpovědí jsou totiž ve značném věkovém rozpětí odhadnuty metodou nej-

cient udávající stupeň závislosti veličin X, Y je dán výrazem

$$r = \frac{N\Sigma XY - \Sigma X \Sigma Y}{\sqrt{N\Sigma X^2 - (\Sigma X)^2} \cdot \sqrt{N\Sigma Y^2 - (\Sigma Y)^2}} \quad [1b]$$

přičemž standardní odchylky jsou tvaru

$$\sigma_X = \sqrt{\frac{\Sigma X^2}{N} - \left(\frac{\Sigma X}{N}\right)^2} \\ \sigma_Y = \sqrt{\frac{\Sigma Y^2}{N} - \left(\frac{\Sigma Y}{N}\right)^2} \quad [1c]$$

Protože hodnoty X, Y jsou z empirického výzkumu známy, jsou regresní přímky [1], udávající nejlepší odhad pro lineární regresní funkci náhodné veličiny Y , určeny jednoznačně. Pro další úvahy jeví se ještě účelné převést regresní přímky [1] pro $b_{YX} \neq 0$ lineární transformaci

$$Y' = \frac{1}{b_{YX}} \cdot Y; \quad X' = X \quad [2]$$

na transformované regresní přímky tvaru

$$Y' = \pm X' + \frac{a_{YX}}{b_{YX}} \quad [3]$$

¹³ F. Kahuda: *Výzkumné metody v sociologii. Teorie a praxe sociologických výzkumů*, Státní

pedagogické nakladatelství, Praha 1966, str. 223 a 212.

v němž regresní koeficient je pro všechny monotónně stoupající průběhy sociálních kompetencí roven $+1$, čili regresní přímky [3] monotónně rostoucích hodnot odpovědí svírají se souřadnou osou chronologického věku respondentů úhel 45° . Obdobně pro monotónně klesající zrcadlový průběh všech regresních přímek je hodnota regresního koeficientu rovna -1 . Oba typy regresních přímek jsou na sobě kolmé a jejich poloha je vzhledem k souřadným osám fyzického věku respondentů a průměrů jejich odpovědí vedeným průměrovým bodem *symetrická*. Pak i zakřivení *transformovaných* regresních křivek je pro všechny stoupající (klesající) kompetenční výkony prakticky stejné.

Těchto vlastností regresních křivek můžeme nyní vhodně použít k nalezení kvantitativní *míry sociální zralosti mladého člověka* a zkoumat, jak se ona jeví ve struktuře jeho osobnosti. Tuto míru, která umožní vyčíslit sociální zralost člověka určitým *indexem*, nazýváme obdobně jako u Sternova inteligenčního kvocientu *IQ sociální kvocient* a značme jej *SQ*.

Intelligenční kvocient je definován jako poměr *mentálního věku* *MV*, který se získává srovnáním jedincem dosaženého celkového počtu bodů (skóru) mentálních odpovědí se skórem, jenž je pro daný úkol standardní (tj. jenž je udán průměrnou hodnotou sledovaného znaku), a *chronologického* (fyzického, kalendářního) *věku* *CHV* zkoumané osoby. E. A. Doll při sestavování škály sociální zralosti vinelandských dětí definuje obdobným způsobem sociální kvocient *SQ*, a to jako poměr *sociálního věku* (Social Age) *SA*, který složitými empirickými úvahami (nikoliv exaktně) získává rovněž jako určitý počet bodů celkového skóru škály sociální zralosti, a *životního věku* (Life Age) *LA*, který je kalendářním či chronologickým věkem zkoumané osoby.¹⁴

Metoda, kterou nyní zvolím k odvození a definici *sociálního kvocientu* mladého člověka, zachovává směr Dollova myšlení, pokud jde o analýzu tohoto poměru, liší se však v jeho interpretaci a analytickém vyjádření; v podstatě jde o to, najít metodu, která by umožnila exaktně alge-

braicky vyjádřit *relační dynamický model* sociálních vztahů mezi testovaným jedincem a jeho věkovou sociální skupinou. Pokud je mi známo, nebyla tato metoda dosud nikde v literatuře uvedena.

Vyjděme z vlastností regresních funkcí (regresních křivek) náhodných odpovědí několika homogenních skupin respondentů plynule za sebou seřazených, pokud jde o středové body jejich chronologického věku; věkové skupiny vytvoříme z náhodně vybraných respondentů určité — např. pracovní — sféry, jejichž životní (chronologický) věk pokrývá určité pevně zvolené věkové rozpětí, například 15—30 let, máme-li zkoumat proces sociálního zrání mladého člověka. Toto věkové rozpětí plně pokrývá tzv. *sociologický věk mládeže*, definujeme-li mládež jako sociální skupinu věkově ohraničenou, jak jsem zdůvodnil v dřívějších svých pracích.¹⁵

Poznámka:

Pro příští konkrétní *transverzální* výzkumy v oblasti sociologie osobnosti mladého člověka bylo by účelné vytvořit aspoň pět věkové symetricky rozložených a za sebou následujících skupin o tomto věkovém rozpětí:

Skupina	Věkové rozpětí		Daný chronologický věk skupin
	po dosažení	do ukončení	
I	15. roce	18. roku	16,5
II	18. roce	21. roku	19,5
III	21. roce	24. roku	22,5
IV	24. roce	27. roku	25,5
V	27. roce	30. roku	28,5

Empirické výzkumy potvrzují, že závislost průměrů náhodných sociálních odpovědí jednotlivých skupin — jestliže odpovědi byly vyvolány tímž podnětem — na středech daných chronologických věků těchto skupin je *u značného počtu* sociálních jevů vyznačena vysokou pozitivní nebo negativní korelací; příslušné regresní křivky mají tedy — jak již bylo zmíněno — trend u některých sociálních jevů s věkem respondentů stoupající, u jiných v témž věkovém rozpětí s věkem klesající, při-

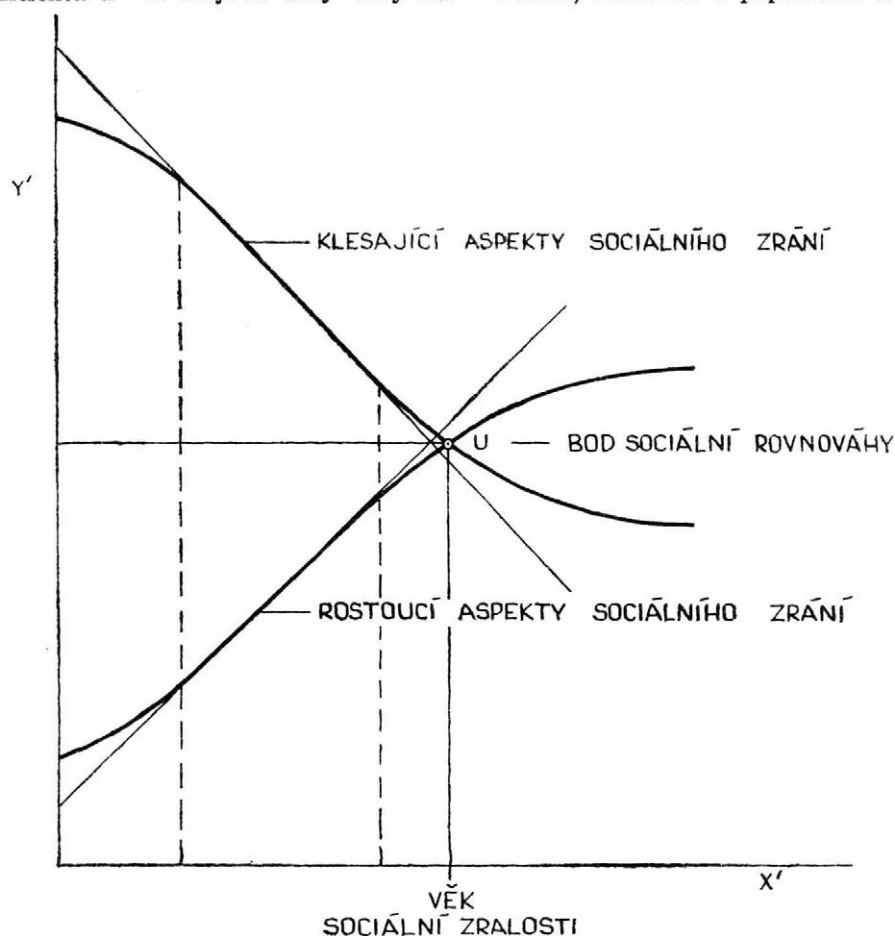
¹⁴ E. A. Doll: viz pozn. 9 a), str. 70.

¹⁵ F. Kahuda: a) *Sociologický věk dětí a mládeže v základech pedagogické sociologie*, Komenský, Praha 1965, seš. 4, str. 193; b) *Příspěvek k řešení*

problému sociálního zrání mladého člověka v pracovní sféře, Sociologický časopis, ročník 2, Praha 1966, str. 17.

čemž v grafickém zobrazení vzdálenost jednotlivých bodů příslušejících sociálním odpovědím od regresní přímky je tím menší, čím blíží je hodnota korelačního koeficientu $k \pm 1$. Dají se tedy vždy na-

ličin (jedné nezávisle proměnné a dvou závisle proměnných), je znám i v jiných společenských vědách: například z *ekonometrie*, která měří existující vztahy mezi cenami, nabídkou a poptávkou u různých

Obr. 2.: Vytvoření uzlového bodu sociální rovnováhy jednou dvojicí regresních křivek

lézt spřažené dvojice regresních křivek, které v důsledku toho, že sociální zrání mladého člověka je *uspořádaný proces*, zobrazují věkovou genezi dvou sociálních jevů takovým způsobem, že při rostoucím trendu jednoho sociálního jevu zároveň klesá u těchž respondentů, tj. v témž věkovém rozpětí, trend druhého sociálního jevu, jak je v transformované soustavě $X'; Y'$ (s posunutím) uvedeno na obrázku 2.

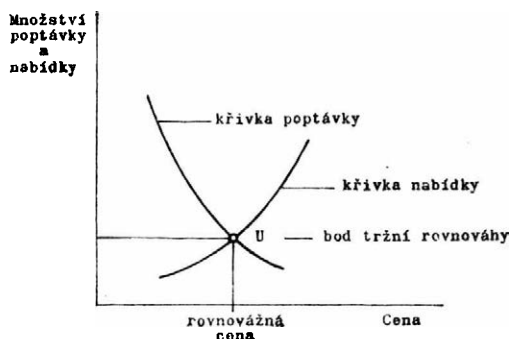
Obdobný průběh sociálních jevů, kdy jde o vzájemný vztah tří proměnných ve-

druhů zboží, jestliže všechny ostatní podmínky se nemění, je známo, že zatímco křivka nabídky pro určité zboží má rostoucí trend množství nabízeného zboží s jeho rostoucí cenou, křivka poptávky zobrazuje klesající trend množství zboží, po němž je poptávka, s rostoucí cenou; přichází-li na trh větší množství nějakého zboží, může se realizovat jen za nižší cenu. Tato zákonitost platí ovšem za podmínek volné soutěže, kdy tržní ceny nejsou centrálně kontrolovány a případně určovány ještě se zřetelem k jiným podmínkám.¹⁶

¹⁶ Politická ekonomie socialismu, vysokoškolská učebnice, Nakladatelství Svoboda, Praha 1966, str.

130; L. R. Klein: Úvod do ekonometrie. Nakladatelství politické literatury, Praha 1966.

Na průsečíku obou křivek leží bod *tržní rovnováhy* *U* pro dané zboží a je možné odvodit z něho míru uvažovaných vztahů. Podoba křivek je přitom pro různé druhy zboží různá. To závisí na tzv. cenové pružnosti nabídky či poptávky,

přičemž pružností se rozumí *schopnost a stupeň reagence* obou těchto veličin na změny cen. Konkrétní závěry jsou ovšem časově a místně omezeny. Přesto však vědecká ekonometrie dovoluje předvídat, jaká bude odezva na různě se měnící podněty, například odezva poptávky na sníženou cenu.

Také v teorii zabývající se sociologií osobnosti můžeme zavést pojem *sociální rovnováha*, jímž můžeme charakterizovat situaci, v níž došlo buď u člo- nejde tedy o longitudiální sledování sociální věkové skupiny k vyrovnání rostoucích a klesajících aspektů jejich sociálního zrání. Na obrázku 2 je tato situace vyznačena uzlovým bodem *U*, který přiná- leží celé sociální věkové skupině, jež byla zkoumána. Je to tedy *standardní uzlový bod* příslušné (jedné) dvojice sociálních jevů.

V naší metodě zjišťování sociální zralosti nejde tedy o longitudiální sledování sociálního zrání téhož mladého člověka po celou dobu stanoveného věkového rozpětí (např. 15–30 let), ale o transverzální zkoumání sociálního zrání celé příslušné věkové sociální skupiny v daném místě a v témže čase. Přesto však bude možné srovnat stupeň sociální zralosti každého jedince zkoumané sociální skupiny se stupněm sociální zralosti pro tuto skupinu standardním, jestliže najdeme způsob jeho kvantitativního vyjádření.

Docházíme tak k prvnímu důležitému závěru:

Uzlový bod sociální rovnováhy mladého člověka, resp. jeho věkové sociální skupiny je geometrickým obrazem hledané kvantitativní míry sociální zralosti, kterou jsme nazvali sociální kvocient SQ. Půjde nyní o jeho matematické vyjádření.

V tomto stadiu úvah se zatím nezajímám o příčiny a podmínky, které sociální zralost podmiňují. Pro nalezení metody zjišťování vlivu sociálního prostředí na osobnost mladého člověka je rozhodující *vždy až konečný výsledek sociálního zrání*, tj. určitá sociální zralost osobnosti, která je komplexním výrazem všeho sociálního chování a postojů člověka, v nichž je obsažena jeho osobnost se svými vlohami, zkušenostmi a vlastnostmi, se svou fyzickou a psychickou stránkou, s intelektuálními, emocionálními, volními aspekty atd. Je však ještě potřebné zavést pro jednoznačnost vyjadřování některé nové pojmy, které do světové literatury vnesl E. A. Doll,¹⁷ i když s jinou interpretací, protože Doll zkoumá sociální zralost člověka už od dětského věku, zatímco nyní se zabýváme mládeží ve věku od 15 let.

Uvedl jsem již, že uspořádaný proces sociálního zrání mladého člověka je usměrňován v podstatě dvěma činiteli a rozpadá se tudíž na *dvě složky*:

a) na každodenní spontánní působení samotného životního prostředí na osobnost jedince, u něhož se tím funkcionálně rozvíjí schopnost samostatně si uspořádat své sociální vztahy a sám si pomáhat v osobních záležitostech. Tuto *funkcionální složku* procesu sociálního zrání osobnosti, která je ovšem převážně zprostředkována institucionalizovaným řízením a účinem tvořivých činností v daném životním prostředí za účelem výchovy,¹⁸ označme *osobní nezávislost*;

b) na cílevědomé působení společnosti prostřednictvím výchovných institucí (např. škol) na osobnost jedince, u něhož se tím intencionálně vytváří před společností pocit osobní odpovědnosti za sebe sama a za ostatní osoby, za kolektiv a jiné skupiny, i za společnost. Tuto *intencionální složku* procesu sociálního zrání osobnosti označme *společenská odpovědnost*.

¹⁷ E. A. Doll: viz pozn. 9.

¹⁸ F. Kahuda: *Pedagogika a její problémy ve*

vztahu k sociologii, Pedagogika, roč. XVII, Praha 1967, čís. 1, str. 45.

Schopnost lidského organismu používat v souladu s individuálním vývojem jedince osobní nezávislosti a v souladu s potřebami společnosti používat společenské odpovědnosti označme *sociální kompetence* člověka. Pro kvantitativní stanovení či vyjádření této schopnosti člověka užívejme pojmu *kompetenční výkon*, a to i tehdy, když půjde jen o dílčí vyjádření takové schopnosti, o kompetenční výkon člověka při zjišťování jeho jednotlivých odpovědí (reakcí) na daný podnět, vázaný toliko k jedinému sociálnímu znaku. Kompetenční výkony celé věkové sociální skupiny jsou ovšem dány *průměry odpovědí* jejich jednotlivých členů.

Sociální kompetence (competence), pod níž shrnujeme různé druhy chování mladého člověka, z nichž všechny mají co dělat s účinnou interakcí se sociálním prostředím, je tedy výrazem sociálního zrání mladého člověka; mění se podle jeho fyzických a kulturních podmínek a podle sociálně ekonomických podmínek společnosti, v níž jedinec žije a pracuje. V marxistické sociologii nemůže totiž v sociální kompetenci člověka chybět ani zřetel sociálně ekonomický, zvláště máme-li na mysli též pracovní sféru mladého člověka, neboť ekonomický vývoj, i když je zákonitý, se prosazuje prostřednictvím ekonomické činnosti lidí, která je volní činností.¹⁹

Kompetenční výkony, v sociologické literatuře označované též jako *reaktivní potence* nebo *reaktivní zdatnost* (potency)²⁰ respondenta nebo sociální skupiny, do níž respondent náleží, ať jde o sociální jev patřící do kterékoliv ze dvou složek procesu sociálního zrání člověka, tj. buď o osobní nezávislost nebo o společenskou odpovědnost člověka, jsou tedy dány velikostí individuální kvantifikované odpovědi jedince nebo průměrem odpovědí všech respondentů skupiny na daný podnět. Protože udávají velikost sociální kompetence, znače je *SKT*, jde-li o kompetenční výkon testovaného jedince, *SKS* jde-li o standardní kompetenční výkon příslušné věkové skupiny v uzlovém bodě.

Metoda, na níž je nově založeno odvození formule pro sociální kvocient *SQ*, definovaný E. A. Dollem jako poměr sociálního

a chronologického věku, spočívá v nalezení vztahu mezi sociálními kompetencemi *SKT* testovaného jedince v jeho uzlovém bodě *K* a standardními kompetencemi *SKS* celé věkové sociální skupiny, jejímž je členem, v jejím standardním uzlovém bodě *U*, a vztahu mezi odpovídajícími chronologickými věky *CHVT* a *CHVS*. Chronologický věk příslušný standardnímu uzlovému bodu je *věkem sociální rovnováhy* zkoumané sociální skupiny. Testovaný jedinec a jemu příslušející věková sociální skupina vytvářejí tedy v této metodě vzájemného sledování jejich sociální zralosti *jednotu*, jak pokud jde o zjišťování sociálních kompetencí týkajících se jednotlivých dílčích sociálních jevů, tak pokud jde o celkovou sociální zralost osobnosti mladého člověka.

Připomeňme ještě, že vlastnost regresních křivek sociálních kompetencí daná tím, že mají ve značném věkovém rozpětí respondentů průběh lineární, svědčí o přibližně dosti symetrickém rozdělení frekvencí sociálních kompetencí, takže frekvenční funkce se blíží křivce Gaussova normálního rozdělení. Pak lze nahradit regresní křivky způsobem vpředu uvedenými regresními přímkami, jež je možné užitím lineární transformace [2], tj. úpravou měřítka na ose sociálních kompetencí, zobrazit v transformované soustavě kompetenčních výkonů jako přímky symetricky položené vůči souřadným osám. Přitom hodnota regresního koeficientu b_{YX} , na níž je odvislá úprava měřítka na ose sociálních kompetencí podle vztahu [2], je pro daný sociální jev jednotná pro všechny jedince příslušné věkové skupiny, tj. je stejnou konstantou nejen pro transformaci průměrů odpovědí celé skupiny, ale i jednotlivých reaktivních potencií téhož sociálního jevu.

Věková geneze sociálních kompetencí, sledujeme-li zatím *toliko jedinou* zvolenou dvojici sociálních znaků zkoumané sociální skupiny, a kompetenční vztah testovaného jedince-příslušníka dané skupiny k této skupině, je opět v transformované soustavě ($X'; Y'$) s příslušným posunutím znázorněn na obrázku 3. Absolutní *kompetenční difference* δ mezi skupinou a jedincem ve věku, kdy oběma bylo dosaženo

¹⁹ O. Šik: *Ekonomika, zájmy, politika*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1962, str. 289.

²⁰ J. L. Fischer: *Meze kvantitativní metody*, Sbor-

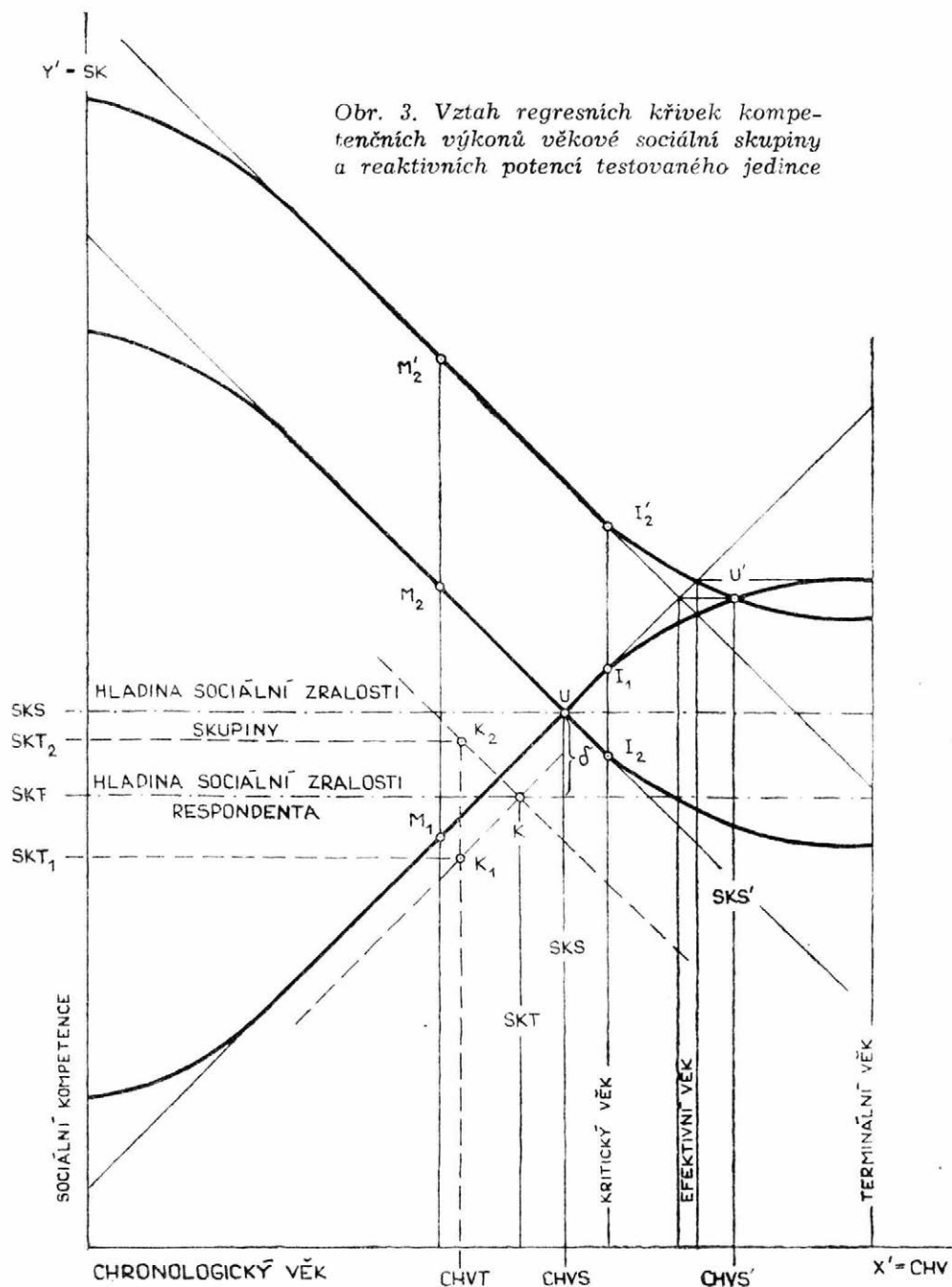
ník prací filosofické fakulty Brněnské university, roč. VII, řada filosofická (B), č. 5, Brno 1958, str. 23.

určité sociální zralosti, je dána rozdílem

$$\delta = |SKS - SKT|,$$

v němž kompetenční výkon jedince SKT neznáme; získáme jej však jako aritmetický průměr testovaných sociálních kompetencí SKT_1 , SKT_2 též dvojice sociál-

ních znaků, jaká byla předmětem standardizace, jestliže přijmeme *předpoklad*, že dílčí reaktivní potence SKT_1 , SKT_2 testovaného individua jsou *symetricky* rozloženy kolem hladiny jeho *sociální zralosti*, procházející uzlem K , stejně jako je tomu s rozložením kompetenčních výkonů na

regresních křivkách dané věkové sociální skupiny kolem hladiny procházející jejím uzlem sociálního zrání U . Pak je

$$\delta = \left| SKS - \frac{SKT_1 + SKT_2}{2} \right|. \quad [4]$$

Uvedeným předpokladem definujeme *dílčí hladiny sociální zralosti* respondenta; přehled o nich získáme z konkrétních sociologických výzkumů.

Za jednotku míry sociálního kvocientu SQ zvolme *skór 100 bodů*, značící bodové rozpětí mezi minimálním a maximálním počtem bodů, jehož v souboru všech sociálních znaků vytvářejících společenskou osobnost může být při standardizaci sociálních kompetencí celé věkové sociální skupiny dosaženo. Považujeme-li regresní křivky na obr. 3, jejichž průsečík vytváří uzlový bod sociálního zrání U příslušné sociální skupiny, za standardní, přisoudíme uzlovému bodu U hodnotu sociálního kvocientu $SQ = 100$. Standardní chronologický věk uzlového bodu sociálního zrání (věk sociální rovnováhy zkoumané věkové skupiny) označme $CHVS$; jemu přísluší standardní sociální kompetence SKS .

Pokud jde o jedince, jehož sociální zralost ve vztahu k jemu příslušející věkové sociální skupině testujeme, označme $CHVT$ chronologický věk příslušný k jeho reaktivním potenciím SKT_1, SKT_2 .

Máme-li nyní definovat obdobně s E. A. Dollem sociální kvocient jako poměr sociálního věku, který je věkem dosažené sociální zralosti, a životního věku testovaného jedince, je nasnadě ve smyslu toho, co již bylo uvedeno, položit

$$SQ = konst. \cdot \frac{CHVS}{CHVT} \cdot 100. \quad [5]$$

Přitom závislost chronologického věku dosažené sociální zralosti na chronologickém věku testovaného jedince je v případě normálního sociálního vývoje jedince zřejmě opět lineární, takže poměr $\frac{CHVS}{CHVT}$ zůstává konstantní. Pro $CHVT = CHVS$ je ze vztahu [5] $SQ = konst. \cdot 100$, což se zřetelem na dříve stanovenou volbu jednotky míry sociálního kvocientu vyžaduje, aby při ztotožnění uzlového bodu K testovaného jedince se standardním uzlovým bodem U jemu příslušné věkové sociální skupiny byla hodnota konstanty ve vý-

razu [5] rovna 1. S přihlédnutím k této podmínce analyzujeme absolutní kompetenční diferenci δ , vyjádřenou mezi testovaným jedincem a jemu příslušnou skupinou vztahem [4]. Ta při zmíněném splynutí obou uzlových bodů nabývá hodnoty $\delta = 0$. Jeví se proto účelné zvolit za konstantu ve výrazu [5] pro sociální kvocient veličinu

$$\Delta = \delta + 1 = \left| SKS - \frac{SKT_1 + SKT_2}{2} \right| + 1, \quad [6]$$

která vhodně splňuje též podmínku logické příslušnosti sociálních kompetencí SKS a SKT k oběma chronologickým věkům $CHVS$ a $CHVT$. Praktický význam jedničky v hodnotě konstanty [6] pro standardní kompetenční výkon dané sociální skupiny a reaktivní potence daného jedince bude zřejmý z konečných výsledků testování sociální zralosti respondentů. Sociální kvocient SQ kteréhokoliv příslušníka věkové sociální skupiny, jejíž kompetenční výkony byly standardizovány, je tedy dán výrazem

$$SQ = \Delta \cdot \frac{CHVS}{CHVT} \cdot 100, \quad [7]$$

kde veličina Δ je určena vztahem [6].

Diskusí formule [7] docházíme při daném Δ , které je pro testovaný znak sociální kompetence zvoleného jedince známé, k těmto závěrům:

1. Jestliže pro testovaného jedince je $CHVT = CHVS$, pak $\frac{1}{2}(SKT_1 + SKT_2) = SKS$ a podle vztahu [6] je zároveň $\Delta = 1$, takže pro dosaženou sociální zralost je $SQ = 100$. Dosáhne-li při předpokládané lineární závislosti $CHVS$ na $CHVT$ osoba fyzicky mladší ($CHVT < CHVS$) téže sociální zralosti, bude její $SQ > 100$ a obráceně: pro osobu starší, než je standardní věk $CHVS$ ($CHVT > CHVS$), která prokazuje stejnou sociální zralost, bude $SQ < 100$.

2. Jestliže jedinec dosahuje takové sociální zralosti, pro niž hodnota sociálního kvocientu $SQ = 100$, musí být pro něho splněno, že $\Delta \cdot \frac{CHVS}{CHVT} = 1$. Toho může být dosaženo jedině tehdy, je-li $CHVT = CHVS$, neboť pak $\frac{1}{2}(SKT_1 + SKT_2) = SKS$ a podle vztahu [6] je zároveň $\Delta = 1$; kdyby bylo $CHVT \neq CHVS$ a jedi-

nec dosahoval téže sociální zralosti, pak by $SQ \geq 100$, a v první větě uvedená podmínka by neplatila.

3. Pro hraniční (mezni) hodnoty $CHVT = 0$ či $CHVT = \infty$ nabývá sociální kvocient SQ vzhledem ke standardní hodnotě $SQ = 100$, která je zvolena za jednotku míry sociálního kvocientu, pro standardní věk $CHVS$ hodnoty nekonečné či nulové; při daném Δ a $CHVS$ je funkční závislost mezi $CHVT$ a SQ dána rovnicí nepřímé úměrnosti

$$SQ \cdot CHVT = Konst, \quad [8]$$

kde konstanta je reálné číslo různé od nuly. Graf této funkce představuje rovnosou hyperbolu; souřadné osy tvoří asymptoty této hyperboly. Je-li $Konst > 0$, představuje výraz $SQ = \frac{Konst.}{CHVT}$ pro SQ funkci

s rostoucím $CHVT$ stále klesající v intervalu $(0; +\infty)$; to znamená, že kolikrát se u zkoumaného respondenta zvětší vůči standardnímu věku jeho $CHVT$, tolikrát se zároveň zmenší vůči standardnímu $SQ = 100$ jeho sociální kvocient. Sociální kompetence SKT testovaného jedince a jeho sociální kvocient SQ nejsou tedy identické veličiny; rovněž průběh jejich změn s $CHVT$ je zcela odlišný (SKT se mění převážně po přímce, SQ po rovnosé hyperbole).

Ve skutečnosti ovšem případ mezního věku $CHVT = 0$ či $CHVT = +\infty$ nepřichází v úvahu; uvedená metoda zjišťování sociálního kvocientu SQ platí se zřetelem na věk respondentův jen v ohraničeném věkovém intervalu. Hyperbolický průběh změn sociálního kvocientu SQ ve vztahu k věku $CHVT$ různých respondentů bude však významný pro zobrazení *izokvant* SQ našeho *kontinuálního (otevřeného) modelu*, založeného na zjištění funkce reaktivních potencií testovaných jedinců. Na to poukáží při ověřování použitelnosti této metody v konkrétní praxi.

Při konkrétním sociologickém výzkumu sociálních kompetencí může nastat případ, kdy uzlový bod U sociálního zrání zkoumané věkové sociální skupiny není vytvořen v oblasti lineárních změn sociálních kompetencí zvolené dvojice sociálních znaků, ale je vytvořen průsečíkem zakřivených částí symetricky položených

esovitých regresních křivek; na obrázku 3 je to uzlový bod U' . V takovém případě převedeme nelineární závislost na lineární metodou Richardsonovou²¹ a užijeme k tomu zjištěných již regresních přímek pro rostoucí a klesající trend kompetenčních výkonů, vyjádřených v transformované soustavě ve tvaru

$$\begin{cases} Y' = +X' + C_1 \\ Y' = -X' + C_2 \end{cases} \quad [9]$$

v němž číselné hodnoty regresního poměru

$$C_1 = \frac{a_{YX}}{b_{YX}}, C_2 = \frac{c_{YX}}{d_{YX}}$$

jsou známy z regresních rovnic [1a] v původním souřadném systému. Tyto přímky nám *formálně* umožňují (tj. pouze k usnadnění výpočtu SQ , použijeme-li metody Richardsonovy), abychom ke každé standardizované hodnotě sociální kompetence SKS určili odpovídající standardizovaný chronologický věk $CHVS$ (a obráceně), a to pouhým odečtením (připočtením) konstantní hodnoty C_1 , C_2 , neboť ze vztahu [2] plyne, že

$$\begin{cases} CHVS = +SKS - C_1 \\ CHVS = -SKS + C_2 \end{cases} \quad [10]$$

Poznámka:

Označení SKS , $CHVS$ je nyní v čárkovaných souřadnicích již voleno obecně pro souřadnice kteréhokoliv bodu regresních přímek, tedy i pro uzlový bod U , resp. U' . Ve výrazu pro sociální kvocient SQ však SKS značí sociální kompetenci a $CHVS$ chronologický věk uzlového bodu skupiny.

Řešením soustavy lineárních rovnic [1] nalezneme souřadnice $CHVS$ a SKS uzlového bodu skupiny, jestliže leží v dostatečné vzdálenosti od terminálního věku, kde jde vždy o funkční vztah lineární.

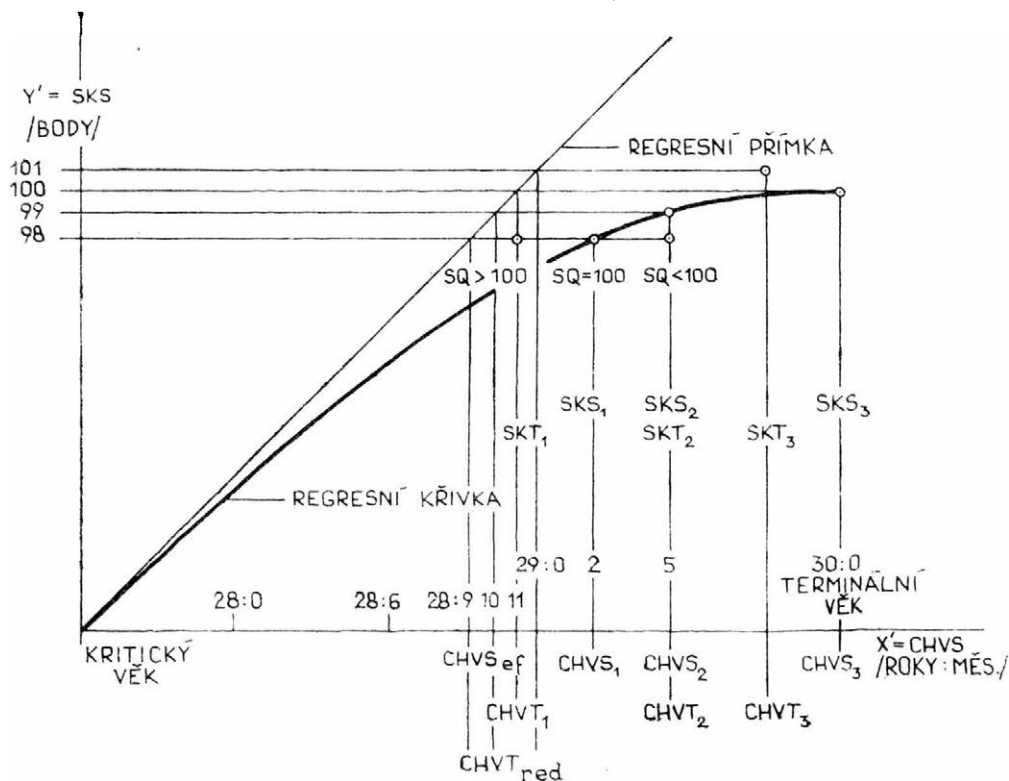
Ve skutečnosti však jde od *kritického věku*, v němž růst sociálních kompetencí testované skupiny přestává být v závislosti na chronologickém věku lineární, až do věku *terminálního* o funkční vztah nelineární. V tomto věkovém rozpětí doveďme však Richardsonovou metodou převést nelineární funkční vztah rovněž na vztah lineární. K tomu označme nejdříve v transformované soustavě kompetenčních výkonů (obr. 3) chronologický věk odpovídající jednotlivým kompetenčním výkonům *na přímce* za věkem kritickým jako *věk efektivní*; pro uzlový bod U' je

²¹ C. A. Richardson: *The Simplex Group Intelligence Scale*, London 1922.

to věk $CHVS'_{ef}$. Obdobně je tomu pro všechny ostatní standardní kompetenční výkony. Pak rovnice stoupajícího trendu sociálních kompetencí, která pro celé vyšetřované věkové rozpětí 15–30 let udává až do věku kritického skutečné standar-

skupiny (obr. 4), přísluší skutečné chronologické věky, například $CHVT_1$, $CHVT_2$, $CHVT_3$, jimž obdobně přiřadíme věk efektivní, provedeme-li redukci těchto věků $CHVT_1$, $CHVT_2$, $CHVT_3$ na touž přímku. Takto pomoci transformovaných regres-

Obr. 4: Redukce chronologických věků na regresní přímku

dizované věky $CHVS$ a nad kritický věk efektivní standardizované věky $CHVS_{ef}$, má pro testovanou skupinu v transformované soustavě tvar

$$CHVS_{(ef)} = SKS - C_1 \quad [10a]$$

Kdyby byl růst sociálních kompetencí i za kritickým věkem lineární, dosáhla by testovaná skupina také maximálního kompetenčního výkonu mnohem dříve než až ve věku terminálním; kompetenčního výkonu například $SKS = 100$ by dosáhla opět v efektivním věku $CHVS_{ef}$ (obr. 3).

Obdobně postupujeme při testování kteréhokoliv jedince, je-li členem zkoumané sociální skupiny. Jeho reaktivním potenciím SKT_1 , SKT_2 , SKT_3 , které se zpravidla neztotožňují s průměrnými kompetenčními výkony SKS_1 , SKS_2 , SKS_3 celé jeho

ních křivek opět toliko pro výpočet sociálního kvocientu získaný věk testovaného jedince označme jako věk redukovaný $CHVT_{red}$; testujeme-li totiž toliko jednoho respondenta, není obecně možno uvažovat o jeho regresní přímce. Zcela stejně postupujeme v případech, kdy testovaný jedinec dosahuje kompetenčních výkonů, které jsou nadprůměrné i vůči maximu průměrného kompetenčního výkonu 100 bodů.

Máme-li tedy srovnat respondentem vytvořenou situaci se standardním průběhem kompetenčních výkonů jeho sociální skupiny, musíme redukovat chronologické věky v rozpětí mezi věkem kritickým a terminálním na rozpětí mezi kritickým a tím efektivním věkem, jemuž odpovídá maximální sociální kompetence. Kvanti-

tativní průběh této redukce je závislý na druhu zakřivení esovitě části redukční křivky a zpravidla se tabeluje spolu s možnými kompetenčními výkony SKS (s nimiž se mohou ztotožňovat i výkony SKT) tak, že se jednotlivým intervalům (např. rokům či měsícům) skutečného chronologického věku $CHVT$ o rozpětí „kritický věk — terminální věk“ přiřazují v redukčním oboru „kritický věk — efektivní věk“ redukované hodnoty $CHVT_{red}$. Zakřivení regresní křivky se získá při grafickém znázornění výsledků SKS proložením plynulé čáry mezi jednotlivými diskrétními body. Ke každé hodnotě kompetenčního výkonu SKS získáme tedy ze standardizovaného grafu ke skutečnému chronologickému věku $CHVS$ redukovanou hodnotu $CHVS_{ef}$; obdobně k chronologickým věkům $CHVT$ získáme redukovaný věk $CHVT_{red}$, jak je pro příklad patrné z obrázku 1.

Příklad:

Sociální kompetence SKS, SKT	Skutečný věk $CHVS, CHVT$ (výkony vzhledem ke křivce)	Redukované hodnoty $CHVS_{ef}, CHVT_{red}$ (výkony vzhledem k přímce)
100	30 : 0	28 : 11
99	29 : 5	28 : 10
98	29 : 2	28 : 9

Výpočet sociálního kvocientu SQ podle formule [7] platí tedy pouze pro osoby ve stáří do věku kritického. Pro osoby starší než je věk kritický platí obdobně

$$SQ = A \cdot \frac{CHVS_{ef}}{CHVT_{red}} \cdot 100, \quad [11]$$

kde číselně je $CHVS_{ef} = \pm SKS \mp C_{1,2}$ a A je určeno vztahem [6]; přitom opět veličina SKS je sociální kompetenci uzlového bodu skupiny.

Až dosud jsme se zabývali pouze dílčím testováním sociální zralosti člověka, při němž jsme použili toliko jedné spřažené dvojice sociálních znaků.

Máme-li sociálním kvocientem SQ vyjádřit míru celé sociální zralosti individua, tj. postihnout všechny podstatné stránky složité osobnosti člověka, je třeba testování jeho sociální zralosti považovat za postup pokud možno komplexní, zahrnující všechny základní stupně jeho osobní nezávislosti a všechny rozhodující míry jeho sociální odpovědnosti. Komplexním sociologickým výzkumem nebudeme tedy zjišťovat sociální kompetenci SKT zkoumané osoby toliko pomocí jedné dvojice sobě odpovídajících znaků, ale budeme jim exponovat všechny podstatné znaky integrované osobnosti, které, navzájem spřažené ve dvojice, komplexní sociální kompetenci zkoumaného individua vytvářejí. Dnešní uplatňování kybernetických metod v sociologické praxi umožňuje, aby takových spřažených dvojic byl značně veliký počet; přesto však nemůže jít o znaky všechny, ale jen o redukovaný počet znaků na ty, které jsou podstatné.

Zvolme n takových spřažených dvojic sociálních znaků; pak se dá očekávat, že se při standardizaci vytvoří mezi standardními veličinami celé skupiny a testovanými veličinami zkoumaného jedince takový vztah, kdy standardní dílčí uzlové body U_i až U_n se kupí kolem výsledného (rezultantního) standardního uzlového bodu U , k němuž příslušná standardní sociální kompetence SKS je zřejmě aritmetickým průměrem všech dílčích standardizovaných sociálních kompetencí SKS_1 až SKS_n , tj. sociálních kompetencí příslušejících ke všem dílčím uzlovým bodům U_i až U_n . Přitom pro testovanou jednotlivou osobu o chronologickém věku $CHVT$ se na příslušných k sobě náležejících dvojicích křivek vytvoří odpovídající dvojice hodnot testovaných sociálních kompetencí zkoumané osoby $SKT_1 \sim SKT_2; SKT_3 \sim SKT_4; \dots SKT_{2i-1} \sim SKT_{2i}$, přičemž počet zvolených dílčích dvojic bude právě n , tj. stejný jako počet dílčích uzlů ($i = 1, 2, \dots n$). Pak pro obecně zvolenou dvojici standardních křivek a testovaných hodnot zkoumané osoby obdobně podle vztahu [7] a [11] platí

$$SQ_i = CHVS_{i(ef)} A_i \cdot \frac{100}{CHVT_{(red)}}, \quad [12]$$

přičemž

$$A_i = \left| SKS_i - \frac{SKT_{2i-1} + SKT_{2i}}{2} \right| + 1 \quad [12a]$$

$$a \quad CHVS_{i(ef)} = \pm SKS_i \mp C_{2i-1, 2i},$$

kde $i = 1, 2, \dots n$.

$$SQR = \frac{1}{n} \cdot \frac{100}{CHVT_{(red)}} \sum_{i=1}^n CHVS_{t_{(ef)}} \Delta t, \quad [13]$$

Sociální věk SA v Dollově pojetí sociálního kvocientu $SQ = \frac{SA}{LA} \cdot 100$ je tedy nyní *exaktně vyjádřen* jako aritmetický průměr součinů sestávajících toliko ze standardizovaných a testovaných sociálních kompetencí při zkoumání funkcionální a intencionální složky sociálního zrání mladého člověka.

mání *podstatných dvojic znaků sociální kompetence člověka*; v tom také se zdá být největší přednost uvedené metody, vedoucí k exaktnímu zjištění sociálního kvocientu.

Znalost sociálního kvocientu má pro sociologii mládeže jako vědu veliký význam i v tom, že sociální kvocient představuje jeden z nejpodstatnějších článků kontinuálního modelu osobnosti mladého člověka. Metoda jeho odvození spočívá totiž na statistickém sledování pravděpodobnostních závislostí mezi sociálními podněty a kompetenčními výkony téže osobnosti, které představují její sociální odpovědi (reakce) na zvolené (dané) podněty; to je vždy základem analýzy vlastností osobnosti člověka.

Dokážeme-li sledovat a kvantitatívne zisťovať vývojové zmeny sociálneho kvocientu mladých ľudí, napríklad během doby jejich přípravy pro život, představuje sociální kvocient důležité *srovnávací kritérium* pro zisťování vývojových tendenci u mládeže, pro předvídaní jejího chování v různých situacích a pro předpovědi vývoje sociální aktivity mládeže dané společností jako sociální skupiny. Znalost sociálního kvocientu, z něhož můžeme soudit na *index sociální zralosti* člověka, nám tedy pomůže exaktně zvládnout a uvědoměle řídit proces vrůstání mladých lidí do společnosti.

Metodický postup při standardizaci a zjišťování SQR je tento:

1. Standardizace sociálních kompetencí celé skupiny

a) Zjistíme sociální odpovědi (reakce) reprezentativního vzorku věkové sociální skupiny „mládež“ na všechny hlavní podněty týkající se stupně osobní nezávislosti a míry sociální odpovědnosti jejich členů.

b) Určíme regresní funkce spřížených dvojic všech sociálních kompetencí s trendem v závislosti na chronologickém věku stoupajícím a s trendem klesajícím.

c) Řešením regresních rovnic těchto funkcí obdržíme souřadné komponenty dílčích standardních uzlových bodů zkoumané skupiny, které v transformované soustavě sociálních kompetencí mají hodnoty $CHVS_{i(ef)}$, $SKSi$. Tyto jsou tedy ve vzorci [13] známy a pro určité časové období několika let zůstávají neměnné.

d) Hodnotě sociálního kvocientu SQS zkoumané sociální skupiny, jehož parametry $CHVS$ a SKS jsou aritmetickým průměrem parametrů všech dílčích uzlových bodů, přiřadíme skóre 100.

2. Testování libovolného jedince standardizované skupiny

a) Zjistíme sociální odpovědi (reaktivní potence) jedince se zřetelem na tytéž sociální jevy, které byly předmětem standardizace.

b) Přiřazením stejných kódů sociálními odpovědím jedince jako při standardizaci zjistíme pro formuli [13] k respondentovu $CHVT_{(red)}$ jeho kompetenční výkony SKT_{2i-1} a SKT_{2i} opět v transformované soustavě sociálních kompetencí.

c) Z formule [13], v níž jsou veličiny $CHVS_{i(ej)}$, SKS_i známy ze standardizace, velmi jednoduchým způsobem vypočteme hodnotu sociálního kvocientu SQR testovaného jedince.

d) Srovnáním se standardní hodnotou $SQS = 100$ můžeme definovat *index sociální zralosti člověka* a na *empirické stupnici sociálních zralostí* v daném čase a místě soudit na strukturu jeho osobnosti, na *věkovou pružnost* jeho stoupajících a klesajících tendencí, přičemž pružností rozumíme schopnost a stupeň reagence obou těchto tendencí na změny věku.

Metoda, kterou jsem odvodil formuli pro sociální kvocient SQR mladého člověka, je ovšem zcela obecná; dá se jí použít pro kteroukoliv komplexní věkově ohraničenou sociální skupinu, získáme-li pro spolehlivé určení jejích regresních funkcí aspoň pět standardních kompetenčních výkonů přiřazených k středovým bodům chronologického věku na sebe plynule navazujících dílčích věkových skupin, které zkoumanou sociální skupinu vytvářejí. Bude však třeba hlubokých teoretických úvah a jejich ověření praktickými zkušenostmi, až se budeme v rámci redukovaného počtu znaků konkrétně rozhodovat pro ty podstatné, které by měly být předmětem sociologického zkoumání.

Pokud jde o ověření správnosti a použitelnosti uvedených myšlenek a výsledných formulí praxí, vycházel jsem zatím z některých dílčích výsledků své již citované dřívější práce (viz pozn. 15b), protože je to zatím jediný pramen, z něhož lze pro naše účely použít uveřejněných údajů. Při výhradě všech hypotečností, pokud jde o tehdejší způsob získání empirických údajů, mohu prohlásit, že touto praxí byla uvedená teorie o nové metodě odvození sociálního kvocientu jako míry při zjišťování vlivu sociálního prostředí na osobnost mladého člověka velmi spolehlivě potvrzena. Vědeckou veřejnost budu o tom informovat v odborném tisku.

Zkušenosti s použitím názorné pomůcky při výcviku tazatelek

V Ústavu zdravotní výchovy v Praze byly za posledních patnáct let podnikány výběrové průzkumy, jejichž cílem bylo odhadnout stav znalostí obyvatelstva o otázkách péče o zdraví, stav postojů a způsob chování obyvatelstva, a to v souvislosti s ochranou zdraví. V řadě případů bylo použito výběrů o rozsahu 1—2 tisíce osob, někdy výběrů menšího rozsahu. Průzkum byl organizován tak, že se dotazování občanů konalo současně na mnoha místech, zpravidla ve všech nebo ve většině českých a slovenských okresů.

Dotazování konaly instruktorky zdravotní výchovy, tedy střední zdravotnické pracovníce s nástavbovým výcvikem v oboru zdravotní výchovy. Při celostátních průzkumech se dotazovalo současně více než sto tazatelek. Protože nešlo o průzkumy, které plynule na sebe navazovaly, vyvstal při každém průzkumu problém instruktáže. Bylo třeba, aby si tazatelky osvojily řadu sice jednoduchých, avšak pro kvalitu základních zjištění důležitých zásad, které se týkaly 1. volby dotázaných při kvótním výběru, resp. návštěv předem určených osob při pravděpodobnostním výběru, 2. řízeného rozhovoru, 3. záznamu zjištěných údajů.

Instruktaž byla prováděna pokaždé trojím způsobem. Nejříve se konala osobní skupinová instruktaž v jednotlivých krajích, pak dostaly tazatelky rozmnožený text, tj. návod, jak postupovat. Během průzkumu dostaly zpravidla dva dopisy, které obsahovaly zkušenosti získané kontrolou postupu vybraných tazatelek. Tento postup měl vcelku uspokojivý výsledek. Ukazovalo se přesto, že i po trojí instruktaži se část tazatelek dopouštěla některých drobných chyb. Analýza jejich práce přinesla požadavek důkladnější přípravy k průzkumu.

Zkušenosti ukázaly, že instruktaž trvající 2—3 hodiny vyžaduje značného soustředění pozornosti tazatelek. I když byly zařazeny přestávky, pozornost ochabovala, a to mělo nepochybně nepříznivý vliv na osvojování zásad průzkumu. Zjistili jsme rovněž, že tazatelky, když byly poučeny o určitém konkrétním postupu, nepochopily význam některých doporučení, která se jim zdála být formální.

Zkušenosti nás vedly k vytvoření názorné pomůcky, a to souboru sedmnácti názorných tabulí, z nichž každá pojednávala o určité části problematiky průzkumu. Přitom tabule neilustrovaly ani tak vlastní techniku postupu, jako spíše širší souvislosti výběrového průzkumu, proces výzkumu, metody výzkumu, uplatnění výsledků v praxi atd. (Smyslem tedy bylo posluchačky vizuální pomůckou upoutat, a za druhé uvést techniku průzkumu do širších souvislostí a tím usnadnit pochopení látky.)

Tabule měly rozměr obvyklého plakátu a graficky byly provedeny kvalifikovaným výtvarníkem na způsob organizačních schémat. Tematika tabulí byla tato: 1. Počátky výzkumu zdravotního uvědomění. 2. Úkol a cíl výzkumu. 3. Přípravné fáze. 4. Plán výzkumu.

5. Ukazatelé zdravotního uvědomění. 6. Metody výzkumu (souhrnně). 7. Dotazování. 8. Pozorování. 9. Rozbor dokumentace. 10. Objektivní vyšetření. 11. Pokus v přirozených podmínkách. 12. Předběžný průzkum. 13. Anketa. 14. Prověrka účinnosti v praxi. 15. Statistická metoda. 16. Uvádění výsledků do praxe. 17. Publikace výsledků.

Zřídka bylo použito všech tabulí. Nejčastěji bylo použito 5—14 tabulí, a to v takovém seřazení, jak vyžadovala situace.

Tabulí bylo použito v několika variantách. Tak například u určitém ohraničeném problému byl podán výklad nejdříve mluveným slovem a pak teprve byla příslušná tabule demonstrována a hlavní rysy jejího obsahu znovu komentovány. To znamená, že celý výklad byl v intervalech „zpeřstřován“ demonstrací vybraných tabulí. Druhá varianta spočívala v takové aplikaci tabulí, že již od počátku výkladu na určité ohraničené téma byla tabule ukázána posluchačkám a výklad se redukoval na podrobnější komentář. Třetí varianta spočívala v použití souboru tabulí na způsob putovní výstavy: všechny tabule byly vystaveny na chodbě před posluchárnou, kde se konala instruktaž, a tazatelky byly vyzvány, aby si je prohlédly a tím si osvěžily poznatky získané z výkladu mluveným slovem.

První varianta se nám jevila jako nejučelnější, druhá varianta měla přednost urychleného výkladu a byla vhodná zejména tehdy, bylo-li třeba výklad zkrátit.

Tabule byly použitelné v místnosti veliké jako normální školní třída, optimálně při takovém soustředění posluchaček, které dovozovalo tabuli pozorovat ze vzdálenosti menší než 5 metrů. Bylo-li zapotřebí konat instruktaž ve větší místnosti, byly text a obrazy na tabulích ze zadních řad těžko rozeznatelné. Proto byl z tabulí pořízen barevný diafilm, jehož jednotlivá okénka bylo možno promítnout a tím obraz zvětšit.

Zkušenosti ukázaly, že při použití tabulí bylo možno udržet pozornost na žádoucí výši spíše než při výkladu bez názorné pomůcky. Tabule umožnily pochopení širších souvislostí průzkumu a pomohly posluchačům uvědomit si vztah mezi kvalitou dotazování a kvalitou výsledků výběrového průzkumu.

Závěr

Organizace celostátních výběrových průzkumů vyžaduje koordinované spolupráce mnoha pracovníků. Připravit je na terénní průzkum předpokládá důkladnou instruktaž. Je-li použito názorné metody výkladu (vizuálních pomůcek), zvyší se tím účinnost (kvalita) instruktaže. Zdokonalení instruktaže působí nepochybně ve smyslu zvýšení kvality průzkumu.

Domníváme se, že instruktaž tazatelek by bylo možno pomoci názorné metody dále prohloubit, například použitím krátkého instrukčního filmu, ovšem také dalšími způsoby: za pomoci magnetofonu nebo sociodramatu, tj. hraní úloh. (Zkušenosti omezeného rozsahu byly v naznačených směrech rovněž získány.)

Jsmo přesvědčeni, že kvalitativní stránce

zjišťování základních údajů při výběrovém průzkumu je třeba věnovat velkou pozornost, protože jemná a hluboká analýza výsledků nemá smysl, není-li věnována zjišťování základních výchozích údajů patřičná péče.

Výklad o předběžném průzkumu doplňuje následující ukázka jedné názorné tabule.

Ceněk Adamec

Literatura:

- C. Adamec: *Výzkum zdravotního uvědomění. Nastíní metodiky*, 17 názorných tabulí, Praha. ÚÚZO 1963. (Tež diafilm.)

I. S. Sokolov aj.: *Zdravotnická osvěta*, Praha, SZdN 1957. (Zvláště stati I. S. Bogolepovové (*Vědecká práce ve zdravotnické osvětě*) a A. M. Němírovského (*Dvojrozměrné názorné pomůcky*)).

B. Häckl: *Propagační prostředky*, Praha, VO 1962.

E. Dale: *Audio-Visual Methods in Teaching*. New York, Holt-Dryden 1959.

W. A. Wittich, C. F. Schuller: *Audio-Visual Materials*, 2nd Edition, New York, Harper and Bros. 1957.

Jedna z názorných tabulí, na niž je zkratkově vysvětlen účel předběžného průzkumu:

PŘEDBĚŽNÝ PRŮZKUM

Zvláštní péči je třeba věnovat přípravě dotazování. Součástí přípravy je průzkum na zkoušku. Otázky položíme malému počtu lidí, abychom se přesvědčili, jak dotazník plní své poslání.

Po předběžném průzkumu dotazník upravíme. Provedeme v něm dotazníku změny, předběžný průzkum opakujeme.

CO MŮŽE ODHALIT PŘEDBĚŽNÝ PRŮZKUM

ÚPRAVY DOTAZNÍKŮ

Některé otázky mohou lidé porotumě nesprávně a nebo různí lidé mohou otázky přikládat různý smysl

Srozumitelnější jednoznačné formulace

Otázky na sebe nenavazují

Nové uspořádání otázek

Dotazník je příliš dlouhý a lidé ztrácejí při rozhovoru trpělivost

Vypuštění některých otázek

Otázka vyvolává nepředvídané komentáře

Vložení nové otázky

Odpovědi jsou obsahlejší, než se předvíдалo

Zlepšená grafická úprava, zprůvodnění pokynů pro spolupracovníky

„Doporučuje se nejdříve dotázat se 25 až 30 lidí, analyzovat získaný materiál, odhalit nejobtížnější nebo zbytečné otázky...“

Andrej Sirácky: Sociológia. Teória, metódy, problémy

Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 356 str.

Sledovat původní českou nebo slovenskou produkci sociologické literatury za několik posledních let není zdaleka obtížné. Několik desítek knižních publikací nejen že nenasytilo poptávku odborníků společenských věd a zainteresované veřejnosti, ale prakticky ani nerealizovalo možnost výběru na našem knižním trhu. Stav naší produkce v této oblasti se nám nejlépe ozřejmí nahlédnutím do *International Bibliography of Sociology*, vydávané od r. 1950 pěti UNESCO. Odhlédneme-li od nesouměřitelnosti kvantitativních ukazatelů naší produkce a produkce jiných států, zůstávají nám k posouzení pouze ukazatele kvalitativní. A možno dodat, že za současného stavu československé sociologie bude sloužit k potěše každá kvalitní původní publikace, ve které budou upřímně „sociologické“ emoce nahrazeny věcností.

Název práce akademika Siráckého *Sociológia* nás asociativně inspiruje k srovnání s jinými knihami stejného titulu, neboť zejména řadový čtenář od knih s tímto jednoznačným vymezením naivně očekává všeobšíhlý systematický přehled (učebnicového, příručkového či encyklopedického charakteru) prezentované vědní disciplíny. V podstatě i podtitul Siráckého práce *Teória, metódy, problémy* nevyvrací první dojem o práci aspirující na zařazení do uvedené kategorie. Dlužno dodat, že v našich poměrech to současně znamená konzumní záruku, tj. snadný odbyt na knižním trhu. Vezmeme-li tedy namátkou některé dostupné *Sociologie* — např. autorů J. Szczepańskiego, Z. Baumanna, E. Chalupného, J. Barnarda a D. Jensena, P. B. Hortona a C. L. Hunta a dalších — dostaneme nejen částečný obraz nejrůznějších koncepcí a směrů v sociologii, ale i pestrou škálu názorů na předmět sociologie, na její metody i problémy. V této situaci se nám naskytá několik možností: Buď sektářsky akceptovat jedno pojetí sociologie a ostatní odmítat jako mylné. Nebo liberalisticky tolerovat všechny názory podle zásady, že každý má svou pravdu. Rovněž se naskytá varianta eklektického postoje, vybírajícího z rozličných směrů prvky pro konstrukci „obecné“ platné sociologie, apod. Dalším východem a analýzou názorů již bychom se nezbytně dostali až k filosofickým otázkám pojetí pravdy, což není naším záměrem. V zásadě nám jde o to, že v rámci norem našeho společenskovo vědního systému je

nutno tolerovat individuální přístupy k řešení sociologické problematiky při současném chápání omezenosti lidského poznání determinovaného postavením jedince v prostoru, čase, dějinném období. Tímto zjednodušeným rozkladem chci pouze naznačit, že naši odborníci a badatelé v oblasti sociologie sice vycházejí z týchž teoretických premis, ale otázky zaměření a výběru dominant sociologie se mohou stát předmětem vědecké diskuse. Předmět diskuse se mohou stát přirozeně i některé omyly vyplývající z touhy vidět jasně budoucnost sociologie již v tom kterém okamžiku přítomnosti. Toto vše si musíme uvědomit, bereme-li do rukou svazky knih s titulem *Sociologie*, ať už autoři volí deskriptivně syntetický, analytickokritický či jiný postup k zvládnutí rozsáhlé sociologické problematiky.

Akademik Sirácky v *Úvodu* prohlašuje, že jeho kniha neobsahuje systematický výklad struktury marxistické sociologie, ale pouze výběr tematických okruhů, které naznačují širokou problematiku sociologie zejména v souvislosti s filosofií. Tento důraz na sociologicko-filosofické zaměření větší části publikace je nutno brát v úvahu při jejím posuzování. V této souvislosti bych chtěl malou poznámku upozornit na jeden rušivý detail. Autor používá v kontextu různých vět vazby „filosofie (historický materialismus)“, což přirozeně není kladení rovnítka mezi oba pojmy, ale zřejmě zdůraznění té součásti filosofie, která se jako vědecká koncepce dějinného procesu může stát obecnou metodologickou základem společenských věd (zvl. sociologie), zkoumajících některé části společenského celku. Přesto považují uvedený závorkový systém za málo šťastný, poněvadž bez náležité explikace může čtenáře v některých okamžicích zavádět.

Akcentem na filosoficko-sociologické problémy je naznačen autorův přístup, kterým se snaží neustále připomínat úzkou *spojitost*, i když ne totožnost, sociologie a filosofie. Nutno však konstatovat existenci velmi konkrétních sporů jiného charakteru. Současné spory probíhající mezi našimi sociology mají vyhraněnější podobu v tom smyslu, že jeden směr chápe sociologii ve vztahu k filosofii jako vědu *závislou* a druhý směr se jí snaží vymanit z nadvlády filosofie jako vědu *samostatnou*. Není třeba rozvádět obtíže těch, kteří usilují o samostatnou sociologii s příslušnou obecnou teorií apod. Mnohem horší je však postavení těch, kteří řeší otázky souvislosti nebo závislosti sociologie, aniž si

uvědomují, že ve filosofii nedochází pouze k novému řazení starých schémat, ale že filosofie sama se emancipuje od starých dogmat. Z tohoto hlediska je obtížná situace všech odborníků snažících se bojovat současně na dvou frontách. Akademik Sirácky se svým filosoficko-sociologickým zaměřením publikace do takového boje pustil.

První část práce nazvaná *Teória* postihuje jako tři tematické oblasti předmět a místo sociologie v systému marxismu-leninismu, vývoj sociologie a sociální strukturu s politickými vztahy. Podkapitoly (i v dalších částech práce) nepřesahují zpravidla deset stran textu. Známá filosofická erudice umožnila autorovi naznačit široký vhled do vytyčených problémů. Vhled je ovšem do té míry obecný, že nezbytně zakrývá množství elementárních otázek, které jsou svým způsobem stavebními kostkami této obecnosti a jsou zejména mezi filosofií předmětem velkých sporů. Vzhledem k omezenému rozsahu recenze není možné udělat zde výčet všech uzlových bodů, o které jsou v rámci emancipačních snah filosofie sváděny boje a které jsou zároveň v nějaké podobě zachyceny v Siráckého práci. K ilustraci uvedu pouze příklady.

Na str. 26 uvádí autor myšlenku známou ze všech učebnic marxistické filosofie, že předmětem všech věd je hmota a rozličné formy její existence. Na str. 45 pak autor zdůrazňuje, že vývoj a vymezení předmětu sociologie v rámci marxistické klasifikace věd je složitý a protikladný proces dodnes neukončený. To jsou stručně uvedené dvě myšlenky, které jsou dále explikovány v textu knihy a zdánlivě spolu nesouvisí. Uvažujeme-li však dále, je nasnadě otázka: Je-li předmětem všech věd hmota a různé formy její existence, která z nich je příslušná sociologii? Zřejmě je obtížné to určit, když v marxistické klasifikaci věd není sociologie dodnes „usazena“. A jdeme-li dál, zjistíme, že např. Engelsova klasifikace forem pohybu hmoty, stará tři čtvrti století, již nevyhovuje (jak na to upozornil B. Fajkus ve Filosofickém časopise čís. 1, roč. 1962). Přirozeně, marxistická klasifikace věd beroucí za kritérium klasifikaci forem pohybu hmoty, je věrným výrazem stavu řešení této fundamentální otázky. Podobně je možno upozornit na problémy teorie a praxe, jak je Sirácky rozebírá na str. 15–18. Zde by pouhá konfrontace s názory, které se objevily v souvislosti s vydáním knihy K. Kosika *Dialektika konkrétního*, ilustrovala zdaleka ne jednotné chápání filosofické kategorie praxe v marxistické filosofii. Otázek společensky a politicky angažované marxistické sociologie se autor dotýká na mnoha místech své publikace (např. str. 31, 36 atd.). Jeho rigorózní stanovisko je výrazem jednoznačného přiznání ideologického postoje. Ostatně je to přirozené a nemá smysl mluvit o jakési „čisté“ sociologii vůbec, neboť za angažovanosti vědy ve společenském dění stojí předpoklad existence určitých ideologických principů. Problém je ovšem v tom, že nabude-li kategorický akcent na ideologické přístupy podobu jediného kritéria sociologického bádání, potom nemůže sociologie jako věda

nikdy překročit meze určité jednostranné absolutizace v hodnocení společenských procesů a jevů. Chápeme-li vědu jako jednu ze základních forem společenského vědomí, musíme si zároveň uvědomit, že společenské vědomí nemůže být zredukováno na ideologii, neboť v sobě zahrnuje i složky a funkce netřídní. Proto ideologické hledisko může v sociologii plnit pouze funkci jednoho z mnoha kritérií vědecké práce. Konečně i ideologické hodnoty mají svůj korektiv v stále se doplňujícím a otevřeném systému vědeckého poznání. Uvedené příklady mají naznačit, že mnohé obecně formulované Siráckého myšlenky se nemusí při analýze konsekvencí projevit jako absolutně konstantní.

V dalším oddíle první části knihy se autor snaží stručně nastínit vývoj sociologie a rozdělit sociologické teorie a školy, které se v jeho průběhu konstituovaly. Jde o jakýsi úvod do dějin sociologie, neboť v tak omezeném rozsahu (33 stránek) je možno se těmito otázkami zabývat pouze zkratkovitě a výběrově. Pro ilustraci uvedu malou ukázkou. Všimneme-li si, jak autor popisuje psychologické směry v sociologii, uvědomíme si celou řadu zjednodušení vyplývajících ze schematického a stručného prezentování různých koncepcí. Např. behaviorismus není zdaleka tak jednotlivý směr, jak bychom se mohli domnívat podle charakteristiky uvedené na str. 68–69. Tím, že autor si všímá pouze klasického watsonovského behaviorismu, může být zjednodušeno chápání vlivu tohoto směru v sociologii. Opomenutí neobehavioristů od třicátých let tohoto století soustředili svůj zájem i na zkoumání procesů, které zprostředkují působení stimulujících reakcí na jednání člověka, a nestudovali pouze pozorovatelná jednání lidského jedince ve smyslu „stimul – reakce“. Přes tzv. intervenující proměnné dospěli tito neobehavioristé k uznání některých specifických činností lidského mozku ve vztahu k společenským stimulačním jevům. A konečně vliv behaviorismu v sociologii není opět nijak jednoznačný. Projevuje se přinejmenším ve dvou základních liniích. První linie přijímá beze zbytku behavioristickou koncepci redukující celou společenskou skutečnost na jednání lidského organismu a druhá linie přijímá pouze behavioristický způsob bádání v oblasti chování lidí ve vymezených společenských situacích (tzv. situační metody při zkoumání společenských jevů). I při uznání autorova práva výběru je nutno dále konstatovat, že mezi dalšími psychologickými směry v sociologii by zasloužila pozornost i řada jiných směrů a významných jmen výrazně charakterizujících jednotlivá vývojová období. Namátkou lze uvést psychologii národů (Völkerpsychologie) H. Steinthala, M. Lazaruse a W. Wundta nebo jméno S. Sigheleho, skutečného zakladatele psychologie davů. Z tohoto hlediska by se v jiném světle jevilo např. i autorovo tvrzení (str. 67), že prvými představiteli psychologických směrů v sociologii byli G. Le Bon a G. Tarde. Podobně by bylo možno postupovat při rozboru dalších pasáží uvedeného oddílu a rovněž i některých jiných kapitol této knihy. Je

však nezbytně nutné, aby čtenáři, kteří jsou specialisty v jednotlivých otázkách probírané problematiky, sami posoudili, do jaké míry jsou autorovy názory nosné, neboť není zdaleka v možnostech rozsahově omezené recenze postihnout autorův široký záběr v detailech.

Sociální struktura a politické vztahy tvoří poslední tematickou oblast první části knihy. Je nesporné, že v této oblasti, která byla tak dlouho tradována v zkostratělé podobě, se musí každý objevný přístup kvitovat s povděkem. Akademiku Siráckému se podařilo zachytit ve velmi obecné rovině přesun názorů ke stavu adekvátnějšímu společenské realitě. Jakkoli však jiné oborové sociologie mají předstih v tom, že praxe předběhla teorii ve smyslu provádění řady výzkumů před obecně teoretickou prací, zde je poměr poněkud opačný. Rádná strukturace problémů a řada konkrétních výzkumů, zejména u nás, může prokázat teorii velké služby. Teoretický systém není totiž možno udržovat při životě pouze kombinatorikou deduktivních spekulací. A to je v otázkách sociální struktury a politických vztahů víc než zřejmé. Tato skutečnost nachází svůj odraz i v Siráckého úvahách. Přirozeně, že z tohoto zorného úhlu se jeví i nejprogresivnější teoretické koncepce jako zbožný kondicionál.

Druhá část práce, nazvaná *Metody*, je rozdělena do tří kapitol, v nichž jsou postupně probrány otázky teorie a metodologie, nemarxistické metodologické směry a metody, techniky i procedury používané v sociologii. K této části lze souhrnně konstatovat, že jako stručná informace a shrnutí některých obecných poznatků z oblasti metodologie může dobře sloužit svému účelu. K pojetí a funkčnosti některých detailů by však bylo možno vést diskusi. Dále je např. třeba připomenout, že kapitola o metodách, technikách a procedurách používaných v sociologii zaslouží určité srovnání s tematicky obdobnými kapitolami otištěnými v jiných publikacích v češtině nebo ve slovenštině. J. J. Wiatr (*O sociologii*, Bratislava 1964) nebo V. Lamser (*Základy sociologického výzkumu*, Praha 1966) pojednávají o týchž metodách jako akademik Sirácky. Srovnání poslouží každému jako názorný příklad škálování názorů na stejné otázky.

Poslední, nejobsáhlejší část práce, nazvaná *Problémy*, je označena velmi výstižně. Skutečně v sobě soustřeďuje množství problémových okruhů i problematických názorů. „Totalita“ člověka v marxistické interpretaci, problém člověka v dějinách, sociologie a problém humanismu a odcizení, smysl lidského života apod. jsou tematickými okruhy tvořícími obsah prvního oddílu, zaměřeného k problémům člověka v sociologii a filosofii. Psychické mechanismy jsou rozebírány ze sociologického hlediska v druhém oddíle. Zde je čtenář seznamován s otázkami jedince v sociálním systému, s původem a povahou psychických

mechanismů, dále s problematikou „autoritarismu“, mechanismů destrukce a přizpůsobování se sociálním poměrům. K sociologii umění vyjadřuje autor své názory ve třetím oddíle, zahrnujícím otázky sociální podmíněnosti umělecké tvorby, oblasti estetického ztvárnění ve vztahu k subjektivní sféře a objektivní realitě, otázky patosociologických jevů ve vztahu k ideologické a umělecké „dekadenci“, uměleckou avantgardu atd. Již neúplný výčet probíraných problémů naznačuje, že autor se nevyhýbá ožehavým otázkám diskutovaným na nejrůznějších fórech. A tím, že vzhledem k názorům autora tato část práce přímo vyzývá k diskusi, je nutno jí přiznat jakousi inspirativní funkci.

Siráckého *Sociologická koncipovaná* v takové šířce, jak bylo výše naznačeno, vyžaduje od čtenáře pozorný přístup, neboť v zákrutech obecnosti jsou skryty mimo cenné poznatky i názory a prognózy hodné kritického filtru. Kniha není kompendiem marxistické sociologie, ale pokusem o vyjádření názorů na vybrané problémy z oblasti sociologie. Odbornému zájemci jistě dobře poslouží k zamyšlení nad cestami a nápravnými prostředky naší sociologie. *Ludvík Macák*

Sociologická analýza politických stran

V červnu 1967 navštívil Československo při své cestě ze Sovětského svazu a Polska profesor London School of Economic and Political Science, R. T. McKenzie.¹ Přednášel a besedoval o problémech britských politických stran, o oligarchii v těchto stranách apod. Tyto besedy organizované Čs. sociologickou společností při ČSAV a Sociologickým ústavem ČSAV přispěly k plodné výměně názorů na důležitý společensko-politický fenomén, jakým jsou moderní masové politické strany. Při této příležitosti se ukázalo užitečným, že v marxistické literatuře existuje již původní práce analyzující systémy stran západní Evropy. Polský sociolog Szymon Chodak publikoval v roce 1961 svou disertační práci na téma *Systémy politických stran západní Evropy. Původ, vývoj, společenské funkce*, která vyšla v českém znění v roce 1966.²

Není bez zajímavosti, že Chodak svou studii konzultoval mimo jiné právě s vědeckými pracovníky London School of Economic and Political Science, zvláště pak s profesorem McKenziem. Při analýze se omezil pouze na britské, francouzské a západoněmecké strany s ohledem na specifičnost systémů těchto stran. Cílem jeho zkoumání byly především společenské funkce, které dnes plní jak jednotlivé strany, tak systémy těchto stran.

Problematicku politických stran jako elementů určitého politického systému lze dnes vědecky zkoumat v několika dimenzích. Politologové jeví o tuto problematiku zájem od samotného vzniku stran. Přístup sociologů politiky v minulosti akcentoval určité jevy stranického života. U Roberta Michelse³

¹ R. T. McKenzie, *British Political Parties*, London 1955.

² S. Chodak, *Systémy partyjny Evropy Zachodniej. Pochodzenie, ewolucja, funkcje społeczne*, Warszawa 1961; práce vyšla česky v edici Institutu

ce a společnost v překladu A. Meštana v roce 1966.

³ R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Leipzig 1911.

to byly vnitřní poměry, včetně jeho hypotézy o oligarchické struktuře masových stran, u Maxe Webera⁴ ideálně typické zkoumání vnitřní stratifikace a problémů moci. Ze současných autorů novým přístupem na sebe upozornil francouzský sociolog a politolog Maurice Duverger,⁵ který klade důraz na strukturu organizace, a západoněmečtí sociologové politiky F. A. von der Heydte a K. Sacherl,⁶ zkoumající společenskopolitické funkce politických stran. Těmto autorům věnuje Chodak také největší pozornost ve svém pojednání o západoevropských politických stranách.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol a úvodní části, ve které podává přehled o existujících definicích politické strany z hlediska politologie a sociologie politiky. Současně uvádí přehled o klasifikačních systémech, které dělí strany podle programů, ideologických kritérií a strukturálních znaků. V první kapitole zkoumá z politologického hlediska vztah politických stran ke společenským třídám. Druhou kapitolu zaměřil sociologicky na zkoumání společenských funkcí politických stran a systémů těchto stran. K dokreslení nejdůležitějších funkcí analyzuje v třetí kapitole vztah mezi politickými stranami, veřejným míněním a skupinami nátlaku. Pojednáním o změnách v organizaci a struktuře politických stran, které jsou podmiňovány procesy byrokratizace až oligarchizace a institucionalizace, svou studii uzavírá.

Autor se nepokouší podávat nějakou vlastní všeobecnou definici politické strany. Nynější strany považuje za *produkt složitého vývoje sociálně politických a ekonomických vztahů za kapitalismu*, jež se zásadně liší od stran 19. století jak svým charakterem, tak funkcemi.⁷ Z elitních stran s malým počtem členů vznikly masové společenské a politické organizace především pod vlivem vývoje třídní struktury, rozšířením volebního práva a rozvojem masových médií. Vývoj systémů stran vedl nejen k přeměně stran z tzv. *Honorationenparteien* v masové organizace, ale i k zvýšení úlohy stran tím, že je změnil v *základ politického života dnešní buržoazní demokracie*.⁸ Rozmanitě funkce nynějších stran a různé chápání jejich úlohy vedly podle Chodaka k odlišným definicím pojmu politická strana.

Autor cituje řadu definic politické strany, ve kterých se objevují jako hlavní znaky společenské zájmy, mocenský prvek, třídní hledisko apod. V novějších pracích se v definicích klade zvláštní důraz na společenské funkce strany. Němečtí autoři měli vždy snahu podat všeobecnou definici politické strany, zatímco američtí, angličtí a francouzští autoři kladou větší důraz na otázky organizace, činnosti a společenské struktury strany a jejího vedení.

V klasifikaci politických stran se Chodak zaměřil na dvě kritéria:

- a) ideově programové,
- b) strukturálně organizační.

Klasifikaci podle programů a ideových rozdílů (která vyhovuje spíše politologům) založil na tom, jaké stanovisko zastávají politické strany k třídnímu boji. Podle těchto hledisek rozlišuje tři skupiny politických stran. Prvou skupinu tvoří křesťansko-demokratické strany, které jsou přesvědčeny, že reprezentují celý národ jinak než z třídního hlediska. Soudobé sociálně demokratické strany se domnívají, že systém stran má hrát úlohu prostředníka mezi třídami. Do třetí skupiny řadí komunistické strany, které zastávají důsledně názor, že politické strany jsou nástrojem třídního boje.

Na základě poznání postoje politických stran k třídnímu boji nalézá Chodak východisko k analýze chování stran v různých politických situacích. Odmítá přitom přijmout za kritérium pouze to, co politické strany o sobě samy prohlašují.

K zásadám Chodakovy klasifikace politických stran patří také hledisko struktury a organizace. Konstatuje, že koncepce kádrové strany je již zastaralá a dělení na kádrové a masové strany neodpovídá dnešnímu stavu. Za oprávněnější považuje dělení stran na centralizované a decentralizované. Toto dělení však není zcela dichotomické, neboť existují také strany přechodného typu.

Při klasifikaci systému politických stran zaujímá autor v podstatě stejný názor jako při klasifikaci jednotlivých stran. Charakter systému stran v každém státě závisí na množství, a typu politických stran, na organizaci státu, na typu politického zřízení apod. Chodakovi se především jedná o zkoumání funkcí těchto systémů stran. V dnešních západoevropských státech existují určité funkce, které jsou všem systémům společné. V důsledku dlouhodobého procesu systémy stran „vrostly“ do soustavy buržoazní demokracie.

Chceme-li zkoumat vztah mezi politickými stranami a společenskými třídami, podotýká autor, je nutné objasnit třídnost politických stran. Za faktory utvářející třídní charakter strany zvolil programy a hesla stran, sociální složení vedení strany, voličů a členstva, třídní náplň programů a zájmů skupin nátlaku, jež stranu podporují.

V dnešní západní sociologické literatuře převládá názor, že v životě strany vystupují do popředí každodenní úkoly a význam perspektivních programů klesá. Rozdíly mezi volebními programy buržoazních a sociálně demokratických stran, které zaujímají protilehlé póly v systému stran, jsou téměř k nerozpoznání. Otevřeně třídní program mají jen komunistické, socialistické a někdy i rolnické strany. Vzhledem k tomu, že program často maskuje skutečný třídní charakter politické strany, nemůže být sám dostatečným kritériem. Omezený význam mají také zjištění údajů o sociálním složení parlamentních

⁴ M. Weber, *Politik als Beruf*, München und Leipzig 1919.

⁵ M. Duverger, *Political Parties*, London – New York 1955.

⁶ F. A. von der Heydte, K. Sacherl, *Soziologie der deutschen Parteien*, München 1955.

⁷ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 23.

⁸ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 24.

frakcí, vedení stran, mas voličů a členské základy. Strany reprezentují různé sociální skupiny a nemohou často zastupovat třídu. V západoevropských státech je vztah mezi třídami a politickými stranami velmi složitý. Křesťansko-demokratické strany prohlašují, že sdružují všechny třídy, a proto neuznávají třídní boj. Třídní úloha politických stran s výjimkou komunistických je však i v tom, že jsou součástí systému stran, jehož hlavní funkcí je upevňovat politickou organizaci kapitalistického zřízení.

V druhé kapitole nazvané *Politické strany v buržoazní demokracii* se Chodak pokouší analyzovat celospolečenské funkce politických stran. Na prvé místo řadí *politickou integraci* celé společnosti. *Vznikem kapitalistických forem výroby se nejdříve uvolnily a pak docela zanikly formy stavovské integrace, které byly základem feudální společnosti.*⁹ Uvolnila se rovněž náboženská, rodová a regionální integrační pouta a dokonce i různé formy tzv. prvotních skupin typu *face to face*. V současné společnosti se do popředí dostávají integrační pouta druhotných skupin.

Integrační úloha strany vyplývá z toho, že koncentruje ideje a záměry mas, přetváří a krystalizuje tyto ideje v ideologii a politické programy a uvádí je na celonárodní fórum. Integrace občanů probíhá v dnešních státech na úrovni voličů a má ideologický ráz, v rovině členů strany, kde má kromě ideologických forem zároveň organizační podobu. Strany neintegrují beztvorou masu občanů s nejrůznějšími názory, nýbrž ty občany, jejichž politické názory i názor na svět už stranická propaganda zformovala.¹⁰

Formování politických elit patří k další ze společenských funkcí politických stran. Dnešní kapitalistická společnost je podle Chodaka v mnohem ohledu jiná, než byla ta, kterou popisovali klasikové marxismu. Vznikly nové typy uskupení a tím i nová dělička. *Pokud však je soukromé vlastnictví rozhodující pro utváření společenských vztahů, zůstává třídní rozvrstvení nejdůležitější ve srovnání se všemi ostatními stratifikacemi.*¹¹ Kromě třídního rozvrstvení připouští autor i jiná dělička — například podle velikosti majetku moci, vlivu, znalostí, kvalifikace atd. Takové stratifikace se zakládají na uznávání určitých hodnot ve společnosti a dají se graficky vyjádřit pyramidou. Skupinu, která má největší míru společenských hodnot, označuje Chodak pojmem *elita*. *Rozdělení na elitu a neelitu umožňuje poznat důležité společenské vztahy.*¹² Elita je důsledkem strukturální potřeby, výsledkem výběru ve skupině. Podle Chodaka platí toto rozdělení na elitu a neelitu také uvnitř strany. Stranická elita tvoří strukturální část strany jako celku a má podstatný vliv na její tvárnost. *Systémy stran se staly jakýmsi sítím při obsazování nejvyšších státních orgánů, a zároveň slouží ně-*

*kteří jedincům jako žebřík vedoucí k politické elitě.*¹³

Chodak se také zamýšlí nad funkcí strany jako místa *sociální mobility*. Reaguje na názory četných sociologů, kteří tvrdí, že se změnila dělnická třída z reprezentantů třídní soudržnosti a zájmů v orgány sociální mobility pro syny dělnické třídy. Podle *Michelse*¹⁴ je sociální mobilita tožná s odcizením vlastní třídy. Chodak připouští, že tyto procesy spolu souvisí, avšak jejich ztotožnění vede k zjednodušení. Dělnické strany nejsou pouze orgány sociální mobility, pomáhající jedincům proniknout do řídící elity státu, ale i *nástrojem sociální mobility dělnické třídy jako celku.*¹⁵ V současné buržoazně demokratické společnosti je veškerá politická činnost spjata se životem politických stran. Úlohu orgánů sociální mobility hrají do určité míry všechny strany.

K funkcím stran dnešní buržoazní demokracie patří *mechanismus tvoření vlád*. Mechanismus moci závisí sice — podle Chodaka — na tom, zda se jedná o systém dvou či více stran, ale tyto rozdíly nejsou dostatečným kritériem pro určení typu demokracie. V systému dvou stran sestavuje vládu vůdce strany, která zvítězila ve volbách a která má tedy většinu poslanců v parlamentě. Vlady v systémech několika stran jsou méně stabilní a malé strany mají často úlohu jazyčku na vahách. Fungování mechanismu závisí rovněž na typu organizace moci, jako je *přímá, zastupitelská, parlamentní demokracie, vláda rady ministrů, presidentská vláda a direktoriát*. Systému stran jako jednomu z center politické síly (kromě vlády a parlamentu) je také prisuzována role *společenské kontroly nad vykonáváním moci*. Realizuje ji především opozičními stranami, což umožňuje organizovanou kritiku činnosti vlády. Přestože si vliv politických stran na politická opatření a růst společenských funkcí systémů stran vynutily určité právní uznání politických stran, zákonodárství a zvláště ústavy jednotlivých států tak činí v nepatrné míře.

V třetí kapitole analyzuje Chodak vztah mezi politickými stranami, veřejným míněním a skupinami nátlaku. *Utváření veřejného mínění a společenské vědomí patří k nejdůležitějším funkcím politických stran.*¹⁶ Autor se zamýšlí nad teorií veřejného mínění, nad vztahem veřejného mínění k politickým postojům a společenskému vědomí, nad vztahem veřejného mínění k politickým stranám, jejich propagandě a informačnímu systému.

Veřejné mínění, společenské vědomí a politické chování ovlivňují kromě politických stran i *skupiny nátlaku*, jako jsou různá sdružení, spolky a jiné dobrovolné organizace. Tvoří dnes nezbytnou složku buržoazní demokracie, zvláště tzv. systému *check and balance*, a ovlivňují politické rozhodování tím, že vyvíjejí nátlak na politické instituce. Cho-

⁹ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 119.

¹⁰ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 122.

¹¹ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 127.

¹² Sz. Chodak, cit. dílo, str. 128.

¹³ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 136.

¹⁴ R. Michels, cit. dílo, 4. část, 3. kapitola.

¹⁵ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 139.

¹⁶ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 159.

dak se zamýšlí nad vlivem těchto skupin nátlaku (pressure groups) a zájmových skupin (interest groups) na politické strany. Podřídili-li si skupiny nátlaku politickou stranu finančně, získají možnost vyvíjet nátlak na její politiku a donutí ji reprezentovat jejich zájmy. Skupiny uplatňují svůj vliv na funkcionáře a členy strany. Mají-li institucionální charakter, uplatňují svůj vliv na velkou část veřejnosti, ovlivňují veřejné mínění a podle okolností vedou kampaně v tisku, pořádají protestní podpisové akce, organizují pouliční demonstrace a veřejná protestní shromáždění.

*Politická rozhodnutí i program dnes často závisí více na faktorech mimo stranu a na požadavcích skupin nátlaku než na vůli členstva.*¹⁷ Odtud pramení obavy sociologů o existenci politických stran, které nahradí zájmové organizace.

Poslední kapitolu věnuje polský autor procesům odehrávajícím se uvnitř politických stran. *Vztah mezi masami a vůdci* považuje za hlavní výzkumný problém. Interpretuje názory Michelse o nutnosti institucionalizace strany, což vede na druhé straně k rozporem mezi vůdci a členstvem stran a posléze k odcizení vůdců, k oligarchizaci. Podle Chodaka jsou Michelsovy postřehy pozoruhodné, avšak jeho *železný zákon oligarchizace* je příliš apodiktický proto, že odmítá existenci vnitrostranické demokracie. Michelsovo dilema — demokracie, nebo vláda vůdců — Chodak nahrazuje problematikou demokratického řízení mas.

Chodak se pokouší odpovědět na otázku, zda existuje v dnešních západoevropských stranách vnitrostranická demokracie. Podle výroků vůdců existuje, podle některých sociologů nikoli. Autor odlišuje demokracii jako formu společenskopolitického zřízení od vnitrostranické demokracie, označující poměry ve straně. Demokracie ve straně může existovat jen tehdy, převládají-li společné zájmy nad protikladnými. Proto je vnitrostranická demokracie v různých stranách různá. Chodak tvrdí, že nemůžeme jednoznačně odpovědět na otázku, zda demokracie ve stranách existuje. Členové se dělí na ty, kteří skutečně mohou rozhodovat z hlediska svého postavení ve straně, a na ty, kteří rozhodovat nemohou, kteří mají tuto možnost pouze formálně, a to jen ve výjimečných případech (při volbách do místních orgánů strany nebo při volbách delegátů do ústředních orgánů). Absolutní rovnoprávnost všech členů je pouze požadavkem stanov, v praxi je neuskutečnitelná. To je podle Michelse i Chodaka sociologická zákonitost každé organizace se statisíci a milióny členů. Proto se v dnešních stranách vůdcové nepříznivě působí masám, nýbrž naopak, snaží se podříditi členstvo zájmům strany. *Individuální, odlišné názory členů, pokud se vůbec mohou v době stereotypního informování a propagandy vyskytnout v artikulované podobě, nemají na stranu vliv.*¹⁸ Praktický význam mají pouze rozpory mezi vůdci ve

straně. V dnešních západoevropských stranách (s výjimkou komunistických) přestala být vnitrostranická demokracie kodexem práv členů a vůdců a stala se především souhrnem organizačních zásad, jež mají jen formální a rituální význam. Ve stranách nelze tedy hledat ideály demokracie, i když na druhé straně nelze podceňovat demokratické prvky, které se v nich vyskytují.

V bohaté sociologické literatuře o oligarchizaci politických stran se dokazuje funkčnost tohoto procesu, který předpokládá existenci demokracie. Obvykle se nekritizuje oligarchizace, nýbrž porušování demokracie uvnitř strany. Oligarchizace není dnes tajemstvím nejen pro vědce a politiky, ale i pro členy strany. Veřejnost tento jev odzuzuje, přesto se však smiřuje se stratifikací ve straně a někdy i s tím, že se vůdci masám odcizují. Nejde-li o ideologické odcizení, považují stále strany za nástroj k realizaci svých politických cílů.

Proces oligarchizace stran úzce souvisí s procesem byrokratizace stranického aparátu. Podle teoretiků je dnešní masová strana organizací, která musí pracovat racionálně, čemuž slouží byrokratický aparát s hierarchickým odstupňováním funkcí pravomoci a autority. Podle Maxe Webera je možné se dívat na politiky dvojím způsobem: *buď se žije pro politiku, nebo se žije z politiky.*¹⁹ Toto dělení nalézáme ve všech studiích o byrokratizaci stran. Také podle Chodaka se byrokratizace nutně vyskytuje v každé masové organizaci. Nelze se na tento jev dívat jako na patologický jev, neboť byrokracie spojuje členstvo v vedením, posiluje integraci a dělbou práce podle specializací. Negativní stránky působení „stranických úředníků“ jsou v tom, že se brání iniciativě, protože v ní vidí chaos, porušení pořádku a vlastní rutiny. Protože však politika je výraz dynamického vztahu k životu, jsou pracovníci stranického aparátu v rozporné situaci. Tento rozpor je zvláště silný ve stranách, které hlásají vnitrostranickou demokracii. Aparát se může stát poslušným nástrojem vůdců, ale může získat i takový vliv, že rozhoduje o tom, kdo se dostane do čela strany. K tomu právě podle Chodaka v dnešních západoevropských stranách nejčastěji dochází.

Oligarchizace a byrokratizace stran je považována za důsledek početního růstu členstva. K růstu dochází v důsledku stálého rozšiřování celospolečenských funkcí stran. Politické rozhodování se přesouvá z členských schůzí do řídících orgánů stran a strany se mění z místa spontánní činnosti členstva v instituce, v nichž většinu úkolů řeší placení funkcionáři. *Už pouhá existence rozvinutého profesionálního aparátu nutí členy k pasivitě.*²⁰ Byrokratizace a oligarchizace lhostejnost členů stran k politice dále prohlubují. Politickou apatii potvrzují četné sociologické výzkumy prováděné v poválečném období. V masových organizacích je podle

¹⁷ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 186.

¹⁸ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 198.

¹⁹ M. Weber, cit. dílo, str. 12.

²⁰ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 215.

poického autora zpravidla více neaktivních členů než v malých organizacích.

Závěr své studie věnuje Chodak stručně úvaze o přeměně sdružení v instituci. Podle MacIvera se rodíme do společnosti, avšak vstupujeme do sdružení.²¹ Sdružení je chápáno jako skupina, která vznikla spontánně, i když k jejímu vzniku vedly objektivně existující potřeby ve společnosti. Instituci Chodak — na rozdíl od jiných sociologů — chápe jako označení zásad a procedur i speciálních úřadů a hierarchií, které mají realizovat cíle organizací. V tomto smyslu jsou instituce souhrnem jak zvyků, tradic, statusů, zákonů, tak i úřadů a jiných organizačních forem. Instituce tedy mají sloužit sdružením. Pokud měly strany málo členů, byl to druh sdružení a instituce se jim podřizovaly. Vznikem masových stran se začaly projevat snahy některých institucí po osamostatnění. Nové úkoly stran ve společnosti stále méně vyplývaly z existence stran jakožto sdružení a souvisely se stranami jakožto institucemi buržoazní demokracie. Postupně se mění cíle i složení stran a sdružení se podřizují institucím.

Přestože proces institucionalizace stran neprobíhá ve všech stranách stejné intenzivně, je podle Chodaka zřejmé, že jde o trvalou tendenci. Změnil se od základu i charakter reprezentace politických stranami. Masové strany si činí nárok reprezentovat celé třídy, ve skutečnosti jsou však opakem třídní homogenity stran z počátku 20. století. V systému stran důsledně reprezentují dělnickou třídu pouze komunistické strany. Třídní charakter buržoazních a sociálně demokratických stran a jejich systémů vyplývá především z funkcí, které strany plní jako součást buržoazní demokracie. Aktivita členů v těchto stranách je zbytečná.

Chodakův pokus o sociologickou analýzu masových politických stran západní Evropy a jejich systémů je užitečný, neboť poskytuje marxistickým sociologům politiky a politologům přehled o teoretických východiscích ke zkoumání jakékoliv politické strany. Polský autor je snad prvním sociologem v socialistických zemích, který se pokusil o nový pohled na společensko-politický fenomén, jakým je moderní masová politická strana. Jako průkopník sociologie politických stran se pochopitelně neubrání určitým zjednodušením a nedostatkům. Šíře problémů si nutně vyžádala v některých pasážích spíše deskripci než požadovanou analýzu. Platí to o zúžení předmětu zkoumání jen na některé politické strany a jejich systémy, které nemohou beze zbytku reprezentovat všechny systémy politických stran západní Evropy. Například o italských stranách se zmiňuje jen v jednom odkazu, který čerpal z časopiseckého článku M. Facklera. Většinu svých závěrů vyvozuje Chodak pouze na základě prací západních autorů. Je otázkou, zda nemohl větší místo věnovat teoretickým pracím západních marxistických politologů a

sociologů. Ponechal například stranou významný odkaz A. Gramscioho.

S větší důsledností mohl polský autor rozlišovat kvalitativní hodnotu politické strany a systému politických stran. Zatímco hlavní funkci systému stran je upevňování politické organizace kapitalistického zřízení, nemusí mít jednotlivé strany jako prvky tohoto systému vždy funkční charakter. Platí to zejména o komunistických stranách, kterým mohl Chodak pro jejich výjimečnost v systému buržoazní demokracie buď věnovat samostatnou část, nebo je z analýzy vypustit. Tím by uchránil čtenáře před rozpaky, má-li teoretické závěry vztahovat i na tyto marxistické strany. Kde tak učinit má a kde nikoli, k tomu dává studie až příliš na vybranou.

Chodak nemohl také beze zbytku vyřešit problém definovatelnosti určitých sociologických principů a kategorií, jako je vymezení politické strany, teorie veřejného mínění, oligarchizace politických stran apod. Ve svém klasifikačním systému politických stran dokazuje spíše omezenost různých kritérií než jejich sociologickou relevantnost. Otevřenou zůstala otázka, proč systému skupin nátlaku je přisuzována větší role než systému politických stran. Snad si větší pozornosti zasloužila v Chodakově analýze přeměna sdružení v instituci a důsledky této přeměny pro vnitřní život politických stran. Zároveň se domnívám, že orientace na společensko-politické funkce mohla být ještě úspěšnější, kdyby byla prováděna v souvislosti s analýzou celkového politického systému každé země a v souvislosti se strukturálními funkčními analýzami jednotlivých stran zvláště. Takový úkol by však byl nad síly jednoho badatele a vyžádal by si komparativní výzkum na širších základech. Szymon Chodak k němu položil solidní základ, který je třeba zcela vážně ocenit.

Lubomír Krbec

Studia sociologiczne č. 3/66

přinášejí jako obvykle několik velmi zajímavých příspěvků.

Příspěvek J. Turowského a P. Krzyczky, *Společenský profil starého města a nového průmyslového města*, je velmi pěknou srovnávací studií, komplexně a podrobně rozebírající společenskou situaci dvou, 7 km od sebe vzdálených měst — jednoho okrajního města se starou historickou tradicí a s tradičně zformovanou společností, a druhého, nově postaveného města, vybudovaného kolem průmyslového závodu v průběhu socialistické industrializace. Obě tato města jsou nyní přibližně stejně početná a lze je tedy dobře srovnávat. Již takto zvolený příklad je třeba ocenit jako velmi zdařilý a srovnání dává možnost identifikovat změny životního stylu a kulturních vzorů, které přináší urbanizace a industrializace v socialistických podmínkách, neboť tyto změny se v tomto případě vyskytují takřka v „čisté podobě“. Proto je studie velmi názorná a její výsled-

²¹ R. M. MacIver, *Society, The Structure and Changes*, New York 1932.

ky lze — mutatis mutandis — aplikovat i tam, kde jsou podmínky značně komplikovanější (např. v případě industrializace přímo ve starších městech, v nových sídlištích v tradičních průmyslových oblastech apod.).

B. Jalowiecki podává ve stati *Ukazatelé urbanizace* pokus teoretického náčrtu problematiky konstrukce ukazatelů stupně urbanizace s použitím matematické metody a netradičních proměnných. Vychází z trojího vymezení pojmu urbanizace, a to jako procesu pronikání idejí a vzorů z měst do okolí, jako růstu chování pokládáného za typicky městské, a konečně jako růstu podílu městského obyvatelstva v relaci k celku obyvatel. Ke konstrukci matematického modelu užívá dvanácti základních proměnných, z nichž vyvozuje další, odvozené proměnné. Na základě zjištěných korelací redukuje počet ukazatelů na čtyři základní a konstruuje stupnici o pěti stupních v každém ukazateli (přitom jeden ukazatel je rozčleněn podrobněji s použitím pomocných dílčích ukazatelů). Aplikací této metody dochází pak k šesti modifikacím typů sídlišť, určených tak, že tři typy jsou základní a tři odvozené. Metody Jalowieckého ukazují jednak stupeň zurbanizovanosti toho kterého sídliště, jednak rozsah nerovnoměrností v jednotlivých ukazatelích urbanizace. Jalowiecki dochází k závěru, že dichotomické pojetí typu osídlení (město—vesnice) je anachronické a neodpovídá faktickému průběhu procesu urbanizace, který vytvořil kontinuum typů sídlišť, v jehož mezích polohách je na jedné straně město a na druhé straně vesnice v tradičním smyslu těchto pojmů.

Stať Anny Siankové *Volba povolání a vztory společenského vzestupu vesnické mládeže* je zajímavá především tím, že zpracovává způsobem u nás zcela neznámým autobiografické údaje vesnických mladých lidí, získané na základě výzvy adresované vesnické mládeži, aby popsala své životní zkušenosti. Tradice sbírání lidového pamětnictví je v Polsku již staršího data a pochází ze sociologické školy Znanieckého, který na základě této metody vydal několik publikací. Rovněž Krzywicki a Chalasiński šli v tomto směru ve šlépějích Znanieckého.

Práce Siankové konfrontuje nové zpracované autobiografické údaje, sebrané v r. 1962, s dílem Chalasiňského z r. 1938 (*Mladé pokolení sedláků*), které se opíralo o 1544 příspěvků sebraných v r. 1936 od vesnických mladých lidí. Chalasiňského dílo obsáhlo čtyři svazky.

Sianková svůj dílčí rozbor autobiografických údajů opírá o 5 475 prací lidového pamětnictví, které na výzvu došly. Sianková si je vědoma ohraničenosti poznávací hodnoty užitého materiálu a uvádí námítky, které jsou proti užitémž zdědily vzrůstány, ale současně uvádí i klady a chápe tuto metodu (vzhledem k její nekvantifikovatelnosti) jako cennou k doplnění poznatků získaných jinými výzkumnými metodami.

Sianková charakterizuje základní rysy autobiografických údajů zkoumaných Chalasiňským, konfrontuje je se svým souborem a zjišťuje na tomto základě změny společenského vědomí, přeměny vesnické společnosti a změny životních ideálů, představ a postojů vesnické mládeže.

Následuje podrobná, mnoha tabulkami a grafy doložená studie A. Owieczka, *Činnost a struktura dělnické samosprávy v mínění osazenstva závodů*. Je to výňatek z autorovy doktorské práce, založené na výzkumu prováděném ve čtyřech podnicích. Uveřejněný fragment obsahuje hlavně srovnání mezi miněním dělníků a technických pracovníků těchto podniků. Vzhledem k specifičnosti forem polské samosprávy podniků nelze bez jejich bližší znalosti Owieczkovu práci posuzovat.

Cenná je studie Andrzeje Tymowského *Věk hlavy rodiny a důchody a výdaje domácnosti*, ve které autor podává výsledky zkoumání rodinných rozpočtů v relaci k věku hlavy rodiny. Demografická struktura rodiny, tj. její početnost, věkové složení a složení podle pohlaví, značně ovlivňuje strukturu rodinného rozpočtu a složení příjmů a výdání. Všechny tyto korelace do jisté míry souvisejí s věkem hlavy rodiny, a tak ve vztahu k této proměnné jako k hlavní a s ohledem na korelace ostatní autor zkoumá změny v rodinných výdajích a příjmech. Dochází k závěru, že zjištěné údaje umožňují adekvátnější hodnocení mzdové a cenové politiky a politiky poskytování sociálních dávek. Zjištěné údaje mohou sloužit též k programování dlouhodobého vývoje spotřeby a zejména mají význam pro sociologické zkoumání instituce rodiny.

Práce H. Malewské *Normy sexuálního soužití a jejich korelace řeší dva okruhy otázek: jednak otázku sexuální výchovy mládeže a jednak vlastní normy sexuálních vztahů*.

Pokud jde o první okruh, zkoumá Malewská názhledy rodičů na potřebu a způsoby sexuální výchovy dětí.

Přechodem k druhému okruhu je zkoumání názhledu rodičů na věk vhodný k započatí sexuálního života.

Vlastní otázky druhého okruhu představuje zkoumání názorů na předmanželský sexuální život, na věk vhodný k uzavírání manželství a na zachovávání manželské věrnosti. Autorka koreluje tyto otázky s mírou religiozity zkoumaných osob, s jejich vzděláním, s jejich městským či vesnickým původem, se zdařilostí jejich manželství atd.

Ólánek Malewské navazuje na její předchozí práce z oblasti sociologie mravnosti, již se autorka zabývá.

Teoreticky vynikající je stať L. Lernella nazvaná *O genetickém a dynamickém činiteli trestné činnosti*.

Úvodem autor vymezuje pojem trestné činnosti a trestného činu (z „pracovního hledis-

ka" své studie), dále pojem geneze trestné činnosti, kterou odlišuje od činitelů kauzálních, jež trestnou činnost umožňují či přímo zapříčiňují. Staví se kriticky k individualistickým koncepcím činitelů trestné činnosti. Jako příklad uvedeme jeho stanovisko k tzv. antropologické teorii trestního práva (Lombroso, Ferri aj.). Autor ji odmítá mimo jiné argumentem, že tato teorie je vzhledem k vlastnímu smyslu termínu „antropologický“ vlastně nejméně antropologická — rozumíme-li antropologií vědu soustřeďující se na člověka, na jedince, nazírající na osobnost člověka jako na východisko i cíl, neboť tato teorie ve jménu zájmů společenských zcela ignoruje lidskou osobnost přestupníka.

V dalším se pak autor podrobně zabývá teoriemi sociálně determinujícími trestnou činnost (Quetelet aj.). Tyto teorie dělí na ekonomické a mimoekonomické. Autor se vyrovnává mj. se zjednodušujícími teoriemi hlásanými v rámci marxismu v nedávné minulosti a dochází k závěru, že je nutné vytvořit takovou koncepci genetických a dynamických činitelů, která by byla koherentní, tj. která by vzala v úvahu jak společenské determinanty, tak faktory imanentně spojené se strukturou lidské osobnosti.

Jádrem stati je hypotéza, že genetickým a dynamickým činitelem trestné činnosti je pozice nerovnosti, v níž se nachází osoba volící trestné chování. Tato nerovnost může být buď objektivní či subjektivní, a trestná činnost směřuje ke kompenzaci tohoto stavu nerovnosti. Psychologicky je pozice nerovnosti konfrontací pozice dané osoby s pozicí jiných osob. Kompenzace může představovat buď zrovnoprávnění s konfrontovanými osobami nebo získání určité výhody vůči těmto osobám, popř. — přeneseně — získání rekompensace v jiné oblasti. Snaha po kompenzaci nerovnosti nemusí vždy vést k trestnému chování. Naopak konkrétní chování je otázkou volby mezi různými jinými řešeními a je determinováno jak společensky, tak individuálně. V této možnosti volby vidí autor důvod trestné odpovědnosti jedince.

Správnost své hypotézy dokazuje autor teoretickým rozбором dynamického činitele a rozбором fungování své hypotézy v různých teoreticky uvažovaných společenských systémech integrace i na pozadí struktury lidské osobnosti.

Autor uzavírá svoje úvahy konstatováním, že socialistická společnost může nabídnout jedinci taková řešení jím pocítované pozice nerovnosti v tom či onom směru, která nejsou řešeními trestnými. Jedinec může svou situaci „vyrovnat“ cestou společenského vzestupu, cestou rozvoje odborného, kulturního, využitím možnosti vzdělávání, společenskou aktivitou, vyniknutím v práci atd. Otevřením širokého přístupu k těmto možnostem lze překonávat kriminogenní konfliktovost různých rovin integrace.

Autorova hypotéza je pro sociologii práva v oblasti penitárních úvah plodná, neboť bere v maximální míře v úvahu heteronomní strukturu osobnosti.

Článek S. Chodaka *Ze sociologie afrických náboženství: víra Akanů* je spíše popisem zkoumané náboženské víry s určitým aspektem týkajícím se vzniku této víry než podrobným sociologickým rozбором. Představuje tedy spíše shrnutí prvního nutného stadia poznávání obsahu náboženského vědomí než zkoumání působení tohoto vědomí a jeho vlivu na sociální skutečnost, resp. na sociální vývoj.

Ve stati *Historické zevšeobecnění a otázky idiografismu a historismu*, se L. Nowak zabývá sémantickým a formálně logickým rozбором zvolené tematiky.

A. Podgorecki v problematice stati *Pět funkcí sociologie* vychází z toho, že je sice obtížné sociologii definovat, ale že sociologie v průběhu své historie plnila určité funkce, které lze sledovat a určit. Autor postupně vyjmenovává a rozebírá tyto funkce.

Na prvním místě uvádí funkci diagnostickou (mohli bychom říci též popisnou), kterou ztotožňuje s přesným fotografickým popisem zkoumané skutečnosti, tedy se sociografickým přístupem k sociálním faktům (bez hledání jejich hlubších příčinných souvislostí, hlubšího hodnocení apod.). Jako druhou funkci uvádí funkci apologetickou, tj. funkci obhajoby určitých apriorních tezí. Autor je si vědom, že tato funkce by sociologie plnit neměla, ale konstatuje, že ji ve své historii plnila a plní. Třetí funkce je podle autora funkce odhalovací (demaskátorská, jak ji Podgorecki nazývá). Autor ji rozumí v podstatě odhalování skrytých souvislostí. Myslím, že to není zvláštní funkce sociologie, neboť takto chápáná funkce je obsažena již implicitně v pojmu vědy vůbec — je totožná s poznávací funkcí každé vědy. Jako čtvrtou uvádí autor funkci teoretickou (zevšeobecnující). Domnívám se, že i tato funkce vyplývá automaticky z charakteru sociologie jako vědy — jde tu vlastně o systematizaci poznatků a jejich teoretické zevšeobecnování. Na posledním místě uvádí autor funkci sociotechnickou, tj. funkci aplikace sociologických poznatků na sociální praxi.

Přístup autora k celé této problematice je diskutabilní, ale článek obsahuje zajímavé postřehy.

Sociologie náboženství a „filosofický aspekt“ je název dalšího — polemického — příspěvku D. Tanalského.

Autor nejdříve uvádí tři ze základních zásad (formulovaných E. Ciupakem v knize *Náboženský kult a jeho společenský podklad*) přístupu sociologie k náboženské problematice. Podle těchto zásad se sociologie náboženství 1. nemá zabývat filosofickými a teologickými aspekty náboženství, tedy pravdivostí či mylností náboženských názorů, ale pouze společenským mechanismem vzniku a působení těchto názorů, 2. nemá zkoumat vnitřní prožitky lidí — to je doménou psychologie a event. filosofie —, ale má poznávat vnější projevy náboženství, které se dají

pozorovat a kontrolovat zvnějšku, 3. nemá však též zůstat jen u registrace faktů, ale má vést k jejich výkladu.

Autor nesouhlasí s takto formulovanými zásadami a uvádí pro to řadu argumentů. Jeho kritika ústí do tvrzení, že nelze popisovat vnější projevy bez pochopení jejich významu, jejich vnitřního obsahu, a že v sociologickém zkoumání mezi determinanty náboženských praktik nemohou chybět determinanty intelektuální a emocionální.

Dalším polemickým příspěvkem je práce C. Czapowa *Spor o vhodnost termínu „podkultura“ při upřesňování problematiky sociologických výzkumů*. V tomto příspěvku autor polemizuje s pojetím J. Wiatra, vyjádřeným ve Wiatrově knize *Společnost, úvod do systematické sociologie*. Wiatr se totiž o užívání pojmu podkultura vyslovuje skepticky, kdežto autor vhodnost tohoto termínu hájí a uvádí pro to řadu argumentů.

Časopis dále obsahuje řadu recenzí a podrobnou zprávu o činnosti Polskiego Towarzystwa Socjologicznego (Polské sociologické společnosti) za funkční období od února 1965 do března 1966, dále zprávy o celopolské konferenci o sociologii povolání, konané ve dnech 31. března až 2. dubna 1966, a o konferenci o užívání matematických metod v sociologii, konané od 28. března do 31. března 1966. Poslední zprávu v tomto čísle je zpráva o činnosti Střediska pro výzkum tisku v Krakově.

Dušan Slávik

O NSR sociologicky

Trvalý politický zájem, který vyvolává Německá spolková republika, byl po léta kultivován tu lepšími, tu horšími mezinárodně politickými rozborů, které čas od času a při aktuálních příležitostech přinášela naše publika a některé teoreticko-politické časopisy. Hlubší znalosti faktického stavu v NSR poskytovalo několik ekonomických prací věnovaných západoněmeckému kapitalismu. Není proto divu, že o našem západním sousedu máme zhusta velmi nekritické povědomí, ať už jde o oceňování jeho pozitivních nebo zejména negativních rysů.

Proto každá publikace, která čtenáři poskytuje systematické a kriticky analyzované informace, je nejen vědecky, ale i politicky přínosem. Poláci jsou v tomto směru nepopíratelně dál. Díla, která vycházejí z jejich Institutu Zachodniego v Poznani i z jiných badatelských středisek mají pro každého, kdo chce věcně západoněmeckou problematiku studovat, základní význam. Nejnovější práci z této řady je kniha Władysława Markiewicze *Spoleczeństwo i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej* (Poznaň 1966). Autor jí chce vyplnit mezeru v polské sociologické literatuře, kterou pocituje ve znalostech meziválečné a zejména poválečné západoněmecké sociologie. Obraz, který tato literatura kritickému čtenáři nabízí, přispívá

ke střízlivému, sociologicky fundovanému pohledu na současnou západoněmeckou skutečnost.

V první části knihy se autor pokouší o svěbytné zachycení historie německé sociologie, a sice prismatickým dnešních západoněmeckých sociologů samotných. Tak chce Markiewicz informovat čtenáře nejen o této historii samotné, o jejích předních zjevech a tradicích, ale i vyznačit ideologické klima, ve kterém je německá sociologická tradice v dnešním západním Německu přijímána či odmítána. Tento výtečný metodologický nápad je ostatně součástí koncepce celého Markiewiczova díla: prokazuje jí závislost západoněmecké sociologie na politice buržoazní moci. V kapitole *Vztah sociologů NSR k tradicím německé společenské vědy* zkoumá autor postoj předních představitelů této disciplíny, René Königa, Karla Mannheimu, Ralfa Dahrendorfa, Helmutha Schelskyho a některých dalších k jednotlivým údobím vývoje německé sociologie a jejím čelným zjevům. Rozbor stanovisek současných západoněmeckých sociologů vede autora k závěru, že zaujímají kriticky odmítavé stanovisko zejména k té linii, která se odvíjí od Hegela a Marxe a která staví na určité dějinně filosofické koncepci. Proto je kritizován Tönnies, jehož rozlišení Gesellschaft — Gemeinschaft je považováno za zastaralou spekulativní ideu. Proto je naopak vyzvedáván Max Weber jako otec německé sociologie, u něhož se shledávají elementy dnes tak rozšířené teorie industriální společnosti jako třetí cesty, překonávající nesnáze kapitalismu i hrozbu socialismu. Marx je pro současnou západoněmeckou sociologii překonaný fenomén, Max Weber je jejím autentickým klasikem.

Kapitola *Úpadek sociologie v období nacismu* jednak navazuje na předchozí výklad historie, jednak sleduje dnešní čelné představitele západoněmecké sociologie o dvě-tři desítky let nazpět. Morální kapitulace německé vědy před nacismem se týká i německé sociologie. Třetí Říši sice opustila řada renomovaných sociologů, jako R. König, Fr. Oppenheimer, K. Mannheim, M. Horkheimer, Th. Adorno, Fr. Pollock, H. Plessner, E. Francis, A. Rüstow, S. Landshut aj., většina však zůstala. Četní z nich (E. Kriek, H. Freyer, A. Gehlen, K. V. Müller, H. Schelsky) s nacismem přímo v té či oné formě kolaborovali. Autor se ovšem zdržuje inkriminací a dovede činit rozdíly.

Třetí kapitola — *Poválečná obnova a vývoj západoněmecké sociologie* — informuje velmi podrobně o organizační výstavbě sociologického bádání, zejména o jeho dvou centrech. Jedním z nich je časopis Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, v němž převzal vedení po nestoru německých sociologů Leopoldu von Wiese R. König, který kolem sebe shromáždil vědce vrátivší se z emigrace, ti představují v západoněmecké sociologii západní, zejména americký sociologický trend. Druhým centrem je dortmundská Sozialforschungsstelle vedená H. Schelskym. Sdružuje sociology, kteří zůstali za nacismu v zemi. Spory mezi obě-

ma skupinami se vedou jak o teoretické koncepty, tak o metodologické problémy německé sociologie. V naprosté většině se ovšem západoněmečtí sociologové shodují v odmítání společenských zákonitostí a vědeckého předvídání. Sociologie je pro ně vědou o pravděpodobném. Autor seznamuje čtenáře s celým rozsahem speciálních sociologií, které se v NSR rozvíjejí, i s jejich relativně bohatou literární produkcí. Přes různost sociologických orientací, koncepcí a žánrů je však západoněmecká sociologie podle autorova názoru ideologicky homogenní: považuje marxismus za sociologicky překonané stanovisko, přijímá v podstatě oficiální bonnský antikomunismus, společenské zřízení Spolkové republiky má za dané, za empirickou fakticitu, trpí sice mnohými nedostatky, ale v zásadě zdravou, schopnou zlepšování a vývoje. Konformnost tohoto druhu ovšem nevylučuje, že západoněmecká sociologie je ve svém celku orientována obecně humanisticky a demokraticky.

Ve druhé části knihy využívá Markiewicz své rozsáhlé znalosti západoněmecké sociologické produkce i svých osobních poznatků a zkušeností z pobytu v NSR k tomu, aby načrtl sociologicky diferencovaný obraz poválečného západního Německa, jeho vnitřních problémů i těch, které vyvolává v mezinárodním aréně. Kapitola *Psychologické následky pádu Třetí Říše* se pokouší o reprodukci změn, k nimž došlo po válce v duchovním a ideologickém profilu západních Němců, jak se vyvíjel a měnil od „zhroucení“ a „roku nula“ až po situaci „hospodářského zázraku“ a prosperity. Autor si dává nemálo záležet na analýze těchto rozšířených a už fetišizovaných pojmů západoněmecké sociologie. Nespokojuje se s míněním běžným jak v západním Německu, tak na Západě, že v západoněmecké mentalitě došlo k výrazným posunům ve škále politických hodnot. Uskutečňuje podrobnou ideologickou topologii západoněmecké mysli; zjišťuje, že všechny komponenty „německé ideologie“ si uchovaly svou konzistenci a působí, i když ve změnách proporcí a pod jinými ideologickými kryptogramy, nadále. Západoněmecká sociologie má na tom, jak Markiewicz prokazuje, nemalý podíl. V čem se tedy změnila západoněmecká společnost? Stala se „industriální“ a zmizely v ní třídy? Co je pravdy na tom, že vzniká a rozšiřuje se „nová střední třída“? Kdo vůbec vládne v NSR? Existuje ještě proletariát? Jakou funkci plní intelektuálové, o kterých se nezdá tvrdit, že jsou v opozici? To a mnoho jiného obsahuje závěrečná kapitola Markiewiczovy práce, nazvaná *Společenské struktura v NSR*. Autor prokazuje, že přes všechny snahy západoněmecké sociologie vylíčit Spolkovou republiku jako beztržní industriální společnost, v níž třídní antagonismy byly vystrýhány sociálním partnerstvím, zůstávají kapitalistické monopoly a jejich političtí exponenti rozhodující silou: mají v rukou hospodářskou a politickou moc. Autor je ovšem dalek zjednodušujícího pojetí této skutečnosti. Jeho závěr je spíše výsledkem bohaté a důkladně analyzované faktologické dokumentace.

Svou sociologickou skicu uzavírá Markiewicz soudem, že Německá spolková republika dnes nepředstavuje tak velkou hrozbu, jakou bylo císařské nebo hitlerovské Německo — zejména proto ne, že je vázána do zcela změněného mezinárodního kontextu.

Pro pozorného čtenáře bude tento závěr (ostatně velmi deklarativní) určitým zklamáním: vycítí v něm autorovu jistou koncepční bezradnost. Uvědomí si pravděpodobně i to, že obraz, který z bohatého materiálu získává, je poněkud statický. Pochopí, proč se autor nezbavil místy (zejména ve druhé části) emocionálně zabarvených soudů. Bude velmi postrádat sociologicky reflektovanou dynamiku společenského pohybu; vztahy, závislosti a funkce jednotlivých institucionálních uskupení; život této sociální struktury. Usoudí-li, že bez propracované filosofické koncepce se sociologický obraz skutečnosti, třeba bohatě empiricky doložený, nevyhne nebezpečí impresí, nebude patrně dalek pravdy. Přesto bude vděčen za bohaté informace polskému autoru a naší ediční politice za včasný a iniciativní překlad této práce.

Vítězslav Gardavský

A. Paul Hare: *Handbook of Small Group Research* (Příručka k výzkumu malých skupin)

The Free Press of Glencoe, 1962, str. 512.

Význam mezilidských vztahů v malých společenských skupinách je patrný v nejrůznějších oblastech životní praxe. Vzájemné vztahy ovlivňují procesy uzdravování v psychiatrických léčebnách, na efektivnost vyučovacího procesu působí ve značné míře postoj učitele, který je ve své třídě buď zaměřen na výuku nebo na výchovu, a význam malých skupin v průmyslové praxi byl již tolikrát diskutován a je natolik zřejmý, že není třeba jej znovu dokazovat. I psychologové, kteří používají pokusných zvířat ke studiu nejrůznějších reakcí, se stále častěji zajímají o to, jak individua ve skupině navzájem ovlivňují své chování. Sociologové, kteří dříve studovali převážně velké společnosti a instituce, obraceli ve stále větší míře pozornost k chování malých skupin, ať už v laboratorních či ve skutečném životě. Výsledky laboratorních pokusů slouží pak praktické potřebě armády, nemocnic, průmyslových závodů i úřadů. Zatímco v letech 1890—1899 bylo ve světové literatuře zaznamenáno pět prací, které byly věnovány problematice malých skupin, vychází jich v současné době přibližně dvě stě každým rokem. Kromě drobnějších časopiseckých prací se ovšem objevují i souborné práce zabývající se malými skupinami, mezi nimiž jedno z předních míst zaujímá recenzovaná příručka.

Knihla je rozdělena na tři části. První část je věnována základním tendencím skupinového procesu a skupinové struktury. V prvé kapitole této části se pojednává o základních východiscích teoretických předpokladech. Za základní prvky lidské interakce v malé skupině je pokládána jednak osobnost, která ovlivňuje interakce „zevnitř“, jednak role jednotlivce

ve všech společenských skupinách, které pod vlivem celého okolí ovlivňují interakční procesy „zvenčí“. Na interakční chování je pak možno pohlížet jako na kompromis mezi potřebami jednotlivce a požadavky situace.

Za malou skupinu pokládá autor každou skupinu, jejíž členové mají příležitost k přímým osobním interakcím. Při vzniku každé malé skupiny se objevují — kromě vzájemných interakcí — postupně čtyři typické rysy skupinového života:

1. Členové skupiny sdílí nejprve jeden či více společných motivů či cílů, které určují skupině směr jednání.
2. Skupina vyvíjí určitou soustavu norem, které pak tvoří hranice, v nichž se ustavují mezosobní vztahy.
3. S pokračujícími vzájemnými styky mezi členy se vytváří celý soubor rolí a skupina se začíná odlišovat od ostatních skupin.
4. V takto ustavené skupině se nyní vyvíjí celá síť mezosobních voleb na podkladě vzájemné oblíbenosti či neoblíbenosti jednotlivých členů.

Každá skupina stojí před řešením čtyř typů problémů: z nich dva jsou na úrovni skupiny a dva na úrovni jednotlivce. Na každé z obou rovin jde vždy o řešení objektivně stanovených úkolů a o problém sociálně emoční integrace. Jednotlivce musí zpravidla dříve uspokojit své vlastní potřeby a dosáhnout svých vlastních cílů, než je ochoten věnovat se organizačnímu uspořádání skupiny a usku-tečňování skupinových cílů. Stejně tak skupina jako celek musí nejdříve vyřešit problémy své struktury, než zaměří své úsilí na řešení skupinového úkolu. Třebaže se tyto základní úkoly objevují ve všech skupinách, záleží na charakteru skupiny, na který typ bude položen důraz: průmyslové skupiny řeší především objektivně uložené úkoly (tj. jejich předním cílem je průmyslová výroba), zatímco např. v terapeutických skupinách je předním cílem sociálně emoční přizpůsobení jednotlivců během skupinového procesu.

Další kapitoly první části knihy se zabývají základními elementy každé malé skupiny, a to skupinovými normami a společenskou kontrolou, interakcemi a procesem rozhodování, rolemi ve skupině a vzájemnými mezosobními volbami členů. Každá z kapitol seznamuje nejprve čtenáře se základními teoretickými pojmy a potom shrnuje a hodnotí výsledky nejdůležitějších výzkumných prací, které se vztahují k předmětu kapitoly. Ke každé kapitole je zároveň připojen chronologicky řazený přehled nejzákladnějších experimentálních prací, uspořádaný podle obsahové náplně.

Ve druhé části knihy sleduje autor šest faktorů, které lze při výzkumu kontrolovat a které typicky ovlivňují skupinovou interakci. Prvé tři z těchto faktorů se vztahují k vlastnímu složení skupiny — je to osobnost členů, jejich sociální charakteristiky a jejich počet. Skupinový úkol, komunikační síť a vedení skupin určují podstatným způsobem organizační uspořádání skupin.

Osobnost členů skupiny je bezpochyby jedním z nejdůležitějších faktorů, které ovlivňují složení skupiny. Výzkumy vlivu různých typů osobnosti na skupinovou činnost leží již na hranici mezi individuální a sociální psychologií. Nejčastěji bývá (podle Mannova přehledu z r. 1959) studována inteligence, přizpůsobivost, extroverze-introverze, dominance-submise, maskulinita-femininita, radikalismus-konservatismus a interpersonální senzitivita. Studie vztahu osobnosti a interpersonálního chování se týkají jednak jeho formy — ve vztahu k osobnosti se sleduje buď typ komunikační sítě, nebo množství a druh interakcí —, a jednak obsahu interakčního procesu. V závislosti na daném typu osobnosti se pak sleduje buď sociálně emoční chování nebo chování, které směřuje k plnění úkolu. — V poslední době bývá věnováno mnoho pozornosti vlivu autoritativní osobnosti na skupinové chování.

Mnohem snadněji než typ osobnosti je možno identifikovat sociální charakteristiky členů skupin, jako je věk, pohlaví, příslušnost k sociální třídě nebo etnické skupině, vzájemné přátelské vztahy apod. Přesto se vliv těchto charakteristik na chování skupiny studuje jen zřídka — se sociálními charakteristikami se setkáváme většinou jen ve studiích o dětských skupinách. Vliv věku je velmi dobře patrný zejména na interakčním chování dětí. Zcela malé dítě si hraje nejprve samo, potom paralelně s ostatními dětmi a teprve později vytváří hrací skupiny. V těch také nazvazuje první sociální kontakty mimo vlastní rodinu. Tyto kontakty jsou zpočátku velmi četné a teprve během dospívání jsou nahrazovány jen několika, zato mnohem intimnějšími kontakty. Během dospívání osvojují si hoši i děvčata typické sexuální role, dané tou kterou kulturou. V naší kultuře zpravidla vyžadují tyto role od žen více aktivity v sociálně emoční sféře, zatímco od mužů spíše ve sféře úkolové.

Také počet členů skupiny ovlivňuje základním způsobem formu i obsah skupinových interakcí. Experimentálně bylo zjištěno, že ve všech vzrůstajících skupinách klesá uspokojení členů. S každým členem, který se ke skupině připojuje, rychle roste počet možných vzájemných vztahů a počet podskupin. Snižuje se čas, který má každý člen ke komunikaci, a u jednotlivce vzrůstá množství pocitů frustrace.

O pozorované skupině můžeme získat dobrou představu, jestliže porovnáme skupinové úkoly s komunikační sítí skupiny a jejím vedením. Komunikační síť klade při tom důraz na formu skupinové interakce, vedení skupiny podtrhuje význam rolí a systém společenské kontroly, zatímco skupinový úkol zdůrazňuje cíle skupinové interakce.

Konečně třetí část knihy hodnotí skupinové chování ve vztahu k produktivitě skupiny. Porovnávání výkonnosti jednotlivců, kteří pracují o samotě, s jednotlivci, kteří pracují ve skupině nebo ve spolupráci s ostatními, patří již od prvních pokusů Triplettových koncem minulého století (1898) k předním zájmům sociální psychologie. Od té doby ná-

sledovala celá řada nesčetných experimentů. Jejich výsledky zajímaly původně především vychovatele, kteří potřebovali zjistit, zda je pro studenty vhodnější práce o samotě či ve skupině. Jako obecný závěr experimentů možno uvést, že výkonnost je vždy a všude především ve vztahu k některým sociálním faktorům, jak to bylo zřejmé i z často uváděných pokusů Eltona Maya v průmyslovém prostředí Hawthornských závodů.

Velmi mnoho zajímavého materiálu je shrnuto v další kapitole, která porovnává produktivitu jednotlivých skupin a všimá si těch faktorů, které zajišťují jednotlivým skupinám jejich úspěšnost. Autor vychází sice z výsledků laboratorních pokusů, ale zároveň zdůrazňuje důležitou otázku kritéria produktivity: skupina, která je produktivní v laboratoři, nemusí ještě být produktivní ve skutečném životě. V laboratorních podmínkách se produktivita může týkat jen sociálně emočního uspokojení členů, ve skutečném životě jde zpravidla vždy i o objektivně sta-

novené úkoly skupiny. V kapitole jsou shrnuty výsledky studií, které se zabývaly uspokojením členů produktivních skupin, jejich osobností, složením skupin, pokud jde o jejich kompaktnost či nekompaktnost, a vztahem kohezivity skupiny, počtu členů, komunikační sítě a vedení k produktivitě dané skupiny.

K příručce je připojen stručný popis nejdůležitějších výzkumných metod a technik (opět doplněný nejdůležitějšími výzkumnými pracemi, které těchto metod používaly). Krátká kapitolka je věnována faktorové analýze.

Velmi důležitou součástí práce je obsáhlá bibliografie, která uvádí výzkumné práce o malých skupinách od 1898 až do února 1959. Zahrnuje celkem 1 385 titulů. Ke knize je připojen věcný a autorský rejstřík. Jako ve většině amerických publikací však i v Hareově příručce potsradáme skoro úplně zřetel k jiné než anglosaské literatuře.

Dana Langmeierová

Zprávy a informace

Věda a společnost v Evropě

Pod tímto názvem se konal ve Vídni v týdně 12.–17. června jubilejní 10. *Europagespräch der Stadt Wien*; tato každoroční setkání intelektuálů Západu i Východu, organizovaná k speciálním tématům, se už tradičně vyznačují atmosférou příznivou pro výměnu názorů a podnětný dialog. Letošních zasedání se aktivně zúčastnilo na třicet představitelů různých zemí (Kanady, USA, Velké Británie, Francie, NSR, Itálie, Švédsko, Polsko, Československo a pochopitelně Rakousko); z významnějších hostů je třeba uvést aspoň L. v. Bertalanffyho (Kanada), R. Hutchinse (USA), M. Goldsmitha (Velká Británie), E. Finka (NSR), H. Rohrachera (Rakousko). Jednání řídil velmi obratně, pohotově a korektně prof. dr. Erich Heintel, profesor filosofie a ředitel Filozofického ústavu na vídeňské universitě.

Velmi široké téma bylo rozděleno do několika komplexů. Po slavnostním zahájení, které provedl rakouský spolkový prezident Franz Jonas, uvedlo první pracovní zasedání celkovou problematiku vědy a společnosti ve 20. století obsáhlým referátem Roberta M. Hutchinse. Prof. Hutchins je pozoruhodná osobnost, nositel mnoha amerických i zahraničních čestných doktorátů, který stál přes dvacet let v čele chicagské university, pedagog s velmi širokým společenským zaměřením. Věda, která kdysi začala jako hledání pravdy a porozumění, se dnes stala součástí hledání moci, přeměnila se v techniku, řekl Robert M. Hutchins. Tím se také změnila role profesora: místo aby byl učitelem a badatelem, stal se manaže-

rem, shromažďovatelem peněz, který organizuje a prodává práci jiných a tráví čas schůzemi, cestováním a činností v nátlakových skupinách. Požadavky matematické exaktnosti a nehodnotícího přístupu se z oblasti přírodních věd mechanicky přenesly na zkoumání společnosti, falešné pojetí vědy a vědeckosti nás dovedlo k ignorování nebo nepochopení velkým, věcným problémům lidstva. Nápravu spatřuje referent především v obnově liberální výchovy opořené od pseudodemokratismu, v obnově universit, které by proti současnému americkému stavu byly samosprávnými intelektuálními obcemi nesenými jednotlívým strukturálním principem a schopnými vykazat patřičné místo i vědě a technice, a v obnově povolání, které by nebylo pouhým zaměstnáním. Je třeba skončit s morální neutralitou vědy a techniky, což může uskutečnit pouze filosofie jako systematické promýšlení zážitků společných celému lidstvu. Konečně musí náprava zahrnout přeměnu politiky, která je dnes místo teorií a úsilím o všeobecné blaho jen vykonáváním moci; protože věda a technika v rámci národních států jsou pro přežití lidstva především hrozbou, jde o všeobecné blaho v měřítku celého lidského rodu. Stručně řečeno, věda se musí opět stát odpovědným vědění a její užití musí být regulováno ve veřejném zájmu.

Druhý komplex se zabýval vlivy moderní fyziky, chemie a biologie na obraz světa a na techniku. K otázkám fyziky a chemie referoval dr. L. Pekárek, ředitel Fyzikálního ústavu ČSAV. Zabýval se zejména kvalitativními změnami, k nimž došlo v posledních dvaceti letech ve vlivu vědeckých objevů na techniku, a všiml si také příslušných

změn v metodě produkce a v některých nepřímých a vedlejších důsledcích. Diskuse k tomuto referátu byla vyznačena krajně protichůdnými stanovisky koreferentů: prof. Wessely (Rakousko) se vyslovil velmi skepticky k rozvoji vědy a techniky a k celému tzv. pokroku, který si neklade otázky odkud a kam, zdůraznil, že to, čím se člověk odlišil od zvířete, učinilo jej nebezpečným sobě samému, a současnou situaci charakterizoval jako stav, kdy „nový bůh světa má sám ze sebe strach“. Prof. Tuppy (Rakousko) se naopak rozhodně postavil za kritizované stanovisko, zdůrazňoval humanistické důsledky rozvoje vědy a techniky a definoval člověka jako bytost, která ze své podstaty stále porušuje dynamickou rovnováhu; podle jeho názoru ve vědecké civilizaci dneška exaktní vědy rozvíjejí niternost člověka. Otázky biologie uvedl referát L. von Bertalanffyho. Podrobně se zabýval největšími objevy posledních patnácti let a jejich důsledky a dokazoval na nich, že pokrok je vždy dvojznačný. Poslední rozvoj v biologii podle jeho soudu představuje podstatný přínos k novému obrazu světa humanistického ražení (například v obecné teorii systémů, ve výzumech lidského chování na rozdíl od zvířete, atd.). Proti šířícímu se nihilismu ožívají tak tímto způsobem staré hodnoty, a to nikoli v protikladu k přírodovědeckému myšlení, nýbrž spíše jako výraz a výsledek nové orientace, která v biologii a příbuzných oborech probíhá. V diskusi k tomuto referátu se znovu reprodukovaly protichůdné pozice, prof. Kochański (Polsko) pak uvedl řadu poznámek a podnětů ke vztahu redukovatelnosti a neredukovatelnosti na jednotlivých stupních života.

K problematice vědy jako vedoucí společenské síly přednesl obsáhlý referát H. Lübbecke (původem filosof, nyní ministr státu Porýnsko-Westfálsko-NSR). Konstatoval, že v současné době dochází k dvoustrannému procesu politizace vědy a zvědeckování politiky, že se zvyšuje závislost vědy na politice i politiky na vědě. Zdůraznil přitom především stránku politizace vědy: zevnitř organismu moderní vědy a v jejím vlastním zájmu vzniká postava politika ve vědě, už jen to, že věda se stala politickým faktorem, nutí představitele vědy a vědeckých institucí, aby se chovali podle pravidel politické praxe, aby si mezi jiným osvojili umění získávat souhlas a podporu důležitých orgánů a dovedli přitom stejně jako politikové pracovat technikami public relations. Pojetí odpovědnosti vědce jako odpovědnosti za věcnou správnost jeho argumentů a závěrů je vzhledem k tomuto vývoji příliš úzké, protože k ní patří i odpovědnost za to, aby se tyto argumenty a závěry staly v politické veřejnosti účinné — zde má významnou úlohu vědeckopolitická propaganda. Proti tomu na druhé straně proces zvědeckování politiky je charakterizován zejména tím, že se věda stává důležitým nástrojem vedení; vědecká expertiza je tím účinnější, čím precizněji se omezuje na otázky, jejichž speciální a detailistický charakter umožňuje vědeckou odpověď.

V protikladu k představám technokratů a marxistů se nemůže politika stát správou věcí, hlavní otázkou politiky vždy byla otázka identity — kdo jsme; za sférou vědecky řešitelných otázek leží sféra, která odvědy byla a je sférou tzv. zdravého rozumu, a za ní začíná sféra „v podstatě slepého rozhodování, jehož slepotu se snažíme si zakrývat mýty a ideologiemi“: patří k století vědy, že se právě ona nezdávka stává prostředkem sekundárních racionalizací rozhodnutí, která svou povahou nemohou být racionalizována, a že se vědci k této úloze propouštějí. Prof. Fink (NSR) ve svém koreferátu vznesl několik pochybností a výhrad k tezí H. Lübbecke, I. Dubská se ve svém koreferátu pokusila odlišit několik rozdílných aspektů projednávané problematiky: procesů, jimiž se věda stává rozhodným civilizačním parametrem, stránek společenské podmínosti a vázanosti moderní „velké vědy“, vzhledem k nimž nemůže být charakterizována jako vedoucí společenská síla, a konečně k průmyslové výrobě, technice a společensko-lidského produktu, který svou povahou zůstává ambivalentní a jako celá realita moderního světa staví stále naléhavěji alternativu humanizace. Ve velmi živé diskusi k těmto otázkám vystoupil velmi pohotově J. Zelený, který diferencoval marxismus od technokratismu a zásadově poukázal na vulgarizaci a komolení citátů z Lenina v projevu referenta.

Další úsek zasedání se zabýval procesem uvědomování vlivu vědy na moderní společnost a formování obrazu vědy masovými komunikačními prostředky. Doc. S. Dédier (Švédsko) soustředil svůj referát k argumentaci, že schopnost země kontrolovat a rozvíjet vzájemné vztahy vědy a společnosti závisí na stupni, v němž se tu rozvinula věda o vědě a studium politiky v oblasti vědy. Podle jeho názoru jsou Spojené státy daleko před Evropou — nemluvě už o ostatním světě — právě ve vědeckém zpracování informací o soustavě vědy a jejích vztazích k průmyslové výrobě, technice a společenskému životu. Koreferent M. Goldsmith (Velká Británie) seznámil přítomné s hlavními dosavadními výsledky vědy o vědě jako samostatné disciplíny. V panelové diskusi o formování obrazu vědy masovými komunikačními prostředky, co do počtu vystupujících silně obsazeném, zaujal příspěvek Piera de Latil (Francie) o otázkách rozšiřování a popularizace vědeckých poznatků a o charakteristice optimálního „vulgarizátora“ (v původním smyslu slova). K tomuto dni bylo přiřazeno speciální zasedání o situaci vědeckého výzkumu v Rakousku; hostům se tu dostalo mnoha věcných informací o obtížích země, která do roku 1965 splácela značně vysoké reparace, vyslechli z mnoha stran řadu stesků na rozpor mezi potřebami a materiálními možnostmi, a pokud jde o nás, shledali nemálo podobností v otázkách, které vývoj moderní vědy staví před malou zemí v oblasti strategie a plánování vědy.

Problémy cest a způsobů podpory vědy a nároků, které společnost klade na vědu, se

zabývala další dvě zasedání. Úvodní referát k prvnímu z nich měl prof. E. Fink (NSR). Možnosti, úkoly a hranice podpory vědy mají být posuzovány spíše z hledisek vědeckoteoretické reflexe než z optiky administrativních a společenských autorit. Věda určuje rozhodujícím způsobem poměr ke skutečnosti, orientaci ve světě, sebeporozumění a pojem bytí moderního lidstva; tím se nalázá v napětí s tradičními silami výchovy. Problémy hranic vědecké pravdy a typu scientistní racionality provázejí bouřlivé zvědčování lidského světa. Vědy urychlují přeměnu „uzavřených společností“ v otevřené, dynamické sociální formy. Věda se v naší éře stává výrobní silou, což je víc než další zlepšení nástrojů a strojů; stále více se stává soudobým projevem lidského bohatství. Vytvoří práce, které kdysi byly vlastnitelným bohatstvím, dostávají stále více přechodný, spotřební charakter, „likvidují se“ ve prospěch výrobních sil, které se v procesu vědeckého pokroku mění a udržují. Hlavní překážkou rozvoje věd není nevdělanost, nýbrž pouhé konzumní chování v technizovaném a vědou poznamenaném lidském světě. Nejrozhodnější podpora vědy by bylo přetvoření celého školského systému: ne už statická soustava, nýbrž flexibilní, vědecko-didakticky orientovaný systém vzdělání. J. Wilkinson (USA) se ve svém koreferátu věnoval podrobnější argumentaci, že přechod od vědy jako vědění k vědě jako moci se v soudobé průmyslové společnosti téměř dokončil; výsledkem je společnost, která má výrazně technické předsudky a kde tzv. morální neutralita vědy je užitečným atributem kapitalistických vztahů. Lidská přirozenost i příroda se stále více stávají materiálním substrátem techniky, téměř veškeré duchovní aktivity byly zapojeny do nástrojného úsilí. Člověk se stal pasivním objektem namísto aktivním subjektem. Evropské kulturní hodnoty se rychle rozpadají ve prospěch amerikanizace. Spojené státy přitom po druhé světové válce vnuly evropským spojencům pozici závislosti, jakoby s nedostatečným kapitálem mohl v dohledné budoucnosti jejich vědecký výzkum nabídnout jen velmi málo. Teze o technické společnosti, že by všechny země měly projít americkou cestou, je ze strany Američanů nejvyšší egoistická a nedostatečně zdůvodněná: lehko by mohlo dojít k jinému směru vývoje, kdyby evropské státy rozvinuly sociální a průmyslové formy, které odpovídají jejich podmínkám. „Američany byste neměli napodobovat, nebo alespoň měli byste při tom být kritičtí, obezřelí a vybírat si“, končil J. Wilkinson. V závěru diskuse podtrhl E. Fink znovu charakter vědecké činnosti jako svobodné volby člověka a nastínil problematiku podpory vědy v pluralistické společnosti, kde i otázky plánování, selekce určitých směrů a problémů, určitých typů racionality se stávají samy vědeckým problémem. Zde navázal úvodní referát dalšího zasedání, přednesený J.

Zeleným. J. Zelený zdůraznil nutnost konkrétní historického přístupu: při úvahách o vztazích vědy a společnosti je vždy nutno konkretizovat, o jakou společnost a o jakou vědeckou činnost se jedná. Podtrhl fakt vědeckého podkladu politiky socialistického státu, dokumentoval jeho péči o soustavný rozvoj vědeckého výzkumu a analyzoval některé zkušebnosti v tomto směru. V další části se zabýval otázkami typů vědecké racionality, vztahem antropologismu a scientismu a nárysem ontopraxeologické metody jako možného řešení.

Poslední pracovní zasedání bylo věnováno otázkám pochopení vědce pro problémy společnosti a úloh politiky z tohoto zřetěle. Prof. W. Narr (NSR) založil svůj obšírný referát o vztazích vědců a politiků v současné průmyslové společnosti západního typu na široce založené typologii společensko-teoretických přístupů, k nimž se přiřazují odpovídající druhy politiky; většina vědců, pokud se vůbec zabývají společenskými problémy, je nejen kladením otázek, nýbrž i výsledky omezena stavem jejich dané společnosti. Referent charakterizoval čtyři hlavní typy uchopení společnosti vědou: konzervativní, technicistně účelové, negativní vůči daným poměrům, konvenčně pragmatické, a spolu s odpovídajícími typy politiky se zabýval i specifickými vztahy těchto jednotlivých typů k vědě. Uzavřel, že vládnoucí vědecké směry neanalyzují dostatečně podstatné problémy společnosti, a z toho, co je k dispozici, se politikové především orientují na typ technicistně účelový. Problémy společnosti, které jsou diagnostikovány kritikou teorií z aspektu rovnosti a svobody, nebere za své východisko zatím žádný směr politiky. Poslední část svého vystoupení věnoval otázkám spolupráce vědy a politiky a vyslovil se proti nebezpečí jak uvolnění vědce z jeho funkce občana, tak přiřazení politiky pouze zvláštní sféře moci. I. Dubská se ve svém koreferátu zabývala charakteristikou humanistické kritiky soudobé kapitalistické společnosti a vznesla řadu pochybností o možnosti typu účinné politiky, založené na tomto druhu kritiky, vyslovila se k některým otázkám vztahu vědy a politiky v těchto podmínkách, k relativní autonomii obou sfér a k hledání setrvalých institucionalizovaných prostředkujících článků mezi nimi, a konečně upozorňovala na určité důsledky jednostranného sociologismu v pojetí společenské teorie a v pojetí člověka a jeho možnosti. Velmi živá a věcná diskuse se soustředila zejména na otázky hodnotící a nehodnotící společenské vědy a společensko-historické a obecně lidské stránky dějin.

10. Europejských uzavírala speciální plenární diskuse, na níž tradičně vystupují záměrci z řad laiků. Zasedání zakončily projevy profesora E. Heintela, starosty města Vídně B. Marka a městské radní G. Sandnerové.

Irena Dubská

Obnovuje-li znovuzrozená československá sociologie mezinárodní kontakty, je jen přirozené, že kromě svých socialistických partnerů obrací pozornost především k zemím, v nichž se za posledních několik desítek let zrodil její moderní teoretický a metodologický aparát. Země, které k sociologickým velmocem nepatří, zůstávají dosud většinou stranou zájmu. A přece by zkušenosti mnohých z nich, hlavně těch, jež jsou s námi svou velikostí a společenskou problematikou srovnatelné, mohly poskytnout cenná poučení, především v oblasti praktického uplatnění sociologie a její institucionalizace. Tedy v otázkách, které nás postupem času budou pravděpodobně stále více pálit. Jednou ze zemí zasluhujících si v tomto směru pozornost je Holandsko.

Jestliže Francie, Spojené státy a Německo jsou tradičními velmocemi v oblasti sociologické teorie a metodologie, pak malému Holandsku přísluší od 50. let mimořádné postavení pokud jde o institucionalizaci, profesionalizaci a sociálně inženýrské využití této vědy. Svědčí o tom třeba jen tyto skutečnosti: v zemi s 12 milióny obyvatel se sociologie a sociální psychologie vyučují na jedenácti vysokých školách, kde je pro ně zřízeno 41 kateder. Ačkoliv se do prvních ročníků přijímá nezdědka 70–100 studentů, přece absolventi, z nichž téměř dvě třetiny nastupují praktická zaměstnání, stačí jen stěží kryt společenskou poptávkou. Místa sociologů jsou systemizována v řadě institucí státních, komunálních i soukromých, sociolog je nezbytnou postavou v systému holandského plánování a jeho hlas je slyšen při řešení nejružnějších sociálních otázek. Sociologické vzdělání se v Holandsku obecně začíná považovat za dostatečnou kvalifikaci pro vykonávání funkcí hospodářských i administrativních a staví se v tomto ohledu po bok tradičních práv a ekonomie. Holanští sociologové sami hovoří o konjunktuře svého oboru, často nikoli bez obav, zda dokáží epinit očekávání veřejnosti. Jaké jsou kořeny tohoto pozoruhodného stavu?

Sociologie vznikala v Holandsku v první dekádě našeho století jednak v souvislosti s rozmáhajícím se v té době praktickým sociálně reformátorským hnutím, jednak jako vedlejší produkt rozvoje jiných společenských věd, především právních a ekonomických. Sociální reformismus měl různá názorová pozadí: s marxistickou orientací přicházejí na scénu F. van Goes, R. Kuyper, H. Gorter, H. R. Holst, liberálně městanský směr reprezentují H. P. G. Quack, M. W. F. Treub, D. van Embden a větev katolickou např. P. B. Bruin a J. D. Aengenent. Oba zdroje vtiskly holandské sociologii již v tomto jejím časném stádiu rysy empirismu, vedly ji k zájmu o současnou společenskou skutečnost a k analytickému přístupu, který je pro

ni charakteristický dodnes. Filosofie zde měla při vzniku sociologie jen malý význam.

Po první světové válce ovládla v Holandsku pole sociální geografie a sociografie, jejímž velkým jménem byl S. R. Steinmetz, v letech 1907–1933 profesor geografie a etnologie na amsterodamské univerzitě. Steinmetz je považován za zakladatele holandské sociologie, ačkoliv sám proklamoval sociografii, v jeho pojetí samostatnou vědu, studující národy a jejich rozčlenění. Přirazoval ji k vědám geografickým. Přes toto dnes již překonané pojetí, které vyvolalo svého času řadu nejasností a diskusí, byly práce většiny sociografů tvořících okolo Steinmetze tzv. „amsterodamskou školu“, fakticky sociologické povahy a přispěly k pozdějšímu bouřlivému rozvoji sociologie. Významnými představiteli sociografické školy jsou kromě Steinmetze A. N. J. den Hollander, F. van Heek, J. P. Kruijt, H. N. ter Veen, D. Regeling, W. E. Noordman aj. V rámci studia sociální geografie byla také v r. 1921 ustavena první vysokoškolská stolice sociologie; stalo se tak na univerzitě v Amsterdamu a prvním přednášejícím byl W. A. Bonger. Později byla sociologie uveřejněna také na universitu v Utrechtu a tento stav se nezměnil až do 2. světové války.

Sociografické období ovlivňuje dnešní holandskou sociologii významným způsobem. Vždyť také její představitelé jsou většinou odchovanci amsterodamské školy. Sociografie se zaměřovala na popis a na co nejpřesnější rozbor společenské reality, a široce proto rozvinula empirické výzkumy; byla výrazně pozitivistická a neuměla spojit empirické poznatky s teoretickými koncepcemi; protože si činila nárok na samostatné postavení, nenavazovala na minulou ani na současnou sociologii.

Sociografická orientace se v holandské sociologii opouští až po 2. světové válce. Její jednostrannost byla prokázána obšírnou diskusí v letech 1948–1958. Ve stejném období začínaly v Holandsku působit i nové vnější vlivy: dosud silný vliv německého myšlení byl po roce 1945 vystřídán rostoucím působením empirické sociologie americké s jejím technicky rozvinutým „social research“. Sociografická tradice vytvořila pro jeho recepci příznivé podmínky, takže amerikanizace proběhla velmi rychle a snadno; skutečně, holandská sociologie měla i přes vliv sousedního Německa vždy blíže k pojetí anglosaskému než kontinentálnímu.

Vlastní expanze začíná koncem 40. let. Zatímco až do vypuknutí války se sociologie vyučovala pouze v Amsterdamu a Utrechtu – a to ještě jen v rámci studia sociální geografie –, má v r. 1950 katedru sociologie prakticky každá vysoká škola v zemi. K předválečné Holandské sociologické společnosti přibývá Společnost společenskovedních badatelů, množí se počet výzkumů, specializovaných ústavů, sociologie se u veřejnosti začíná těšit značnému prestiži. Přičiny

¹ Tato informace čerpá z údajů získaných během návštěvy Holandska počátkem r. 1967 a z knihy *Soziologie und Gesellschaft in den Niederlanden*

sestavené J. Matthesem – viz bibliografii za textem.

této konjunktury tkví zřejmě jednak ve zvětšující se společenské poptávce, jednak ve způsoblosti holandské sociologie této poptávce vyhověti.

Pokud jde o společenskou poptávku, bývá uváděna v souvislost s rostoucím blahobytem holandské společnosti v poválečných letech, umožňujícím věnovat pozornost otázkám, k jejichž řešení nebyly do té doby možnosti, s jejím měšťanským racionalismem a tendencí k perfekcionismu, a v neposlední řadě i s objektivním tlakem specificky holandské problematiky, především v oblasti populačního vývoje, urbanizace, náboženských rozdílů a osidlování vysoušených území. Ze holandská sociologie byla způsobila výjití této poptávce vstřík, plyne z celé její dosavadní tradice. V té od samého počátku leží živý zájem o aktuální společenskou problematiku na úrovni praktických otázek sociální politiky a ochota přispívat k jejich řešení. Je jí bližší věcná analýza konkrétních problémů a projektování drobných reforem než rýsování smělých revolučních přeměn. Je to tradice empirismu, terénních výzkumů a pozornosti k jejich metodologickému aparátu. Je to také tradice teoretické slabosti, jednostranných sociografických tendencí, zanedbávání makrospolečenských problémů a přeceňování sociálně psychologického přístupu. Je to konečně tradice úzkého vztahu k demografii a sociální geografii.

Které instituce holandskou sociologii v současné době reprezentují a jaké jsou v posledních letech hlavní oblasti jejího zájmu? Integrační a koordinační funkci plní pro společenskou vědu v celostátním měřítku Rada pro společenskou vědu při Královské nizozemské akademii věd (Sociaal-Wetenschappelijke Raad der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen; Kloveniersburgwal 31, Amsterdam). Rada mimo jiné od r. 1964 obstarává na dobrovolném základě pro celé Holandsko evidenci společenskovo vědních výzkumů, jejichž přehled každoročně publikuje v *Přehledu společenskovo vědních výzkumů* (Register van lopend onderzoek in de sociale Wetenschappen). Přípravuje také systém celostátní bibliografické služby.

Profesionální sociologové se sdružují především v Holandské sociologické společnosti (Nederlandse Sociologische Vereniging; Oostduinlaan 2, Den Haag), založené těsně před poslední válkou a mající dnes asi 600 členů, a ve Společnosti společenskovo vědních badatelů (Vereniging van Sociaal-Wetenschappelijke Onderzoekers; Arendstraat 20, Badhoevedorp), vzniklé v r. 1954 a mající asi 200 členů. Mnoho sociologů ovšem najdeme i v Demografické společnosti (Vereniging voor Demografie; Oostduinlaan 2, Den Haag), ve Studijní skupině pro planologický výzkum (Studiengroep voor Planologisch Onderzoek; Kromme Nieuwe Gracht 49, Utrecht) a ve Statistické společnosti (Vereniging voor Statistiek; Weena 700, Rotterdam).

Časopisů vychází v oblasti sociologie celá řada. Oficiální tribounou Holandské sociologické společnosti je *Mens en Maatschappij*

(6 čísel do roka); mimoto společnost vydává dvakrát do roka časopis *Sociologia Nederlandica*. Periodikem, jehož význam přesahuje holandské hranice, je časopis pro sociologii venkova, *Sociologia Ruralis*, vycházející dvakrát ročně ve Wageningen. Významnou skupinu tvoří časopisy vydávané sociologickými ústavy církevních institucí. Sem patří katolický *Social Compass* (6krát ročně), orgán Mezinárodní federace katolických společenskovo vědních ústavů, a *Sociologisch Bulletin* (4krát ročně). Dalšími periodiky, která by v tomto neúplném výčtu neměla chybět, jsou *Sociologische Gids* (6krát ročně), *Sociale Wetenschappen* (4krát ročně) a *R. E. M. P. Bulletin*, časopis Výzkumné skupiny pro evropské migrační problémy (Research Group for European Migration Problems). Řadu dalších neuvádíme.

Ucelené sociologické vzdělání lze získat na sedmi vysokých školách. Jsou to: Amsterdamská universita (Sociologisch Seminarium, Universiteit van Amsterdam; O. Z. Achterburgwal 185, Amsterdam-C), amsterdamská Svobodná universita (Economisch en Sociaal Instituut der Vrije Universiteit; Prins Hendrikslaan 23, Amsterdam 7), universita v Groningen (Sociologisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen; Grote Markt 23, Groningen), universita v Leidenu (Sociologisch Instituut, Rijksuniversiteit Leiden; Stationsplein 242, Leiden), katolická universita v Nijmegen (Sociologisch Instituut, Katholieke Universiteit Nijmegen; Verlengde Groenestraat 43, Nijmegen). Holandská vysoká škola ekonomická (Sociologisch Instituut van de Nederlands Economische Hogeschool; Pieter de Hoochweg 122, Rotterdam) a universita v Utrechtu (Sociologisch Instituut, Rijksuniversiteit Utrecht; Varkenmarkt 2, Utrecht). Mimoto se sociologie učí i na technických v Delftu a Eindhovenu, na vysoké ekonomické škole v Tilburgu a na vysoké zemědělské škole ve Wageningen, které jsou všechny vybaveny příslušnými katedrami.

Profil studia, v hrubých rysech na všech uvedených sedmi školách stejný, budeme ilustrovat na programu sociologické fakulty Holandské vysoké školy v Rotterdamu. Studium je pětileté, první dva roky poskytují společný základ, od 3. ročníku je částečná specializace. Společný základ zahrnuje tyto předměty: úvod do sociologie, sociologická teorie, sociologický výzkum, statistika, sociální psychologie, kulturní antropologie, behaviorální science, ekonomie, právo, metodologie vědy, sociální a ekonomická historie. Specializovat se lze v některé ze tří větví: problematika průmyslu a sociální politiky, sociologie povolání a hospodářských organizací, politická sociologie a sociologie veřejné správy. Jak vidno, vychovává vysoká škola především sociologa-praktika.

Z posledních ročníků vysokých škol vychází ročně několik set profesionálních sociologů. Podle statistiky pořízené na leidské universitě šlo ze 104 studentů, kteří zde ukončili studium sociologie v letech 1964–1965, do státních institucí 13 %, do hospodářských institucí 18 %, do nestátních vý-

zkumných zařízení 9 %, středoškolskému vyučování nebo osvětové činnosti se věnovalo 10 %, bez zaměstnání bylo 16 % (ženy, vojáci) a vědeckou činnost nebo učitelská místa na vysokých školách zvolilo 34 % absolventů.

Sociologie jako předmět je zařazena také do osnov některých odborných středních škol, jako jsou školy pro výchovu učitelů, školy pro sociální pracovníky, vojenské školy apod.

Holandské prameny udávají, že v zemi je dnes přinejmenším sto ústavů, které se zabývají společenským výzkumem se sociologickou orientací a které zaměstnávají sociology. Jsou to především instituce veřejné správy. Zde na prvním místě stojí Ústřední plánovací úřad (Centraal Planbureau; Van Stolkweg 14, Den Haag), instituce pro hospodářský plán a Státní služba pro národní plán (Rijksdienst voor het Nationale Plan; Rijks Planologische Dienst, Lange Voorhout 19, Den Haag) se svými místními kancelářemi v každé z jedenácti provincií, které se zabývají prostorovým plánováním, plánováním bytové výstavby, urbanizace, populačního vývoje a využívání volného času obyvatelstva. Pro studium podobné problematiky zaměstnává vlastní sociology i řada větších obcí.

Dále je to ministerstvo sociální péče a zdravotnictví (Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid; Zeestraat 73, Den Haag) a místní orgány sociální péče.

Sociologické ústavy zřídily také některé církve. Jsou to např. Katolický sociální církevní ústav (Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut; Paul Gabriëlstraat 28—39, Den Haag) a Sociologický ústav nizozemské reformované církve (Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk; Donderstraat 9, Utrecht).

V oblasti hospodářství zavedla řada velkých firem instituci podnikových sociologů, od nichž obvykle vyžadují různé výzkumy a konzultace v personálních záležitostech. Sociologové jsou činní v institucích zabývajících se marketingem (Nederlands Instituut voor Publieke Opinie en het Marktonderzoek; Westerdokhuis, Barentsplein 7, Amsterdam) a ve speciálních ekonomických ústavech, jako jsou např. Ústav zemědělské ekonomiky (Landbouw-Economisch Instituut; Conradakade 175, Den Haag) nebo Ústav pro výzkum středního stavu (Economisch Instituut voor de Middenstand).

Sociologii se zabývá řada institucí v oblasti školství, v oblasti výzkumu rozvojových zemí, při politických stranách, odborech atd.

Specifickými předměty zájmu jsou pro holandskou sociologii otázky demografické povahy, problematika náboženství a sociologie rozvojových zemí. Pozornost věnovaná demografické problematice je ve zřejmé souvislosti s populačním vývojem země, která má dnes v Evropě největší hustotu obyvatelstva, a byla charakteristická už pro předválečnou sociografickou školu. Studuje se vliv regionálních a náboženských rozdílů na vývoj populace (E. W. Hofstee, F. van Heek), analyzuje se migrace (H. M. Jolles) atd.

Také zájem o studium sociologických aspektů náboženství lze snadno pochopit, uvědomíme-li si roli, kterou náboženství a církevní instituce hrají v životě země. Zkoumá se emancipace katolíků ve společnosti původně čistě protestantské (F. van Heek, W. Goddijn, J. P. Kruijt, M. Matthijssen), problematika nepřislušnosti k církvím (zesnulý W. A. Bongers, J. P. Kruijt), problematika náboženských sekt (A. E. Bayer, A. J. F. Köbben), geografické rozložení náboženských institucí a zvyků (P. J. A. ter Hoeven, A. van de Weijer, P. Smits a. j.), vztahy mezi církevní příslušností a kriminalitou (J. Godefroy, C. M. Thoen, F. M. Havermans aj.) apod.

Předmětem sociologie rozvojových zemí (v nizozemské terminologii „nezápadní sociologie“) je v holandském pojetí výzkum společností stojících mimo západní kulturní okruh. Přes toto značně široké vymezení se zájem většinou soustřeďuje na bývalá nebo současná nizozemská koloniální teritoria, Indonézii a holandskou Střední Ameriku. Navazuje se zde na dosud živou kulturně antropologickou tradici Steinmetzovy školy. Pozornost se věnuje historicko-sociologickým otázkám, politické problematice, rasovým vztahům, migraci, specifickým místním institucím, náboženské problematice apod. (A. N. J. den Hollander, H. Hoetink, J. van Baal, J. W. Schoorl, R. A. J. van Lier, P. E. J. de Jong, S. J. Hofstra aj.).

Dalšími značně rozvinutými oblastmi studia jsou sociologie venkova a urbanizace, sociologie průmyslu a sociální stratifikace. Analýzou problematiky venkova se obšírně zabývala už sociografická škola. Dnes zaujímá v oblasti studia urbanizace a jejích důsledků pro venkov centrální pozici Vysoká škola zemědělská ve Wageningen, jejíž Bulletin je v tomto oboru důležitým publikačním zdrojem. Studuje se odliv obyvatel z venkova, změny životního stylu venkovského obyvatelstva a tradičně velmi rozvinutý je výzkum venkovských obcí (E. W. Hofstee, I. Gadourek, R. Bergsma, B. Benvenuti, E. Abma a mnoho dalších).

Sociologie průmyslu věnuje pozornost především otázkám uspokojení prací, integrace zaměstnanců v podniku, odměňování a problematice malých pracovních skupin (M. G. Ydo, A. M. Kuylaars, G. H. Bast, van Zutthem, D. Horringa aj.).

Z měšťanského charakteru nizozemské společnosti plyne, že sociální stratifikace se nezkoumá z hlediska třídní nerovnosti, ale spíše jako problém individuální sociální mobility (F. van Heek, P. Kuin, G. Kuiper, J. A. Ponsioen, J. J. M. van Tulder, E. V. W. Ver-cruijsse aj.).

Poměrně mnoho pozornosti se věnuje „sociologii sociologie“, problémům její společenské funkce, profesionalizace a institucionální (oběma posledními otázkami se nyní např. zabývá Sociologický ústav Holandské vysoké školy ekonomické v Rotterdamu).

Ve stručném přehledu jsme uvedli pouze hlavní směry dosavadního rozvoje holandské sociologie; omezenost tohoto výčtu nikterak

nemá znamenať, že by jiné sociologické disciplíny nebyli v Nizozemí zastoupeny a že by se v nich nepublikovali dôležité práce.

Mezinárodný význam majú príspevky holandskej sociológie na úseku sociologie venkova, výskumu sociálnej stratifikácie a mobility, sociologie náboženstva a sociologie indonézskej spoločnosti. Nejsou to však len tyto meritorní úspěchy, pro které je holandská sociologie pozoruhodná. Pozornost si zasluhuje i pro své postavení ve společnosti a pro svůj vztah k její problematice. Zdá se, že právě v této oblasti se holandsští sociologové dokázali zhostit mnoha úkolů, které před námi teprve stojí.

Bibliografie:

Pro čtenáře, který by se o vývoji holandské sociologie chtěl poučit blíže, vybíráme těchto několik obecných jazykově přístupných pramenů:

1. *Soziologie und Gesellschaft in den Niederlanden*, J. Matthes (vyd.), 1965, Neuwied am Rhein, Hermann Luchterhand Verlag GmbH.
2. H. M. Jolles: *Das neue Gewand der holländischen Soziologie: Entwicklung und Aussichten*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, roč. 16 (1964), č. 3, str. 507–532.
3. H. D. de Vries Rellingh: *Soziographie, Handwörterbuch der empirischen Sozialforschung*, R. König (vyd.), sv. I, Stuttgart 1962.
4. A. N. J. den Hollander, J. P. Kruijt: *A Survey of the Development of Sociology in the Netherlands, Especially after World War II*, Transactions of the 2nd Congress of the International Sociological Association, Sect. III.

Michal Illner

Výsledky opatovskej konferencie o pracovnej náplni sociológa a psychológa v priemyselnom závode

Zmyslom a hlavným cieľom konferencie o pracovnej náplni sociológa a psychológa v priemyselnom závode, ktorú usporiadal Čs. výskumný ústav práce v Opatovskej doline pri Trenčíne v dňoch 30. marca až 1. apríla 1967, bolo zásadne to, čo určila v záveroch I. celoštátna konferencia sociológov v Špindlerovom Mlyne: rozvinúť základné úvahy o metodologickej a poradenskej činnosti a zlepšiť koordináciu. Po kolókvii o sociológii práce v Bratislave (5.–8. 12. 1966) s medzinárodnou účasťou aj podnikových sociológov z Poľska bola to ďalšia kultúrna udalosť, pri ktorej sa poznovce položil solidný kameň pri spresňovaní a vyhraňovaní výskumných úloh a konkrétnej praxe v priemyselných závodoch. Pôvodne sme tejto vedeckej konferencii určili skromnejší rozsah účasti, no pod tlakom záujmu organizátorov sme si prikrčili k výberu a k celoštátnej reprezentácii s 88 účastníkmi (v tom bolo aj niekoľko fyziológov).

Úvodom možno konštatovať, že táto vedecká konferencia splnila očakávaný cieľ, lebo vyhranila na podklade rozvoja príslušných vied a ich pracovných metód ako aj na podklade spoločenskej praxe zamestnanie odborného sociológa a psychológa v priemyselnom závode, rozpracovala ich najnaliehavejšie úlohy a pracovnú náplň tak zo stanoviska teoretického výskumu ako aj praktickej

aplikácie vedeckých poznatkov. Toto zúženie tematiky bolo užitočné. Pravdaže, zámerná konfrontácia náplne dvoch profesií, sociológa a psychológa na jednom pracovisku, bola vzhľadom príležitosťou osobnej kontroly pracovných plánov a hľadísk nejedného účastníka. Konferencia podčiarkla jednoznačne potrebu komplexného prístupu k výskumným problémom v závode, ktoré nemôže zvládnuť jeden človek. Ďalším kladným výsledkom konferencie bolo mnoho osobných kontaktov a nadväzovania spolupráce medzi pracovníkmi zo Slovenska a z českých krajov. Osobitné rokovanie sociológov o prednesených problémoch aj za okrúhlym stolom v neskorých večerných hodinách presvedčilo kritických posudzovateľov, že záujem o dôkladné poznanie obsahu a metód práce neprestáva a že ho bude treba stále uspokojovať ďalšími stretnutiami, pravdaže, obsahovo v budúcnosti ešte väčšími zúženiami, teda monotematickými.

Podľa programu odznelo deväť referátov a v diskusiách sa vystriedalo približne štyridsať účastníkov. Zoznam referátov: *Náplň práce psychológa a sociológa v priemyselnom závode* (základný referát prof. A. Jurovského), *Inžinierska psychológia a vplyvy fyzikálnych podmienok na pracovisku* (Dr. Jozef Daniel), *Problémy profesigrafie a psychologického výberu* (J. Ch. Raiskup), *Činnosť závodného psychológa v oblasti sociálnej psychológie* (prof. Jurovský), *Sociologické aspekty priemyselného podniku v štruktúre spoločnosti* (Dr. Štefan Hora), *K pojetí a přípravě sociologa podniku a k některým otázkám jeho zařízení* (Doc. Ing. J. Kohout), *Priemyselný závod z hľadiska vedecko-technickej revolúcie* (Doc. Jozef Karásek), *Pracovníci závodu ako spoločenská skupina* (Dr. Ján Pichňa) a *Problémy fyziologickej práce v závodoch* (MUDr. Miroslav Hubač).

Okruhy otázok, ktoré má riešiť psychológ v závode, ako vyplynuli z psychologického časti rokovania, možno zhruba zhrnúť do týchto bodov:

1. Psychologická profesigrafia, rozbor pracovných miest a povolání.
2. Výskum pracovných postupov a podmienok pri práci v jednotlivých profesiách a prevádzkach, inžinierska psychológia a ergonómika.
3. Štúdium pracovníka ako osobnosti, sociálna psychológia práce, psychológia osobnosti.
4. Výber zamestnancov pre jednotlivé profesie v závode.
5. Začleňovanie ľudí do práce, zručnosť, školenie, preškolenie.
6. Spolupráca pri organizovaní práce v závode, úprava medziľudských vzťahov a pomoc pri riešení osobných problémov pracovníkov v rámci poradenskej činnosti.

V diskusii sa konšatovalo, že ani psychológom nie je na škodu, keď sú pre svoju prácu v priemyselnom závode informovaní o tých otázkach, ktoré odzneli v sociologickej časti referátov a rozpravy. Naisto nie je žiadateľné, aby jeden robil všetko — veď sa

jednoznačne presadzovala diferenciácia práce v komplexnosti —, lenže dnes je v niektorých závodoch taký stav, keď psychológ musí zaskakovať za sociológa a naopak, alebo keď personalista (a na konferencii bolo ich niekoľko) s ekonomickým vysokoškolským vzdelaním váhal, alebo sa práve rozhodoval, čo má študovať, ktorú funkciu má prevziať.

Preto aj *sociologická problematika a náplň práce sociológa v závode* stretla sa so živým ohlasom medzi všetkými účastníkmi konferencie. Možno ju zhruba zhrnúť do týchto bodov podľa referátov (Jurovský, Hora, Kohout, Pichňa):

1. Výskum závodu ako spoločenského útvaru, jeho postavenia a spoločenského významu, jeho organizácie, tendencie jeho vývoja zo spoločenského a hospodárskeho stanoviska.

2. Výskum vnútornej organizácie závodu: systém riadenia, jeho vzťah k sociálnej štruktúre, hierarchii a organizácii; systém komunikácie; systém sociálnej mobility s otázkami sociability, adaptácie, fluktuácie, migrácie a spoločenského vzostupu v súvislosti s náborom, rastom a rezervami pracovníkov; výskum pracovných skupín a útvarov.

3. Výskum závodu ako sociálneho prostredia; vplyvy spoločenského postavenia závodu, vplyvy organizácie a režimu v závode, vplyvy sociálnych zariadení, deľby práce a profesii, mzdového systému, hodnotenia a odmeňovania práce v závode.

4. Výskum pracovníkov závodu ako spoločenskej skupiny. Ide o rozbor v niekoľkých štruktúrnych rovinách (inštitucionálnych a pospolitostných), ich vzťahov, presakovania a vzájomného pôsobenia. Teda nepôjde len o rozbor štruktúry demografickej a stabilizačnej, ako je vek, vzdelanie, pôvod, bydlisko, stáž, pohyb a iné znaky. Podľa stupňa metodologickej prípravy sociológa v závode a jeho spolupracovníkov ako členov výskumného tímu je potrebné analyzovať nielen štruktúru štatistickú, ale aj interakčnú a funkčnú. Zrejme, s tým súvisí aj štúdium a vplyv na optimalizáciu medziľudských vzťahov v sociálnom systéme závodu, na demokratizáciu riadenia v smere participáčnom, na otázky autority, pozície, role, disciplíny a iniciatívy a na problém sociálnych konfliktov, a vplyv na tzv. kanalizáciu konfliktov.

5. Ale tieto otázky už súvisia so štúdiom a výskumom posledného okruhu javov a procesov sociálneho systému závodu, akým je životný režim a sloh pracovníkov, ako cestujú, bývajú a kultúrne žijú. Tu patrí problematika uspokojovania záujmov a potrieb pracujúcich v závode a mimo neho, čím sa výskum dostáva k otázkam vzťahu závodu ku bližšiemu či vzdialenejšiemu sociálnemu prostrediu alebo až ku globálnej spoločnosti.

Je celkom evidentné, že týchto päť okruhov úloh teoretickovýskumnej práce je maximálna požiadavka na sociológov. Ale nazdávame sa, že nastolením pracovnej problematiky vo vyčerpávajúcom rozsahu a príslušnou náročnosťou sme splnili iba zásadu o kvalite sociologických výskumoch v závodoch, ako sa určila na prvom sjazde čs. so-

ciológov v Špindlerovom Mlyne a na ďalších stretnutiach, ktoré nasledovali. Naostatok uvedomila si to prevažná väčšina účastníkov opatovskej konferencie, lebo na záver rokovania prijala aj návrh ako prvý a najdôležitejší:

1. Pre široký spoločenský význam práce sociológa ako aj pre jej značnú náročnosť po odbornoteoretickej a metodologickej stránke je potrebné pristupovať k tejto činnosti ako práci vedecko-výskumného charakteru. Z toho vyplýva, že pracovisko sociológa v závode treba pokladať za súčasť vedecko-výskumnej základne závodu či podniku.

Prijali sa aj ďalšie návrhy na riešenie:

2. V najbližšom čase vypracovať a schváliť štatút sociológa vo funkcii: a) experta, odborného znalca a výskumníka, b) tvorivého kritika, diagnostika a poradcu a c) popularizátora sociológie práce a priemyslu.

3. Výsledky výskumov sociológov v závodoch a podnikoch sústrediť na Čs. výskumnom ústave práce v Bratislave, ktorý by mal systematicky plniť funkciu poradenského a konzultačného strediska pre týchto sociológov.

4. Zabezpečiť organizáciu a vystrojenie sociologického pracoviska Čs. výskumného ústavu práce v takom rozsahu, aby túto funkciu mohol začať plniť čo najskôr a čo najlepšie.

5. Sústrediť pozornosť na vysokoškolskú prípravu sociológov, aby táto mala všeobecný charakter s možnosťou špecializácií v praxi formou postgraduálneho štúdia.

6. Po prediskutovaní na najvyššej úrovni schváliť a predložiť požiadavky na počet sociológov pre budúce roky, aby tieto kryli potreby všetkých hospodárskych organizácií.

7. Vytvoriť predpoklady pre vydávanie odborného sociologického časopisu, ktorý by uverejňoval príspevky z oblasti sociológie práce, priemyslu a podniku, kde by mali aj sociológovia z podnikov a závodov možnosť zvyšovať svoje odborné vedomosti, informovať sa navzájom o svojej výskumnej činnosti a tak mať publikačné možnosti.

Vedenie nášho ústavu uvítalo tieto návrhy konferencie a chce ich pomôcť aj realizovať v rámci svojich súčasných možností.

Sociologické pracovisko Čs. výskumného ústavu práce sa podrobne zaoberalo uvedenými návrhmi a vôbec potrebami, aké sú aj na programe tejto konferencie.

Prijímame návrh opatovskej konferencie, kde sa vysoko vyzdvihla požiadavka sociologickej prípravy a kvalifikácie a kde vyústila aj diskusia v tom smere, ako ju nastolil aj prof. Szczepański v bratislavskej „Pravde“ a tak isto najčerstvejšie aj prof. Markiewicz z Poznania na prednáške v Bratislave, ktorí sa pri kro vyhlásili proti šarlatánstvu v sociológii a za neústupné zvyšovanie požiadaviek predovšetkým vo všeobecnej sociológii a metodológii. Dr. Doktor, čelný poľský sociológ, nás informoval o potrebe bezhraničnej a systematickej starostlivosti o sociológov v závodoch; hoci poľská vysokoškolská príprava je vybudovaná na slušnej úrovni, má

tradíciu a sú aj pomôcky, skúsenosti — jednako len nestačí ani každomesačná konzultácia služba, ktorú vedie sám Doktor. Popri počte 100 sociológov, ktorých takpovediac akceptujú, musia stále pranievať nevhodnú a škodlivú činnosť mnohých šarlatánov. A keď je v tejto krajine vyspelej sociológie takýto stav, nemôžeme popúšťať v požiadavkách a nárokoch ani my v Československu, kde je situácia nie na závidenie. Je nám do zúfania, keď pri konzultácii s riadnym absolventom VŠE (smer ekonomika priemyslu), ktorý už druhý rok figuruje v závode ako sociológ, sa presvedčíme, že nepozná ani jednu sociologickú knihu, ktorá vyšla v poslednom čase v češtine alebo slovenčine, ale predsa chce sa pustiť do výskumu, lebo vraj musí na riaditeľstve preraziť... To je náš typický domáci šarlatán, aj keď má ekonomický diplom, je vzdelaný a inteligentný. Ale nie je odborníkom-špecialistom-sociológom, ako je napr. lekár, chemik, strojar v závode.

Akým smerom a tempom by mala ísť príprava budúcich sociológov? Zastávame stanovisko, prednesené doc. Kohoutom aj na opatovskej konferencii a zásadne prijaté aj v návrhoch. Podľa toho je potrebné — kryť potreby všetkých ústavov, inštitúcií a hospodárskych organizácií; podľa stavu požiadaviek urýchlene riešiť otázku vysokoškolskej prípravy sociológov s rozšírenou kapacitou aj na filozofických fakultách, aj na vysokých ekonomických školách;

- klásť dôraz na všeobecný charakter s možnosťou špecializácií v praxi formou postgraduálneho štúdia;
- v prvej etape vývinu umožniť diaľkovú štúdiu výberove a v obmedzenom množstve podľa osobitných kritérií a časového limitu;
- túto starostlivosť prenechať VŠE v Prahe a Bratislave.

Ďalej je potrebné jednotne požadovať, aby všetky odborové riaditeľstvá a vyššie organizačné zložky ako aj veľké závody (podniky) postupne budovali komplexné výskumné pracoviská so sociológom, psychológom, fyziológom, pedagógom atď. Vo veľkých závodoch mali by vznikáť hlavne v personálnych úsekoch.

Čs. výskumný ústav práce neostáva nevšímavý k návrhu účastníkov opatovskej konferencie vo veci konzultačnej a metodologickej pomoci a chce pokračovať v započatom diele v takom rozsahu, ako bude stačiť podľa vývoja budovania svojho sociologického pracoviska. Veď naostatok je to otázka nie administratívna, ale vysoko kultúrna, morálna a ľudská. Naš ústav rozvinie isté formy, metódy a prostriedky pomoci sociológom a môže vyvíjať do určitej miery morálny nátlak na ľudí, ale nemôže nikoho brať na zodpovednosť. Pritom pravdaže predpokladám, že za danej situácie nevystačí ako jediný s touto pomocou. Mala by sa realizovať skúsenosť aj zo zahraničia, že všetky vysoké školy majú udržiavať pravidelné styky so svojimi absolventmi a rozvíjať formy pomoci. Obrovský

balvan povinností a zodpovedností unesieme len spoločnými silami a v porozumení. Zrejme, to sa týka aj navrhovaného špecializovaného časopisu a iných prepotrebných edičných činov a pomôcok.

V návrhoch pre prácu psychológov v závodoch sa medzi iným zdôraznila potreba užšej spolupráce so sociológmi.

Štefan Hora

Profese sociologa a příprava k ní

To bylo téma konference, která se konala v Lednici na Moravě 17.—20. května 1967. Konference se zúčastnilo 32 československých sociológů, zástupců různých výzkumných a školních pracovišť, sociológů resortních a podnikových. Konferenci svolalo Vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV spolu s Ústavem marxismu-leninismu pro vysoké školy v Praze.

Program konference byl rozvržen do čtyř pracovních bodů:

1. Funkce a zaměstnanecká role sociologa.
2. Zahraniční zkušenosti z přípravy profesionálních sociológů.
3. Výchova sociológů na československých vysokých školách.
4. Sociolog-praktik a problémy jeho profesionálního postavení.

* * *

K prvnímu bodu programu, tj. k funkci a zaměstnanecké roli sociologa, přednesli referáty prof. J. Křofáč a doc. J. Solař.

Prof. J. Křofáč (katedra sociologie VPS-ÚV KSC, Praha) se především zabýval funkcí sociologa v moderní společnosti. Poukázal především na to, že problémy profesionálních sociológů jsou úzce spojeny s řešením problémů sociologie jako vědecké disciplíny. Společnost si žádá sociologii a sociology, ale sama neumí vymezit jejich funkci a definovat je.

Funkce sociologa obsahuje dvě stránky:

- lidské, morální či humanitní hodnoty,
- poměrně široké obecné i specializované vzdělání.

Dále prof. Křofáč poukázal na to, že nenávratně skončilo období, kdy sociologie mohla být pěstována pouze jako školská, akademická disciplína. V současnosti je sociologie složitým systémem poznatků, zahrnujícím různé teorie, pojmy, dějiny, metody a techniky, jednotlivé sociologické disciplíny apod.

Znalosti z oblasti sociologie jsou nedílnou součástí světového názoru, a proto patří ke každému vysokoškolskému vzdělání. Mělo by se zkoumat, zda není nutno vybavit základními znalostmi z této oblasti i středoškolské.

Nakonec se prof. Křofáč zabýval čtyřmi typy sociológů a jejich přípravou:

1. Typ sociologa v roli prostředníka mezi sociologií jako vědou a širokou veřejností. Tento typ se zabývá výukou, výchovou, poskytováním informací o oboru, tedy i určitým druhem propagandy oboru.

2. Druhým typem je typ *marxistického sociologa — vědeckého pracovníka, výzkumníka*. U tohoto typu se prof. Klofáč podrobně zabýval složitým vztahem mezi ideologickou angažovaností a požadavkem vědeckosti v jeho činnosti. Hlavním úkolem tohoto typu pracovníka je soustředění pozornosti na vytvoření vědeckého modelu sociálního systému naší společnosti, který sociologové společnosti zatím dluží. Marxistický sociolog-výzkumník musí neustále spojovat obhajobu nového sociálního řádu s kritickým pohledem na něj.

3. Třetím typem sociologa je tzv. *resortní, podnikový sociolog*. Jeho postavení a poslání se zdá nejjasnější, avšak právě zde, kde se sociologie nejvíce stýká s praxí, je nejvíce nevyřešených problémů.

4. Čtvrtým typem je *sociologicky vzdělaný pracovník různých oblastí společenského řízení, pracovník společenských institucí, masových komunikačních prostředků* apod.

Doc. J. Solař (katedra sociologie filosofické fakulty University J. Ev. Purkyně, Brno) se zabýval analýzou profilu profesionálního sociologa. Profese sociologa se velice rozrostla, ale nebyla nikým vymezena, definována a přitom se na školách sociologové již připravují.

Profesi sociologa bude nutno nejen popsat, ale také začlenit do nomenklatury všech povolání, aby byla ve společnosti legalizována a požívala všech společenských práv a povinností.

Vytýpování a popsání funkce profesionálního sociologa je nutné i proto, aby jeho příprava byla co nejefektivnější. Přitom správné pojetí profesionálního sociologa nemůže v současném období, kdy dochází k prudkým změnám v celém profesionálním systému, dát jen škola. Zde spočívá řešení ve všestranném posouzení celého profesionálního systému a výzkumu toho, čemu říkáme společenská potřeba. Staré proklamace o univerzální použitelnosti sociologa už neplatí. Dnes se společnost právem ptá, jaký bude mít ta která profese společenský přínos. Zde bude nutno i posoudit, do jaké míry si naše společnost může dovolit tak široký rozmach rozvětvených sociologických pracovišť a profesí.

Dále doc. Solař poukázal na to, že požadavky na činnost, funkce a kompetence dost dobře neznáme, ale pracovní místa už existují a jsou obsazována. Z tohoto hlediska bude nutno poskytnout alespoň minimální záruky společenskému statusu sociologa, ale zároveň pečovat i o jeho ochranu proti zneužívání.

Doc. Solař rovněž přednesl námět určité typologie sociologa z povolání:

1. *Sociolog-učitel* (jako učitel v „čisté podobě“ neexistuje, vždy se zabývá i výzkumem) na různých úrovních a s různým zaměřením. Jeho příprava by měla být filosoficko-sociologická a jeho profil teoreticko-metodologický.

2. *Sociální inženýr*, zabývající se aplikací poznatků sociologie v různých oblastech společenské praxe. Jeho posláním by bylo společně řešit sociální prostředí.

3. *Sociolog-výzkumník*, zabývající se profesionálně přípravou, prováděním a vyhodnocováním empirických výzkumů, a to především jako příslušník výzkumných týmů.

4. *Sociolog jako profesionální vědecký pracovník*.

V našich podmínkách je nejrozvinutější typ 1. a 4., nejvíce problematické jsou typy 2. a 3., u kterých dochází nejvíce ke spojení sociologie s praxí a které jsou pro společnost nejpotřebnější.

Sociolog-profesionál se může uplatnit v různých oblastech společenské praxe:

- ve správních a politických institucích,
- v oblasti materiální výroby a v oblasti služeb,
- v kulturních a vzdělávacích institucích,
- v oblasti společenského poznání.

V závěru svého vystoupení doc. Solař navrhl:

- vypracovat kvalifikační a pracovní statut sociologa,
- vyjasnit a upravit jeho profesionální přípravu,
- vypracovat projekt sociologického vzdělání pro nesociologické obory,
- zpracovat návrh na pracovní zařazení sociologů,
- navrhnout zařazení určité pasáže základních sociologických poznatků do filosofické propedeutiky na středních školách,
- připravit návrh na záruky a ochranu povolání sociologa.

V diskusi k prvnímu bodu programu vystoupilo několik účastníků konference.

Prof. V. Tlustý (lékařská fakulta UK, Praha) se zabýval otázkou zkvalitnění práce profesionálních sociologů. Poukázal na to, že by se neměla plánovat a zřizovat další pracoviště a zavádět nové sociologické profese. Měli bychom se nyní zaměřit na lepší využívání existujících kapacit. Sociologové by se měli soustředit na řešení pragmatických úkolů podle vzoru ekonomie, budující nový systém hospodářství. Tím by se nejlépe utvrzovalo jejich společenské postavení.

Dále se prof. Tlustý zabýval problémem profesionální přípravy sociologa. Vymezení profese podle jeho názoru není myslitelné bez stanovení minima kvalifikace a vzdělání. Doktorát z oboru sociologie by měl být považován za nezbytnou podmínku vstupu do profese. Za kritérium příslušnosti k oboru by měly sloužit především výsledky práce, to znamená především publikace a ne zaměstnanecký poměr s nějakou institucí. Do funkce vědeckých pracovníků je nutno zařazovat pouze pracovníky mající alespoň základní vědeckou hodnost — titul kandidáta sociologických věd.

Prof. Tlustý v závěru zdůraznil, že bez splnění těchto formálních podmínek je každá diskuse o profesionalizaci povolání sociologa planou.

Doc. J. Macků (lékařská fakulta UJEP, Brno) se zabýval nutností pracovat na typologii sociologických profesí.

Doc. P. Machonin poukázal na nutnost rozlišování mezi vytypováním profesí sociologů podle představ o rozvoji oboru a mezi pragmatickým určováním směrů čísel. Při projednávání problematiky sociologů-profesionálů bude nutno si zachovat střízlivost pohledu, i když někdy budeme zřejmě v zajetí profesionální zaujatosti. Pokud se týká přípravy sociologa, bude nutno rozlišovat různé roviny. Jednak je zde příprava „čistého sociologa“, dále sociologická příprava pracovníků jiných oborů a nakonec všeobecná informace o sociologii.

Ing. L. Špundová (Universita 17. listopadu, Praha) upozornila na to, že střední sociologické kádry by mohly být připravovány ▼ Sociálně právních školách, a na možnost umístění sociologů v odděleních péče o dítě při ONV.

Doc. J. Solař dodal k svému referátu, že sociologové sami nemohou vnucovat společnosti její potřeby, ale musí se zabývat vytypováním určitých profesí, které potom budou ve školách připravovány.

Dr. D. Slávik (externí spolupracovník katedry sociologie UJEP, Brno) se zabýval nutností všestranné přípravy profesionálního sociologa, která by mohla být realizována v různých oblastech společenské praxe.

Dr. M. Hájek (katedra sociologie UJEP, Brno) zdůrazňoval nutnost vypracovat strukturu profesionální přípravy sociologa a upozornil na problém obsazení současných míst sociologů v době, kdy první kvalifikovaní sociologové ještě nezakončili svá studia.

Prof. J. Tauber (Ústav sociologie a historie zemědělství a venkova) uvedl, že v sociologii budou vždy vedle teoretických pracovníků i sociologové praktičtí-političtí, správní a jiní pracovníci. Existuje zde velká potřeba sociálních inženýrů, poradců, kteří mají vedle vzdělání sociologického i speciální vzdělání z oblasti, v níž pracují. V tomto směru potřebujeme velkou potřebu takových pracovníků v zemědělství a na venkově vůbec.

Doc. J. Kolář (katedra sociologie a psychologie VŠE, Praha) poukázal na to, že profesionální typologie a její plánování musí být součástí plánování trendů rozvoje celého oboru.

Docent L. Růžička (katedra psychologie filosofické fakulty UK, Praha) se zabýval rozporem mezi klasifikací společenských potřeb a klasifikací vědních oborů. Při formulování společenských potřeb jde zpravidla o komplexní rovinu, ve které si musí každá vědní disciplína hledat své postavení a místo.

* * *

O zahraničních zkušenostech z přípravy profesionálních sociologů promluví doc. J. Kohout z VŠE v Praze a doc. J. Karásek z filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě.

Doc. J. Kohout se zmínil o zkušenostech z heidelberské university, hovořil o přípravě podnikových sociologů na universitě v Lodži a potom se zabýval zkušenostmi z práce katedry sociálních věd na universitě v Liverpoolu (Anglie).

Z těchto zkušeností je především zajímavé to, že studium průmyslové sociologie v Liverpoolu je tříleté. Jeho hlavním rysem je velká samostatnost posluchačů. Katedra vyhláší několik kursů se seznamy přednášek, z čehož jsou 1–2 kursy povinné. Ostatní kursy si volí posluchač sám a tím získává i určitou specializaci. Týdně se plánují 1–3hodinové osobní konzultace s jednotlivými posluchači. Kromě těchto kursů ze sociologie jsou připravovány doporučené přednášky z filosofie a obecné sociologie, z oblasti práce odborů, z problematiky byrokracie a z oblasti behaviorálních věd. Po tříletém studiu odchází absolvent do praxe a po třech letech úspěšné praxe se může na školu vrátit k dvouletému postgraduálnímu studiu. V postgraduálním studiu je příprava zaměřena především na dokonalé zvládnutí metod a technik sociologického výzkumu a na problematiku řízení na vyšších stupních. Diplomové práce a projekty výzkumů posluchačů jsou individuální i týmové, jsou často dělány na základě zakázky podniků a jsou honorovány.

Doc. J. Karásek seznámil přítomné se zkušenostmi získanými při ročním postgraduálním studiu v Jugoslávii.

Studium v Jugoslávii je čtyřleté. Zásoby zahraniční literatury a studijní i vědecké konexe se zahraničím jsou mnohem větší než u nás. Zaměření studia i sociologických prací je však daleko pragmatičtější než v ČSSR. Velká pozornost je věnována demografickým problémům.

Referáty J. Kohouta a J. Karáska byly doplněny vystoupeními dalších účastníků.

Prof. V. Tlustý se zabýval některými zkušenostmi z USA. Poukázal především na to, že ve Spojených státech pracují sociologové na vyšších společenských „hladinách“. Proces profesionalizace a přípravy sociologů je značně ovlivněn zájmy a především talentem studenta. Studium v západních zemích má pragmatičtější ráz a nikde nemá charakter souvislého pětiletého studia.

Doc. J. Kolář poukazoval na to, že v Anglii pracuje celkem 800 průmyslových sociologů a daleko více psychologů, zatímco u nás se začínají projevovat zcela opačné tendence.

Prof. J. Tauber hovořil o rozvoji sociologie v Holandsku. Uvedl, že holandští sociologové věnují ve výzkumu i v přípravě profesionálů velkou pozornost demografii.

* * *

K problematice výchovy sociologů na československých vysokých školách přednesl referát doc. P. Machonin.

P. Machonin poukázal především na to, že příprava sociologů-profesionálů je nejen hlavním předmětem zájmu této konference, ale i klíčovou otázkou pro zavádění kvalitní výuky sociologie na jiné školy. Sociologové, kteří se podíleli na rozpoutání vlny rozvoje své vědy, nesou nyní před celou veřejností velikou odpovědnost.

K 15. říjnu 1966 studovalo obor sociologie na čs. vysokých školách 174 posluchačů v denním studiu, z toho 53 na Slovensku. Při zaměstnání studovalo 72 posluchačů.

Plány počítají s progresivním růstem. Z tohoto důvodu byl poslán oborovým ministerstvům, centrálním institucím a organizacím požadavek, aby vyjádřily své potřeby sociologů pro příští období. Původně ohlášený požadavek zněl na přípravu 155 lidí. V současné době však některá ministerstva své požadavky zvyšují. Zajímavé však je, že se vyskytly i instituce, které oznámily, že v příštích letech nebudou potřebovat žádné sociology, protože plánovaná místa sociologů jsou u nich již obsazena. Vzniká tedy vážná otázka, kdo jsou lidé, kteří obsadili tato místa a jak jsou profesionálně připraveni.

P. Machonin dále navrhl, aby na základě požadavků praxe, možností jednotlivých škol a zájmu o obor bylo uvažováno o oborovém studiu na těchto školách:

- filosofické fakulty universit v Praze, Brně a Bratislavě,
- Vysoká škola politická ÚV KSČ,
- fakulta osvěty a novinářství University Karlovy a
- vysoké školy ekonomické.

Vytypování připravovaných sociologických profesí i jejich rozsah by měly vycházet z empirických výzkumů této oblasti, z poznatků o práci sociologů, z požadavků praxe, ze zahraničních zkušeností a z úvah o rozvoji oboru.

Dále se doc. Machonin zabýval výhledem potřeby profesionálních sociologů. Československá akademie věd zvyšuje požadavky na počty sociologů pro výzkum. V pedagogické oblasti porostou potřeby sociologů patrně daleko rychleji, je to způsobeno vyšší fluktuací učitelů, zaváděním nových oborů do výuky, odchodem části učitelů marxismu-leninismu a v budoucnosti by mohla být potřeba sociologů ovlivněna zřizováním kateder sociologie na dalších vysokých školách. Ministerstvo školství však nepočítá s takovým tempem růstu potřeby sociologů jako ČSAV.

Problematiku začlenění sociologie do filosofické propedeutiky bude nutno zvlášť posoudit.

Poměrně velká potřeba profesionálně připravených sociologů se objevuje v různých státních orgánech, masových komunikačních prostředcích, kulturních institucích apod. O těchto potřebách však zatím není přehled. Zároveň je nutné připomenout, že v různých specifických oblastech lidské činnosti vyniká do popředí nutnost speciální přípravy sociologa z oboru a prostředí, ve kterém by měl pracovat.

Důležitou otázkou je také dělba práce mezi různými typy škol v přípravě profesionálních sociologů a jejich přímá participace. Bylo by správné vytypovat kvalifikační potřeby přípravy sociologů i různé potřebné kombinace vzdělání, např.: sociologie — psychologie, sociologie — ekonomie, sociologie — politická věda, sociologie — pedagogika.

To by nesporně pomohlo k řešení dělby práce a trvalé kooperace mezi různými vysokými školami či fakultami.

K referátu doc. P. Machonina se rozvinula široká diskuse, které se účastnila většina přítomných.

Dr. Ovesný (katedra sociologie filosofické fakulty UJEP) se zabýval problémem monostudia a kombinovaného studia. Dále upozornil na to, že katedra sociologie UJEP v Brně splnila svůj úkol a vypracovala model učebního plánu výuky sociologie.

Prof. J. Tauber poukázal na nutnost oborového studia sociologie pro oblast zemědělství. V současné době se zřizují kádrová oddělení sdružení, která se budou zabývat sociální politikou. Pracovníky pro tato oddělení bude nutno připravit. Ukazuje se nutnost připravit kvalifikovanou profesi zemědělského ekonoma-sociologa jako vyšší stupeň přípravy.

Dále prof. Tauber kritizoval úměle vytvořené přehrady mezi vysokými školami. Uvedl, že někteří studenti z Vysoké školy zemědělské chodí již nyní poslouchat přednášky ze sociologie na filosofickou fakultu. Sociolog venkova a zemědělství by měl vhodně umístění na ústředních úřadech, ve výzkumných ústavech a školách, při sdruženích, při velkých zemědělských závodech, v tisku, rozhlasu i televizi. Tyto otázky budou v krátké době zpracovány a předloženy v podrobnější studii.

Prof. V. Tlustý poukázal na nutnost soustředit výchovu sociologů z povolání na filosofické fakulty. Zatím však jsou filosofické fakulty pro plnění tohoto úkolu nejhůře vybaveny.

Doc. M. Marušiak (katedra sociologie filosofické fakulty U. K.) podporoval myšlenku centralizované přípravy sociologů na filosofických fakultách. Upozornil však na špatnou vybavenost kateder sociologie a to jak počty učitelů, tak materiálně. Filosofická fakulta University Karlovy v Praze zatím není schopna zajistit diferencované studium sociologie. Možné řešení by bylo v tom, aby sociolog z profese po absolvování sociologických studií na filosofické fakultě získával specializaci v postgraduálním studiu.

Dr. J. Cvrček (katedra sociologie VPA KG, Praha) se zabýval nutností speciální odborné přípravy sociologů pro tu oblast, ve které pracují. Takovou specifickou oblastí jsou nesporně ozbrojené síly. V armádě bude pracovat poměrně malý počet sociologů z povolání, připravených prostřednictvím vědeckých aspirantur a postgraduálního specializovaného studia. Kromě toho budou připravováni pracovníci se sociologickou specializací z absolventů VPA KG prostřednictvím diplomových seminářů a diplomových prací na závěr čtyřletého obecně humanitního, vojenského a sociologicky specializovaného studia. Umístění těchto pracovníků bude na vyšších stupních velení a řízení armády, ve vojenském tisku, v propagandistické práci apod. Kromě toho budou všichni absolventi VPA KG a VA AZ během svého studia dostávat základní informace o oboru v užších kursech.

Dr. B. Majdová (katedra sociologie na filosofické fakultě university Komenského v Bratislavě) upozornila konferenci na nevy-

hovořící stav výuky jazyků v přípravě sociologů. Dále se zabývala relativně velkým počtem přednášek v poměru k ostatním formám přípravy sociologů a upozornila na jejich poměrně nízký efekt. V této souvislosti by bylo nutno řešit i problém úvazků vysokoškolských učitelů.

Doc. Křenek (katedra marxismu-leninismu, Ústav sociologie venkova a zemědělství VŠZ Brno) hovořil o určitém nebezpečí v obsazování míst sociologů venkova a zemědělství. Mohlo by se stát, že se sociology to bude jako s pracovníky v jiných oblastech, např. když se někdo už nikam nehodí nebo nemůže sehnat umístění, jde do zemědělství. Z Vysoké zemědělské školy v Brně se někteří posluchači hlásí k sociologii. Měla by jim být dána možnost studia na filosofické fakultě některé university.

Dr. Klusák (FON UK, Praha) vložil historický vývoj fakulty a její místo při uspokojování společenských potřeb v široké oblasti kultury. Ve vztahu k ostatním oborům se na této fakultě silně vyvinul obor sociologie. Fakulta přitom potřebuje jeden základní profilující obor, a tím je právě sociologie kultury. Nyní dochází k přestavbě fakulty na fakultu sociálních věd, na které by byli připravováni sociologové a novináři pro oblast kultury.

Doc. Tesár (katedra marxismu-leninismu AMU, Praha) upozornil na nebezpečí inflace v přípravě sociologů a vyslovil se pro poměrně tuhou centralizaci v profesionální přípravě.

Prof. Klofáč navrhl, aby byly sestaveny přehledy o profesionálních sociologech, aby byla provedena jejich analýza a navrženy závěry pro oblast profesionální přípravy i umísťování.

Dr. Rollová (Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy, Praha) se zabývala problémy postgraduální přípravy sociologů. Nabízí se následující typy nadstavbového studia:

- obnovování vzdělání sociologů,
- doplnění základní přípravy sociologa z povolání,
- doškolování či přeškolování těch pracovníků v oboru sociologie, kteří mají vzdělání v jiném oboru.

A. Knesl (ministerstvo školství) upozornil na to, že na filosofických fakultách, zvláště u akademických funkcionářů, nebyl překonán odpor k sociologii. Často se argumentuje nevybaveností kateder. Naproti tomu na technikách je daleko větší pochopení pro pěstování a rozvoj sociologie.

Dr. M. Hájek upozornil na nutnost dodržování proporcí mezi počty posluchačů podle pohlaví. V praxi jsou daleko více žádáni muži než ženy.

* * *

K *problémům sociologa-praktika* referoval doc. J. Růžicka. Jeho referát byl založen především na zkušenostech z práce podnikového psychologa. Ve svém výkladu věnoval významné místo vzájemnému vztahu mezi sociologem a psychologem podniku. Zatímco sociolog má pracovat ve větších komplexech

v oblasti širších zobecnění, místo psychologa je při řešení všech problémů na pracovištích, v dílčích provozních či řídicích činnostech. Základ spolupráce podnikového sociologa a psychologa by měl být v rozborových činnostech. Zatím však je jen minimální počet podniků, které zaměstnávají jak sociologa, tak psychologa.

Diskuse k referátu doc. Růžicky se nejprve soustředila na otázky spolupráce sociologů s psychology při zkoumání možnosti a nutnosti zavedení kombinovaného vysokoškolského studia v oborech sociologie-psychologie (Machonin, Klofáč, Solař a další).

Dále Dr. Slávik upozornil na to, že nebude možné odtrhovat od sebe funkci podnikového sociologa a psychologa, zvláště v menších podnicích.

L. Koubek (podnikový sociolog národního podniku SONP, Kladno) se zabýval společenskou objektivitou pokud jde o sociologa podniku. Často převládá názor, že sociolog je jakýmsi sociálním „údržbářem“, řešícím ihned různé společenské vztahy a konflikty. Dále Koubek specifikoval přítomné se svým zařazením do struktury podniku a s úkoly, které plní.

J. Kopecký (podnikový sociolog národního podniku Pozemní stavby, Pardubice) hovořil o spolupráci vytvořené skupiny podnikových sociologů z různých oblastí. Zdůraznil, že je velice důležité, jak se podnikový sociolog zařadí do tkáně podniku. Podle jeho názoru sociolog, který by byl umístěn na resortním ředitelství, by už nebyl tak informován o rozhodujícím článku výroby. Ve své praxi se Kopecký přesvědčil o nutnosti profese sociálního inženýra v podniku. Vedoucí představitelé některých podniků však mají na sociologa neúměrné požadavky, očekávají od něho, že vymyslí nějaké zázračné recepty na úspěšné řízení a vyřeší ihned problémy, které oni sami řadu let nemohou vyřešit. Podnikový sociolog by měl znát obor, ve kterém působí, podílet se na řešení perspektivy rozvoje podniku a dobře se orientovat v různých skupinách a klikách, které ve vedení každého podniku existují. J. Kopecký informoval konferenci o sestavení dvacetiletého interdisciplinárního týmu, který bude zkoumat zavádění malého integrovaného systému v podniku se zaměřením na výzkumy formální struktury podniku. Dále poznamenal, že jednání o profesi sociologa by nemělo probíhat bez předcházející sondy nebo výzkumu dané problematiky.

J. Kohout, P. Machonin a J. Kolář se zabývali otázkou vhodného umístění sociologa ve sdružení nebo v podniku. Tato otázka, jak ukázala diskuse, musí být řešena v každém jednotlivém případě zvlášť.

Na konferenci vystoupil rovněž Dr. Š. Hora z Československého výzkumného ústavu práce v Bratislavě. Š. Hora přednesl informaci o výsledcích opatovské konference o pracovní náplni podnikového sociologa a psychologa, která se konala 30. III.—1. IV. 1967. (Viz str. 97.)

Zajímavou diskusi vyvolal Z. Šafář (lékařská fakulta UK) tím, že dosti jednoznač-

ně zdůraznil profesionálně řemeslnou stránku sociologa-výzkumníka, při které sociolog prý nemusí znát odbornou stránku zkoumané lokality. V diskusi k tomuto problému vystoupili P. Machonin, J. Kohout, J. Cvrček a L. Koubek. Z diskuse vyplynul závěr, že mnoho záleží na charakteru výzkumu, ale že obecně je vždy nutná určitá profesionální znalost sociologie a určitý stupeň znalosti o zkoumané realitě.

Dr. E. Mleziva (Výzkumný ústav dopravní) poukázal na to, že lidé jako ředitelé sdružení a podniků nemají představu o tom, jaké má mít postavení a náplň práce podnikový sociolog. Z tohoto důvodu Mleziva navrhl, aby podle vzoru podnikových psychologů bylo svoláno setkání vedoucích hospodářských pracovníků se sociology.

Doc. J. Kohout informoval o tom, že se taková konference již připravuje.

Dále vystoupil R. Bařtěk (Sociologický ústav ČSAV) a hovořil o některých otázkách podnikového sociologa. Poukázal na to, že kromě akceptování požadavku na talenty a individualitu sociologa z povolání bude nutno vypracovat koncepci rozvoje profese a tento rozvoj i plánovat.

Navrhl uskutečnit v příštím období čtyři ověřovací setkání:

1. Setkání sociologů-praktiků z průmyslových podniků s představiteli sociologie, kteří projeví o takové setkání zájem.
2. Setkání zainteresovaných sociologů se zástupci resortních ministerstev a společenských institucí.
3. Setkání sociologů a psychologů.
4. Setkání sociologů s představiteli vysokých škol k řešení vysokoškolské přípravy z oboru sociologie.

* * *

Jednání lednické konference, které bylo nesporně dalším významným krokem v rozvoji celého oboru v ČSSR, bylo zakončeno přijetím rezoluce, jejíž dvě části připravily v průběhu konference komise složené z jejich účastníků.

Jaromír Cvrček

Profesor Josef Král má 85 let

Je to překvapením pro ty, kteří ho občas vidají na různých shromážděních sociologů. Opravdu často v ruchu práce zapomínáme, jak čas běží. Musí nám to připomínat věk našich učitelů, nemáme-li čas sami na sebe.

Věk 85 let posouvá člověka do jiných historických souvislostí, než je naše současnost, plná dynamiky, změn, a tím také měření času v krátkých intervalech. Minulost stará 5, 10 či 20 let nám připadá dost dávná. Hledíme také do budoucnosti, a to někdy vede k zapomnění minulosti.

Vysokoškolský učitel může být měřen — s větším oprávněním než lidé v jiných povoláních — generací. Může být měřen počtem generací, na které působil, nebo počtem generací, které do sebe pojímá. Generace se prolínají v různých osobních, hlavně věkových kontextech, také v různých kontextech

historického vývoje. Některé generace se vzhledem k délce lidského života vylučují. Spojovat je mohou žijící lidé a jejich dílo, nebo dílo příslušníků generace už nežijící.

Profesor Král působil na tři generace československých sociologů, spojoval ve svém díle nejméně pět generací. Jako by již ve svých dřívějších pracích tušil, že on to bude, který svou osobností položí otázku kontinuity a diskontinuity československé filosofie a sociologie, a tím také otázku československých tradic v těchto oborech. Je to důležitá otázka zvláště pro generaci nejmladší, která se právě připravuje, aby v ní nevznikal dojem jakési československé ahistoričnosti.

Profesor Král jako vysokoškolský učitel vynikal systematickostí. To platí o jeho práci pedagogické i publikační. Znovu a znovu si uvědomujeme, jak je pro každou vědu důležitá právě systematickost. Jak právě tato vlastnost odlišuje vědu od jiných systémů poznatků, více či méně utilitárních.

Výchova vysokoškolských studentů obsahuje nesporně řadu poznatků. Ale nejen to. Vyžaduje také myšlenkový systém. Ten pak není proto, aby se stal neměnným Prokrustovým ložem, ale především proto, aby se student a později třeba vědec naučil systematicky myslet a pracovat. Po této stránce naše generace za mnoho vděčí profesorovi Královi. Ve studentských letech se to může zdát nadměrnou důsledností — teprve později člověk pochopí, jaký význam to pro vědu má.

Systematickost souvisí s kritičností ve vědě. Podotýkám — se zdravou kritičností. Věda není ani pramenem pesimismu, ani pramenem optimismu, ale kritického myšlení, které pečlivě váží klady i záporny, které pečlivě a svědomitě váží pokrok vědy. Vědec musí být kritickým realistou s pohledem do budoucna i do minulosti. Nemůže se zazzdit ani tím, ani oním směrem ve vývoji vědy a celého společenského života.

Vědec a vysokoškolský profesor nepůsobí jen svou systematickostí a výchovou ke kritickému myšlení, ale také svým osobním příkladem. svým mravním aspektem. Profesor Král nám představuje generaci lidí tohoto druhu, kteří neoddělovali vědu od života, kteří naopak dovedli stát za svým přesvědčením i v kritických okamžicích. Také vědec naší doby musí být i vědcem, i člověkem. Učme se na příkladech!

Pane profesore Králi, děkuji Vám jménem své generace za mnoho věcí, které jste nám dal. Některé jsem stručně uvedl, na jiné se zatím nedostalo. Přejí Vám dobré zdraví a duševní svěžest do dalších let. Rádi Vás vidáme.

Václav Lamser

K jubileu prof. J. Krále

Jednota filosofická věnovala svůj přednáškový večer dne 25. října 1967 85. výročí narození univ. prof. dr. Josefa Krále (nar. 31. října 1882). Večer zahájil prof. dr. Ludvík Svoboda; dále následovala přednáška dr. Dušana Prokopa *Filosofické a sociologické dílo Josefa Krále*; v diskusi pak vystoupili

doc. dr. Jan Patočka, dr. Josef Zmrhal
prof. dr. Josef Král.

Odborná, pedagogická i organizátorská činnost prof. Krále je velmi bohatá. Po studiích na gymnasiu v Čáslavi a Jičíně (maturoval 1901) byl v letech 1901–5 posluchačem filosofické fakulty Karlovy university v Praze. V letech 1905–23 působí jako středoškolský profesor v Lounech, Sušici a Nymburce. V této době skládá doktorát z filosofie (1908), překládá Hobbesovy *Základy filosofie státu a společnosti* (1909) a konečně hned po válce (1920) se habilituje prací *Herbartovská sociologie* (vyšla 1921) pro dějiny filosofie na KU v Praze; zde působí jako docent do r. 1923. Z této doby je i studie *Vztahy sociologie k psychologii a pedagogice*. V letech 1924–32 je řádným profesorem filosofie a sociologie na KU v Bratislavě; v r. 1930 je děkanem filosofické fakulty této university. Z publikací z tohoto období je třeba uvést především práce z dějin filosofie a některé práce systematické a pedagogické: *Filosofický slovníček* (1924), *České logiky humanistické* (1926), *Sociologické základy pedagogiky* (1926), *Na okraj Masarykovy Sebevraždy* (1927), *O významu M. Jana Husa* (1927), *G. A. Lindnera život a filosofie* (1929), *Studie o G. A. Lindnerovi* (1930), *Masaryk filosof a sociolog* (1931); souběžně se svými studiemi o Lindnerovi vydává též dva překlady z tohoto autora: *Myšlenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy*. *O utajených představách* (1929), *Záhada šesti*. *Psychologická zkoumání o lidské blaženosti* (1931). Koncem tohoto období silí jeho spolupráce s pražskými sociology – rediguje sborník *Dnešek* (1930) a od r. 1931 vydává časopis *Sociální problémy*, který uvádí studii *Sociální vědy a jejich třídění*. V r. 1932 pak přechází na filosofickou fakultu KU v Praze, kde působí nejprve jako řádný profesor filosofie a od r. 1934 i jako řádný profesor sociologie až do okupace. Činnost prof. Krále je v těchto letech velmi rozsáhlá. Publikuje další práce z dějin filosofie – *La philosophie en Tchécoslovaquie* (1934), *František Krejčí* (1935), *Kynikové* (1936) a zejména první náš pokus o ucelený pohled na vývoj českého myšlení monumentální *Československá filosofie* (1937); do tohoto okruhu patří i překlad a podstatné doplnění Höffdingových *Dějin filosofie* (1941) a řada sociologických studií a článků (např. heslo *Sociologie* pro OSN, dodatky – podle plánu tohoto hesla přednesl prof. Král kurs sociologie na FF UK v r. 1945); je čelným představitelem Pražské sociologické skupiny, řádným členem České akademie věd a umění a Učené společnosti Šafaříkovy, členem Mezinárodního sociologického institutu v Ženevě, Československé rady badatelské, Sociálního ústavu, redakčního kruhu České myslí aj. Patří tedy k významným organizátorům filosofického a sociologického života v ČR. Po válce navazuje prof. Král na svou práci na universitě i mimo ni. Na filosofické fakultě KU v Praze působí až do kritického roku 1950, kdy je ze špatně pochopených kulturně politických důvodů vyřazen z peda-

gogické i jiné činnosti. Po obsahové stránce charakterizují jeho činnosti zejména publikace, jako jsou *Nad člověkem a společností* (1946), *Masaryk, filosof humanity a demokracie* (1947), *Ze základních problémů přirozené morálky* (1948), celá řada hodnotných skript (*Úvod do filosofie*, *Nástin sociologie*, *Filosofie kultury*, *Sociální etika*, *Vývoj mravnosti*, *Etika povolání* aj.), nový překlad a další doplnění Höffdinga (1946), článek *Positivismus, dialektický materialismus a filosofie* (ČM, 1947) aj., dále obnovení časopisu *Sociální problémy* pod názvem *Sociologie* a sociální problémy, práce vedoucího redaktora České myslí atd. Z období po roce 1950 je to především zásadní překlad J. Locka. *Dvě pojednání o vládě* (1965), studie *Masarykovo třídění věd* (Vesmír, 1967) a účast v dnešním obnoveném sociologickém dění. K tomu všemu je třeba ve všech obdobích přičíst množství časopiseckých článků týkajících se zejména dějin filosofie, universitních i mimouniversitních přednášek, sociologických výzkumů apod.

* * *

Prof. Král je jednou z předních postav československého meziválečného a poválečného pozitivismu, a tím ovšem i československé filosofie vůbec. Je žákem Masarykovým a zůstává i po studiích po celý život věren některým Masarykovým filosofickým a sociologickým východiskům a metodám, jakož i pěstované problematice. Zároveň je však důslednějším pozitivistou (což plyne z jeho orientace na Comta, Spencera a Krejčího), nesdílí Masarykův teismus a neklade si za cíl vytvářet obecný filosofický systém spekulativního typu. Na rozdíl od klasického pozitivismu je však jeho přístup filosofičtější, uvědomuje si, že ani pozitivismus se nemůže vyhnout filosofickým problémům a usiluje proto v tomto směru o novou, reálnější formu této filosofie, kterou sám označuje jako „novopozitivismus, filosofii vědeckých metod“.

Prof. Král nevytváří tedy nějaký nový originální a průbojný filosofický a sociologický systém; jde spíše o promyšlený a kriticky utřídný výběr z předních světových i našich myslitelů pozitivistického zaměření, který prof. Král celý život trpělivě zdokonaluje, precizuje a tolerantně obhajuje. Bojovněji a důsledněji než je to v pozitivismu běžné vystupuje proti náboženství, objektivnímu idealismu a různým formám iracionalismu (zejména českého). Charakteristickou zvláštností jeho pozitivismu je i důraz na spojení filosofie, sociologie a etiky. I když je stoupencem empirických metod, chápe empirii spíše ve smyslu vědeckého faktu a uznává potřebu teorie a zobecnění. Obecné filosofické a sociologické koncepce však příliš nevyhledává, předpokládá vědecké filosofie vidí spíše v jejích kritice, v určité dávce skepse a agnosticizmu vůči možnosti řešit základní filosofické problémy.

Pokud jde o Královo pojetí filosofie, tu pojímá jako „jednotný výklad světa a života na základě jednotlivých věd (a spolu s ni-

mi). Zahrnuje do ní vedle noetiky s logikou jakožto nauky o poznání a myšlení filosofii vlastní čili metafyziku ve smyslu induktivním, jež rozebírá a třídí základní pojmy vědecké, generalizuje je, stále je ověřuje zkušeností a sjednocuje, a usiluje tak o jednotný výklad světa jakožto celku, a etiku jako filosofii života, výklad života, jako nauku o jednotném vedení života, o životě jako celku". (*Československá filosofie*, str. 59—60.) Toto pojetí je uloženo jednak v pracích o třídění věd, o sociologii a dějinách filosofie, jednak soustavněji hlavně v poválečných skriptech z filosofie. Velmi dobře vysvitá z jeho vztahu k základním filosofickým směrům. Za jejich východisko pokládá prof. Král základní filosofický problém — vztah hmoty a ducha. I když má podstatné výhrady k materialismu, odmítá šosácké předsudky o nemorálnosti materialismu a oceňuje jej jako „princip metodický a heuristický, který vykonal mnoho pro vědecký názor světový“ (skripta *Metafyzika*, str. 5). Daleko striktnější je jeho posouzení idealismu (spiritualismu), který „nepodal vlastně vysvětlení vůbec, jak jest totiž vyložití vznik pochodů hmotných z duševních...“ (tamtéž). Idealismus Vorovkův a Hoppeův pak hodnotí přímo jako mystickou filosofii postupující iracionalistickými metodami (viz *Československá filosofie*, str. 49—52). Kromě toho, že vidí nekompromisně funkci základní filosofické otázky v dějinách filosofie i v současnosti, prokazuje kritický filosofický cit i v tom, že objektivně konstatuje, že dualismus či pluralismus se nutně přiklání k některé základní filosofické pozici. Zároveň však Králůva noetika dosti podstatně omezuje tyto náběhy svým agnosticismem, i když v polemice s dialektickým materialismem vyzdvihuje koncepci relativního agnosticizmu, kritizujícího starý pozitivismus za to, že staví pro určité otázky hráz, že prohlašuje nepoznatelnost tam, kde jde spíše o nepoznanost (viz články *Pozitivismus, dialektický materialismus a filosofie*). Nicméně závěr „... jakési ovšem méněví nepoznatelnost jest vždy, není-li určitě trvalé nepoznatelnost...“ (tamtéž, ČM, 1947, str. 211) je přes svou nespornou střídmost a faktičnost příznačný. Právě noetická pozice vede i profesora Krále k tendenci postavit se mimo materialismus a idealismus.

Význačná a důsledná je Králůva kritika náboženství, navazující na osvícenské tradice a inklinující k volnému myšlení F. Krejčího. Podat jednotný výklad světa je úkolem vědy a filosofie, a nikoli světového názoru, který se zakládá na zjevení. Další kritický postoj vůči náboženství se projevuje v Králově pojetí morálky jako „samostatné složky civilizace, jež nepotřebuje náboženství jako svého základu“ (viz též *Ze základních problémů přirozené morálky*, 1948). Přitom opět vidí střízlivě a tolerantně náboženství jako jev sociální, náboženství žité, které je jakýmsi výrazem citového a osobního poměru k vesmíru.

Králůvo pojetí etiky je kromě uznávání přirozené morálky charakterizováno též od-

porem k normativismu. Abstraktní pohled však omezuje hlubší polemiku a projevuje se zde povrchností empirismu. A tak Králůvo celkové pojetí morálky a jejího vývoje kolísá typicky mezi relativismem a absolutismem.

Přednosti a meze Králových východisek a metod se projevují i ve stěžejní oblasti jeho práce — v dějinách filosofie a sociologie. Neobyčejná akribie, heuristická důkladnost v dobývání a ověřování faktů, jasnost a přehlednost v uspořádání a výkladu látky se zde pojí s téměř naprostou nevybojností a zdrženlivostí pokud jde o celkové hodnocení a koncepcí. Po faktické stránce jsou však tyto práce prof. Krále nepostradatelné pro bádání i pedagogickou práci týkající se především dějin českého myšlení.

Pojetí sociologie si J. Král určuje v *Československé filosofii* opět sám takto: „... vychází z názorů Masarykových, ověřuje je studiem vývoje sociologie a starší české sociologie, zejména Lindnera. Jev sociální chápe jako složitější jev psychický... jenž má své podmínky i svůj cíl ve společnosti, čili... vzniká vzájemným působením jednotlivců a odnáší se opět ke společnosti. Za základní část sociologie považuje pak sociální psychologii“ (str. 196). Podobně jako ve filosofii a v etice se i v sociologii soustřeďuje Králůva pozornost především na sbírání, třídění a popis faktů. Podobně i zde respektuje Král problémy. I když se i zde projevuje nechuť k obecnějším koncepcím, například v poněkud neurčitěm pojednávání o klíčových pojmech pozitivistické sociologie jako jsou statika a dynamika, sociální konsenzus apod., přece jen praktičtější povaha disciplíny nutí k výraznějším vyjádřením. V pojetí příčin vývoje používá Král koncepci empirického pluralismu, která vychází ze součinnosti mnoha činitelů. Nicméně prakticky je to oblast idejí, vzdělání, osvěty, která je v dějinách rozhodující. Pokud jde o pojetí sociálního vývoje, považuje Král za základní zákon sociálního rytmu, zákon akce a reakce nebo též zákon vývoje ve vlnách. Obsahem tohoto zákona je střídání generací, které „tvoří vlastně dějiny... a děje se v určité pravidelnosti, zákonitosti — po výkyvu na-levo následuje výkyv napravo, aby celková linie se ustálila posléze ve středu, ale nikoli mechanickém, nýbrž věcném, který vyhovuje obyčejně většině společnosti...“ (*Nad člověkem a společností*, str. 128). Je zřejmé, že tento zákon tvořil evolucionistickou protiváhu dialektického pojetí a zákonů vývoje a byl Královým osobitým příspěvkem v polemice proti historickému materialismu (viz též cit. článek v ČM, 1947).

Význam činnosti a díla, celé osobnosti prof. J. Krále, je mnohostranný. Oceňujeme především jeho celoživotní zájem o českou filosofii, jejíž výraznou postavou se sám stal. Tato věrnost české filosofii je přitom provázána soustavnou a neobyčejně informovanou pozorností vůči světovému filosofickému a sociologickému dění. Připojíme-li k tomu charakterovou důslednost a čistotu prof. Krále, jeho demokratické a antifašistické postoje

za první republiky a okupace. lze pochopit jeho velký pedagogický vliv, přestože Král nepřinášel velké filosofické a sociologické koncepty. Jeho vliv byl nemalý — a to i na poválečné generace marxistů — právě pro jeho věcnost, úctu k faktům a argumentům, i určitou dávku skepse. Je přirozené, že Královovy filosofické a sociologické názory, zejména jeho tendence překlenout tzv. krajní stanoviska, se dostávala do rozporů s marxistickou filosofií. Politické závěry, které z toho byly vyvozeny, však byly daní 50. létům, stejně jako příliš příkré interpretace jeho díla v tisku. Nemělo by jistě smysl hledat dnes v díle prof. Krále nějaké sblížení s marxismem. Jde spíše o přehodnocení určitých akcentů, jak se o to zde ostatně pokoušíme. Charakteristika filosofických, sociologických a jiných názorů a prací prof. Krále pomocí termínů umírněný pozitivismus, jakož i společenské zařazení jeho odborné, pedagogické a organizační činnosti do vztahu s levým křídlem české buržoazie, mají sice své oprávnění, zároveň však zůstávají vůči tak výrazné lidské a vědecké osobnosti, kterou prof. Král v československém myšlení i životě nesporně představuje, nutně schematické.

V diskusi ocenili doc. dr. J. Patočka a dr. J. Zmura jak zakladatelský význam prací prof. Krále v oboru dějin české filosofie, tak zejména jeho ryzí lidský charakter. Prof. Král ve svém vystoupení poděkoval Jednotě filosofické, vyjádřil se skromně k pochvalným slovům, doplnil některé údaje k přednášce a popřál další rozvoj československé filosofii a sociologii, přičemž realisticky ocenil příznivější podmínky pro práci dnešních jejích pracovníků. Večer byl zakončen gratulacemi všech přítomných prof. Královi.

Bibliografie

- J. Král, *Československá filosofie*, 1937.
- E. Urx, *Za pravdu a mír*, SNPL 1954, str. 151 an.
- K pětasedmdesátinám prof. Josefa Krále, *FC*, 1957.
- O. Záhora, *Ke kritice pozitivistického pojetí předmětu a metod sociologie v české buržoazní sociologii*, Přehled, MŠK, 1958.
- D. Prokop, *Filosofické a sociologické názory Josefa Krále*, *FC*, 1959.
- A. Dratková, *O jednotě filosofické*, *FC*, 1966.

Dušan Prokop

K 75. narozeninám dr. Františka Fajfry

Dne 18. srpna t. r. oslavil své 75. narozeniny předseda Československé demografické společnosti dr. František Fajfr. Narodil se roku 1892 v Humpolci, mládí strávil v Brně, ve Dvoře Králové n. L. a v Praze, kde vystudoval právnickou fakultu Karlovy university. Právnickou praxi prošel u pražských soudů a Zemského správního výboru. Od roku 1922 pracoval nepřetržitě ve Státním úřadu statistickém, od roku 1945 jako jeho předseda, do roku 1961, kdy byl tento úřad přechodně sloučen s komisí státní kontroly. Ve statis-

tickém úřadě se dr. Fajfr zabýval především ekonomickou statistikou (statistikou družstev, daňovou soustavou atd.). Přispěl svou prací k tomu, že se československá statistika začala budovat na solidních vědeckých základech, pokud jde o rozsah práce, metody, tempo zpracování údajů a konečné výsledky.

V roce 1957 byl jmenován předsedou Státní populační komise, v jejímž čele stál do roku 1963. Od ustavení Československé demografické společnosti v roce 1964 zastává funkci jejího předsedy.

Je velmi těžké shrnout ve stručném přehledu bohatou publikační i organizační činnost dr. Fajfry, poněvadž pouhý výčet jeho prací by zaplnil několik stran. Charakteristické pro osobnost tohoto statistika, sociologa a demografa je to, že ve všech jeho pracích se projevuje hluboký a prožitý filosofický rozhled a názor. V paměti mně utkvěl výrok z jednoho lektorského posudku, do něhož jsem měla možnost nahlédnout: „Nechutné je, předstírá-li autor, že je marxista, ale svým povídáním dokazuje, že vůbec neví, co je marxismus...“ Právnická a filosofická výchova z pozitivismu A. Comta, prostudoval velice důkladně Hegela a Marxe (přeložil výbor z Hegela do češtiny), byl důvěrně seznámen s filosofií Krejčího, Drtiny, Masaryka a dokázal svými pracemi, jaký je jeho filosofický názor, aniž by musel prokládat své práce citáty z klasiků. Dovedl však i neúprosně kritizovat všechny „odvany marxismu“, mechanické a dogmatické přebírání pouček, a to i v době, kdy kritický přístup k této filosofii byl nepřístojností.

Filosofický přístup k teoretickým problémům se projevil i v jeho pracích z oboru sociologie a demografie. Jmenujme alespoň jeho studie a články, uveřejněné v České Mysli (*Ze soudobé sociologie francouzské*, Česká Mysl XIX, 222; *Sociologické a normativní teorie práva*, tamtéž, XXIII, 3/4, 179 n.), *Glosy k české sociologii* (Ruch filosofický VI, 84), *Z české sociologie o národu* (Čin VII, 181 n.), *Sociologie a právní řád* (Sociologický časopis 1965, 702 n.).

Nemálo pozornosti věnoval pojmu populace a národ, národ a národnost, vzájemnému poměru státu a národa (*Sociologie státu, národa a politických stran*, přednáška v r. 1946; ze starších prací *Stát a národ*, Socialistické listy č. 44, 1919, *Vědomí státní*, Nové Čechy III, č. 9, 371 n. a další).

K rozvoji československé demografie přispěl dr. Fajfr svými teoretickými příspěvky (v diskusi o vymezení pojmu demografie, o směrech jejího rozvoje, o aktuálních úkolech československé populační politiky) a svou účastí na demografických akcích (sčítání lidu, domů a bytů, statistika obcí a sídlišť).

Citlivým psychologickým přístupem je charakterizováno i jeho jednání s lidmi a veřejné vystupování. Stane-li se diskuse příliš „vědeckou“ a problémy příliš složitými pro přemíru faktů a čísel, působí nezapomenutelně slovo předsedajícího dr. Fajfry, ať už je to jeho diskusní příspěvek nebo shrnutí. Do sálu se vrátí „lidská míra“ věcí, a často

i vyhrocenou situaci nebo trapné rozpaky zahladí optimistický, tolerantní a nenadřazený tón jeho výroku.

Pripojujeme se k blahopřání k pětasedmdesátým narozeninám dr. Fajfra, kterých se dožívá v plné svěžesti a činorodé práci.

Alena Šubrtová

Z činnosti Čs. sociologické společnosti

Čs. sociologická společnost ukončila sezónu 6. července 1967 přednáškou anglického sociologa dr. Ch. Algera, profesora Northwestern University v Chicagu, na téma *Metodologické problémy výzkumu organizací*, a novou sezónu zahájila 12. září 1967 opět přednáškou zahraničního sociologa, Přednáška se pořádala pro členy sekce sociologie venkova a přednášejícím byl prof. dr. H. Cépéd z Vysoké školy zemědělské v Paříži, který hovořil na téma *Sociální problémy světového zemědělství*. Dalším přednášejícím 19. 10. 1967 byl prof. H. Bach z Hochschule für Social- und Wirtschaftswissenschaften v Linci, který přednášel *O vlivu industrializace na strukturu a rozvoj rakouského zemědělství*. Z dalších zahraničních hostů přednášel pro sekci sociologie města 21. září 1967 prof. D. Donnison z London School of Economics and Political Sciences na téma *Výzkum a výuka aplikované sociologie ve Velké Británii*, a 6. října 1967 pro sekci teorie a komparace industriální společnosti a sekci integrální antropologie přednášel dr. W. Burisch z university v Konstanci na téma *Problém divergence a konvergence v industriální sociologii*.

Na pravidelných schůzkách sekce integrální antropologie referoval 20. září 1967 doc. dr. J. Solaf CSc. na téma *Sociologie a futurologie* a dr. M. Stuchlík na téma *K otázkám sociální antropologie*; 25. října 1967 zde přednášeli dr. Ch. Troníček CSc. — *Biologická antropologie jako součást integrální antropologie* a dr. K. Rychtařík CSc. — *Některé aktuální problémy sociologie v Sovětském svazu*.

11. října 1967 se konala pracovní schůzka sekce sociologie národnostní otázky a 17. října 1967 pracovní schůzka sekce sociologie veřejného mínění, na které hovořil M. Řehák o zkušenostech z výzkumu televizního diváka.

5. října 1967 byl zahájen II.—III. semestr semináře „Úvod do aplikací matematiky v sociologii“ s tímto programem: doc. dr. V. Lamser CSc. — *Teorie aplikace matematiky*, V. Lamser a J. Řehák — *Analýza společenských struktur I.—IV. (Aplikace teorie grafů a teorie matic)*, inž. Z. Šafář — *Problémy kvantifikace I.—II. (Konstrukce stupnic)*, M. Illner *Kausální analýza I.—II. (Lazarsfeldovy modely)*, doc. inž. L. Růžička — *Kausální analýza III.—V.*, J. Řehák — *Vybrané modely společenských procesů* a inž. A. Filáček — *Přehled dalších možností aplikace*.

20. října 1967 pořádala sekce sociologie průmyslu diskusní odpoledne na téma *Sociologie a marketing*; přednášejícími byli prof. dr. J. Nykryn, inž. V. Bárta CSc., dr. E. Rejmánek, inž. J. Rumler a doc. dr. J. Kohout CSc.

Alena Gabalová

Z činnosti Slovenskej sociologickej spoločnosti

Od sekcie sociológie mládeže a rodiny sa dňa 15. júna 1967 oddelila samostatná sekcia sociológie rodiny a zamestnanej ženy. Vedúca sekcie je dr. Jolana Jančovičová.

Sekcia sociológie politických a triednych vzťahov usporiadala dňa 16. júna 1967 prednášku a besedu s dr. Karlom Pomajzlom CSc. a Jánom Šindelkom CSc. z pražskej sekcie národnostnej otázky na tému *Národnostná problematika za socializmu s osobitným zreteľom na ČSSR*.

Novotvorená sekcia sociológie rodiny a zamestnanej ženy zahájila svoju činnosť dňa 28. 6. 1967 prednáškou poľského sociológa dr. Františka Adamskeho z Krakova na tému *Spoločenské premeny súčasnej rodiny*. Po prednáške nasledovala polemická diskusia aj o podstatných otázkach.

V dňoch 28. a 29. septembra 1967 bol hosťom Slovenskej sociologickej spoločnosti prof. dr. Joachim Matthes, vedúci Katedry sociológie na Univerzite v Münsteri, NSR. Prvý deň svojho pobytu mal diskusiu na tému *O tvorbe teórií v sociológii náboženstva*, druhý deň prednášku na tému *Tezy o konvergencii industriálnych spoločností*.

2. októbra prednášal v Bratislave pre členov Spoločnosti na tému *Teória a analýza rol ako nástroj medzidisciplinárneho spoločensko-vedného výskumu* prof. dr. Gerhard Wurzbacher, vedúci Ústavu pre sociológiu a sociálnu antropológiu Fakulty pre hospodárstvo a sociálne vedy na Univerzite v Norimberku, NSR. 3. októbra 1967 navštívil odbočku Spoločnosti v Nitre, ktorá spolu s Katedrou marxizmu-leninizmu Vysokej školy poľnohospodárskej organizovala jeho prednášku a diskusiu na tému *O výskumoch v sociológii mládeže a rodiny v NSR*. 4. októbra 1967 mal prof. Wurzbacher diskusiu v Bratislave s členmi spoločnosti, pracovníkmi bratislavských sociologických pracovísk. Potom odcestoval na ďalší pobyt do Brna a Prahy. V septembri 1967 opäť zasadal prípravný výbor aj redakčná rada seminára „Stav a problémy sociológie kultúry na Slovensku“, ktorý sa uskutoční 23.—25. X. 1967 v Trenčianskych Tepliciach.

V predsedníctvu Slovenskej sociologickej spoločnosti došlo k personálnej zmene. V dôsledku zahraničného pobytu doterajšieho vedeckého tajomníka s. Vojtecha Wagnera CSc. poveril výbor touto funkciou s. Jolamu Jančovičovou zo Sociologického ústavu SAV.

Libuša Friedová

Z domova...

Prof. dr. Miloš Kaláb o politologii

Z obsáhlého rozhovoru s ředitelem Sociologického ústavu CSAV, který uveřejnila „Arevue“, časopis pro politiku, vojenství a řízení (1967, 9), vyjímáme jeho výklad o politologii:

Z hlediska sociologie tvoří politika jen jeden, byť i velmi důležitý pól vnitřní dynamiky společnosti. — I když je konstituování politologie (jako vědy zkoumající teoreticky politiku, ne v aspektu sociologickém, nýbrž v její vnitřní zákonitosti) myslitelné, nutno vidět také skrytá nebezpečí. „Nebude-li se rozvíjet v bezprostřední, co nejužší souvislosti se sociologií politiky, nebude-li mít při všem na zřeteli, že politika proniká do všech sociálních sfér, bylo by nebezpečí, že se omezí pouze na formální stránku lidských činností a zredukuje se na jakýsi druh diplomacie. Taková věda by studovala pouze formy a nikoliv obsah lidské činnosti. Politika však může mít nejrůznější obsah. Politologie by se mohla také orientovat pouze na sféru profesionální politiky, ale tím by zredukovala politiku na sféru mocenskou a těžko by postihovala proces transformace politiky ve vědecké komplexní řízení společnosti. Marxismus od počátku pěstoval spíše sociologii politiky než politologii.“

O tak zvaném minimalismu části naší mládeže a jejím sexuálním životě

psala Mladá fronta (1967, 133). Životním minimalismem lze nazvat takový psychický stav, který hledá co nejméně exponované „místo ve stínu“, jež lze zastávat bez odborné kvalifikace a bez rizika. Prakticky se projevuje v tom, že u nás rok od roku přibývá chlapců i děvčat, kteří po skončení povinné školní docházky ani neuzavírají učební poměr, ani nenastupují do škol, ale jdou přímo do zaměstnání. Tabulka bohužel ukazuje vzrůst této tendence; v r. 1960 jich bylo 13 417, v r. 1962 19 940, v r. 1965 22 729 a v r. 1966 25 880. Kromě toho zůstává každoročně doma u rodičů značný počet mladistvých, kteří se buď nedostali do škol nebo do zvoleného učebního poměru. „Loňská bilance uvádí,“ pokračuje časopis, „že z 264 888 chlapců a děvčat, kteří skončili povinnou školní docházku, vstoupilo do života bez jakékoliv kvalifikace

39 226. Tedy plná šestina, což je dvojnásobek z roku 1960.“

V též čísle pokračuje debata o sexuálním životě naší mládeže statí doc. H. Svarcové. Konstatuje, že intenzivnější pohlavní život již v předmanželském období se dnes stává pravidlem. Toto poznání opírá autorka o sociologický mikroprůzkum skupiny městských dívek: 43 maturantkám byl předložen anonymní dotazník, jak se chránit před nechtěným těhotenstvím. Z 27 dívek, které žily sexuálním životem, pouze tři nespolehaly výhradně na svého partnera, přestože šlo někdy i o nahodilé styky. Jiný průzkum zjišťoval, jak jsou dívky i chlapci poučeni o sexuálním životě; chlapci byli zcela nepoučeni v polovině dotazovaných případů. Tato bezstarostnost — pokračuje autorka — má ovšem dalekosáhlé důsledky. V roce 1964 bylo přerušeno těhotenství na žádost 4 270 dívkám ve věku 15—19 let, v roce 1965 již 5 442. Připočteme-li dále 25—30 procent sňatků, k nimž dochází pod tlakem nechtěného těhotenství, jsou to zřejmě varovná čísla.

Nová data o kriminalitě naší mládeže

vedl na tiskové konferenci ministr spravedlnosti dr. A. Neumann. V roce 1966 bylo odsouzeno 72 408 osob za 109 694 trestných činů — proti roku 1965 tedy menší vzestup. Stoupá též kriminalita mládeže, ročně je soudně trestáno 5—6 tisíc mladistvých a podíl mládeže na veškeré trestné činnosti činí 8,9 %. Roste zejména počet mladých pachatelů od 15 do 18 let. Převládají především krádeže a jiné majetkové trestné činy, veliký je počet rvaček apod.; skoro čtvrtinu činů ovlivňuje použití alkoholu. Recidivisté tvoří dvě třetiny celkového počtu odsouzených, u příživnictví a výtržnictví se podílejí na celkovém počtu trestných činů více než 50 %.

Populační problémy zejména mladé generace

byly na pořadu jednání zdravotního výboru NS. Tajemník Státní populační komise dr. J. Prokopec zde objasnil tuto problematiku řadou údajů: Pouze necelých 12 % městských a 16 % venkovských snoubenců se po sňatku stěhuje do vlastního bytu, kolem 60 % zůstává u rodičů — v městě každá pátá dvojice (na venkově desátá) bydlí po sňatku odděleně. Zdravotní výbor v závěrečném usnesení doporučil uvážit posunutí hranice věku zletilosti na 21 let, zejména u chlapců.

Vědecká rada University Karlovy se usnesla vytvořit komisi, jejímž hlavním úkolem je dlouhodobý výzkum politické aktivity a postojů vysokoškolského studentstva. Předsedou komise je doc. dr. E. Urbánek, který o chystané akci informoval v UK, časopisu University Karlovy (1967, č. 16—17): Průzkum by měl přispět k hlubšímu ujasnění skutečné situace v politicko-výchovné práci mezi vysokoškoly a posoudit, zda jsou jí dosavadní metody adekvátní. Předběžné pracovní hypotézy jsou dvě: 1. Vysokoškolák není a nemůže být chápán jako produkt vysoké školy, v jejímž prostředí se pohybuje relativně krátkou dobu. Je nutno zkoumat všechny faktory, které působí na formování jeho politického postoje. 2. Studenta musíme chápat jako bytost aktivní ve vztahu k prostředí, které ho ovlivňuje. Nelze jej pojímat jako tabula rasa, jako materiál, který vysoká škola jednoznačně určuje.

Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV

Jak sdělila na tiskové konferenci jeho ředitelka dr. Jaromíra Zapletalová, bude těžiště práce ústavu v aplikovaném výzkumu. Ústav bude zjišťovat veřejné mínění k vnitropolitickým, ideologickým, hospodářským, kulturním, sociálním i mezinárodním otázkám, jež jsou důležité pro řízení a vyžadují řešení. Přednostně se zaměří na dlouhodobé systematické výzkumy, které budou přinášet hlubší poznatky, signalizovat vznikající problémy a odhalovat vývojový trend.

Pro strukturovanou sociologickou analýzu mládeže

se vyslovuje J. Šiklová v článku *Víme příliš málo — Mládež očima sociologa*, otištěném v *Plameni* (1967, 7). Autorka se zároveň pokouší charakterizovat dvě odlišné vrstvy naší mládeže — poválečnou generaci „svazáckou“, rozhodující a „vládnoucí“ generaci, a dnešní, kterou tvoří dvacetí až třicetiletí. Tuto druhou generační vrstvu charakterizuje předběžně — vědoma si nedostatečnosti dosavadních sociologických průzkumů — několika základními rysy: V populační skupině mezi 20—30 lety je nejvyšší procento lidí nezaupujících žádný světový názor, žádný vyhraněný postoj k politickým či filosofickým otázkám. Snaha po hlubším, sociologicky prohloubeném poznání odlišné struktury generačních vrstev mládeže vede autorku k závěru: „Nepřisahám na empirismus v sociologii, ale přesto bych počkala s verdiktem o naší mládeži, až budeme mít relativně solidní a hlavně strukturovanou analýzu mládeže. Jen rozbor postojů a hodnot této diferencované chápáné skupiny nám ukáže, na koho a na které vrstvy se zaměřit, a dovolí nám snad rozhodnout i jak působit. Ovšem ani v tomto případě nepomůže sama sociologie, ale to, zda lidé budou ochotni se podle získaných poznatků řídit.“

Podstata sporu o společenskou stratifikaci

je název studie polského sociologa J. J. Wiatra, otištěné v červencovém čísle *Nowych Drog* (1967). Autor tu polemizuje s buržoazními teoriemi společenské stratifikace a pokračuje: Marxistická sociologie, zásadně odmítající buržoazní teorie stratifikace, nemá nejmenších důvodů, aby odmítala samu problematiku, aby ji nestudovala a nezevšeobecněovala. Naopak, zásadní studium různých aspektů společenského rozvrstvení může být užitečné i důležité (např. pro vytváření školské politiky, platové politiky ve shodě se společenským významem jednotlivých podniků apod.). A dále, shodně s výsledky těchto studií, je třeba stále obohacovat marxistickou teorii tříd a společenských vrstev, objasňovat charakter i konsekvenci rozdílů společenských vrstev, sekundárních i podružných ve srovnání s rozdíly třídními přece však důležitých, protože vyúsťují v různorodé konsekvence. V souvislosti s protisocialistickou propagandou v otázce nového třídního rozdělení v socialismu je třeba zdůraznit, že zde není lepší odpověď než zásadní a z marxistických pozic vycházející zkoumání společenské struktury socialistických států.

Sociologie kriminality mládeže v NDR

Rostoucí stupeň kriminality v průmyslových státech a speciálně problémy zločinnosti mládeže v NDR jsou obsahem studie, kterou uveřejnil prof. dr. Erich Buchholz, děkan právnícké fakulty Humboldtovy university v Berlíně, v časopise *Marxistische Blätter* (1967, 2) pod titulem *Kriminalitätsentwicklung in der DDR*. Úvodem připomíná studii K. S. Badera *Soziologie der deutschen Nachkriegskriminalität* z r. 1949; pro tuto kriminalitu je typické, že vyrůstala spíše z poválečného chaosu a hospodářsko-materiální základny než z morálních duchovních příčin. V dnešní NDR křivka zločinnosti vcelku klesá, vážným problémem však zůstávají problémy kriminality mládeže. Prof. Buchholz uvádí i výmluvnou stupnici kriminality mládeže podle věkové struktury: 14—16letí — 870 případů, 16—18letí — 2 085, 18—21letí — 1 980, 21—25letí — 1 546, 20—40letí — 804, starší 40 let — 232. Nejvyšší stupeň kriminality je tedy u mládeže mezi 16. a 25. rokem; proto prof. Buchholz užívá termínu „Verjüngung der Straftäter“. Vysvětlení tohoto zjevu hledá ve skutečnosti, že tyto mladí lidé vyrůstali sice již v socialistické společnosti, avšak jejich první životní dojmy jsou z doby válečné a poválečné, a vztahy a podmínky socialistické společnosti mohly proto na ně působit až v pozdějším věku. Nelze také zapomínat, že těmto mladým lidem nebyl dán socialismus „v chemicky čisté formě“, ale formovaný mnohoznačnými mezilidskými individuálními vztahy, plnými rozporů a konfliktů. Ukazuje se však, že po období hledání a bloudění (asi do 25 let) naprostá většina této mládeže na-

lézá správné životní zařazení, procento trestnosti rychle klesá. Naproti tomu v NSR sice kriminalita mládeže kulminuje také mezi 18. a 21. rokem, avšak i pak zůstává stále vysoká a klesá až po 50. roce života.

Prof. Buchholz uvádí také literaturu předmětu, poučnou i pro naše penology a sociology mládeže: *Studien zur Jugendkriminalität, Jugendkriminalität und ihre Bekämpfung in der sozialistischen Gesellschaft*, Staatsverlag, Berlin 1965.

Sociologický průzkum rozvodovosti v Polsku

ukázal, že nejčastější příčinou rozvodů (ve více než polovině případů) je manželská nevěra. Na čelném místě je dále alkoholismus, hrubé nakládání s manželkou i dětmi a odpírání prostředků na jejich výživu. V. Lobo-dzińska dále zjistila (Trybuna 1967, 108), že převážná část mládeže uzavírá manželství bez souhlasu rodičů či dokonce proti jejich vůli. Mladá manželství se také vyznačují malou stabilitou — u 12 % rozvádějících se netrvalo manželství déle než rok, téměř u 65 % netrvalo déle než pět let.

Výzkum čtenářských zájmů v USA

ukázal, proč především roste počet vydaných knih: V roce 1955 vyšlo v USA 28 696 titulů, z toho přes 20 tisíc nových, zbytek reedice; v loňském roce počet vydaných knih vzrostl o dalších 5 % a dosáhl 30 050 titulů. Tento „kníží boom“ se vysvětluje rostoucím počtem mládeže ve školním věku (ročně přibývá milion nových žáků) a poklesem analfabetismu při současném vzrůstu počtu obyvatelstva USA. Tato základní fakta také vysvětlují, proč 51 % všech prodaných knížek byly učebnice, encyklopedie a příručky („reference books“). Na dalších stupních oblíbenosti jsou romány, povídky a biografie (asi 16 %), literatura pro mládež (6,3 %), „paperbacks“ (6 %) — a na jednom z posledních míst (4,5 %) je literatura náboženského rázu.

Sociologický výzkum prostředků masového působení mezinárodně

Podle informací varšavské Trybuny (1967, 193) zřídí UNESCO v nejbližších letech ve Vídni vědecký institut, který bude studovat vliv prostředků masového působení na posluchače. Má to být první mezinárodní ústav tohoto typu, který bude analyzovat vlivy rozhlasu, televize, atd. na vytváření veřejného mínění. Vedle toho se mluví o zřízení „University of Nations“, kterou má opět ve Vídni zříditi UNESCO; profesori i posluchači této university by byli příslušníky různých národů. Vídeň byla už vybrána za sídlo UNIDO, nově zřízeného institutu OSN pro otázky průmyslového rozvoje; má zřejmě ambice stát se městem mezinárodních organizací, velkým středoevropským centrem mezinárodní výměny kontaktů.

Rozmach sociologie ve Francii a její dnešní úkoly

V Sovětském svazu byl návštěvou francouzský sociolog G. Balandier, který v rozhovoru s redaktorem časopisu Literaturnaja gazeta vylíčil rozmach sociologie ve Francii a vytyčil i některé problémy současné sociologie a její úlohu v přetváření světa. Pokud jde o Francii, řekl Balandier, sociologie přitahuje stále více lidí. University přijímají každoročně sta studentů, kteří chtějí psát diplomové práce z oblasti sociologie a specializovat se v některém jejím odvětví. Jedny vábí vědecká, badatelská práce v sociologii, protože jsou přesvědčeni, že společenské vědy se stávají stále exaktnějšími a že v nejbližším desetiletí začne skutečná éra „vědy o člověku“; druzí touží se stát v budoucnosti specialisty v některém oboru užité sociologie, „inženýry společenského mechanismu“.

Pokud jde o dnešní funkci sociologie, Balandier zdůraznil: Sociologie se nemůže vtěsnat do oblasti vysoce specializovaných studií, které by ohraničily její teoretické horizonty, a nemůže se omezovat pouze na vykonávání funkcí opřených o rutinu. Shodně-li se, že hlavním charakteristickým znakem soudobé epochy je hluboká transformace všech forem lidské společnosti, všech civilizací, pak musíme také přiznat, že potřebujeme sociologii přeměn, sociologii „mutací“. Sociologie musí obnovit teoretickou práci, která byla tak úspěšně zahájena v 19. století. Nešťastí soudobé sociologie je v tom, že žila spíše teoretickým dědictvím minulého století, než aby je dále rozvíjela. Tímto oslabením teoretických základů sociologie lze vysvětlit kritiku mnohých filosofů, zejména ve Francii, kteří nenalézají ve společenských vědách nic víc než krátkozraký empirismus nebo staromódní pozitivismus.

Pojednáváje dále o empirické sociologii, Balandier uvedl, že rychlým tempem rozšiřuje oblast svého vlivu a upotřebitelnosti. Disponuje skvěle propracovanými i vyzkoušenými technikami, proniká do dalších oblastí, aby je učinila předmětem svého výzkumu: svět práce, průmyslový podnik, vesnice, náboženství, politické strany atd. — až k módě. V USA jsou tisíce sociologů-praktiků, ve Francii sta. Současně se ovšem setkáváme i s nadužíváním sociologie, s činností různých „pseudosociologů“. Rodí se „sociologie všeho“, až k největšímu hloupostem. „Podobně jako v 19. století existovaly tendence vysvětlit vše „filosofií“, tak ve 20. století vypukla nová choroba, hledat vysvětlení všeho v „sociologii“. Tomuto zlu lze zabránit jedině tím, že se zvýší význam teoretické sociologie. Evropeští sociologové by měli více chránit teoretickou sociologii, avšak „empirická horečka“ je rovněž nakazila a brání jim, aby se pokusili vytvořit nové teorie rovnocenné těm, které v minulém století vytvořili velcí tvůrci sociologie.

Václav Osvald

An Introduction to the History of Sociology
The University of Chicago Press, 1966, 485 stran.

Sborník sestavený H. E. Barnesem, který je i českému čtenáři znám mj. z polského překladu práce o dějinách sociálního myšlení (spolu s H. Beckerem: *Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii*, 2. sv.), je výběrem 21 esejí z původních 47, jež byly publikovány v předchozích vydáních sborníku (první 1948). Pět hlavních oddílů knihy je rozvrženo tak, aby charakteristikou hlavních postav a základních směrů světové sociologie z pera nejpopulárnějších amerických sociologů byl postaven vývoj sociálně politického a sociologického myšlení „v období zejména od Comta k Sorokinovi“. První část (napsaná sestavitelem sborníku) je věnována starověkému, středověkému a novověkému sociálně politickému a sociálně filosofickému myšlení do Comta (jemuž však není věnována samostatná stať). V druhé části jsou probrány počátky sociologie — Spencer, Morgan, Ward, sociologický systém Tönniesův, Westmarck (z pera C. W. Millse) a Giddings. Vývoj systematické sociologie je demonstrován na Durkheimovi a jeho škole a na Weberově „sociologické analýze kapitalismu a moderních institucí“ (autorem studie o Weberovi je T. Parsons). Čtvrtá část se zabývá evropskými a britskými teoretiky — Simmelem, L. von Wiesem, E. Troeltschem, Sombartem, Hobhousem a aplikovanou sociologií ve Velké Británii. Závěrečná část je pokusem o systematický rozbor názorů amerických teoreticky orientovaných sociologů, Sumnera, Smalla, Thomase, Rosse a Sorokina.

Ačkoliv lze mít řadu podstatných výhrad proti koncepci sborníku, výběru jednotlivých postav a směrů i proti způsobu jejich zpracování (značně nejednotnému), je studium knihy poučné nejen proto, že jde o práci, která má své pevné postavení v literatuře o dějinách sociologie, ale i proto, že podává speciálně zaměřený pohled na práci některých významných soudobých autorů (Barnes, Mills, Heberle, Parsons, Kolb aj.), pro něž studium dějin sociologie je organickou součástí jejich vlastní badatelské práce. Kniha je v jednotlivých partiích bohatě bibliograficky dokumentována. --mp--

J. S. Coleman: Introduction to Mathematical Sociology

The Free Press of Glencoe, 1964, 554 stran.
Colemanovo kompendium, za jehož český překlad se přimlouvám, se zdá být nepostrá-

datelnou příručkou pro každého, kdo se zabývá kvantitativní analýzou sociologických dat. Práce, která v osmnácti kapitolách pojednává prakticky o všech relevantních problémech týkajících se užití matematiky v sociologii, není však koncipována pouze prakticko-utilitárně. Coleman vychází z předpokladu, že ve vývoji každé vědy jsou centrální dva problémy — systematické empirické studium sledované reality a systematická konceptuální práce. V předkládané knize se snaží ukázat význam matematických prostředků zejména pro konceptuální práci v behaviorálních vědách, tedy včetně (nikoliv však výhradně) sociologie. (Je např. použita řada psychologických a sociálně psychologických příkladů.) Pro čtenáře matematiky ne dost erudovaného mají základní význam dvě úvodní kapitoly — první o užití matematiky v sociologii, kde jsou podány příklady současných způsobů používání matematiky v behaviorálních vědách, a druhá, zabývající se obecněji problematikou kvantitativního měření v sociologii. Východiskem konstrukce matematického vztahového rámce adekvátního sociologii je pojetí (či užití) matematiky jako jazyka, pomocí něhož vyjadřujeme kauzální vztahy mezi kontinuálními proměnnými. Autor neváhá ukázat také meze užití matematických postupů a varovat před neúčelným „matematizováním“ tam, kde použití matematiky není funkční ani z hlediska rozšíření informace, ani z hlediska její hutnější systematizace. Autor je profesorem na Hopkinsově univerzitě a je znám mj. jako spoluautor Lazarsfeldem redigovaného sborníku *Matematické myšlení ve společenských vědách* a Solomonova sborníku *Matematické myšlení v měření chování* (pro nějž napsal stať o matematických modelech malých skupin). --mp--

Stanislav Andreski: Elements of Comparative Sociology

Nakl. Wiedenfeld and Nicolson, London 1964, 383 stran.

Autor, původním jménem Andrzejewski, vystudoval v Poznani a Londýně a vyučoval mj. v jižní Africe, Santiagu, Londýně, Manchesteru atd. Jeho intimní obeznanost s různými sociálními a kulturními systémy se promítá i v této práci. Kniha je uvedena více než stostránkovou úvahou o obecných metodologických problémech soudobé sociologie, v níž jsou formulována přísně kritická stanoviska k řadě významných sociologických proudů a autorů, zejména krajně „empiri-

cistního“ ražení. Dosti originálně se uvažuje o vztahu deskripce a teorie, problémech predikce v sociologii, determinismu a teleologii, vztahu komparativní metody k funkcionalismu, ideálních typech a „nehodnotícím přístupu“ v společenských vědách (ve vazbě na tzv. verstehende Soziologie) a konečně o vztahu mezi pojmy a pojmově fixovanými skutečnostmi. V druhé části jsou vyloženy *základní otázky substantivní teorie*. V kapitole o funkci násilí ve společnosti využívá autor materiálů a poznatků shromážděných při práci na předchozí knize *Military Organization and Society*, studuje vztah armády k privilegovaným vrstvám a sleduje důsledky nukleárního zbrojení. Dále se zabývá analýzou feudalismu a orientálních despotií, vztahem náboženství a kapitalismu. Zvláštní pozornost zasluhuje inteligentní analýza *postavení (svobody, vlivu a prestiže) intelektuálů v moderních společnostech* a rozsáhlá kapitola o *třídní struktuře a ekonomickém pokroku* (parazitismus a technická stagnace, vertikální mobilita a industriální inovace, chudoba jako stimulans parazitismu, parazitní charakter kapitalismu). Závěrečná část je věnována dvěma „případovým studiím“ — první se zabývá *rasovým konfliktem* (na příkladu jižní Afriky a Latinské Ameriky, jakož i ekonomickou interpretací antisemitismu), druhá *totalitarianismem* (po výtce vykládaný na zemích socialistické soustavy). Ačkoliv je Andreského kniha v mnoha ohledech poučná a sociologicky dosti závažná, zejména pro neobvyklý a často originální přístup k pojednávaným otázkám, nelze pominout její agresivní antikomunistický tón (např. v kapitole o antisemitismu ve východní Evropě, konvergenci kapitalismu a socialismu, totalitarianismu atd.). Je psána čtivým jazykem, místy až nepříjemně esejisticky a nepřípadně propagandisticky. Je opatřena dobře sestaveným věcným i jmenným rejstříkem.

—mp—

J. Reykowski: Metodologiczne problemy psychologii współczesnej

Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1964, 282 stran.

Kniha, jejíž některé části byly dříve časopisecky publikovány, je pokusem ukázat a doložit plodnost marxistické metodologie v oblasti psychologické teorie a výzkumu. Celá řada shodných či analogických metodologických problémů, jež řeší soudobá psychologie, je předmětem zájmu i pracovníků v oblasti sociologické metodologie: Reykowského kniha není proto právě z tohoto hlediska pro sociologa bez zajímavosti. V první části, nazvané *O poznávání psychických procesů prostřednictvím introspekce*, se autor pokouší odpovědět na otázku „jaké procesy zkoumá psychologie a čeho se týká zákonitostí, jež odhaluje“. Autor zevrubně rozebírá pojem introspekce a jeho pojetí v „tradiční psychologii“, vymezuje předmět introspektivních výpovědí, analyzuje mechanismus introspekce a informativní hodnotu introspektivních dat.

Celá kapitola ústí v polemiku s introspektivním přístupem. Druhá kapitola, *Psychologie na cestě k integraci*, je rozbořem a kritikou *behavioristické psychologie* a jejích pozitivistických či novopozitivistických premis, třetí pak obdobným způsobem analyzuje *psychoanalytické přístupy*; zvláště podrobně je rozebrána psychoanalytická teorie struktury osobnosti a vývoje člověka. Závěrečná čtyřicetistránková partie si klade otázku, zda je psychologie vědou *společensky angažovanou* a na řadě konkrétních příkladů ukazuje formy její sociální angažovanosti (v neposlední řadě je důležitý sám pokus o vymezení pojmu „společenská angažovanost“). Celá práce svědčí nejen o autorově erudovanosti, ale také o vysoké úrovni polské „metodologické školy“; pozornost, která se v Polsku již tradičně věnuje problémům obecné metodologie společenských věd (např. Nowak, zesnulý Malewski, Tomaszewski aj.), se příznivě odráží ve vysoké úrovni a metodologické kultivovanosti i těch prací, jež nejsou teoreticky nikterak ambiciózní. V závěru autor, který v roce 1966 vydal právě metodologicky neobyčejně promyšlenou knihu *Fungování osobnosti v podmínkách psychologického stresu*, uvádí neobyčejně rozsáhlý seznam použité literatury.

—mp—

R. Handy: Methodology of the Behavioral Sciences. Problems and Controversies

Nakl. Ch. C. Thomas, Springfield 1964, 182 stran.

Nevelká knížka profesora Newyorské státní university je pokusem o systematický a syntetický přehled v podstatě všech centrálních obecně metodologických problémů soudobých behaviorálních věd: odtud také jistá nevyrovnanost úrovně jednotlivých kapitol a subkapitol, jež by mnohdy vyžadovaly daleko dokumentovanější a argumentačně podloženější výklad. Kniha čerpá z materiálů paralelně napsané práce *A Current Appraisal of the Behavioral Sciences* (spolu s P. K a t z e m) a opírá se o konzultace, jež autorovi poskytl mj. L u n d b e r g a D o d d. „Leitmotivem“ knihy je polemika s „domnělými mezemi“ striktně vědeckého postupu v behaviorálních vědách a s umělou kontrapozicí společenských a přírodních věd. Velká pozornost je věnována také terminologickým otázkám společenských věd. Kniha obsahuje devět kapitol. Úvodní kapitola pojednává o nevyjasněných a diskutovaných vztazích mezi „vědci“ a „filosofy“, vymezuje (ne dost určitě) předmět věd o chování a podstatné aspekty vědeckého výzkumu. Další kapitola se zabývá vztahy mezi teoretiky a „laboratorními vědci“, tedy problémy vztahu teoretických a laboratorních postupů, dále obecnou problematikou modelování, teoriemi středního dosahu atd. Třetí kapitola je kritikou tzv. transakcionalismu (Dewey, Bentley), čtvrtá pokusem najít styčné body mezi hlediskem „významných problémů“ a hlediskem „přísně vědeckých technik“ v empirickém

výzkumu. V páté kapitole je podán přehled nejvýznamnějších přístupů vybraných behaviorálních věd — antropologie (Kroeber), ekonomie (Hayek), historiografie, právní vědy, politické vědy (political science), psychologie, sociologie a vědy o politice („policy“ science, jejímž téžistém je podle autora hledání možných reform nebo hlavních linií pro významná rozhodnutí; pojem zavedli Hilgard, Lerner a Laswell) a jsou analyzována tvrzení typu „empirické testování není nezbytné“, „explanace musí být provedena v termínech motivů, cílů atd.“, „informace o specifických případech je potřebnější než zobecnění“, „behaviorální vědy nemohou být osvobozeny od hodnocení“, apod. Dále se autor podrobně zajímá o tradiční problém rozdílů mezi fyzikálními a společenskými vědami a posuzuje tzv. inferioritu behaviorálních věd (jsou sledovány problémy měření jevů, invariability pozorování, ověřitelnosti hypotéz, exaktnosti výsledků šetření a predikce). Osmá část je věnována terminologickým problémům (pojmy kultura, hodnota, suverenita, inteligence apod.). Kniha je opatřena věcným i jmenným rejstříkem.

—mp—

Alain Birou: Vocabulaire pratique des sciences sociales

Les Éditions ouvrières, Paris 1966, str. 315.

Birou napsal tento slovníček společenských věd pro vědecké pracovníky, kteří nejsou odborníky ve společenských vědách. Neklade si vysoké cíle, pokud jde o vědeckou úroveň. Zato podává srozumitelný výklad nejběžnějších termínů, kterých se užívá v sociologii, sociální psychologii, politické ekonomii a politické vědě. Se zřetelím k významu marxistické vědy obsahuje dílko vysvětlení nejdůležitějších pojmů ražených K. Marxem. V hesle „Sociologie fonctionnelle“ jsou ve zkratce zaznamenány i teorie R. K. Mertona a T. Parsonse, v „Communauté“, „Société globale“ a v „Sociologie juridique“ koncepce G. Gurvitche, v „Sociométrie“ je jmenován J. Moreno apod. Celkem je ve slovníčku zpracováno více než 500 hesel, s nimiž se setkáváme v sociologii francouzské (Mobilité sociale, Modèle, Palier, Position, Statut), anglické a americké (Gang, Leadership, Manager, Mass-media, Takeoff). U každého je podána jeho etymologie a kromě definice nastíněn i problém, ke kterému heslo poukazuje. Podle potřeby se autor uchyluje k citacím z děl předních autorů anebo z jiných slovníků. Na konci je index termínů zvlášť nezpracovaných s odkazy na hesla, v nichž lze nalézt jejich vysvětlení, podrobný index autorů a přehled pramenů. Některá hesla neměla chybět: je-li zpracován personalismus (Em. Mounier) a humanismus (J. Maritain), měl být do knížky pojat i existencialismus (J. P. Sartre). Jinak se dílko dobře hodí pro studenty sociologie a může sloužit jako pomůcka i cizím sociologům čerpajícím ze západních pramenů.

F. P.

Gerhard Wurzbacher: Sozialisation — Enkulturation — Personalisation

in: Der Mensch als soziales und personales Wesen, F. Enke Verlag, Stuttgart, 1963, s. 1—35

Autor statí, ředitel Sociologického semináře na universitě v Kielu, se pokouší o souhrnný výklad vzájemného vztahu pojmů, které jsou důležité pro sociologii rodiny a mládeže. Především se kriticky zaměřuje proti mechanistickým představám o procesu přizpůsobování, proti omezování socializace na rané období lidského života i proti přílišnému zdůrazňování významu primárních skupin při výkladu problematiky socializace, enkulturatione a personalizace. Své vlastní pojetí staví na analýze sociálního jednání, jehož strukturu možno schematicky znázornit: aktér — akce — situace (příroda, kultura, společnost) — vznik potřeb, sociální kontrola a očekávání — formování potřeb. Od analýzy jednotlivých stránek tohoto procesu přechází k výkladu uvedených pojmů. Odmítá jednostranné přeceňování závislosti jedince na skupině a zdůrazňuje, že člověk se v procesu sebeformování — prostřednictvím očekávaného a kontrolovaného jednání — učí rozumět sobě samému a současně interpretovat role svých partnerů, což mu umožňuje korigovat požadavky partnerů i požadavky vlastní. Na základě zobecňování sociálních vlivů se pak dostává k nadřazené rovině kulturních souvislostí mezi hodnotami, výkony i věcmi. Enkulturation — ve smyslu kulturního vzdělávání — chápe jako specifické individuální i skupinové osvojování a internalizování kulturních fenoménů (zkušeností, symbolů ap.), což slouží k uchování a rozvíjení vlastní i skupinové existence. Personalizaci pak rozumí utváření a rozvíjení individua, vzdělávání a realizaci lidských schopností, jejichž cílem je integrace sociálního a kulturního pluralismu.

—al—

Alois Eder: Bildung und Gesellschaft

Wien, 1965, s. 285

Kniha je zaměřena především na sledování pedagogických aspektů společenské funkce vzdělání a školství. Autor, jenž vychází hlavně z tradičních, převážně „kulturfilosoficky“ orientovaných myslitelů, se dotýká jednotlivých stránek procesu vzdělání a snaží se proniknout k jejich „podstatě“. Otázku po „podstatě“ vzdělání považuje za problém především antropologický.

V kapitole *Škola a společnost* se kriticky zaměřuje proti sociologickým pokusům o řešení vztahu vzdělání — společnost, a to hlavně proto, že empirický přístup k této problematice považuje za povrchní. „Sociologie jako deskriptivně diagnostická věda“, píše autor (s. 178), „která má zkoumat také sociální funkci a sociální souvislosti vzdělání, sama nikdy nemůže poskytnout vodítka pro vzdělávací návody školy“. Činí-li tak přesto, překračuje skryté nebo otevřené své hranice. A sociologie, která si programově vytýčuje

povinnost tyto meze překračovat, porušuje sociální uspořádání kompetenci. Hlavní rysy, jež v současné sociologii mohou negativně ovlivňovat pedagogickou i praktickou stránku vzdělání, jsou: 1. tendence považovat společnost za metafyzickou substanci, poslední instanci apod., což vede k tomu, že je faktům připisován normativní charakter, 2. „dynamické hledisko“ v sociologii (spolu s především vede v oblasti pedagogické k požadavku přizpůsobování), 3. postulát přizpůsobování, který souvisí s biologickým pragmatismem a 4. zdůrazňování (diktatury) techniky, ústící v sociologii do názorů, že tradice je překonána.

Značná část knihy i autorových názorů je však pro sociologii vzdělání a výchovy v podstatě irelevantní.

—al—

M. P. Hall: The Social Services of Modern England

Routledge & Kegan, London 1965, 398 stran.

Šesté, přepracované vydání (nezměněný otisk 5. vydání z roku 1963, 1. vydání 1952) knihy pracovnice oddělení společenských věd Liverpoolské university. Kniha určená studentům společenských věd a pracovníkům v sociální péči (v širokém slova smyslu) je zajímavá pro profesionální sociology mj. tím, že ukazuje bezprostředně praktické využití sociologického (a obecněji společenskovedního) vědění ve Velké Británii, v níž sociální péče, správa a sociální politika opřená o vědecké poznatky je již tradičně vysoce rozvinuta. Kniha je především „deskriptivním přehledem“ všech základních oblastí sociálních služeb, i když nepostrádá řadu bystrých teoretických postřehů a inteligentních analýz rozsáhlého literárního materiálu. Jednotlivé partie knihy, věnované speciálním úsekům sociální práce, jsou bohatě dokumentovány časopiseckými, knižními i bezprostředně empirickými materiály, i když autorka poznamenává, že ne ve všech těchto oblastech je stejně kompetentní. Úvod je věnován stručnému náčrtu *vývoje sociálních služeb* ve Velké Británii, dalších pět samostatných rozsáhlých oddílů shrnuje základní informace o jednotlivých úsecích sociální práce a péče, zejména o *problematice chudých rodin*, o *sociálním pojištění a sociálních podporách*, o *zdravotnických službách* atd. Dvě kapitoly jsou věnovány jednak *mládeži* (problém matky a malých dětí, péče o zdraví a zabezpečení školních dětí a dětí zbavených domácí péče, otázky mladých dělníků atd.), jednak „*přestárlým lidem*“ (zvlášť zajímavá je kapitola o zabezpečení služeb orientovaných k udržení duševního zdraví). Samostatné kapitoly se zabývají *sociální péčí v komunitách* a společenskými aspekty *bydlení a plánování městské výstavby*. Bez zajímavosti nejsou ani partie věnované *poradenským službám* a popisu práce *jednotlivých sociálních institucí*. Kniha je doplněna bohatou bibliografií (doplňovanou až do r. 1965) a uzavřena rejstříkem. Bohatých zkušeností,

o nichž autorka referuje, může být s úspěchem využito (alespoň v určitých ohledech) i u nás.

—mp—

Bohumír Šmýd: Sociální služby

Výzkumný ústav sociálního zabezpečení (Sborník prací č. 20), Praha 1966.

V první kapitole knihy autor uvádí dosavadní různé významy pojmu „sociální“ a snaží se vymezení pojmu upřesnit. Rozebírá vztah mezi jednotlivcem a společností jako základ tzv. sociální otázky. Zkoumá sociální politiku, která má sociální otázku řešit, za kapitalismu a za socialismu; v obou obdobích je sociální politika nutná, má však jiné poslání.

V druhé části knihy se autor zabývá koncepcí sociálních služeb. Zavádí tento pojem místo dřívějšího názvu „sociální péče“, u kterého převládalo pojetí dobročinné. Dokazuje, že ani v socialismu se všechny sociální problémy nevyřeší automaticky změnou životní úrovně a mezilidských vztahů. Při nástupu koncepce sociálních služeb řeší autor otázky organizační, metodické a ekonomické. Zdůrazňuje, že sociální služby nejsou prací pouze administrativní, a proto že musí být vykonávány odborně kvalifikovanými sociálními pracovníky (pracovníci). Dosud byla zásada odbornosti respektována jen u sociálních služeb školských a zdravotních, obecně se však dosud nutná odbornost neuznává, např. u služeb pro staré lidi. (Dokonce sociální zabezpečení zcela opomíjí funkci sociálního pracovníka ve své nomenklatuře funkcí). — Sociální práci autor definuje jako „soubor činností, jejichž účelem je přímé a na člověka nebo jeho rodinu bezprostředně působící úsilí o zachování celistvosti člověka, tj. zejména úsilí o zachování jeho vztahu ke společnosti, k jeho nejbližšímu prostředí, k vzdělání, k práci atd.“ V dnešní době je nutná práce týmová.

Autor pak podrobněji probírá úkoly jednotlivých druhů pracovníků v sociálních službách a metody jejich práce. Uvádí a charakterizuje tři typy sociální práce, kterým se zvláště v cizině věnuje velká pozornost: sociální práci případovou (individuální), sociální práci skupinovou a tzv. rozvoj společenských celků (community development); český název třetího typu práce razí autor sám. V našich sociálních službách převažuje dosud práce individuální.

Třetí část knihy pojednává o třech organizačních celcích těchto sociálních služeb, které jsou začleněny do sociálního zabezpečení. Jsou to tyto tři okruhy:

1. Služby pro osoby se zdravotním postižením dlouhodobým nebo trvalým (např. léčebná rehabilitace, pracovní rehabilitace, speciální pedagogika).

2. Služby pro staré občany. Lze předpokládat, že podle dosavadního vývojového trendu bude pokračovat stárnutí populace i dále, proto se musí společnost na tyto změny v demografické struktuře připravit, a to

ve všech oblastech (ve výstavbě měst, dopravě atd.). Moderní společenská péče o staré lidi má sloužit k tomu, aby „byly překonány obtíže vznikající stářím a aby bylo u starých lidí zabráněno pocitu osamocení (opuštěnosti), a aby jim byl dán pocit užitečnosti.“ Autor cituje doporučení konference o životní úrovni, pořádané z pověření ČSAV r. 1959, a závěry francouzské Laroquovy vládní komise, která měla vytyčit linii politiky v oblasti společenské péče o staré lidi na příštích dvacet let. Autor zjišťuje, že praxe se značně vzdaluje od teoretických požadavků. Vyhovuje jedině hmotné zabezpečení a zdravotní péče o staré lidi, avšak vlastní sociální služby jsou nedostatečně rozvinuty a nejsou kvalitní. Sociální služby pro staré občany autor podrobně charakterizuje a dělí je do čtyř skupin: a) služby zajišťující osobní spokojenost starých občanů, b) prodlužování pracovní aktivity starých lidí (prodlužování aktivního stáří), c) služby pro usnadnění života starých osob (zejména péče o jejich bydlení), d) materiální (peněžní) zabezpečení stáří a služby zajišťující optimální zdravotní stav starých občanů. Autor zjišťuje, že „změny, které se nejvýznamněji dotýkají života stárnoucích občanů (vztahů těchto občanů k prostředí je obklopujícímu i naopak), jsou z oblasti duševní. Proto péče o staré lidi musí být především zaměřena na tuto oblast. Psychologické aspekty stárnutí nebo stáří mají dvojí základ: ve změnách myšlení a citění starých lidí (ve změně jejich osobnosti) a ve vztahu společnosti (prostředí) k nim.“ Autor analyzuje změny v životě starých lidí, způsobené rozpadem širší vícegenerační rodiny, zrychlením životního tempa v moderní společnosti atd. Světovým problémem je boj proti osamocení a pocitu zbytečnosti starých lidí. Může tu pomoci na jedné straně dlouhodobá výchova občanstva k chápání stáří a zvláště starých osob, a na druhé straně výchova stárnoucích lidí k stáří. — Dále autor analyzuje otázku bytovou, kterou považuje za klíčovou otázku péče o staré lidi, problémy domovů důchodců, pečovatelské služby a různé dílčí otázky sociálního zabezpečení.

3. Třetím okruhem sociálních služeb jsou služby pro občany v mimořádně obtížných nebo nepříznivých životních poměrech. Tyto služby jsou u nás málo rozvinuty, protože každý resort je odmítá jakožto příslušné do jiného oboru. Zárodky jsou pouze domovy pro obtížně vychovatelnou mládež. Tato skupina zahrnuje ovšem i patické společenské jevy (příživnictví, recidivismus, alkoholismus), u nichž je nutná cílená a režimová převýchova.

V. R.

J. Musil, L. Kotačka, K. Hrubá: Průmyslové město v názorech jeho obyvatel

Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha 1967, 106 str.

Obsahem publikace je tisková anketa o Ostravě, která je součástí sociologického průzkumu a měla poskytnout orientaci o ně-

kých problémech, jako je např. spokojenost nebo nespokojenost dnešních obyvatel Ostravy se současným stavem města, názor na vhodnější druh bydlení, oblíbenost jednotlivých částí Ostravy atd.

Výběr otázek byl sestaven podle vzoru akcí v zahraničních městech. Celkem patnáct zvolených otázek lze rozřadit do pěti problémových skupin:

- a) stabilizace obyvatelstva a příčina nespokojenosti s pobytem v Ostravě,
- b) názory na bydlení a nejoblíbenější lokality města,
- c) názory na atraktivní místa v Ostravě,
- d) potíže v denním životě, náměty na zlepšení situace a názory na volný čas,
- e) názory na některé stránky sociálních vztahů ve velkoměstě.

Anketou byly získány cenné informace, které mohou sloužit jak praxi, tak teorii města.

Z dotazníků vyplynulo, že jedna pětina obyvatelstva chce opustit Ostravu (většinou lidé středního věku a obyvatelé okrajových čtvrtí). Důvodem je špatná kvalita životního prostředí — prašnost, znečištěné ovzduší a nejatraktivnějšími místy jsou nové čtvrti, hlavně Poruba. Pro mládež naproti tomu je nejpřitažlivější střed města. Obyvatelé mají zájem o bydlení v rodinných domech (polovina účastníků ankety). Jsou to hlavně rodiny s dětmi. Velmi nepružná a nevykonná je doprava, také organizace prodeje a dislokace obchodu je špatná. Tím dochází k velkým časovým ztrátám v mimopracovní době. Hlavním sociálním okruhem je rodina, pak přátelé. Jejich význam přesahuje význam příbuzných. Vážným problémem je velký počet sociálně izolovaných žen; naproti tomu byla zjištěna intenzivní síť sociálních vztahů, a to i v nových sídlištích.

Závěr publikace tvoří připomínky obyvatelstva k opatřením, která by zlepšila životní prostředí. Je to hlavně zlepšení kvality ovzduší a městské dopravy. Dalším požadavkem je rozšíření rekreačních možností přímo ve městě, zlepšení obchodní sítě, služeb a údržby bytového fondu.

R. G.

H. Raymond, M. G. Raymond, A. Haumont, N. Haumont: L'Habitat pavillonnaire (Bydlení v rodinných domech)

Centre du Recherche d'Urbanisme, Paris 1966, 148 str.

N. Haumont: Les pavillonnaires (Majitelé rodinných domků)

Centre de Recherche d'Urbanisme, Paris 1966, 246 str.

M. G. Raymond: La politique pavillonnaire (Politika rodinných domků)

Centre de Recherche d'Urbanisme, Paris 1966, 360 str.

Pařížské Výzkumné středisko urbanismu pořídilo Sociologický institut, vedený M. H. Le-

febvrem, aby provedl průzkum mínění občanů o bydlení v rodinných domech. Výsledky jsou shrnuty do shora uvedených tří svazků.

První svazek je souhrnnou studií, která vyznačuje hlavní orientaci a z toho plynoucí závěry: Kolektivní bydlení nebo rodinné domky? Co je cílem bydlení vyhovujícího většině lidí? Prostor snadno přizpůsobitelný, úměrný životu soukromému i veřejnému, aglomeraci a krajině. Přizpůsobitelnost je součástí sociálního pojetí prostoru a času. Jsou patrné snahy po novém pojetí bydlení, odpovídajícím požadavkům nové techniky a velkých moderních aglomerací, a po sladění bydlení v kolektivních domech a bydlení v rodinných domech. Je to záležitost odborníků — architektů, urbanistů a správních orgánů.

Druhý svazek je studií vypracovanou na základě četných průzkumů. Dotazovány byly jak rodiny bydlící ve velkých bytových objektech, tak rodiny bydlící v rodinných domech. (Rodinným domkem je rozuměn malý

objekt se zahrádkou, včleněný do městského nebo předměstského rámce, na rozdíl od domku venkovského). Majitel má pocit soukromí a oddělenosti od ostatního okolí. Tomuto typu bydlení je ve Francii podle průzkumu dáвана přednost hlavně rodinami s dětmi před bydlením ve velkých domech v sídlištích, jejichž obyvatelé nejsou uspokojeni ve svých požadavcích — toto bydlení je mnohdy nazýváno „nemocí velkých celků“.

Studie se zároveň zabývá otázkou, zda bydlení v rodinném domku neizoluje majitele do té míry, že jsou utlumovány vzájemné sousedské vztahy.

Třetí svazek sleduje vývoj různých typů obydlí, hlavně však rodinných domků a bytových domů, po stránce bytové politiky. V jednotlivých kapitolách jsou probírány problémy vztahu vládnoucích tříd k bydlení, dělnictva, politizace vlastnictví a způsobu bydlení, vztahu města a venkova, výstavby rodinných domků před první světovou válkou a mezi dvěma válkami, buržoazní výstavby na předměstských pozemcích atd.

R. G.

K článku M. Kalába a Z. Strmisky: K některým otázkám marxistického pojetí sociologické teorie (Sociologický časopis 1967/1)

Autoři se ve svém článku, který byl také přednesen na VI. světovém sociologickém kongresu v Evianu, zabývají třemi okruhy problémů marxistické sociologie. Jejich článek je nejenom reprezentační ukázkou naší rychle se rozvíjející sociologie, ale pravděpodobně bude i sjednocujícím základem k další tvůrčí práci. Ve své stručné poznámce si v žádném případě nechci činit právo na kritické hodnocení, ale pouze poukázat na určité — i když snad méně podstatné — souvislosti.

Autoři v uvedeném článku rozlišují čtyři základní aspekty společenské struktury: 1. přírodní podmínky společenského života (příroda vnějšího prostředí a příroda v člověku), 2. lidé jako sociální činitelé, 3. činnosti lidí, 4. produkty činnosti lidí; a přímo uvádějí: „Mohli bychom říci, že struktura »přírodní podmínky — lidé — činnosti — kulturní produkty« vyjadřuje ze sociologického hlediska základní autentickou strukturu společenské reality...“ Postavíme-li vedle toho úryvek z knihy E. Chalupného: „Prvky civilizace jsou tedy: 1. činitelé, 2. činnosti, 3. výtvoř. ... Každý jev sociologický je buď činitelem, nebo činností, nebo výtvořem, nebo jejich kombinací. Čtvrtého prvku mimo tuto trojici není...“ (*Systém sociologie v náčrtku*, str. 67–68) ..., vidíme pozoruhodnou shodu. Tato shoda ještě více vynikne, uvědomíme-li si, že E. Chalupný ve svém systému sociologie rozlišoval v kategorii činitelů 1. přírodní činitele vnější (přírodní prostředí) a vnitřní (přírodní vlast-

nosti člověka), a 2. kulturní činitele vnější (kulturní prostředí) a vnitřní (kulturní vlastnosti a lidské výtvoř).

Ke stejné pozoruhodné shodě dojdeme, srovnáme-li úryvek z uvedeného článku: „V marxistickém pojetí je lidská činnost ve své podstatě vždy určitou transformací subjektivního v objektivní, je určitou objektivací a současně je vždy určitou transformací objektivního v subjektivní, je určitou subjektivací...“ s úryvkem z uvedené knihy E. Chalupného: „Objektivace je vlastně korelativní výraz k subjektivaci. ... Pravíme-li tedy, že principem sociologických jevů jest objektivace, je to jen zkrácený výraz věty, že všechny jevy sociologické vyznačují se dvojí stránkou, subjektivní a objektivní“ (str. 20).

Snad není potřeba připomínat, že uvedené pojmy a kategorie jsou — alespoň do značné míry — jádrem a osou celého systému E. Chalupného. Nepřekvapuje mě také, že tyto pojmy a kategorie jsou znovu uplatněny, protože jsem byl i dříve přesvědčen o jejich dostatečné nosnosti, ale je mi líto, že se na E. Chalupného přitom tak trochu zapomnělo. V celém článku se totiž jeho jméno neobjevuje. Jistě se dá namítnout — a možná právem —, že autoři používají uvedené pojmy a kategorie v poněkud jiné rovině, apod. Dá se snad také namítnout, že poměrně krátký článek nemůže být zatěžován početnými citacemi a odkazy atd. Snad jsou i jiné možné námítky. Přesto se však domnívám, že naše současná sociologie nejenom může, ale snad by se i měla pokusit o navázání tvořivé kontinuity s naší minulou sociologickou tvorbou. A o toto navázání kontinuity mi v této poznámce šlo.

František Franta

III. mezinárodní kongres psychodramatu a lékařského kolektivu (předseda doc. Knobloch) a **I. mezinárodní kongres sociometrie** (předseda prof. Vondráček) bude uspořádán v Praze Čs. lékařskou společností J. E. Purkyně ve dnech 23.—28. září 1968. Jednací řeči bude angličtina, francouzština a němčina. Sjezdový příspěvek 300,— Kčs (pro členy Čs. lékařské společnosti 250,— Kčs). Počet účastníků omezen. Informace: dr. Jaromír Rubeš, Praha 2, Sokolská 31.

* * *

Lidová universita vědy, techniky a umění zahajuje v jarním semestru 1968 tyto cykly a kurzy:

1. Výsledky sociologických výzkumů v ČSSR

Přednášky se konají vždy v pátek v 16 hod. 30 min. v učebně Městské knihovny, Praha 1, nám. dr. V. Vacka 1. — Zahájení dne 1. března 1968. Cyklus připravil a řídí dr. Jaroslav Kapr, filosofická fakulta KU. V posledních letech u nás prošla sociologie vlnou někde až přehnané pozornosti a zájmu. Stranou však zůstala ta pracoviště, která se začala systematicky a nezávisle na této pozornosti zabývat konkrétními výzkumy sociálních jevů. Bylo dosaženo mnoha zajímavých výsledků, které ke škodě věci nebývají vždy v úplnosti publikovány. Proto se autoři cyklu rozhodli alespoň částečně tuto mezeru zaplnit a uspořádat cyklus přednášek o výsledcích již ukončených sociologických šetření.

Sled přednášek: 1. Religiozita v ČSSR, 2. Populační problémy mladé generace, 3. Výzkumy mládeže a studentů, 4. Předvýzkum šetření, sociální struktury, 5. Posluchači Čs. rozhlasu.

2. O psychotronice — telepatii, telegnózi a psychokinézi (na prahu nové vědy o člověku)

Zahájení dne 6. března 1967 — přednášky se konají vždy ve středu v malém sále Městské knihovny od 19.30 hod.

Cykus připravil a řídí PhDr. Zdeněk Rejda, Ústav sociálních věd VPA KG Praha.

Tento přednáškový cyklus chce ukázat, že stojíme na prahu nové vědy o člověku, která na základě některých mimořádných a dosud neprobádaných schopností člověka bude moci přinést nová fakta nejen pro komplexnější poznání člověka, ale také nové poznatky pro celou řadu vědních oborů.

Sled přednášek: 1. Co je psychotronika? 2. Historický vývoj psychotroniky, 3. Metody výzkumu psychotroniky a vztah psychotroniky k současné vědě, 4. O využití encefalografu a kardiografu v psychotronice, 5. Psychotronika a filosofie, 6. Telepatická komunikace, 7. Telegnostický způsob poznávání, 8. Psychokinéze ve světle současné fyziky, 9. Reakce lidského organismu na rudná ložiska a zařízení, 10. Psychotronika v SSSR a ČSSR, a její možnosti aplikace.

3. Vztah psychoanalýzy a moderního umění

Zahájení dne 8. března 1968. — Přednášky se konají vždy v pátek v 19.30 hod. v Městské knihovně, Praha 1, nám. dr. V. Vacka 1. Cyklus připravil a řídí doc. dr. Jiří Cvekl CSc., Filosofický ústav ČSAV. Posláním cyklu je osvětlení vzájemných vztahů psychoanalýzy a teorie kultury estetiky a moderní tvorby.

Sled přednášek: 1. Základní problémy psychoanalytické estetiky v díle Sigmunda Freuda, 2. Vývoj psychoanalytické estetiky od Freuda po současnost, 3. Psychoanalýza a teorie kultury, 4. Problém objektivní funkce kultury při vzniku a vývoji člověka, 5. Psychoanalýza a imaginativní umění, 6. Surrealistická psychoideologie a psychoanalýza, 7. Vliv psychoanalýzy na některé vzájemné zjevy moderní literatury a umění.

Výzkumný ústav kriminologický

při Generální prokuratuře v Praze 4, nám. Hrdinů 1300, vypisuje

konkurs

na dvě až tři místa vědeckých nebo odborných pracovníků pro výzkum a jednoho odborného pracovníka pro vědecké informace. Předpoklady: sociologické, právní, psychologické, pedagogické nebo lékařské (psychiatrické) vzdělání, žádoucí je znalost světových jazyků. Přihlášky se životopisem a přehledem dosavadní praxe a ev. publikační činnosti se přijímají do dne 14. března 1968. Současně ústav přijme jednu pisařku (nástup co nejdříve).

Dušan Pokorný: On the Conception of the Determination of Social Motion (An Attempt at Formulating Some Approaches)

To begin with, the author is convinced that the terms "necessity" and "chance" make sense only if used in relation to a system. It must be added, however, that necessity from the standpoint of one system does not eliminate chance from the point of view of another system. Thus we adopt the points of view of both the systems which makes the event in question necessary *and* the system which makes it a matter of chance.

There are, however, two aspects in which this approach, stated above in very general terms, must be complemented and defined with more precision.

First, we have to distinguish between a system and a certain sphere of reality which is the field of action of a number, maybe of a great number of systems which are considerably different as far as their structure is concerned. The mutual relationship of these systems is such that one depends, in some respects, on the other but at the same time causes disorder within it, impedes its action or even destroys it altogether. Thus everything happens in accordance with some necessity or other (i. e. is due to this or that system-relationship), but the result, that is to say, the state of the given sphere of reality, may not be considered as necessary in the sense of "the only possible" from the viewpoint of any of its previous states: at any given time it was only *one* of the objectively possible future states of the given sphere of reality or a state which could be attributed a certain degree of probability.

Secondly, we must take into account the fact that the systems mentioned above are only relatively isolated: the "external" (environment, chance) does not remain apart from the "internal" (structure, necessity) — on the contrary, one influences the other. If we proceed from the viewpoint of a certain system, we may actually say that the external, the accidental enters into it and takes part in forming its necessities.

It follows that the future is not unequivocally determined by the past: events are determined during the process of their occurrence. The resulting state of the given sphere of reality was originally only one of its many possible future states — and it is this transformation of what is possible into what is probable and ultimately necessary that people are able to influence.

Man can thus use the necessities, i. e. the system-relationships — and, as in the case of changing a structure or forming a new one, even create them — not only to bring about a state in the given sphere of reality which was necessary anyhow, i. e. which would be introduced without his intervention, but to support a developmental trend aiming at the realization of one of the objective possibilities.

Zdeněk Peška: Theories of the Division of Governmental Powers until the End of the 18th Century

Although in the antiquity the three elements of the governmental powers were clearly distinguished (Aristotle), there was no theory which would secure a good government by the combination, independence and collaboration of these three elements. The Greek historian Polybius tries to secure a good government by the combination of three good types of government: monarchy, aristocracy and democracy. In this he is followed by Cicero.

The first to deal with the problem of the division of powers in modern times was Cromwell. He did so in a purely empirical way. In his speeches we find many reproaches against Parliament which usurped powers not belonging to it. Cromwell wished to separate the legislative and the executive powers. He embodied this system in the *Instrument of Government* which was proclaimed by his own authority, after the dissolution of the recalcitrant Parliament, as the Constitution of the country.

The first to try to bring the principles of the division of powers into a system was the English philosopher Locke in the second of his *Two Treatises on Government*. He based his theory upon a combination of the theory of the social contract — very popular in his time — and his system of the three governmental powers: the legislative, the executive and the federative. While the legislative power must be vested in different men or bodies of men, the executive and the federative powers may be united in the same hands. He probably held jurisdiction for a part of the executive power. According to him, the federative power is the power of war and peace and of negotiating with foreign nations. The legislative power is the highest and only the people as a whole can change it. This power is limited only by its own reasons of existence: it has no possibility freely to decide in matters of life and

property of the citizens. Besides these three powers there is a separate power called "prerogative": it can edict special ordinances instead of laws and convoke Parliament. But in both cases Parliament has the right of revising the decisions made by the prerogative. Locke's work was in reality an explication of how to ensure a good government and for this reason it had a considerable political influence. In it we find the germs of many political ideas developed only later, e.g. the ideas of civil rights and of a rigid constitution.

Lord Bolingbroke could not compete with Locke as regards the clearness and accuracy of ideas, nevertheless, his influence at that time was considerable. The learned Lord bases his considerations on Polybius and Cicero's conception of a combined government rather than on the more modern idea of social contract, and his picture of the British Constitution is more a work of phantasy than of reality. The outstanding philosopher Hume deals with these questions only occasionally, but even today his formulations are very interesting.

A clear split can be seen in the French literature about the middle of the 18th century. On the one side Rousseau builds up his theory of social contract and sharply rejects the theory of governmental powers, but later, in 1772, he moderates this antagonism. On the other side Montesquieu builds up the theory of the division of governmental powers in the well-known Chapter 6, book 11 of the *Esprit des lois*, without even mentioning in the whole work the theory of social contract. In explaining the British Constitution he distinguishes three governmental powers: the legislative, the executive depending on international law (approximately coinciding with Locke's federative power) and the executive depending on internal law, also called the judicature. His aim is the security of each citizen which can be attained only if different persons are bearers of these powers. He specially emphasizes the independence of the judicature. As regards the legislative power, he accepts the representative system, but insists on a separate House of Lords. Montesquieu primarily wants to formulate the basic elements of the British Constitution, but he surpasses this frame and gives his doctrine a universal meaning. Of course, the background of his philosophy was the situation of France in his time and the reforms deemed necessary. Montesquieu's book became a subject of passionate discussions. Among the opponents were orthodox Catholics as well as radical democrats of Rousseau's type and also the school of economists coming then into existence under Quesnay's leadership. To this school belonged also Condorcet, who, at the beginning of the French Revolution, regarded the division of powers as an anarchy and tried to replace this principle by a declaration of fundamental natural rights. Among the disciples of Montesquieu was de Lolme with his book on the British Con-

stitution, in England Blackstone and also Burke. Their main interest, however, was absorbed by other questions. On the whole, the idea of the division of powers complied with the need of that period to create a government which would guarantee the security of each individual and eliminate the danger of despotism. Therefore it had a strong influence on the first phase of the French Revolution and especially on the newly formed Constitution of the United States of America which again influenced the later formed constitutions of Latin America. The parliamentary system, as developed in Great Britain, was in a certain sense contradictory to the principle of the division of powers, but it retained its basic ideas in a modified form. This new system exercised a strong influence on the constitutions of the British Commonwealth, as well as on the constitutions of many European countries. France, having accepted in 1875 the parliamentary system, built up a system different in certain respects. With Kant's philosophy the principle of the tripartition of powers penetrated into the German idealistic philosophy, but soon lost its political vigour. Later the German political science refused it entirely as contrary to the monarchical principle (Laband). At the end of the 19th century there appears some criticism of this principle which leads in the 20th century to attempts at governments on a new basis. Lenin bases the new Soviet government on the theories of Marx, who is a bitter opponent of this principle. His opinion strongly influences the Soviet theories and forms the basis of the Soviet constitution, as well as of the constitutions of the Popular Democracies.

V. Brenner—M. Hrouda: Science and College Education in the Prestige of Professions

In solving the research task concerning the position of science and that of scientifically trained workers, we carried out, on behalf of the Institute of Planning Science of the Czechoslovak Academy of Sciences, an extensive research into public opinion. This research was realized on an all-state representative sample of 1,400 persons chosen according to the social composition and the wage and salary structure of the population from a broader selective set of family-accounts statistics including 23,000 persons. The research was preceded by two preliminary researches. It was carried out according to internationally acknowledged principles of public opinion research. 1,399 questionnaires were returned.

Part of the investigation by means of questionnaires was the study of the professional prestige with the aim of ascertaining, first of all, the prestige of the professions requiring college education. Among the thirty professions representing all the main groups of professions existing in Czechoslovakia there are seven professions necessitating college education and further eight professions with

which college education is nowadays currently connected.

The prestige of professions is studied from four viewpoints. First of all, the questioned persons evaluated, on a 1—10 point scale, thirty professions; then they were to suggest an ideal pay for each profession. The other two questions ascertained the purely subjective opinion, the first question being which three professions the questioned person esteems and values most, and the reason why, and the second which profession he (she) would choose regardless of material security, and the reason why. From the comparison of the results of the evaluation it is possible to infer the variety of the valuation criteria and the objective social prestige. Our presumption that only one criterion would not be sufficient was confirmed.

In reply to the first question concerning the social utility, the first ten places were occupied by six out of seven professions requiring university education. The order was the following: 1. doctor, 2. university professor, 3. scientific worker, 4. engineer-designer, 5. miner, 6. secondary school teacher, 7. engine-driver, 8. cooperative farmer, 9. nurse, 10. architect. The judge occupied the 14th place. On the last places were 28. the charwoman, 29. the correspondent and 30. the priest. Between the Czech regions and Slovakia there appeared certain divergences in evaluation.

The answers to the second question revealed first of all a great levelling of wages and salaries in the consciousness of our citizens. The lowest pay (977 Kčs) was suggested for the charwoman and the highest (2,958 Kčs) for the minister. The highest pay represents only a 2.96 multiple of the lowest pay, i. e. it 3.5—4times undervalues the contemporary wage bracket of our highest and our lowest pays and expresses the levelling ideas of the general public which we try to change today. The first places, again, are occupied by workers with college education. The order is as follows: 1. minister, 2. scientific worker, 3. doctor, 4. miner, 5. engineer-designer, 6. university professor, 7. architect, 8. engine driver 9. judge, 10. writer; the secondary school teacher was on the 12th place.

After transferring the absolute pays to the relative point scale we were able to add up the pays with a point value and get a new scale in which all the seven professions requiring college education occupied the first ten places.

In reply to the third question, the following professions were most highly valued: 1. doctor (highly predominating over the others), 2. cooperative farmer, 3. scientific worker, 4. miner, 5. secondary school teacher and primary school teacher, 6. engineer-designer, 7. university professor, 8. architect, 9. mason, 10. agronomist. Also a number of other professions than those directly mentioned by us in the foregoing questions was given.

Personal interest in the professions considered by the subjects to be ideal for themselves

manifested itself in the following way: 12.90% would like to become a secondary school teacher or a primary school teacher, 8.74% a doctor, 7.21% an engineer-designer, 6.05% a tailor, 5.83% a cooperative farmer, 2.84% a turner, 2.77% a scientific worker, 2.70% an architect, 2.48% an accountant, etc.

After calculating the general social prestige of the viewpoints we followed, the professions requiring college education again appeared in the first places.

These results are analogous to those obtained abroad. Education represents only one component of the prestige connected with a profession. It may, however, be said that the research results testify to the fact that in our society science and education are valued very highly and that education in Czechoslovakia becomes one of the most important agents of social differentiation. The study of the social prestige of professions may become a valuable contribution to judging the changes occurring in the social structure of the socialist society in the coming era of the scientific and technical revolution.

P. Vodák—O. Kalčíková—E. Laubendorfová: Mental Defectivity of the Youth as a Social Problem

The sample of the child population in the region under research revealed that the number of mentally defective individuals is less than 3—4% of the population, as is usually stated.

The fact is pointed out that in special schools there is a rather considerable number of non-oligophrenic children and that in vocational schools for the youth with completed special-school education the share of those who had entered special schools for other reasons than for a reduced mental performance is increasing. This again reveals the necessity of placing oligophrenic individuals with reduced school education. In contrast to this, in some homes for adolescents incapable of education which previously had good results in reeducating individuals incapable of education there is an increasing pressure towards placing the most difficult cases with no prospect of a reduced working performance within the institution. The examination of the children placed in homes for children incapable of education in the region under research showed certain peculiarities in the group of damages caused by trauma or embryopathy where the families were usually small and where the affected child was usually the last one.

In contrast to this, there was a great number of large families showing a cumulation of mental disturbances of various degrees and additional somatic and sensuous disorders coupled with a lower socio-economic security, a greater number of conflicts with the law, etc.

Attention was further paid to practical problems of a defective child and his (her) family and the relation of society to a defect-

ive child, as well as to the arising possibilities of effective preventive and curative measures applied, for the time being, in some cases only. The precondition of timely treatment of phenylketonuria and the necessity of carrying out routine examinations already with sucklings was pointed out.

Finally also the economic importance of the frequency of oligophrenia and the necessity to consider this problem with respect to the future technical development of society were briefly dealt with.

František Kahuda: About one Method of Ascertaining the Influence of the Social Environment on the Personality of the Young Man or Woman

The method of ascertaining the influence of the social environment on the personality of a young man or woman is based on the study of one of the important developmental qualities of the individual as a social personality, i. e. of the *social maturity* of an individual. The author ascertains the degree of social maturity attained by the subject in his physical (chronological) age by the quantification of the respective social phenomena. He expresses it by the *social quotient SQ*, applying the statistical method on a great number of the cases under study. Thus a *continual (open) model* of the personality is created which conforms to the empirically ascertained connection and to the dependence of probabilities between social impulses (stimuli) and individual responses (reactions) of the persons under study. For a considerable age span of the respondents the author estimates the function of social responses (competence performances, reactive potencies) of the tested individuals by the method of the smallest squares as symmetrically located regression lines, the equations of which permit the definition of the so-called *social equilibrium*; by this equilibrium the author understands a situation in which the balance of the rising and the falling aspects of social maturing in a given social age group or in a tested person was reached. The *nodal point* of the social equilibrium thus arising is a geometric figure of the quantitative measure of social maturity which was called the social quotient. If the nodal point of social maturity is represented by the point of intersection of the curved parts of the symmetrically located S-curves of regression, the author converts the non-linear dependence thus arising into a linear dependence by means of Richardson's method.

In order to interpret the resultant social quotient *SQR* mathematically, the author proceeds from the definition by which E. A. Doll expressed the *SQ* as the relation of the social age *SA* to the chronological life age *LA*; but in contrast to Doll's empirical and very complicated determination of a young person's social age the author, in examining the functional and the intentional components of his social maturing, defines the social age quite exactly as an arithmetical mean of the products consisting of standardized competence performances (reactive potencies) *SKS* of the respective social group and of the tested social competences (reactive potencies) *SKT* of any individual who is a member of the social age group under consideration.

Then

$$SQ = \frac{1}{n} \cdot \frac{100}{CHVT_{(red)}} \sum_{i=1}^n CHVS_{i(ef)} \Delta_i,$$

where

$$\Delta_i = \left| SKS_i - \frac{SKT_{2i-1} + SKT_{2i}}{2} \right| + 1$$

and numerically $CHVS_{i(ef)} = SKS_i - C_i$,

where $C_{2i-1, 2i}$ is a known constant for any *i*-phenomenon under study.

The tested individual and the social age group to which he belongs form, therefore, in the described method of a mutual investigation into their social maturity a *unity* both with respect to determining the social competences concerning the separate partial social phenomena and with respect to the general social maturity of the personality of the young man or woman which can be expressed in terms of the social quotient of the respondent and his social group by the index of his social maturity.

The value of the social quotient *SQR* acquired by the method described is an objective indicator of the influence of the social environment on the human personality, and simultaneously an indicator of its social profile, since it refers to all the *substantial aspects* of the personality in the socially maturing man or woman. It is also an important *comparative criterion* for ascertaining the developmental tendencies of the young and for predicting their behaviour in various situations. The social quotient may also be used in determining the age flexibility and in predicting the development of the social activity of the youth in a given society as their social age group.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV, Příkopy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230-819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Knihkisk, n. p., závod 4, Sámova 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PÚ 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 10,—, předplatné na celý rok Kčs 60,—, US \$ 8,50 — DM 34,—, Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v listopadu 1967. Číslo vyšlo v únoru 1968.

A-13*81053

Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1968.